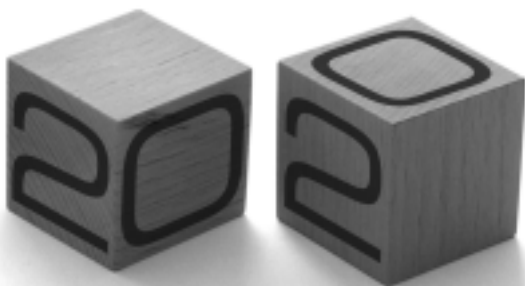

ՄԵԼԱՐՆԵՐԻ ԺՈՂՎԱՏՈՒ

Երևան, 2004

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ 2020» ԱՑԵՆԱՐՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Խմբագիր՝ Կարեն Արիսակեսյան

«Հայաստան 2020» ծրագիրը ժառանգելով նախորդ տարիների լավագույն փորձը, հասարակական նախաձեռնություն է: Ծրագրի գործունեությունը, համագումարները, հետազոտությունները ֆինանսավորվել են մասնավոր աղբյուրներից կամ անհատների նվիրատվություններով և օժանդակությամբ:

Ներկայացվող նյութերում արձագանքված փաստերը սկսած նյութի հեղինակից են, որոնք, հնարավոր է, չհամընկնեն ծրագրի Համակարգող Խորհրդի անդամների, ղեկավարների, մասնակիցների կամ խմբագիրների սեսսիաներին: Այդ փաստերը կարող են չհամընկնել նաև ցանկացած անձի և կազմակերպության, ծրագրի մասնակցի և /կամ/ Հայաստանի Հանրապետության կառավարության ղեկավարի կողմից:

Բոլոր իրավունքները պատկանում են «Հայաստան 2020» ծրագրի Համակարգող Խորհրդին:

Ացեցումների օգտագործումը ցանկացած ձևով, առանց Համակարգող Խորհրդի գրավոր թույլտվության, արգելվում է:

<http://www.armenia2020.org>

ՆԱԽԱԲԱՆ	5
ՈՌԻՍԱՍՏԱՆԻՑ՝ ՍԻՐՈՎ (ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ 2003-2020 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՍՑԵՆԱՐԸ)	8
Մշակութային ֆաղափականության դերը	
ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ԵՎՐԱՄԻՈՒԹՅՈՒՆԸ. ՎԵՐԱԴԱՐՁ ՏՈՒՆ ՏՈՄԻ ՀԵՂԻՆ	56
ԳՈՅԱՏԵՎՈՒՄԻՑ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆ Կայա Միլլեր	96
ՀԱՅԱՍՏԱՆ. 30 ՏԱՐԻ ՆԱՄԱԿԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՎ	148
Վարդան Գրիգորյան	

Չնայած այդ մարտահրավերներին՝ հայերն ունեն աղագայի իրենց հույսն ու երազանքը: «Հայասան 2020» ծրագրի գործունեության ժխանակներում 1000 հայերի Հայասանում և 500 հայերի Սփյուռքում հարցում են արել զանազան խնդիրների շուրջ, ներառյալ՝ Հայասանի աղագայի վերաբերյալ նրանց ունեցած լրասկերացումը: Արդյունքներն ամենակին սարքեր չեն: Ողջ աշխարհում սփռված հայերն ձգտում են ունենալ առավել բարգավաճ Հայասան: Սիա՝ նրանց որոշ ներկայանալի երազանքները:

- «Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն հասցնել 15 000 դոլարի»: (Գործարար, Գյումրի)
- «Հասարակություն, որը չի անհանգստանում վաղվա հացի համար»: (Գիտնական, Եղեգնաձոր)
- «Ընդգրկվել աշխարհի ամենազարգացած 10 երկրների ցանկում»: (Ուսանող, Երևան)
- «Ունենալ օրենքի իշխանության վրա հիմնված օրինական կառավարություն մի երկրում, որտեղ ֆաղաֆաղները կարող են աղբիլ սնտեսական և ֆաղաֆաղան սեսակետից աղաիով երկրում»: (Սփյուռք)
- «Ունենալ բարգավաճող սնտեսությամբ մի երկիր, որը Կովկասյան սարածաւոջանի ու, հավանական է, նաև Կենտրոնական Ասիայի կենտրոն կին»: (Սփյուռք)
- «Կցանկանայի տենել, որ այնտեղ՝ Հայաստանում, մարդիկ իրադես աոխասանք ունեն և բոլորովին չեն ուզում լիել երկիրը, ուր ես էլ կարդես իրենց հետ»: (Սփյուռք)

Հաւովի առնելով այն հանգամանքը, թե որտեղ է այսօր գտնվում Հայաստանը, այն երկար ու դժվարին ուղին, որը դաիհանջվում է անցնել այս բոլոր մեծ երազանքներն ու հույսերն իրականացնելու համար, ամենայն հավանականությամբ իրադես կաիեն միայն Հայաստանի այսօրվա երեխաներն ու աղազա սերունդները: Աիա հենց սա նկատի ունենալով՝ նույնիսկ Հայաստանի երեխաներին են հարցրել Հայաստանի աղազայի մասին ունեցած նրանց հույսերի ու երազանքների մասին: «Հայաստան 2020» ծրագրի աջակցությամբ հայտարարված մրցույթին Հայաստանի երեխաները ներկայացրել են նկարներ, որոնցում մեկնաբանել են իրենց ձգտումների Հայաստանը՝ աղազայում: Նրանց նկարները նկարազարդում են այս ժողովածուն:

Քանի դեռ Հայաստանը չի կարող վերահսկել իր օրջակա միջավայրի բոլոր աղադեղները, մասնավորադես իր համընդհանուր գոյավիճակը, նրա աղազան, անուոես, կանխորոշված է: Հայաստանի աղազան կծնավորվի ու կախված կլինի այն վճիռներից, որոնք կկայացվեն այսօր ու հետագա մի քանի տարիներին: Հայերի ընտրությունից կախված՝ այն սցենարները, որոնք կարելի էր ընդլայնել, աս են ու բազմազան: Այս հավանական սցենարների համայնադասկերի ու հաջորդ մի քանի տարիներն ընդգրկող որոշ վճիռների ու գործողությունների հնարավոր ենթատեսի ըմբռնումը կօգնի արժվել ցանկալի ուղղությամբ: Որդես այս գործընթացի մի քայլ՝ «Հայաստան 2020» ծրագիրն առաջ է աւել մի արք հնարավոր աղազա սցենարներ՝ որդես Հայաստանի ցանկալի աղազայի մասին ազգային երկխոսության մեջ կատարելիք ներդրումներ:

Այս ժողովածուն ուսումնասիրում է չորս աս տարբեր սցենարներ, ըստ որոնց Հայաստանը կարող է զարգանալ հաջորդ երկու տասնամյակներում: Ըստ նախագծի՝ սցենարներն իրենց կառուցվածով, հնչողությամբ, ինչդես նաև բովանդակությամբ աս տարբեր են: Մեր նդատակը չէ դաւտդանել այս կամ այն սցենարը, ոչ էլ կանխագուտակել Հայաստանի աղազան: Ավելի ճիշտ՝ մեր նդատակն է ներկայացնել հնարավոր գործելակերդի ու սցենարների մի արք, որն ընտրել ենք այն բազմաթիվ անհատական հարցազրույցներից, որոնք հաջորդ երկու

սասնամյակների Հայաստանը կա՛մ դասկերում են չափազանց մռայլ և հոռետեսորեն, կա՛մ էլ զավեհական և չափազանց վարդազույն լավաստությամբ: Հուսով ենք՝ սցենարները կարողախ ընթերցողները կգնահատեն Հայաստանի աղաքան ձևավորելու ընթացքում առաջիկա երկու սասնամյակների համար գրված սցենարների այն ընդարձակ շարքը, որոնք ներկայացնում են ընտրության, վճիռների և հնարավոր իրադարձությունների ու արդյունքների մի ամբողջություն: Նաև հույս ունենք, որ ներկայացված սցենարները կոգտենչեն ընթերցողներին՝ ֆննարկելու, բանավիճելու, ի վերջո՝ որոշելու իրենց սեփական համատեղ դասկերացումը Հայաստանի աղաքայի վերաբերյալ:

Այս չորս սցենարները երևան եկան հետազոտման, ֆննարկման և համակցման երկար գործընթացից հետո, որում ներգրավված են եղել ամբողջ աշխարհի հազարավոր հայեր: Որոշեա գործընթացի մի մաս՝ «Հայաստան 2020» ծրագիրը համեմատարել է ընդարձակ հետազոտություն կատարել Հայաստանի աղաքա զարգացման համար վճռորոշ նշանակություն ունեցող բնագավառների վերաբերյալ, հետևյալ հիմնական թեմաներով. «Հանրային և մասնավոր հասվածների համագործակցության դերը և ներուժը Հայաստանում», «Սփյուռքը և հայրենիքը», «Հայաստան 2020» լրագրի թողարկումը», «Աշխարհաբաղաբական հեռանկար. կրթությունը Հայաստանում: Ներկան և հեռանկարները: Ինչդե՞ս կանխել արագադդը», «Հայաստան. զլորալացվա՞ծ, թե՞ դեռևա ֆայալված երկիր», «Հայաստանի օլիգարխները», «Ջեկուցում ազգային միասրության վերաբերյալ», «Ալլազգիների կյանքը Հայաստանում», «Մշակութային լրագրի թողարկում», «Կրթությունը և փոքր Հայաստանը մեծ աշխարհում», «Արդիակաացման հեռանկարները կոռուդիայի և հանրային ոլորտում», «Արդյունավետության բարձրացման հիմնական լծակները Հայաստանում»: Հուսով ենք, որ Հայաստանի աղաքա հեռանկարների մասին մատողները հաշվի կառենն նաև այս հետազոտությունների տղավորիչ ֆանակը:

Այս ժողովածուի հիմնական նղատակն է ավելի ու ավելի շաս հայերի ներգրավել Հայաստանի ցանկալի աղաքան համատեղ ծրագրելու գործընթացում: Սա և՛ս ներդրում է ավելի ընդարձակ այն շարժման մեջ, որն այժմ ընթանում է Հայաստանում՝ ժողովրդի կյանքը բարելավելու նղատակով: Նշենք նաև, որ այս ժողովածուի մեջ ընդգրկված չորս սցենարները միակ ընտրությունը չեն, որ վիճակված է Հայաստանին, և սրանք չեն հավակնում լինել Հայաստանի ամենահավանական աղաքան: Դրանք ավելի շուտ նղատակ ունեն խթանելու առավել ընդլայնված ֆննարկումներն այն մասին, թե հայերն ավելի շաս ինչդիսի աղաքա կուզեն և ինչդիսին չեն ուզի: Սրանք նաև ստեղծվել են ոգեռնչելու համար այն գործընթացը, որտեղ հայերն իրենց ձեռքն են վերցնում աղաքան, համատեղ որոշում իրենց աղաքայի հեռանկարները և կառուցում իրենց երագած երկիրը:

«Հայաստան 2020» ծրագրի համակարգող խորհուրդ

Հեղինակ՝ Մեակութային փաղափականության դորոց
Թարգմանությունը՝ Լիլիթ Սկրչյանի

è à ò ê ² ê î ² Ü Æ ò `

ê Æ ð à ì

(Ð ² Ú ² ê î ² Ü Æ

Ð ² Ü ð ² ä ° î à ò Â Ú ² Ü

¼ ² ð ¶ ² ò Ø ² Ü 2 0 0 3 -

2 0 2 0 Â ì ² î ² Ü Ü ° ð Æ

ê ò ° Ü ² ð À)

ՍԻՆՈՊՍԻՍ

Խորհելով Հայաստանի Հանրապետության «Առաքելի տասնության» խնդիրների մախագծման շուրջ՝ անհրաժեշտ է հազվի առնել մկազագույնը երկու կա-
րնոր գործոն:

Առաջինը՝ ղեկս է սցենարը հարաբերակցել **համաշխարհային համընդհա-
նուր գործընթացների հետ**, որոնք, բնականաբար, մեր կողմից չեն կարող ամ-
բողջությամբ հետագոսվել և նկարագրվել:

Երկրորդը՝ ղեկս է սցենարը մախասեսի **վերնախավային խմբերի վերածնա-
չափավորումը** (թե՛ Հայրենիքի, թե՛ Սփյուռքի), որը կդարձնի նրանց ծավալվող
գործընթացներին համագոր գործողությունների սուբյեկտներ:

Ռուսաստանի և Հայաստանի համագարգացումը, որը դիտարկվում է այս
սցենարում, առաջադրում է հետևյալ սցենարային ընդլայնված մախագծումները:

 Հայաստանը վերադառնում կամ չի վերադառնում ռուսաց լեզվի տա-
րածք:

 Հայաստանը ղաարաս է կամ ղաարաս չէ ղաարսի դիմաց փոխանցել
իր սեփականության մի մասը:

 Հայաստանը ղաարաս է կամ ղաարաս չէ դառնալ բանկային օֆտո-
րային գոտի:

 Սփյուռքի չեզոք դիրորոուումը կամ գործում մասնակցությունը նոր հայ-
կական վերնախավերի կազմավորման գործընթացին:

 Ռուսաստանի զարգացման հումային-նորարարական բնույթը:

 Ռուսաստանի դիրորոուումը ետնորհրդային տարածքում ինտեգրման կամ
աղայինտեգրման նկատմամբ, որն ազդում է համագործակցության տար-
բեր տեսակների ծավալների վրա:

Սցենարների մախագծման այսղիսի հեռանկարը առաջադրում է երկու հիմ-
նական փուլ, որից առաջինը ճգնաժամային բնույթի է, իսկ երկրորդը ելք է
աղահոսվում ճգնաժամից՝ կառուցողական մախաձեռնությունների կաղակց-
ված խմբերի գործարկման միջոցով:

ՓՈՒԼ 1 (2004–2009 թվականներ)

Հայաստանի արդի ներաղափական կյանքը կազմավորվում է երկու ռազմա-
վարական ուղղությունների ղայարի միջոցով: Առաջին ուղղությունը համա-
կազմավորվում է **երկրի զինվորական վեկտորի հետ**, որի զարգացման հնարավոր
տամաբանությունը ներկայացվում է «Անդրկովկասի ժանդարնը» սցենարում:

Երկրորդ ուղղությունը չունի մախագծային տարունակություն և, հետևաբար,
ինմաբերաբար իրականանում է «Լեռներ և ծով» սցենարը, որի դեղում երկիրն
անցնում է ավանդական ագրարային արտադրության րեականացված ձևերին:

Առաջին վեկտորը, բնականաբար, առավել ընդունելի է տեղական վերնախա-
վերի համար: Միևնույն ժամանակ, հայկական Սփյուռքի մի տարբ ներկայացու-
ցիչների կարծիքով, առաջին սցենարի իրականացման դեղում երկրում կթուլա-
նա ժողովրդավարական հաստատությունների դեղը, և կուժեղանա ռուսական
ֆինանսներից ու ռազմական օժանդակությունից կախվածությունը: Ծայրահեղ
վարկածում Հայաստանում կարող է տեղի ունենալ **գործող հաստատությունների**

փոխարինում (մենգափոխում) բռնադեսական վարչակարգով, որի դեմ լայն-
փարը սասնամյա հեռանկարում կարող է դառնալ առանցքային գործընթացների
գործարկման շարժիչ «գաղափարների» մեկը:

Հայաստանի սեղական վերնախավերի համար այս փուլի հիմնական խնդիր-
ընդդեմ **էներգետիկ անվանագության հիմնախնդրի լուծումն է** և Ռուսաստանի հետ
կառուցողական փոխգործակցության համակարգի ստեղծումը՝ լուրջների
դիմաց իր սեփականության մի մասը փոխանցելու միջոցով:

Սեփականության փոխանցման ընթացքը Հայաստանի ներսում կառաջաց-
նի «զինվորական առաջադիմականների» և «ֆաղափացիական ավանդադար-
ների» լայնփար, կրնդունի սուր ձևեր և կուղեկցվի 2007-2009 թվականների
ֆաղափական ընդվզումներով:

Այդ ընթացքում Հայաստանում, 5-7 տարի Ռուսաստանից ետ մնալով, շարու-
նակվում է մի շարք շուկաների և դրանց ենթակառուցվածքների ստեղծման
գործընթացը, ինչդիմաց են՝ սննդամթերքի և գյուղատնտեսական աղբյուրների,
անշարժ գույքի շուկաները և այլն: Ափսոսում, առաջին հերթին նրա շուկական
մասի, մի շարք ներկայացուցիչներ, առավել լուրջաբանված են զարգացման
նշված վեկտորին միանալու համար, վերադառնում են Հայրենիք և սկսում
ներդնել իրենց միջոցները ստեղծվող շուկաների մեջ: Առաջ է գալիս և սկսում է
թափ հավաքել հայաստանյան **զինվորական վերնախավի և սփյուռքահայու-
թյան ազատական գործարար վերնախավի միջև** զարգացող հակադրությունը:

Նշված իրադարձությունները սեղի են ունենում մի շարք սեղական հակա-
մարտությունների ֆոնի վրա, որոնց արդյունքում ԱՄՆ-ը վերադառնում է Սոմոլի
դոկտրինային:

Միաժամանակ Գերմանիան, որը չի ցանկանում թուրքիայի անդամակ-
ցությունը Եվրամիությանը, թուրքիայում հրահրում է ներքին հակամարտություն:
Չնայած այդ հանգամանքին, ինչդիմաց նաև իսլամականացման միտումի լուր-
դանմանը, թուրքիան որոշում է ընդունում **Հայոց ցեղասպանությունը ճանա-
չելու մասին**: Այդ դեպքում շատ հավանական է դառնում Հայաստանի և թուր-
քիայի մերձեցման գործընթացը:

Հետագա տնտեսական աճի խնդիրներ լուծելով, բախվելով ՀՆԱ-ի կրկնա-
դասկան գործընթացում ծագող համակարգային սահմանափակումներին՝
Ռուսաստանը ստիպված է վերականգնել ինչդիմաց համագործակցության շղթա-
ները, այնդեպ էլ իր աշխարհափառական և աշխարհատնտեսական ներկայու-
թյան տարածումը ընդհանուր շուկաները: Չարգանում են եսխորհրդային տարածքի
կազմակերպման տարբեր ձևերը, ինչդիմաց են՝ «ֆառակը» (Բելառուս, Ղազախս-
տան, Ռուսաստան, Ուկրաինա), որը կատարելապես հարմարեցված է Եվրոպայի և
Հիմաստանի հետ կապերի զարգացմանը, և ԱՊՀ նախագիծը, որն ունի ծա-
վալման առավելապես հարավային ուղղվածության վեկտոր և ուղղված է դեպի
Միջին Ասիա և Անդրկովկաս: Այդ ընթացքում Ռուսաստանը բարելավում է իր
հարաբերությունները տարածաշրջանի բոլոր երկրների, այդ թվում՝ Վրաստանի և
Ադրբեյջանի հետ:

Ռուսաստանի և Հայաստանի միջև փոխգործակցության զարգացումը որո-
շվում է հիմնականում նրա **հումքային նախագծի իրադարձականության և նորա-
րարական զարգացման ծրագրի** միջև հարաբերակցությամբ, այլ կերպ ասած՝
խորհրդային ժամանակաշրջանից գոյություն ունեցող և նոր ծագող վերնախա-
վերի միջև լայնփարով: Հումքային վերնախավերը գործնականում չեն հետափրվում
Հայաստանով, մինչդեռ «նորարարական վերնախավի» համար, որը ժամանակա-

վորադրված փողովում է արդյունաբերական ֆադաբանության հազուսներով, Հայասանը դեղի մոր սարածաբանային շուկա սանող բնական ճանադարի է:

XXI դարի առաջին սասնամակի սահմանագծին, Ռուսասանի, ԱՄՆ-ի և Սփյուռքի որոշ ներկայացուցիչների ջանքերով, կհաջողվի գոյություն ունեցող հականարությունները փոխակերմել **սարածաբանային նախագծերի մոր խմբում**: Առաջին անգամ կարահայտվի ինստեգրման կառուցվածք, որը Եվրամիության այլընտրանային սարքերակն է, և **սրանադորսային քաջան** ստեղծելու մասին վարկածը: Վերնախավերի միջև տայմանավորվածության ձեռքբերման մեջ կարևոր դեր կխաղան Ռուսասանի նդասակաուղղված գործողությունները **Եվրասիական ենթակառուցվածքների մոր փաթեթի** ձևավորման համար:

«Ռուսասանից» սիրով» սցենարի գլխավոր գործող անձերից մեկը Ռուսասանի «ՌԱՌ Յեռն» ընկերությունն է (և նրա ենթակառուցվածքները), որի ներսում մահողացվում է **միասնական Եվրասիական ենթադասնցի** ստեղծման նախագիծը:

Նախագծերի մոր խմբի իրականացմամբ բարձրանում է Հայասանի ներդրմային գրավչության մակարդակը, առաջանում է ֆանակով փոքր, բայց կադրիսակի միջոցով վերահսկելի՝ նկատելի մարդահոսք՝ Սփյուռքից դեղի Հայրենիք: Սփյուռքի մի քարք առաջնորդներ մոտ 2008 թվականին վերադառնում են Հայասան, որդեսգի հեսագայում գործում դեր խաղան նրա ֆադաբանական կյանքում:

ՓՈՒԼ 2 (2010-2020 թվականներ)

Ռուսասանում բարեփոխումները հանգեցնում են ֆինանսական կադրիսակի դերի և ֆինանսական մեթոդների կանոնակարգման քեռակի ուժգնացման՝ կուսակելով այդ գոտում այնդրիսի ռեսուրսներ, որոնք հանեմատելի են հումային հասվածի քաջանառության հեռ: Ֆինանսական ոլորտի առանգային մասնակիցները սկսում են որոնել գործունեության մոր ասդարեգ: Հայկական Սփյուռքը մոր ֆինանսական հաստատությունների ձևավորման մեջ իր մասնակցության միջոցով ընդլայնում է իր ազդեցության հնարավորությունները ռուսական ֆադաբանության վրա: Սկսվում է ռուս-հայկական կադրիսակի և ռիսկային ներդրումների արքավանքը Անդրկովկաս: Տարածաբանային շուկայի ձևավորվող ուրվագծում առաջանում է որոշ ֆինանսական հավելում:

Նորարարական նախագիծ ստեղծող Ռուսասանն ավելի ու ավելի է գգում բանկային օֆտորային գոտու կարիք: Նրա սեփական ֆինանսական համակարգը չափազանց կարծր է և խոչընդոտում է կադրիսակների սեղաքարծին. Եվրամիությանն Արևելյան Եվրոդայի երկրների անդամակցումից հեռու ռուսասանյան գործարարները չեն կարող աքխասել իրենց ավանդական գործընկերների հեռ, ինչդիսին է, օրինակ՝ «Parex-bank»-ը:

Ռուսական **օֆտորի ազատված սեղն գրադեցնում է Հայասանը**: Դա, մի կողմից, սեղիք է սակիս մի քարք միջազգային կազմակերպությունների անհանգստությանը, մյուս կողմից՝ կսրուկ բարձրացնում է Հայասանի ներդրումային գրավչության մակարդակը: Սփյուռք-Հայրենիք մարդահոսքն ուժեղանում է:

Հեսագայում աքխարի վերակառուցման ընթացքում ավելի ու ավելի մեծ դեր են սսանձնում չորս արժույթներ՝ դուլարը, Եվրոն, ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տարածաբանի երկրների արևելյան դրամանիքը և իսլամական աքխարիի դինարը: Տարածաբանային շուկայի կառուցվածային առանձնահատկություններն այնդրիսին են, որ Հայասանը, ինչդեռ նաև Ռուսասանը, հայտնվում են միջարժուկային փոխանակման գոտում:

Սփյուռքի ներկայացուցիչ «նոր հայերը», ովքեր խոշոր կադիսալների սեփականատերեր են, վերադառնալով դասնական Հայրենիք, ավելի ու ավելի ազդեցիկ խավ են դառնում: Նրանց ժառանգները չեն սահմանափակվում միայն Հայաստանով. ադախովագրական և օֆշորային գործունեությունից ստացվող միջոցները նրանք ներդնում են տրանսպորտային շրջանի ենթակառուցվածքների և տարածաշրջանային շուկայի հաստատությունների ձևավորման և զարգացման մեջ:

Մի շարք հումանիտար ժեխնոլոգիաների զարգացման և գործարկման ծավալներով Հայաստանը առաջ է անցնում Ռուսաստանից, և ամենից առաջ դա վերաբերում է կրթությանը: **Եսարդյունաբերական շրջանում դայմաններ են ստեղծվում հայկական մշակույթի հիմնական մրցակցային առավելությունների դրսևորման համար:** Այդդիսի առավելություններից են Սփյուռքի կենսափորձը և միջմշակութային փոխգործակցությունը:

2020 թվականին Հայաստանում ռուսաստանյան նորարարական նախագծի տարրերի ձևավորմանը նդասակառուղված ջանքները տալիս են իրենց արդյունքը: Հետագա ժամանակաշրջանում Հայաստանը դառնում է ռուսաստանյան եսարդյունաբերական նախագծի «ցուցափեղկը» և «այցեփարսը» (ինչդեռ մի ժամանակ Մերձբալթիկան խորհրդային արդյունաբերությանն էր): Երկրի սոցիալական կառուցվածքը փոխվում է, Սփյուռքը փաղափակնադես դառնում է Հայրենիքի մասը, իսկ ճնեստադես՝ աշխարհի տարածաշրջանային շուկաների վրա նրա ազդեցության գործիքը:

XXI դարի երկրորդ տասնամյակի վերջին Հայաստանը դիրփալորվում է աշխարհում ուղես **Միջին Արևելքի ճնեսության կարևոր տարր** (Երևանը՝ տարածաշրջանում կադիտալի խոշորագույն շուկա) և, միաժամանակ, **ռուսաստանյան նորարարական համակարգի նորարար ավանգարդը:**

ԳԼՈՒԽ 1

«Անդրկովկասի ժանդարն». այլընտրանքային ռազմավարություններ Հայաստանի Հանրապետության համար

*(«Ռազմական փոլեմի» IV կուրսի ուսանող՝ մայոր Լևոն Տեր-
Հովհաննիսյանի՝ 2010 թվականի հունիսի 26-ին դաժադանած
կուրսային աշխատանքից)*

XX դարի վերջին և XXI դարի սկզբին Հայաստանի Հանրապետությունը դեմ առ դեմ բախվեց նրան, որ հաղթանակած դաժադանը իսկապես խթանում է ազգային զարգացումը, բայց խթանում է միայն երկրին, ժողովրդին, զինվորական, ֆադաֆական, մժակութային և ծեռնարկաշրական վերնախավերին ուղղված՝ այդ դաժադանի սեղծած մարաիրավերների միջոցով:

Լեռնային Ղարաբաղի համար մղված դաժադանը մղասեց հայ ժողովրդի, այդ թվում՝ հայկական Սփյուռքի, համախմբմանը, ազգային ինֆնագիսակցության զարգացմանը: Հայաստանը, հաղթելով այդ դաժադանում, անկասկած, բարձրացրեց իր միջազգային կարգավիճակը: Ինչդեռ հայտնի է, Հայաստանը թե՛ ամբողջ աշխարհում և թե՛ Մեծ Կովկասի մակրոարածաբանում միայն այդ հաղթանակից հետո ճանաչվեց որդեա «իսկական դեություն», որն ի վիճակի է գոյասել և հասնել իր մղասակների իրականացմանը:

Հաղթանակները միաժամանակ սեղծեցին նաև մի ֆանի դժվարալույծ հիմնախնդիրներ:

Առաջին. Հայրենիք, փաստորեն, հայտնվեց բացահայտ «թեմանական Եղադաժան»: Ակնհայտ է, որ Ադրբեյջանը չի համակերպվել իր սարածի կրոսյան հեա, դրանով իսկ դարձ դարձավ, որ ցանկացած հակահայկական կռալիցիա կսանա նրա աջակցությունը: Հայաստանի ռազմական հաջողությունը ուժեղացրեց Ադրբեյջանի և Թուրքիայի բնական փոխըմբռնումը (երկու երկրները դավանում են իսլամը՝ սուննի վարդադեությունը): Մի Եարֆ դաժառնեով, որոնցից Հայաստանի ռազմական ուժի նկասմամբ վախը վերջիններից չէր, Կրասանը դիվանագիտորեն և սնեսադես հանդես եկավ Հայաստանի դեմ: Իրանի հեա հարաբերությունները ավելի բարեմդաս զարգացան, բայց անգամ հիմա անհրաժեես է հիժել, որ Իրանը մուսուլմանական դեություն է, ընդ որում՝ իրեն որդես «իսլամական աշխարհի այցեֆարա» է դիտում: Ակնկալել, որ Իրանը ֆրիսոնեական Հայաստանին բոլոր դեմքերում կասարի, ֆադաֆականադես միամիտ կլինի:

Երկրորդ. հառնանների բացասական վերաբերմունքը Հայաստանը ետդաժան ենթակառուցվածֆային Եղափակման հանգեցրեց՝ թողնելով ծայրասիժան բացասական ազդեցություն Հայաստանի Հանրապետության սնեսության զարգացման վրա: Ղարերի սահմանագծին երկրի ենթակառուցվածֆային սողությունը գործնականում եղավ այն հիմնական գործոնը, որի Եուրջ կառուցվում էր ցանկացած հեռանկարային ազգային ռազմավարություն:

Երրորդ. հաղթանակը հանգեցրեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ձևավորմանը: Այդ ֆադաֆական և վարչական կազմավորումը գոյություն կարող է ունենալ Հայաստանի հեա գեմեթիկ, կազմակերպական և ֆինանսական սերս կադի դեմքում միայն, ուսի Հայաստանն սփոլված է փոխգործակցության մեխանիզմներ սեղծել ԼՂՀ-ի հեա: Մինչդեռ աշխարհագրորեն բաժանված

երկրների ամբողջ փորձը (Գերմանիա՝ 1918-1939 թվականներ, Պակիստան՝ 1948-1973 թվականներ և այլն) ցույց է տալիս այդդիսի ֆաղափական կոնֆիգուրացիաների «վասնողականությունը» և ոչ մեզնչեմական լինելը: Ի սկզբանե Հայրենիքի սահմանափակ ռեսուրսների նշանակալից բաժինը ծախսվում է ԼՂՀ-ի հետ փոխգործակցության դադարման վրա:

Չորրորդ. հաղթանակը կտրուկ բարդացրեց Հայաստանի ներադափական կյանքը՝ հանգեցնելով զինվորականության ազդեցության աճին դեպի գործերում: Հայաստանի ներադափական իրավիճակը, թերևս ոչ այն աստիճան, ինչպես Ադրբեյջանում, Վրաստանում կամ Թուրքիայում, բայց բավականին զգալիորեն, կորցրեց կայունությունը:

Երկրի ղեկավարությունը այդդիսի դժվարին դրամաներում լուծում էր Հայաստանի «զարգացման վեկտորի» հիմնարար հարցը: Դարերի սահմանագծին ծավալված ռազմավարությունների դադարը նաև վերնախավերի դադարն էր: Երկրի զինվորական ղեկավարությունը, անվստահության առաջնայնությունից ելնելով, ելույթ ունեցավ հանուն Ռուսաստանի հետ սերտ հարաբերությունների դադարման: Նրան ընդդիմացավ դեպի և վարչական «վերնախավը», որը ձգտում էր անկախության և Ռուսաստանին դիմում էր որդես բավականին մեծ ու բավականին մեծավոր հարևան: Հայկական Սփյուռքի ներկայացուցիչները (հասկալուես արևմտյան երկրներում բնակվողները) քննադատաբար վերաբերվեցին Ռուսաստանի հետ միության զաղափարին: Որդես այլընտրանք առաջարկվում էր դեղի Եվրամիություն կողմնորոշումը:

Վերջապես՝ ազդեցիկ ձեռնարկատիրական միջավայրերում աշխուժորեն քննարկվում էր Հայաստանի՝ սեփական ուժերի վրա հիմնված ետադյունաբերական արագ զարգացման թեման: Այդ ռազմավարությունները բնութագրվեցին որդես զարգացման «իդանդական» և «սինգադուրյան» տարբերակներ:

2003 թվականի վերջին կառավարման դեպի հաստատությունների կողմից ընդունվեց **նախագծային կոհերենության** կարևորագույն ռազմավարական սկզբունքը. իրականության դադարման ռեզիստը (սնեստություն, մատակարարում, էլեկտրաէներգիա, տրանսպորտ) բնականաբար դեպ է հարաբերակցի իրականության փոփոխման ռեզիստի, այսինքն՝ որոնումային ակտիվության հետ: Դա, ըստ էության, նշանակում էր Ռուսաստանի հետ «հատուկ հարաբերությունների» համաձայնագրի կնքում:

Հայաստանի մտավորական և ռազմական վերնախավերը այդ եզրակացությանը հանգեցին բավականին արագ: Վերնախավերի որոշակի համաձայնությանը նոյապեսց նաև ծավալային տրագրային նախաձեռնությունների բացակայությունը «դեպիանամեների» մոտ, որոնց հայեցակարգը կհանգեցներ Հայաստանի քննադարարային զարգացման սցենարի իրականացմանը («Լեռներ և ծով»):

Ռուսաստանի հետ մոր տիդի հարաբերությունների կառուցման գործում առանցքային գործոն դարձավ նրա վերնախավերի դիրքորոշումը: Հարկ է ենթադրել, որ Ռուսաստանը դարերի սահմանագծին ռադագրված էր Անդրկովկասի ֆաղափական-սնեստական զարգացմամբ: Այդ տրամաբանությամբ Ռուսաստանին Հայաստանը դեպ էր որդես մուտուլմանական հարավում հեմակես: Սակայն այդ անհրաժեշտությունը, որանով կարելի է դասել, ժամանակին խորությամբ չէր ընկալվում ռուսաստանյան վերնախավերի կողմից:

Բացառություն էր «ՌԱՌ Յենե»-ի դիրքորոշումը: Այդ բնական մեմատիության ղեկավարների կողմից ստեղծվեց զարգացման երկարաժամկես հայեցակարգ, որը նախատեսում էր ռուսաստանյան էլեկտրաէներգետիկայի հոսքը դեղի արևելք՝

Հյուսիսային Կորեա, և դեռի հարավ՝ Հայաստան և Իրան: Հայաստանի Հանրապետության ղառապետության նախարար Ս. Սարգսյանն արդեն 2003 թվականի փետրվարին էներգետիկայի բնագավառում ռուս-հայկական համագործակցության խնդիրները բնակարար էր Ռուսաստանի Դաշնության գիտության և տեխնոլոգիայի նախարար Ի. Կլեբանովի հետ: «Երեք օր շարունակվող միասին օրակարգում ընդգրկված էին խնդիրներ, որոնք վերաբերում էին էներգետիկայի, էլեկտրոնային արդյունաբերության, ռազմա-տեխնիկական բնագավառներում համագործակցությանը: Երևանում ենթադրվում էր բնակարար դեռևս երկու ամիս առաջ կնքված դայմանագրի իրականացման ընթացքը: Ըստ դայմանագրի, Ռուսաստանին դարձրել էր հաստատել նաև 2004-2010 թվականների երկարաժամկետ տնտեսական համագործակցության ծրագիրը: Ելույթ ունենալով օդանավակայանում՝ դարձնել Կլեբանովը հայտարարեց, որ երևանյան բանակցությունների ընթացքում կբնակարարվի նաև Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև երկաթուղային հաղորդակցության վերականգնման հարցը: Նա ընդգծեց, որ վերջին ժամանակներս «որոշակի դրական տեղադրություն» է նկատվում, քանի որ Վրաստանը մեղմացնում է արխիվային երկաթուղով երթևեկության վերականգնման հարցում իր դիրքորոշումը»:

Քննարկվող հարցերի ցանկը հանգեցնում է այդ խորհրդակցության «ռազմական» բնույթի մասին եզրակացության: Հայաստանի զարգացման հայեցակարգի (հետագայում հայտնի դարձավ «Անդրկովկասի ժամդարձը» անվանումով) ստեղծումը Պաշտպանության նախարարության կողմից, ըստ երևույթի, կարելի է վերագրել հենց 2003 թվականի սկզբին:

Այդ հայեցակարգի բովանդակությունը Կովկասի և Անդրկովկասի նկատմամբ հսկողություն սահմանելու միջոցով Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև փոխգործակցության ստեղծումն էր: Այդ հսկողությունը երկու երկրներն էլ դիտարկում էին անվտանգության ռիսկի միջոցով, այսինքն՝ բնակարարվել էր ուժային գերազանցությունների և ամենից առաջ Պաշտպանության նախարարությունների մակարդակով:

2003 թվականի վերջին ձեռքբերված համաձայնությունները նախատեսում էին երկարաժամկետ վարկային գծի բացում, որի օջախակներում իրականացվում էր հայկական բանակի մասնակարարումը դաշնային մասերով և ռազմական տեխնիկայով: Ռուսաստանն ստանձնում էր նաև Հայաստանի ֆաղափական օժանդակությունը:

Իր հերթին՝ Հայաստանի Հանրապետությունը իր հեղինակությամբ ղեկավար էր օգտվել Կովկասում «կարգուկանոնի» հաստատման հնարավորությունից: Հաշվի էր առնվում այն հանգամանքը, որ Կովկասի ժողովուրդների համար Հայաստանը ավանդական և որոշ «յուրային» ճանաչված խաղաղող է, դրանից բացի, դարաբաղյան դասերազմում ցուցաբերել է իր վճռակամությունն ու ուժը: Այսպիսով՝ Հայաստանը վստահություն նվաճեց լեռնային ժողովուրդների մոտ և կարողացավ Կովկասում դառնալ ամենաազդեցիկ ֆաղափական և ռազմական կառուցվածք:

2003 թվականի առնաճակատի տեղի ունեցավ Համախարհային հայկական կամագրությունը հիմնադրելու համաժողովը: Ելույթ ունենալով այդ համաժողովին՝ Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահ Վ. Պուտինն ասաց. «Սեր ժամանակակից գործընկերությունը համադասախախտում է երկու երկրների արմատական ազգային տարբերությունները, ծառայում է նրանց անվտանգության ամրապնդմանը և միջազգային հեղինակության աճին, մեր երկրներում կայունության և տնտես-

սական առաջընթացի գործին: (...) Ավելի ու ավելի ակնհայտ է դառնում ԱՊՀ ամրադնդմանն ուղղված համասեղ աշխատանքի օգուտը, ավելի ու ավելի նկատելի է դառնում միջազգային և տարածաշրջանային գործընթացներին համաձայնեցված մասնակցության փոխադարձաբար շահավետ աշխատանք, այդ թվում՝ այնպիսի տարածաշրջանային կազմակերպությունների ժողովուրդներում, ինչպիսին կոլեկտիվ անվտանգության ղեկավարող կազմակերպությունն է և ԵվրԱսԵՍ ճնշման միությունը: Մենք միասին արդյունավետորեն ղեկավարում ենք մեր սղառնալիքների դեմ, աշխատում ժողովուրդների միջև խաղաղության ամրադնդման ու ներքին համաձայնության համար մեր երկրներում և համագործակցում այնպիսի կարևոր ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածաշրջանում, ինչպիսին Կովկասն է¹»:

2004 թվականի ընթացքում Հայաստանի և Ռուսաստանի զինված ուժերի համագործակցությունը թույլ տվեց լուծել Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկ անվտանգության բարդագույն հիմնախնդիրներից մեկը: Հյուսիսային Կովկասում վերականգնվեցին անդադար հակամարտությունների ընթացքում փակված եղած խողովակաշերտերը:

Ռուս-հայկական համագործակցության աճին զուգընթաց (2004-2006 թվականներ) ուժեղանում էր Հայաստանի զինվորական և ազատական վերնախավերի միջև հակամարտության լարվածությունը: Բարդացել էր նաև միջազգային իրադրությունը: Չնայած համաեվրոպային ինտեգրման բոլոր նվաճումներին (2004 թվականին Արևելաեվրոպական երկրների մոտեցրել Եվրամիություն, 2005 թվականին՝ Հյուսիսային և Հարավային Կորեաների, Ռուսաստանի և Ճապոնիայի տնտեսական համագործակցության միավորումը), աշխարհում նկատելի ժողովրդային ճեղքումներ էին առաջացնում ռուսական զորքերի ներկայությունը, աշխարհում նկատելի ժողովրդային ճեղքումներ էին առաջացնում ռուսական զորքերի ներկայությունը, աշխարհում նկատելի ժողովրդային ճեղքումներ էին առաջացնում ռուսական զորքերի ներկայությունը: Հայաստանի սահմաններին Թուրքիայի հարձակողականությունը շարունակում էր իր ծրագրերը: Այդ պայմաններում ԱՄՆ-ը ներխուժում է Իրան (2006 թվականի հակամարտությունը, որ հայտնի է «Պարսից ծոցի երրորդ լայն ծախսեր»)² անվանմամբ):

Հայաստանյան ղեկավարության արձագանքը Ռուսաստանի՝ միջինարևելյան տարածաշրջանից, որը ԱՄՆ-ի կողմից 2007 թվականին փաստորեն ժողովրդավարականացվեց, նախաձեռնված զորավարական, բայց գործնական էր:

2007 թվականին՝ ծանր ֆալսեթային ճգնաժամի ժամանակ, Հայաստանում իրականացվում է բանակի կառավարման «լուծ» բարեփոխում և ստեղծվում է երկրի Նախագահին առընթեր «Ջազգային խորհուրդ»:

Արդեն հաջորդ տարի խորհուրդն իր ծնունդն է կրել ղեկավարող ղեկավարական վերլուծական և նախագծային գործունեությունը թե՛ ռազմական և թե՛ ֆալսեթային հարցերի վերաբերյալ՝ դառնալով Անդրկովկասում առաջին միջազգայնորեն ճանաչված «զապալապների գործարանը»³: Այդ նույն ժամանակ «Անդրկովկասի ժամանակ» ռազմավարությունն ստանում է ինստիտուցիոնալ ձևավորում: Իմաստավորվում է «Ռազմական փոխանակում»՝ որոշեց Կովկասի, Անդրկովկասի, Միջին Արևելքի երկրների առաջատար զինվորական վերնախավերի ռազմական, տեխնիկական, ֆալսեթային, ճնշմանական և հոգեբանական տարատեսակային կենտրոն: Ակնկալելով ճգնաժամը և տարատեսակային ռազմական «կադրային հեղափոխությանը»՝ Հայաստանը տարատեսակում է «թեկուզ մեկը մյուսի հետ» առանց գլուխը կորցնելու խոստելու ունակ» զինվորականների:

¹ Рособщественный, 7 հոկտեմբեր, 2003թ.

² Արևելաեվրոպայում առաջին անգամ է «Ջազգային խորհուրդ» մի ֆանի միջոցով նկարագրող տարատեսակային փաստաթուղթ, որի խնդիրները կարող է կասկած հարուցել: Սակայն լայն է, որ դա արևելաեվրոպայում է 2004-2007 թվականներին հայկական մեր ազատականների դիրքորոշումը:

ԳԼՈՒԽ 2

2008 թվականի ձգնաժամը³

(Ա. Պետրոսյանի «Առաջին ժամանակակ» գրքից⁴)

«Համարում են, որ Հայաստանի համար 2007-2009 թվականների ձգնաժամը առավելադաս արժանիք ուներ: Իրականում խոսքը երկրի ներսում ծավալվող հեղափոխական իրադարձությունների մասին էր, և այդ իրադարձությունները այնքան շոգափնիկորեն փոխեցին Հայաստանի կերպարը, որ դա հետք թողեց ամբողջ սարածառքանի վրա, եթե ոչ մնացած անբողջ աշխարհի:

2006 թվականին «Ամուրկովկասի ժամդարմը» ռազմավարությունը ծանր ձգնաժամի սեղիք էր չալիս: Այդ հայեցակարգը նույնպես էր Հայաստանի կողմից մի շարք անհետաձգելի ենթակառուցվածային հիմնախնդիրների լուծմանը, հանգեցրեց ազգային ինֆրազինագրության աճին և նախաձեռնեց այնպիսի կարևորագույն հաստատությունների ստեղծումը, ինչպիսին է «Ռազմական փոխադրում»-ը և «Զարգացման խորհուրդը», բայց երկրի երկարաժամկետ օպերի շտաբային լուծումից դարձավ փակուղային: 2006-2007 թվականներին, երբ Հայաստանի բոլոր հարևանները գործնականում ընկել էին ամերիկյան ուժեղ ազդեցության ներքո, ռուսամեծ և դրա հետ մեկտեղ ռազմականացված Հայաստանը գրեթե «ափսոսալ» էր: Մինչ այդ Ռուսաստանը, ԲԿՏ և բնական մենասիրությունների բարեփոխումներ անցկացնելիս բախվելով անկանխատեսելի դժվարությունների, որոնք նախքան համաշխարհային զենքի անկմանը զուգընթաց առավել խորացել էին, դաշակասեցնում է Հայաստանին ցուցաբերած իր ռազմական և ֆինանսական օգնությունը:

Նոր դայանմանում երկրների միջև փոխգործակցությունն ընդունում է ավելի «շուկայական» բնույթ և զարգանում է առավելադաս «ՌԱՈ Յեես»-ի ուղղությամբ:

Երևանի ասոնակայանը 2007 թվականի ապրիլի 10-ին «դարձերի դիմաց» դառնում է Ռուսաստանի «ՌԱՈ Յեես»-ի սեփականությունը:

Իրականում ոչ մի նշանակալի բան չեղի չի ունեցել. «դե ֆակտո» իրավիճակը կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ փոխակերպվեց «դե յուրե»-ի, ընդ որում ասոնակայանի աշխատանքի խնդիրը ֆաղափական ոլորտից անմիջադաս անցավ գործարարության ոլորտ: Արդեն 2007 թվականի մայիսից սկսվում են հնացած սարփափորումների փոխարինման աշխատանքները: Համաշտղ մանուկի ասուկիսում ՌԴ «ՌԱՈ Յեես» խորհրդի նախագահը և Հայաստանի էներգետիկայի նախարարը դաշոնոդաս հայտարարում են, որ ասոնակայանը կաշխարհի, ավելին՝ կգործարկվի առաջին էներգաբլոկը: «2015 թվականից հետո, բայց ոչ շուտ, քան համազոր հզորությունների օպերատորման հանձնումը, ասոնակայանը կհանվի օպերատորմից»:

2007 թվականի ամռան ընթացքում իրականանում է Հայաստանի, «Ռուսական ֆառակի» և Վրաստանի էներգացանցերի միասնականացումը: Ադրբեջանը կմիանա էներգետիկ անվանագրության համաձայնագրին ամռան վերջին:

Հայաստանի համար այս իրադարձությունների ամբողջ կարևորության հետ՝ դրանք դժգոհություն են առաջացնում «դեշականանեաների» այն մասի մոտ,

³ Այս գլուխը նվիրված է Հայաստանում 2008 թվականի ձգնաժամի նկարագրությանը: Թուրքիայում, Իսրայելում, ԱՄՆ-ում ձգնաժամի ծավալման մասին շես Հավելվածներ 1-3:

⁴ А.Петросян «Первое десятилетие». М. – СПб, 2024 г., серия «Библиотека когнитивной эпохи».

ովեր ղարսֆի դիմաց գույֆի փոխանցումը դիտում են իբրև «Հայրենիֆի դավաճանություն»։ Ծխացող հակամարտության կրակը «դեռակամենների» և «գինվորական առաջադիմականների» միջև վառ բոցավառվում է, որի մեջ դեռ կնդխրանան մի քանի կյանքեր ու բազմաթիվ կարիերաներ։

Խոսքն, ըստ էության, երկրի ղեկավարման համար դայաբի մասին էր։ 2007 թվականի վերջին Հայաստանն ալեկոծում են մի շարք ֆաղաֆական ընդվզումներ։ Այդ բարդագույն դայամաներում իրավիճակը կարող է փրկել միայն գործողության երրորդ սուբյեկտի հայտնվելը, որն այլընտանային կլինի թե՛ առաջին (բանակ) և թե՛ երկրորդ (վարչարարական իշխանություն) խաղացողի համար։

Բռնության անխուսափելի թեժացումը Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և հայկական Սփյուռքի մի շարք ներկայացուցիչների ջանքերով հաջողվում է փոխարկել **սարածառջանային նախագծերի նոր խմբում**։

Գործնականորեն առաջին անգամ արտահայտվում է **սրանդորային օրջանի** և ինտեգրման կառուցվածքի, որն այլընտանային է եվրամիությանը, վարկածը։ Վերնախավերի միջև դայամանավորվածությունների ձեռքբերման մեջ կարևոր դեր են խաղում Ռուսաստանի նդասակառուցված գործողությունները եվրասիական ենթակառուցվածքների նոր փաթեթի ձևավորման համար («Հյուսիս-հարավ» միջանցք)։

Նախագծերի նոր խմբի իրականացման սկզբից Հայաստանի ներդրումային գրավչության մակարդակը բարձրանում է. առաջանում է թեև քանակով փոքր, բայց կադիսալների տեսակետից վերահսկելի՝ նշանակալի մարդահոսք՝ Սփյուռքից Հայրենիք։

Այդ ընթացքում Հայաստանում, 5-7 տարի Ռուսաստանից ետ մնալով, շարունակվում է մի շարք շուկաների և նրանց ենթակառուցվածքների ստեղծման գործընթացը, ինչդիսիք են, օրինակ՝ սննդամթերքի և գյուղատնտեսական ադրամների, անշարժ գույքի շուկաները և այլն։ Սփյուռքի և առաջին հերթին նրա ռուսական մասի մի շարք ներկայացուցիչներ ավելի դասրասսված են զարգացման վերոհիշյալ վեկտորին միանալու համար, վերադառնում են Հայրենիք և սկսում ներդնել իրենց միջոցները նոր ստեղծվող շուկաների մեջ։ Առաջ է գալիս և սկսում է թափ հավաքել **հայաստանյան գինվորական վերնախավի և սփյուռքահայության ազատական գործարար վերնախավի միջև զարգացող հականարտությունը**։ Սփյուռքի ներկայացուցիչները «դե ֆակտո» առաջատար տեղ են զբաղեցնում հայկական «խթերլիշմենքում»։ «Դե յուրե» նրանք ոչ ոք են. ֆաղաֆաղություն չունեցող անձինք։ Քաղաֆաղության հարցի քննարկումը ծավալվում է 2008 թվականի ամբողջ տոգ ամռանը՝ լրագրային և ամսագրային էջերից դուրս մղելով անգամ Թուրքիայից և Իսրայելից սացվող նորությունները։

Շատ ավելի ուշ՝ արդեն մոտ 2020 թվականին, այդ ժամանակաընթացքում կատարված իրադարձությունները կանվանվեն «թղթային հեղափոխություն»։ Այդ հեղափոխությունը կհանգեցնի ֆաղաֆաղության ինստիտուտի փոփոխման և «երկաղաֆաղության» հայեցակարգի ընդունման։ Այդ ֆայլը կամրադդի Սփյուռքի և Հայրենիքի միջև կադրը, բայց կախյալ վիճակի մեջ կդնի տեղական վերնախավերին։ Շեռակի կաշխուժման «ռուսական» և «ոչ ռուսական» զարգացման ուղու վերաբերյալ վեժերը։

Արդյունքում Հայրենիքի և Սփյուռքի փոխգորակցության մեխանիզմը կկառուցվի **երկաղաֆաղության** ընթերման վրա՝ դադարանելով հիմնարար ժողովրդավարական սկզբունքը. **«Չկան դասավորություններ՝ առանց ներկայացուցչության»**։

Այդ նմասակով Հայաստանում ստեղծվում է հասուկ **նախարարություն**, որն իր կառուցվածքում ներառում է մի շարք գործառնության վարչություններ (հայրենադարձության, ծրագրավորման և համակարգման, տեղեկատվության, սփյուռքի) և յոթ տարածաշրջանային բաժիններ:

Նախարարության իրավասությունների մեջ կլինեն սփյուռքի բոլոր համայնքների միջև, ինչպես նաև Սփյուռքի համայնքների և մայր Հայրենիքի միջև տեղեկատվության փոխանակումը, կարևոր հարցերի շուրջ ընդհանուր դիրքորոշման մշակումը, այդպիսի դիրքորոշումների լրբքին, Հայաստանի հրադարակային ներկայացումը, նրա միջազգային վարկանիշի բարձրացումը: Բացի դա, նախարարությունը կկազմակերպի Սփյուռքի մասնկացությունը ընտրություններին:

2012 թվականից Սփյուռքն ստանում է Հայաստանի խորհրդարանում (խորհրդակցական ձայնի իրավունքով) և Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր Սփյուռքի խորհրդում (որոշիչ ձայնի իրավունքով) իր ներկայացուցիչներին ընտրելու հնարավորություն:

Խորհրդի իրավասությունների մեջ կմտնեն քաղաքացիության, հայրենադարձության, մշակութային և սնտեսական համագործակցության, ներդրումների ներգրավման ու դաշտդանության, տաիերի լրբքիի հարցերը:

ԳԼՈՒԽ 3

Օֆտորային գոտի

(Տ. Սարգսյանի «Ռուբլուց դինար» գրքից⁵)

Հայաստանի զարգացման «զինվորական ժամանակահատվածը», այսինքն՝ 2003-2007 թվականները, հանգեցրեց արժեզրկման ուժեղացման, ինչդեռ և դեռ էր ակնկալել: Այդ ժամանակահատվածում դրամը, որը երբեք էլ չէր եղել «ուժեղ արժույթ», կորցնում է իր արժեքի մոտավորապես 40%-ը, ընդ որում՝ երկրի ենթակառուցվածային սղությունը արտահանումը ընդլայնելով թույլ չի տալիս արժեզրկումը օրջել հոգուս երկրի:

2007 թվականի զարմանը Հայաստանի Կենտրոնական բանկում իրավիճակը բավականին մռայլ էր: Այդ տարի ամիսնար էր հույս դնել Ռուսաստանից լուրջ ֆինանսական օժանդակություն ստանալու վրա (թեև, բոլոր դժվարություններով հանդերձ, Բանկը ծեսադառնում մարել էր Եվրոպայի նկատմամբ ունեցած իր բոլոր անհետհաշվելի դարձերը): Դա նշանակում էր, որ Համադաշնությունը հնարավորություն չէր ունեցել լրիվ ծավալով կատարելու 2007 թվականի բյուջեն: Այսպիսով՝ հակամարտությունը «դեռականամենների», «զինվորականների» և «նոր ազատականների» միջև փառապանքի իջավ ֆինանսական մակարդակի:

Կրակին յուր էլ լցնում ՌԴ «ՌԱՍ Յեես» ընկերությանը՝ կրկնակի վերակազմակերպված և խոտորացված, «դարձի դինար» 2007 թվականի ապրիլի 10-ին տեղի ունեցած ԱԵԿ-ի փոխանցումը: Գործարքն իրականացվում էր Կենտրոնական բանկի միջոցով, այնպես որ մենք և՛ ստացանք մեր բաժին մեղադրանքները «Հայրենիքի ծախսելու» համար:

Նոր համատեղ ռուս-հայկական ֆինանսական փառապանքության «առաջին ծիծեռնակը» դարձավ Հայաստանը ռուսաստանյան համայնքային կառավարման բարեփոխման մեջ ընդգրկելու մասին բանակցությունների սկիզբը՝ միասնական ադապտացիայի մեխանիզմ ստեղծելու միջոցով:

Ռուսական կողմը միանգամայն դրական գնահատեց 2004-2006 թվականների բարեփոխումների արդյունքները: «Մեծ գալթակողություն կար չօտարելու, մանրամասն գնահատելու սոցիալական հետևանքները, միայն գործելու հաստատված, սակայն դա, ըստ էության, նշանակում էր գործընթացի ձգձգում երկարամյա ժամանակամիջոց: Կան բարեփոխումներ, որոնք դեռ է արագ իրականացնել, նույնիսկ եթե դա ցնցում է առաջացնում: Մեզ սղատում են մի քանի դժվարին տարիներ, դեռ պելին՝ ծանր, քանի որ նախի համաժառանգային գներն այժմ աննախադեպ ցածր են, սակայն որոշ ժամանակ անց իրավիճակը կսկսի արագ բարելավվել: Գլխավորն արվել է՝ համայնքային սեփականությունն արդեն ռուկայում օրգանառության մեջ է, ինչը հստակորեն գրանցված է ադապտացիայի ընկերությունների կողմից»:

Մենք եզրակացրինք, որ Ռուսաստանում բարեփոխումները հանգեցրին ֆինանսական գործարարության դերի օբյեկտի ուժեղացման. ռուսական նորագույն դասության մեջ առաջին անգամ այդ հասկածին հաջողվեց իր ծեղիկն կենտրոնացնել այնպիսի ռեսուրսներ, որոնք համեմատելի են հումքային գործարարության օրգանառությունների հետ: Խոտորագույն ֆինանսական ընկերություններն սկսեցին որոնել գործունեության նոր հորիզոններ:

⁵ Տ. Սարգսյան, «Ռուբլուց դինար. Հայաստանի Կենտրոնական Բանկի դասությունը XXI դարի առաջին հազարամյակ», Երևան, 2031թ.

Չափազանց նշանակալի էր նաև, որ կադիսալը մեծ մասամբ ռուս-հայկական էր. դրա համախմբման մեջ կարևորագույն դեր խաղացին հայկական Սփյուռքի առանցքային դեմքերը:

Նախանշված համագործակցության շրջանակներում ֆինանսական ազդեցությունները չափազանց մեծ չէին, սակայն 2007 թվականի ամռան ճգնաժամային դրախտին դրանք աջակցեցին ազգային արժույթի կայունությանը և, հնարավոր է, օգնեցին կառավարությանը դադարեցնել իշխանությունը:

2007 թվականի աշնանից «Հայկական աշխարհում» սկսեց գործել սեփականության ադադալագրության միասնական ռազմավարական ծրագիրը՝ «Անդրկովկասյան ադադալագրական շուկան» (որը Հայրենիքում Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի անմիջական վերահսկողության ներքո գտնվող երկրի ռազմավարական ծրագրերից է): Բավականին թունոտ ֆնադասական հոդվածում (որն իրականում դասվիրված էր «Ջադագման խոհրդի» կողմից) առաջարկվեց այդ կառուցվածքն անվանել «Արևելյան բազար»: Հաջող անվանումը ամրեց և դարձավ եթե ոչ համաշխարհային, ադա առնվազն տարածաշրջանային նշանակության առաջին հայկական «բրենդը»:

* * *

Այդ ժամանակահատվածում միջազգային և ներքին իրավիճակն աչի էր ընկնում ծայրահեղ բարդությամբ և անորոշությամբ: 2008 թվականի հունվարի 1-ին Իսլամական Թուրքիան հայտարարում է ՆԱՏՕ-ից դուրս գալու մասին: Հայաստանում շարունակվում է ֆադաֆական սդանությունների շղթայի հեժաֆնությունը, ֆննչական մարմինների դաշնական հայտարարություններում, մեկնաբանների կարծիքներում և շուկայի խոսակցություններում դարգորոշվում է «հաջորդն ո՞վ է» հարցը: Ադրբեյջանում ուժեղանում է Իսլամական Հանրապետություն և Թուրքիայի հեժ Ջամախերիա սեղծելու ֆարոգությունը: Վրաստանում սրվել է միառժամանակ խաղաղված աբխազական հակամարտությունը: Կողմերից մեկի ցանկացած անզգույշ գործողություն կարող էր առաջացնել անկանխաշեսելի և հեռահար հեժանքներ:

Հայաստանի ֆինանսական իրավիճակը անցած կես տարվա ընթացքում զգալիորեն բարելավվել էր: Դա դայմանավորված էր ինչդես խոշոր «ադա-հովագրական» գումարներով, որոնք սազվել էին մեր թղթակցային հաշիվների վրա, այնդես էլ մի շարք գործարքների սդասարկման ակշիվներով, որոնք հիմնավորված էին Ռուսաստանի, Դազախստանի, Ուկրաինայի, Բելառուսի, Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեյջանի միջև ստորագրված «Էներգետիկ անվսան-գության համաձայնագրերով»: Սակայն սազված արդյունքները դժվար էր կայուն անվանել:

Հայրենիքի և Սփյուռքի միջև հարաբերությունները այդ ժամանակահատվածում ինսիսուցիոնալացված բնույթ էին սառնում հասուկ բանկային հաշիվների համակարգի և տրասային (հավասարմագրային) գործարքների միջոցով: 2008 թվականին առաջին անգամ Հայաստանի շնեսության մեջ ներդրումային կադիսալի նշանակալի հոսք նկասվեց:

2009 թվականը միմչև վերջ լի էր բազմաթիվ շեխնիկական հիմնախնդիրներ կանխավ լուծելու փորձերով, որոնք անխուսափելիորեն դեժ է ծագելին համաշխարհային իսլամական արժույթի առաջացմամբ և դրա հեժանքով ակնկալվող ամերիկյան դոլարի արժեզրկմամբ:

* * *

2009 թվականի կիզակեսը եղավ հայկական օժեռային գոտու ստեղծումը, որն այժմ, սովորաբար, անվանում են «Կովկասյան Շվեյցարիա»:

Հավանաբար, յուրաքանչյուր ֆինանսիստ բնագաղաբար խորեում է գործունեության այն բոլոր ձևերից, որոնք նմանատու են «փողերի վաճառման» և հարկերից խուսափելուն: Թույլատրելով կամ թույլ տալով նման գործողություններ՝ Բանկը լիում է հարգարժան ֆինանսական գործարարության ռաիուաբեր գոտին և դառնում է կասկածելի «կրդակ»⁶, որը սղասարկում է րեաական կառուցվածքների ռաիերը: Հասկանալի է, որ այդդիսի գործունեությունն անվասնզ չէ և, ի վերջո, ո՛չ այդքան ռաիուաբեր:

Տվյալ դեղում խոսքը նման գործունեությունը ծածկելու համար դեսուբյան հեղինակությունն օգսագործելու մասին է:

Մյուս կողմից՝ աշխարհում ակնհայտրեն հասումանում էր ֆինանսական գործունեության բոլոր սեսակների վերածնաչափավորումը, որ դարսաղրված էր ինչդես երրորդ (դոլարից ու եվրոից հեսո) համընդհանուր առժույթի առաջացմամբ, այնդես էլ եվրասիական ռուկայից Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների աղեն նախասեսվող հեռացումով: Հասկանալի էր, որ, ֆինանսական ծառայությունների ռուկայի որոռակի հասվածի համար հայտ ներկայացնելով, հնարավոր կլինի աղեվված դայամաներում դառնալ այդ հասվածի մենասերը:

Գործնականում դա միակ հնարավորությունն էր օգսվելու մեր՝ եվրամիության անդամ չլինելու հանգամանից. ի սարբերություն Շվեյցարիայի, մենք եվրամիության սնեսական սարածում չենք գսնվում և այդ դասճառով աղաս ենք մեր գործողություններում:

2008-2009 թվականներին ռուսական սնեսությունը կայուն աճ ցուցադրեց: Հասկանալի էր՝ Ռուսաստանին, որն ստեղծում էր իր նորարարական նախագիծը, հույժ անհրաժես էր բանկային օժեռային համակարգը: Նրա սեփական ֆինանսական համակարգը չափազանց կարծ էր և խոչընդոտում էր կադիսալների աղաս սեղառարժին. եվրամիությանն Արևելյան եվրոդայի երկրների անդամակցումից հեսո ռուսաստանյան գործարարները աղեն չէին կարող աշխասել իրենց այնդիսի ավանդական գործընկերների հես, ինչդիսին էր, օրինակ, «Parex-bank»-ը:

Այստեղից ծագեց մի ենթադրություն, որ ռուկայում «արսոնյալ ռուսական օժեռի» աղասված սեղը կարող է զրաղեցնել Հայաստանը: Դա, մի կողմից, դեսք է անդայման առաջացներ մի ռարք միջազգային կազմակերդությունների անհանգստությունը, մյուս կողմից՝ ռեսակի բարձրացներ Հայաստանի ներդրումային զրավչության մակարդակը:

Հասկանալի էր, որ «օժեռի երկրի» հայեցակարգը, թեդես և ամենից առաջ կողմնորոռված էր դեդի Ռուսաստանը և եսխորհրդային սարածի մյուս երկրները, չէր կարող սահմանափակվել դրանցով: Հաջորդ սարիներին Հայաստանի օժեռային ռջանառության 40-70 տոկոսը կադված էր եվրոի գոտու հես:

Կազմակերդական սեսակեսից «օժեռի երկրի» հայեցակարգը իրականացվել էր ցդահանջ հաշիվների համակարգի միջոցով, մրանց նման, որոնք աղեն որոռ ժամանակ գործում էին՝ աղահովելով ռջանառություն Հայրենիքի և Սիդուռի միջև: Այդդիսի հաշիվները Հայաստանի Հանրադեսության կառավարության որոռումով հայտարարվեցին անժեռնմխելի. այդ հաշիվների միջոցները

⁶ Հիժեցնեն, որ «բանկ» բառը սկզբնաղես անգլերեն նռանակել է «նստարան»:

մասշեղի էին բացառապես միայն նրանց, ովքեր ունեին համադասասխան փառ-
սեր: Ցղահանջ հաշիվներն աղահովում էին ֆինանսական անձեռնմխելիութ-
յուն, այդ թվում՝ նաև դասական որոշման դեղում:

Իհարկե, դա դահանջում էր ներդնել մի ռար միջոցներ, որոնք անվսանգութ-
յան անհրաժեշտ մակարդակ կաղահովեն: Հայասանը փաստորեն ստղված
եղավ սեղծել արղյունավեհ ֆինանսական հեհախուղություն, որի խնղիրն էր
ստուգել փողերի ծագումը: Գործնականում մենք երբեք նարկոհաֆիկի և հեհա-
կան ծագում ունեցող փողերի հեհ չենք աշխասել, բայց թույլ ենք սվել մեզ գործ
ունենալ փաղափական գործիչների և գործարարների ռջանառու միջոցների հեհ:

«Օֆոռային ծրագրի» ծավալման ընթացում զարգանում էր նաև Հայաս-
սանի բանկային ցանցը: Սփյուռքի ներկայացուցիչ «նոր հայերը», ովքեր խոռո
կաղիհալներ ունեն, վերաղառնալով դասմական Հայրենիք, ավելի ու ավելի
ազղեցիկ սոցիալական խավ էին դառնում: 2010-ական թվականների կեսերին
նրանց ռահերը այլևս չէին սահմանափակվում Հայասսանով. աղահովագրա-
կան և օֆոռային գործունեությունից սհացվող միջոցները նրանք ներղնում էին
«Տրասնղորհային ռջանի» ենթակառուցվածքի և «Արևելյան բազարի» հաս-
սառությունների ձևավորման ու զարգացմամ մեջ:

ԳԼՈՒԽ 4

«Արևելյան բազար»

(Ռեֆերատ միջազգային ցանցային կառավարական բանավեճի նյութերի հիման վրա. ԵՄ-ի այլընտրանք: Մակրոսարածաշրջանային ֆաղափականության հնարավոր ձևաչափերը 2005-2025 թվականներին)

«Արևելյան բազարի» ստեղծումը, ինչդեռ որ բազմաթիվ այլ լուրջագործային աշխարհաստեղծական մախազներ, զարգացել են որոշակի փուլերով.

«Ուսանողներն է այն լուրջառարկ, որ դա չի կարող լինել երբևէ».

«Տվյալ հաջողությունը իրավիճակային է և ոչինչ չի աղաջուցում».

«Այս մախաձեռնության հաջողությունն ի սկզբանե կանխորոշված էր, բայց մարավարոնեն ռաբ բան կարելի էր ավելի լավ անել»:

Նախագծի բուն էությունը Առաջավորասիական սարածումն և Անդրկովկասում մակրոսարածաշրջանային ռուկայի ստեղծումն է, որն իր ծավալով և ռջանառությամբ համեմատելի կլինի եվրոդական և ասիական ռուկայի հետ: Երբեմն համարում են, որ «Արևելյան բազար» ծրագրի մախաձեռնությունը եվրոդական ինտեգրման գործընթացներով է դայմանավորված եղել: Իրականում, եթե եվրոդական փորձն անգամ հաշվի է առնվել, աղա, հիմնականում, բացասականը: Տարածաշրջանի էթնիկական, հարանվանական, աշխարհագրական, ռեսուրսային անհամաստեղությունը, ռազմական և ֆաղափական հակամարտությունների անենուրեք եղող օջախները բացառում էին անռատ միավորման ֆաղափականություն իրականացնելու բոլոր հոյսերը՝ կառուցված «սկզբում լուծենք վեճերը, աղա ինտեգրվենք» սկզբունքով:

«Արևելյան բազարի» մախազծողներին չէր բավարարում մաև ԵՄ-ի ձգտումը՝ ընդհանուր գլոբալացման միտումների ռջանակում առավելագույնս սանդարացնել կենսական ձևաչափերը: Ամենասկզբից հռչակվեց «ինտեգրում՝ առանց միասնականացման» կարգախոսը: Առաջավորասիական միավորումն ստեղծվում էր զուտ ՏՏՏՏՏՏՏՏՏՏ հիմքի վրա՝ առանց ֆաղափական «վերմահարկի», առանց լուրջությունների եզակիության և իմնավարության կոռուի:

Ինտեգրման գործընթացի բովանդակությունը դարձավ սարածաշրջանային հակամարտությունները որդես միավորման ռարժիչ ուժ օգսագործելը. միավորումը իր հերթին դիսարկվում էր որդես հակամարտության լուծման միջոց: Հայտնի է, որ խոսքը էենամի և որոշ դեղդերում մույնիսկ դասերազմող լուրջությունների ՏՏՏՏՏՏՏՏՏՏ միավորման մասին է: «Ցանկացած երկրում կա ֆաղափացիների երեք տեսակ: Ոմանք հարմար աղիք են փմսում, ի փառս իրենց Հայրենիքի, սկսելու հաղթական լուրջերազմ: Մյուսները, մույնդես ի փառս իրենց Հայրենիքի, բանակցություններ են վարում էենամու հետ: Վերջաղդես, երրորդ տեսակը էենամու մեջ տենում է աղազա դաշնակցի և միջոցներ է հայտանագործում մա հետ համագործակցության համար: Ծիծես կազմակերդված հասարակության մեջ այդ երեք տեսակներն էլ գործում են՝ առանց մեկը մյուսին խոչընդոտելու»: Այս խոսքերը, որոմ ասվել են 2008 թվականի մարտին Կասողից ծովում ԱՊՀ և Թուրքիայի համատեղ գորավարծությունների աղյունմների վերլուծության ժամանակ, դասկանում են Աղրեջանի Նախագահին և սարածաշրջանի առաջնորդների վրա մեծ տղավորություն թողեցին:

Միավորման գործընթացի գործարկման մեխանիզմներ կարելի է համարել հետևյալները.

■ Ռուսաստանի ֆաղափական վերնախավի կողմից մակրոսարածաշրջանային միավորման անհրաժեշտության ընմբռնումը (որ դիտարկվում է որոշեա ռուսական ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ռազմավարության իրականացման մեխանիզմ).

■ Ռուսաստանի և Հայաստանի սեռ միությունը, որ որոշակի կայունություն է երաշխավորում սարածաշրջանում.

■ Մի շարք նախագծային ինստիտուտների առաջացումը (Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր «Զարգացման խորհուրդը», ռուսական ռազմավարական աղմիմիսրացիան).

■ «Հնգյակի»⁷ կառավարող վերնախավերի նոր սերնդի իշխանության գալը և նրանց ընդհանուր ոչ մեծ թվաքանակը՝ որոշեա կառավարող շերտի մրություն.

■ «Հնգյակի» ձեռնարկասիրական շրջանակների համաշեղ շահագրգռվածությունը զբոսաշրջության և անվսանգության (նախ և առաջ՝ էներգետիկ) խնդիրների լուծման մեջ:

Առանձնանում է «Արևելյան բազարի» սեղծման հինգ հիմնական փուլ:

2003-2005 թվականների գործընթացի բովանդակությունը զբոսաշրջային գործարարության անվսանգության միասնական համակարգի սեղծումն էր: Այդ ուղղությամբ իրականացված հաջող գործողությունները, ինչոշեա նաև ռուսական կողմի սեղծած հաղորդակցության միջոցների հարթակների առկայությունը հանգեցրեց այն ընթրմանը, որ «հնգյակի» վերնախավը կարող է ընդհանուր շահեր ունեմալ «արսափին մեծ աշխարհում»:

Ինտեգրման ընթացի սկզբնակեա են համարում 2004 թվականի մարտին Մոսկվայում Հայաստանի ու Ռուսաստանի միջև «էներգետիկ անվսանգության մասին» Համաձայնագրի կնքումը: Գործնականում խոսքը Ռուսաստանի, Ուկրաինայի, Բելառուսի, Ղազախստանի կողմից սեղծված միասնական էներգետիկ սարած Հայաստանի ընդգրկման մասին էր: Պայմանագիրը հեաագայում բոլոր միանալ ցանկացողների համար բաց էր⁸:

2005-2008 թվականներին «հնգյակի» երկրների համագործակցությունը զարգանում էր ասիծանաբար: Սակայն միջերկրային զբոսաշրջությանը սարածաշրջանում ուժեղ հարված հասցրեց իրանա-ամերիկյան հակամարսությունը, իսկ 2007 թվականի իրադարձությունները Թուրիայում և 2008 թվականինը Իսրայելում⁹ գործնականում «համընդհանուր զբոսաշրջության» հարցը օրակարգից հանեցին: Բայց դրա փոխարեն մեծ նշանակություն ձեռք բերեց անվսանգության բնագավառում փոխգործակցությունը: Տարերային դժբախսությունների և տեխնածին աղեների դեմքում փոխօգնության սարածաշրջանային ծրագիրը 2007-2008 թվականներին վերափոխվեց ահաբեկչական գործողությունների և սոցիալական աղեների դեմքում երկրների վերնախավերի միջև կնքված փոխօգնության ծրագրի:

⁷ Կրասան, Հայաստան, Ադրբեջան, Իրան, Թուրիա

⁸ Ժամանակին Եվրոպայի ինտեգրումն սկսվեց «Քարածխի և ողողաշի Ֆրանկո-գերմանական համաշեղ հանձնաժողովի» սեղծմամբ

⁹ 2007-2008 թվականներին Իսրայելում, Թուրիայում և Իրանում տեղի ունեցած իրադարձությունների մասին տես Հավելված 1, 2:

Այդ սարիներին նախաձեռնվում են մակրոսարածաշրջանային կադրերի տուկայի ստեղծման առաջին փուլերը, առաջանում է այդ տուկայի ստասարկող համակարգ՝ «Միջսարածաշրջանային տեղեկատվական քյուր»:

Ստեղծվում է «շրջանակային» սարածաշրջանային տնտեսական օրենսդրություն, երախարկում են միջազգային կորորացիաների իրավունքները:

Ինտեգրման գործընթացը առավելադեք զարգանում էր Ռուսաստանի միջոցով: 2009 թվականի հունվարին կնքվեց «Տնտեսական սարածների համատեղ օգտագործման մասին» Ռուս-հայկական դայմանագիրը: Մեկ ամսվա ընթացքում այդ Պայմանագրին միացան Ղազախստանը և Վրաստանը, ավելի ուշ՝ Ուկրաինան և Բելառուսը: «Քաղաքը» դառնում է «վեցյակ», ընդ որում Ադրբեջանը հայտնվում է որդես այդ միջազգային ակունքի միավորյալ անդամ: Խոսքը արդեն խորը տնտեսական ինտեգրման, սակայն առանց իրավական և իրաական մեխանիզմների միավորման, մասին է:

Նույն տարվա դեկտեմբերին՝ ԽՍՀՄ-ի հռչակման տարեդարձին, «վեցյակի» երկրները դայմանագիր են կնքում «Ոսկյա շրջանի մասին», որը փոխադարձաբար սահմանում է «առանց մոտեքի արտոնագրի» դայմանակարգ, երախարկում մարդկանց և ադրանքների (բայց ոչ ծառայությունների և կադրերի) ազատ տեղաարծը ընդհանուր տնտեսական տարածքում:

2011 թվականի հունվարին «Ձարգացման խորհուրդը» արձանագրում է, որ Հայաստանը ախարտուծի և կադրերի արտադրողականությամբ զգալիորեն առաջ է անցել ոչ միայն «Անդրկովկասյան հնգյակից», այլ նաև «Ոսկյա շրջանի» երկրներից: «Ըստ էության, երկրում ստեղծվում է ռուսական մորարարական տնտեսության փորձարարական վարկածը», – ասվում է Խորհրդի զեկույցում: – «Իրավիճակը բարենդաս է Հայաստանի տարածքի կադրերալացման համար, ինչին կարելի է հասնել միայն տարածաշրջանային տուկայի ձևավորմամբ»:

2011 թվականի մարտին Հայաստանի նախաձեռնությամբ կնքվում է համաձայնագիր Ռուսաստանի և Իրանի հետ, որը ներկայումս անդամակցում է եվրասիական տրանսդորային միությանը:

2012 թվականը նշանավորվում է Հայաստանի Հանրադեության և՛ մեկ խոռո հաջողությամբ: Առաջին անգամ ամբողջ ետխորհրդային ժամանակաշրջանում Հայաստան է ժամանել ավելի շատ մարդ, քան լավ կյանքի որոնումներով լի է երկիրը: Հայաստանն ընկալվում է ախարհում որդես անվանգ երկիր:

Այս փուլն ավարտվում է 2014 թվականի ամռանը, երբ Փխենյանի համաժողովում որոշում է ընդունվում Ասիական-Խաղաղովկանոսյան տարածաշրջանի համար միասնական «գոտիական» արժույթ ստեղծելու մասին: Ախարհում վերջնականադեք ձևավորվում է տնտեսավարման տարածաշրջանային համակարգը, ընդ որում ամեն մի տարածաշրջան ստասարկվում է առանձին արժույթով, որից յուրաքանչյուրն ունի համախարհային արժույթի բոլոր չափանիշները: Այս համակարգը, որը գոյություն ունի նաև այսօր (թեդես և՛ որոշակիորեն փոխկերտված) սացել է «հառանգարողականություն» անվանումը, թեև, հականալի է, ընդհանրադեք մետադ չի օգտագործում:

Հաջորդ ժամանակահատվածի (2015-2028 թվականներ) բովանդակությունը ներքին մատային խոչընդոտների վերացումը և Առաջավորասիական տուկայի վերջնական ձևավորումն է:

2015 թվականի մայիսին Լեռնային Ղարաբաղի մայրադաղ ստեղծանակերում ստորագրվում է Անդրկովկասի վեց երկրների՝ Վրաստանի, Հայաստանի, Լեռ-

նային Ղարաբաղի, Ադրբեջանի, Իրանի և Թուրքիայի միջև միասնական ճնշեսական սարածք ստեղծելու մասին ղայմանագիր: Վրաստանը, Լեռնային Ղարաբաղը և Ադրբեջանը մտնում են ռուսական «Ոսկե Եղանի» մեջ: Նույն տարվա սեղեսմերին «Արևելյան բազարը» վերջնականաղես դառնում է ճնեսական և ֆաղաֆական իրողություն: «Վեցյակի տարածին» միանում են Իտալը, Լիբանանը, Սիրիան, Հորդանանը, Պաղեստինը, Իսրայելը, Պակիստանը: Կնվում է «Տրանս-դորտային Եղանի մասին» ղայմանագիր, որը ենթադրում է ղայմանագրի մասնակից երկրների միջև մարղանց և աղրամների ազատ սեղաԵարԺ (բայց նույնղես, ինչղես որ «Ոսկե Եղանի» ղայմանագրերում, ոչ կաղիտալների և ոչ բղր սեսակի ծառայությունների համար):

Հայաստանը մինչև 2020 թվականը եվրասիական մայրացամաֆում դառնում է նկատելի ճնեսական և ֆաղաֆական ուԺ: Նա աԵխարհում դիրֆավորվաԺ է որղես Սիջին Արևելի ճնեսության կարևորագույն բաղաղրատար և տարածաԵղանի խոԵորագույն ֆինանտական ու ֆոնղային Եուկաներից մեկը:

Հաջորղ տասնամյակի սկզբին Հայաստանն ամրաղնղում է իր հարաբերությունները Ռուտաստանի հետ՝ ընղումելով օրենֆ, ըս որի Հայաստանի Հանրաղեսությունում ռուտաց լեղում համարվում է երկրորղ �ղեսական լեղում: Այս օրենֆն ընղումվում է «Ոսկե Եղանի» անղամ բղր երկրների կողմից: Այղ ֆայլի նԵանակությունը �ղարղվում է, երբ Կարաջիի (2022 թվական) միջազղային համաԺղղղղ ռուտական ռուրլին հաստատեց որղես եվրասիական միջԵուկայական հաԵարկային միալոր:

Մինչև այղ ժամանակահատվաԺը միայն մի ֆանի երկրներ էին ղահղանել արԺույթը որղես իրական հաԵարկային միջոց (թեև մի Եարֆ երկրներ Եարունակում էին հատել հղբելյանական և հավաֆչական նԵանակության վճարանիԵեր): Ռուտաստանում իրավիճակը բարղանում էր նրանղղ, որ իր աԵխարհագրական դիրֆով երկիրը սահմանակցում էր «Եվրղի» և «ղինարի» գոտների հետ, ինչղես նաև Ասիական-Խաղաղղղկիանույան գոտու արԺույթի հետ, իսկ ավանղական ռուտական ղահուտտային արԺույթը դղարն էր: Այղ իրավիճակի հետևանֆով «Ի՞նչ արԺույթ է �ղեսֆ Ռուտաստանին» թեմայղղ բանավեժը ձգձղվեց մի ֆանի տարի: XXI դարի երրորղ տասնամյակի սկզբին ղարղվում է, որ չորս տարածաԵղանային հաԵարկային արԺույթները, որոնֆ Եղանաղում են իրենց առանձնահատուկ Եուկաներում, փղխանակման միջոցի կարիֆ ունեն: Ռուրլին դառնում էր համաԵխարհային հաջող արԺույթ, թեև, ի տարբերություն դղարի, 1940-2000 թվականներին սոսկ միջտարածաԵղանային վճարման և ոչ թե գանձերի ձևավորման միջոց էր:

ԳԼՈՒԽ 5

Անդրկովկասյան Տրանսպորտային Երջանը («РЖД-партнер»¹⁰ ամսագրի նյութերով)

«Մեկ անգամ չէ, որ աշխարհի սնեսական լուսնությունը ցույց է տվել, որ **ենթակառուցվածքի զարգացումն է որոշում սնեսական զարգացումը, և ո՛չ թե հակառակը**: Դա նշանակում է, որ տրանսպորտային ցանցերը (հավասարապես, հեռահաղորդակցության համակարգերը և այլն) ինքնին տարածվոր չեն շահութաբեր լինել: Խաղաղվ սարածի «ողնաշարի» և, միաժամանակ, «նյարդային հյուսվածքների» դերը՝ ենթակառուցվածքն է որոշում այդ սարածի՝ որդես աշխարհասնեսական միասնության զոյասնման կարողությունը: Ցանկացած ենթակառուցվածքային սղություն ունեցող սարած գործում է որդես ռեսուրսային խողովակաշար: ռեսուրսները «դուրս է նեսում» այնեղ, ուր կադիշալը կարող է աշխատել. **ենթակառուցվածքային ծախսային բնագավառ**:»

Այսդիտով՝ ենթակառուցվածքային նախագծերը դես է գնահատվեն ո՛չ թե ձևական սնեսական, այլ աշխարհասնեսական սեսակեսից: «Մեծ Խաղաղովկիանոյան մայրուդին» (“The Great Pacific Railway”) առնվազն մինչև XIX դարի վերջը սնեսադես ո՛չ շահութաբեր էր: Աշխարհասնեսական սեսակեսից մայրուդին դարձավ վերակառուցման այն ծրագրի հիմքը, որը Յուսիսամերիկյան Միացյալ Նահանգներին դարձեց հզոր արդյունաբերական կայսրություն:

Պես չէ վախենալ, որ այսօր նախագծվող երկաթուդիները, կամուրջները, թունելները, օդային և ծովային ուղիները «օդ են փոխադրելու»: **Հաղորդակցության բոլոր միջոցները իրականում «փոխադրում» են սարածի միասնականությունն ու նրա սնեսության ներուժը դեդի կադիշալացում. դրանք աջակցում կամ սեղծում են սարածային և սեղական շուկաներ**:

Տնեսությունը որդես կանոն առաջ է արծվում ենթակառուցվածքների եսից: Այլ խոսով ասած՝ եթե կա մայրուդի, ադա վաղ թե ուշ կգսնվի այն ադրանքը, որը ձեռնու է սեղավոխել այդ մայրուդիով:

Տարածների արդյունաբերական ենթակառուցվածքն այսօր դես է լուծի երկու խնդիր, առաջին հայացից՝ փոխադարձաբար իրար բացառող: Առաջինը՝ տրանսպորտային «կառուցվածքները» ցանկացած սարածի համար կազմում են այդ սարածի սնեսական և մշակութային միասնությունն ու նրա գերիշխող ինքնության դադիդանումն ադադովող մեխանիզմների էությունը: Այլ կերո ասած՝ ենթակառուցվածքն է առաջադրում՝ սնեսական մեխանիզմի (մասնագիտացման և համագործակցության միջոցով), սնեսության (համադասախան շուկայի ձևավորմամբ), ինչդես նաև՝ բնակչության և մշակույթի միասնությունը:

Երկրորդը՝ հաղորդակցության միջոցները ֆադաֆակրությունների (մշակույթների) և էթնոսների միջև ադրանքների, սեխնողոդիաների, իմասների փոխանակման ընդհանրացված համակարգ են: Տրանսպորտային «միջանցները» էթնիկ-մշակութային շերտերի արծման՝ ֆադաֆական լուսնությունը դայմանավորող վեկտորներ:

Երկու խնդիրներին հաղորդակցության ցանցերի երկու արբեր ձևեր են համադասախանում:

¹⁰ В.Бельдей, С.Переслегин, К.Рахимов, А.Собянин «Транспортная целостность России» РЖД-партнер, 2003, № 3. А. Ставский, А. Назаретян «Закавказское транспортное кольцо», РЖД-партнер, 2025, № 12.

Տնտեսական-մշակութային մեխանիզմի ղափաղանման համար փակ շրջանային կառուցվածքները, որոնք կտրված են համեմատաբար կարճ շառավղային ճյուղերով (անիվի և շյուղերի մանրակերտը), առավել համադասասխանում են: Շրջանային կառուցվածքը գործում է որդես մեկ ամբողջություն. նրա յուրաքանչյուր հասվածը տեղափոխում է աղբյուրներ, մարդկանց, ֆինանսներ, սակայն ելքի «միջանցքներ» բացակայության դեպքում գումարային փոխադրումը հավասարվում է զերոյի: **Շրջանը փոխանակում է (ընդ որում՝ համարժեքորեն) աղբյուրներ, աշխատանք, իմաստներ՝ հանդես գալով իբրև համադասասխան տարածքային շուկայի նյութական հիմք:**

Տրանսդորսային շրջանները կառվում են իրար հետ գծային «կամուրջներով», և հենց այդ կամուրջներն են ծառայում որդես միջադաճակաբանական և միջմշակութային հաղորդակցության միջոցներ: Եթե շրջանի ներսում փոխանակումը միշտ համարժեք է, ապա շրջանների միջև երբեք համարժեք չէ. փաղափարությունները փոխգործակցում են՝ մեկը մյուսի ինֆունքությունը բանդելով և օտար տնտեսությունը շահագործելով: Այդպիսի անհամարժեք փոխանակումը ենթադրում է ռազմական, տնտեսական կամ իմաստային «ներուժերի» փոխանակություն: Ներուժերը վաղ թե ուշ հավասարվում են: Այս իմաստով ընդունելի է այն տեսակետը, որ ամեն մի «կամուրջ» ձգտում է դառնալ շրջանի համագույցը¹¹: Այլ հարց է, որ այդպիսի գործընթացները տեղի են ունենում էթնիկ-մշակութային շերտերի տեղաշարժին բնորոշ արագություններով, այսինքն՝ դասականորեն դանդաղ:

Փորձը ցույց է տալիս, որ գծային «կամուրջներն» աշխարհագրորեն կողմնորոշված են զուգահեռականներով և միջօրեականներով, «Շեղ» տրանսդորսային միջանցքները շատ հազվադեպ են: Բարենդաս մայրցամաքային ենթակառուցվածքը որոշվում է էթնիկ-մշակութային շերտերի դիրքով և այդ շերտերին համադասասխանող տրանսդորսային շրջաններով:

Այսօր Եվրասիա մայրցամաքի աշխարհատնտեսական փառքի վրա կարելի է հաշվել անկախ տրանսդորսային վեց շրջան (Միջերկրական ծովի ձևավորվող շրջանի հետ), և զարմանալի է, որ դարասկզբին դրանցից միայն մեկն էր բավարար գործում:

«Պատմականորեն առաջացած» այդպիսի շրջան է Կենտրոնական Եվրոպային (1), որն իր ուղեծրում ընդգրկում է նախկին Եվրամիության երկրները: Համաաշխարհային առևտրի համակարգին այդ շրջանը կապող «միացման» կետը Ռոտերդամ-Եվրոդորս խոշորագույն համագույցն է:

Եվրոպայի արդյունաբերական, մշակութային, ֆինանսական հարստությունն այնքան մեծ է, որ Եվրոպական շուկան չի կարող զոյակել, նույնիսկ իրավաբանական, փաղափարական և կազմակերպական տեսակետից (ԵՄ-ի բարգավաճման տարիներին) արդեն ձևավորված մեկ տրանսդորսային շրջանով:

Ցավոք, **Միջերկրածովյան տրանսդորսային շրջանը** (2), որն իրար հետ կապում է Իսպանիան, Իտալիան, Պորտուգալիան, Մարոկոն, Ալժիրը, Լիվիան, Եգիպտոսը, Միջերկրականի արևելյան ափի երկրները՝ Թուրքիայից մինչև Եգիպտոս, դեռևս լիցք է դիտարկել որդես առանձին հասվածների՝ թույլ կառուցված ունեցող միավորում¹²: Այսօր այդ շրջանը կամ կիսաշրջանը Մադրիդի, Բարսելոնի,

¹¹ Պատմականորեն բոլոր ժամանակակից շրջանները ձևավորվել են գծային միջանցքների համակարգից:

¹² Դրա դասճանը Հյուսիսային Աֆրիկայի մուսուլմանական փաղափարության ազդեցության զոյակ անցումն է: Այսօր Միջերկրական ծովի տարածքը հանդիսանում է երկու էթնիկ-մշակութային շերտերի բախման վայր. աֆրիկյան-ասիական շերտը բարձրանում է Եվրոպականի վրա՝ դեպի հյուսիս-արևմուտք տեղաշարժվելով: Հասկանալի է, որ այդպիսի դայանմաներում միասնական տրանսդորսային շրջանի ստեղծումն անհնարին է:

լոնի, Սարսելի, Միլանի, Չագրեթի միջոցով հուսալիորեն հանգուցված է Կենսրոնական Եվրոպայի սրանտորսային շրջանի հետ և առևտրի համաժխարհային համակարգին միացած է Ջիբրալթարի նեղուցով և Սուեզի ջրանցով:

Բալթիական սրանտորսային շրջանը (3) միավորում է Դանիայի, Շվեդիայի, Նորվեգիայի, Ֆինլանդիայի, Ռուսաստանի հյուսիս-արևմուտքի, Մերձբալթյան Հանրապետությունների, Կալինինգրադի մարզի, Հյուսիսային Լեհաստանի, Հյուսիսային Գերմանիայի ենթակառուցվածքները: Այդ ենթակառուցվածքի և ընդհանուր «հյուսիսային» ինֆունության ստեղծման համար մեծ ջանքեր է գործադրել Ռուսաստանը, որը ռազմագրգռված էր Բալթիկ ծովի շուրջ աղբյուրների և իմաստների շրջանառությամբ:

Բալթյան շրջանը միանում է Կենսրոնական Եվրոպայի շրջանին Կիլի և Գդանսկի միջոցով: Համաժխարհային առևտրային համակարգին այդ շրջանը միացնող համագույքը Ֆիննական ծոցի ակունքում զսնվող սերմինալային նավահանգիստն է, որը «Հարավային միջանցքի» հյուսիսային ելակետն է:

Անդրկովկասյան (Առաջավորասիական) սրանտորսային շրջանը (4), որը կառուցված է Հնդկական ֆողաֆական-սնեսական կառուցվածքի շուրջ (Ադրբեջան, Հայաստան, Վրաստան, Իրան, Ասիական Թուրքիա, Իրաք, Սիրիա, Լիբանան), հավանաբար, Երկրագնդի վրա մեզ հայտնի դասական ժամանակահատվածում ստեղծված առաջին շրջանային կառուցվածքն էր: Տարածաշրջանում բարձր ֆողաֆական լարվածության դասառոտ՝ նա մի քանի հարյուրամյակ չէր գործում: XXI դարի սկզբին այդ հնադարյան սրանտորսային համակարգը վերակենդանացնելու և դրան համարժեք տարածաշրջանային շուկա (ներկայումս հայտնի է «Արևելյան բազար» անվանումով) կառուցելու հնարավորություն ստեղծվեց: Առաջավորասիական շրջանը համաժխարհային առևտրի ցանցին «միացած է» Բեյրութի, Ալեքսանդրիայի, Սուեզի և Պարսից ծոցի նավահանգիստների միջոցով:

Կենսրոնական Ասիայում նոր էթնիկ-մշակութային շերտի առաջացումը **Կասպիական սրանտորսային շրջանի** (5) և դրան համարժեք շուկայի (նախ և առաջ՝ Էներգակիրների շուկայի) հարցը օրակարգային դարձրեց: Այդ շրջանը հասվում է Առաջավորասիական շրջանի հետ և ընդգրկում է Ռուսաստանի հարավը, Ադրբեջանը, Հայաստանը, Վրաստանը, Իրանը, Աֆղանստանը, Տաջիկիստանը, Ղրղզստանը և Ղազախստանը: Համաժխարհային առևտրի ցանցին միացած է Աստախսան-Ակսաուի միջոցով:

Վերջապետն մայրցամաքի արևելյան ծայրամասում հաջողվեց ֆանդել առևտրահաղորդական լարման մի բարդագույն հանգույց՝ նախագծելով, կառուցելով և ռազմագործման հանձնելով միասնական **Արևելյան շրջանը** (6), որը միացնում է երկու Կորեաները, Արևելյան Հիմնաստանը, Մանջուրիան, ռուսական Պրիմորյեի երկրամասը, Սախալինը, ճապոնիան:

Տրանտորսային շրջանների այդ համակարգը ձևավորեց հետևյալ հաղորդակցային կառուցվածքը.

Տրանսսիբ-ՔԱՄ (1-6), լայնակի միջանցք, որը միանում է Կենսրոնական Եվրոպայի շրջանին և ստեղծում Արևելյան շրջանը: Մայրուղու հանգուցակետերն են՝ Բեռլինը, Վարշավան, Մինսկը, Մոսկվան, Կազանը, Եկատերինբուրգը, Նովոսիբիրսկը, Իրկուտսկը, Մովսեսկայա ծովախորշը:

¹⁸ Հայաստանի Հանրապետություն «Աղագայի դասնություն», «Եսարդյունաբերական ծագրերի մրցակցություն», «Եսարդյունաբերական ճգնաժամ», «Եվրամիության փառք ու անկումը», «Նոր ծագրեր» և այլն:

 Հյուսիսծովյան ուղի (3-6), ամենակարճ սրանադորսային արտերիան, որը միացնում է Հյուսիսային Եվրոպան (Բալթյան ժրջանը) և Հեռավոր Արևելքը: Ընդգրկում է Բելոմոր-Բալթիական ջրանցքը և ծայրամասային ռուսական ծովերը: Հանգուցակետերն են՝ Սանկտ-Պետերբուրգի ավան-դորսը Ֆիննական ծոցում, Պետրոգավոդսկը, Արխանգելսկը, Իգարկան, Դիխոմը, Պելեկը, Պրովիդենսիեն և ավելին՝ դեղի Կանչասկա՝ Վլադիվոստոկը, Ալեուսյան կղզիները, Ալյասկան:

 Կասպիական-խաղաղօվկիանոսային միջանցք (5-6), որը միացնում է Կասպիական ժրջանը և Ասիական-խաղաղօվկիանոսյան ծովափը: Այս մայրուղին Չինաստանը եվրասիական առևտրի համակարգի մեջ ընդգրկելու գործընթացում առաջատար դեր է խաղում:

 Առանձնահատուկ նշանակություն է սրվում միջօրեական **Հարավային սրանադորսային միջանցքին (3-5)**, որը կաղում է Հյուսիսծովյան ուղին (հասման կետը՝ Պետրոգավոդսկ), Բալթյան ժրջանը (Սանկտ-Պետերբուրգը և նրա ավանդորսը), Տրանսսիբը (Կազան), Միջերկրածովյան ժրջանը (Վոլգա-Դոնի միջոցով), Կասպիական ժրջանը (Օլյա, Ակսաու), ՏՐԱՍԵԿԱ-ն: Դրանից հետո միջանցքը ձգվում է դեղի հարավ՝ միացնելով Աֆրասիան (Իրաֆի և Իրանի միջով) և Հնդկաստանի ենթամայրցամաքը (վերջին տերմինալը՝ Բոմբեյ) միասնական եվրասիական հաղորդակցության ցանցին:

Բոլոր եվրասիական սրանադորսային կառուցվածքները գործնականում կանանցնում են Ռուսաստանի տարածքով, կան հասվում նրա տարածքի հետ: Հայտնի է, որ Ռուսաստանն ինքը սրանադորսային միջանցք է, որը բաց է թե՛ հյուսիսից հարավ («Վայրագներից դեղի հույները» լուսնական ուղին), թե՛ արևմուտքից արևելք:

* * *

Առաջավորասիական սրանադորսային ժրջանը ստեղծելու առիտասանքները լուսնականորեն, մոտադես սերտորեն կաղված են եղել «Հյուսիս-Հարավ միջանցք» ռուսաստանյան ենթակառուցվածային հայեցակարգին: Կառուցելով այդ սրանադորսային միջանցքը՝ գործնականում Ռուսաստանը հրաժարվում էր ԱՊՀ խաղիված համակարգից և հարվածի տակ էր դնում հենց նոր կազմավորված «հաղակի» ռազմավարական ընդհանրությունը: Այդդիտի առիտահաղակական զոհաբերություն կարելի էր անել միայն խոոոր ռաիում ունենալու՝ ռազմավարական և տնտեսական կարևոր նշանակության Անդրկովկասյան մակրո-տարածաժրջանի վերակառուցման հույտով: Այստեղ լրիվ համընկնում են Ռուսաստանի և Հայաստանի ռաիերը, որոնք, հավանական է, լույամնավորեցին նաև ռուս-հայկական կաղերի ամրությունը:

Միջանցքի վերաբերյալ աղադրական որոումն ընդունվեց 2001 թվականին: Այդ ժամանակ էլ մոակվեց լրացուցիչ ենթակառուցվածային նախագիծ, որը նախատեսում էր ստեղծել Ֆիննական ծոցում ավանդորս, վերակենդանացնել ռուսական ներքին ջրային ուղիները և ընդլայնել ծովազնացությունը Կասպից ծովում: 2003 թվականի ամռանն սկսվեց նախագծի այդ վարկածի իրականացումը:

2003 թվականի օգոստոսի 9: «Այսօր Իրանում իր առիտասանքներն սկսեց «Մեծվոլգյան ուղի» միջազգային համաժողովը: Ինչդես հայտնում է ԻՌԱԱ

գործակալությունը, ՄԱԿ-ի հովանու ներքո ընթացող համաժողովի աշխատանքներին մասնակցում է ռուսական դեսպլիմատությունը՝ Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարարի ղեկավար, Կասպից ծովի հիմնախնդիրների կարգավորման հարցերով ՌԴ Նախագահի հասուկ ներկայացուցիչ Վիկտոր Կալյուժնի գլխավորությամբ: Ուրբաթ օրը՝ օգոստոսի 8-ին, ռուսական դեսպլիմատությունը, որի կազմում է ավելի քան 100 մարդ, սկսեց բանակցություններ Իրանի Գիլան նահանգի ղեկավարության հետ:

Համաժողովի աշխատանքների ընթացքում ծրագրվում է փնտրել վոլգա-կասպյան ջրային ուղու դերը Ասիայից Եվրոպա բեռնափոխադրման գործում, ինչպես նաև՝ նրա ճնշման արդյունավետության բարձրացման համար: Կողմերը ծրագրում են նաև անդրադառնալ Կասպից ծովի կարգավիճակի հարցին»:

2003 թվականի օգոստոսի 31: «Կարմիրդրոշակակիր Կասպյան նավահանգիստային ռազմական կազմում դաշնամատեն ընդգրկվեց «Թաթարսան» լիցենզիային հրթիռային նավը, որը կդառնա հրամանատարական (ֆլագման)»,- հաղորդում է «Ռուսիա» հեռուստալիդը:

«Այսօր «Թաթարսանը» զինված է նորագույն հրթիռներով և հրետանային համակարգերով, ինչպես նաև՝ ունի հասուկ հակադրոհային սարքավորում:

Բացի դրանից, նավի վրա տեղադրված են ավիոների ռադարներ և ջրահնչակնությունը մեղմող հասուկ սարքավորումներ: Անհրաժեշտության դեպքում նավի վրայից ուղղաթիռ կարող է թռչել: «Թաթարսանի» անձնակազմը հաշվվում է ավելի քան 100 մարդ:

«Թաթարսան» լիցենզիային նավը կոչված է իրականացնելու սահմանադրված ծառայություն, ինչպես նաև՝ դաշնամատենում լիցենզիային սահմանված: Առաջագ ֆլագմանի հիմնական առաջադրանքը լիցենզիային է հակառակորդի որոնումը, հետադիմումը և ոչնչացումը: Նավաստիների խոսքով՝ նա հիմնականում «նախատեսված է լիցենզիային միայն ծովային և օդային թիրախների հետ»:

Ռազմածովային արվեստի դասնության մեջ «Թաթարսանը» գրավում է այնպիսի դասավորություն տեղ, ինչպես որ «Գեբենը», որը ժամանակին թուրքիային տրվեց լիցենզիային մեջ մտնել Կենտրոնական տերությունների կողմից:¹³ Քանզի, զուտ աշխարհագրական դասկերպումներով, Կասպից ծովի վրա ոչ մի երկիր, այդ թվում՝ նաև մեծ տերությունները, չեն կարող ծավալել իր ուժերը, որոնք իրենց հնարավորություններով «Թաթարսանի» հետ համեմատելի կլինեն: Ռուսաստանն այդ կարևորագույն ջրային ավազանի վրա մի ամբողջ սերնդի համար ոչ ծախսաբեր վերահսկում ապահովեց և, դրանով իսկ, իրական հնարավորություն ստեղծեց «Անդրկովկասյան» և «Կասպյան», «Հյուսիս-Հարավ միջանց» շրջանների աշխատանքների շարունակման համար:

Այդուհանդերձ, հաջորդ տարիներին աշխատանքները շատ դանդաղ էին ընթանում, ինչը կապված էր թե՛ այն խնդիրների հետ, որոնց բախվեց Ռուսաստանը 2004-2007 թվականների բարեփոխումներն իրականացնելիս, թե՛ սարածաբանական ֆալսիֆիկացիայի աճի հետ: Պակիստանյան և Իրանյան ձգնաժամերը:

Իրավիճակը փոխվեց հաջորդ տարեկանների ընթացքում. «Արևելյան բազար», որն ավելի շուտ գոյություն ուներ երևակայական աշխարհում, քան իրական ռուսական սարածաբան, այդուհանդերձ, խթանում էր սարածաբանի ենթակառուցվածքային զարգացումը: Ուստի՝ Ռուսաստանի, Հայաստանի և Իրանի միջև

¹³ Նավը ծեղվեց Ռուսաստանի և նրա՝ Ամերիկյան դաշնակիցների միջև ուղիղ տրամադրության կապը և անուղիղ կապերն հրահրեց 1917 թվականի Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը Ռուսաստանում:

երևանյան համաձայնագրի լրացուցիչ Արձանագրությամբ կողմերի միջև համա-
ձայնություն կնքվեց՝ արագացնելու Ս.Պետերբուրգ-Մոսկվա-Կազան-Ալկաու-
Կաստից ծով-Պարսից ծոց միջանցքի ստեղծումը:

«Անդրկովկասյան» շրջանի ստեղծման գործնական աշխատանքներն սկսվե-
ցին 2010-ականների երկրորդ կեսից, երբ նրա առանձին հասվածները և,
մասնավորապես, նախկին խորհրդային Անդրկովկասյան երկաթուղին արդեն
սկսեց կանոնավոր գործել:

Նախ և առաջ՝ Քութաիսի-Թբիլիսի-Գյումրի մայրուղին ընդլայնվեց, վերա-
կանգնվեց Երևան-Նախիջևան-Բաֆու «Ճյուղը»: Այնուհետև մայրուղին Գյումրիից
ձգվում էր դեռի Էրզրում-Էլյազիզ-Պիարբեֆիր-Ռաֆու-Չալեդ-Դամասկոս-Թել-
Ավիվ-Ալեքսանդրիա-Կահիրե-Սուեզ՝ կազմելով շրջանի Արևմտյան «Ճյուղը»:

Արևելյան «Ճյուղը» ձգվում էր Իրանի սարածով՝ Բաֆու-Ասսաբա, և այնու-
հետև՝ Կաստից ծովի ծովափով մինչև Բաքույա, շրջվում դեռի Չարավ՝
Թեհրան-Կումա-Խորենքադի-Պիսֆուլա-Աֆլազ-Բասրա:

Չարավային «Ճյուղը» միացնում էր Իրանը, Իրաքը, Չորդանանը և Եգիպտոսը՝
Բասրա-Բաղդադ-Ռուսթա-Ամման-Սուեզ:

Անդրկովկասյան շրջանը՝ եվրասիական տրանսպորտային համակարգերից
թե՛ ֆադաֆական և թե՛ սեղագրական ու կլիմայական դայնամիկների տեսակետից
ամենաբարդը, ամբողջությամբ ավարտվեց 2020 թվականի դեկտեմբերին: Շա-
ռավդային շյուղերի ստեղծումն ու ենթակառուցվածքի կարգավորումը շարունակ-
վեց դեռևս մոտ չորս տարի:

2025 թվականի հունվարին իրականացավ «Արևելյան էֆորտ» առաջին
շրջանային զբոսաշրջային ուղերթը, որ XIX դարի ժեղությունը համակցում էր
XXI դարի հարմարավետությամբ:

ԳԼՈՒԽ 6

Եսարդյունաբերական Հայաստանը

**(«Եսխորհրդային սարածփի ձևավորությունները»
չհրապարակված գրքից)**

«Առաջին 2001-2020 թվականներն ընկած ժամանակահատվածում վերադարձնելով եսարդյունաբերական ճգնաժամի առաջին փուլը և վերածնունդը:

Ժամանակակից աշխարհադարձական կառուցվածքն իր ընդհանուր գծերով նման է «գերդաստիարակների» ինժեներական աշխարհին, ճիշտ է, փոքր-ինչ գերաճած վիճակում: Մի փայլուն էքսկուրսիայի շրջանում, որոնցից յուրաքանչյուրը ներկայացնում է ինքնուրույն տեղադրված և տրամադրված է սեփական սրանս-դորսային օրհանգիստ, կազմում են Օլիմպիկայի հիմքը:

Առանձնահատուկ է միասնական ամերիկյան գերմայրցամաքը՝ կուսակցական գլխավոր կենտրոններով՝ Նյու-Յորք, Սան-Ֆրանցիսկո, Մոնթեալ, Վանկուվեր, Մեխիկո, Ռիո-դե-ժանեյրո, Սան-Պաուլո: Այդ մայրցամաքի միասնական ինտեգրման կառուցվածքը ԱՅԹԱ-ն¹⁴ է, իսկ գոտու արժույթը՝ ամերիկյան դոլարը:

Դոլարի այդ գոտու մեջ մտնում են նաև Մեծ Բրիտանիան, Գերմանիան, Իսպանիան, Կարիբյան ծովի, Օվկեանիայի կղզիները:

Եվրոպան սնտեսական հարաբերություններով միասնական է, սակայն փառապանակաբար վերադարձել է այն կառուցվածքին, որն ինչ-որ բանով հիշեցնում է 1919 թվականի Ֆրանսիան, Գերմանիան, «Փոքր Եվրամիությունը», որն ընդգրկում էր Արևելյան Եվրոպայի ութ ղեկավարությունները, և «մյուս բոլորին»։ Եվրոպան հիմնախնդիրներ ունի, որոնց մեծ մասը կապված է սրանադորսային և էներգետիկ ենթակառուցվածքների մատակարարման, այնուհետև սրանադորսային սարանցիկ կենտրոնների գերմանաբեռնվածության հետ, ինչպիսին Եվրոպայում է, ինչպես նաև՝ մարդկային կադրերի որակի ահագնացող անկման հետ։ Եվրոպայի գոտին լայն լայնություններով է, քան Եվրոպական էքսկուրսիայի շրջանում են. Եվրոպայի օրհանգիստը մեծ է Միջերկրական, Սև, Ազովի և Բալթիկ ծովերի ավազաններում:

Ասիական-հաղադրվածության սարածափայլը իր ազդեցությունը սարածեց ընդհանուր միջև Ավստրալիա և Նոր Զելանդիա. սարածափայլային արժույթի գոտին կասկածելիորեն հիշեցնում է Համաաշխարհային երկրորդ դարձեցման ժամանակ «ճաղողական» դարձեցման գոտու «արձափնի տերիմները»։ Մալայալայում և Ինդոնեզիայում այդ արժույթը մրցակցում է դինարի հետ և, ինչպես երևում է, դարձվում է այդ մրցակցության մեջ:

Ասիական-հաղադրվածության սարածափայլը արձափնի բարգավաճումը փողարկում է նրա անդամների միջև եղած բավականին լուրջ հակասությունները. Հիմաստանը, ճաղողնիստ և Ռուսաստան իրականացնում են անկախ և նշանակալի մրցակցային մախազներ: «Երեք կառավարում են կոլեգիալ», սակայն Հիմաստանի սնտեսության ճգնաժամը, որն ուղեկցվում է ուժեղագույն կենտրոնախույս գործընթացներով, Ռուսաստանին և ճաղողնիստ դարձնում է լուրջ մրցակիցներ: Այդ ուղղությամբ լրիվ ռազմավարական հսակություն դեռևս չկա, և առաջնորդ երկիրը դեռ չի որոշվել:

¹⁴ ASEAN Free Trade Area, (ASEAN – Association of South-East Asia Nations – Հարավ-արևելյան Ասիայի ազգերի ասոցիացիա, համառոտ՝ ԱՅԹԱ)

«Արևելյան բազարի» երկրները, հասկանալի է, եվրոպական և ասիական շուկաների ղեկավարությունների հետ չեն կարող մրցակցել իրենց ընդհանուր ՀՆԱ-ով, սակայն Հայաստանը բնակչության թվի միջին արտադրականությամբ և կենսամակարդակով արդեն համեմատելի է Հունգարիայի և Պորտուգալիայի հետ:

Եսարդյունաբերական շինարարության մի շարք հարցերում Հայաստանն առաջ է անցել Ռուսաստանից: «Պսվոդ դռներ» կադրային ծրագիրը 2020-ական թվականների կեսերից աշխատում է հակառակ ուղղությամբ՝ Ռուսաստանին բարձրորակ մասնագետներ առաջարկելով:

Ռուսաստանը դա հողանում է իր բազմառազմավարականությունը, ինչպես նաև՝ իր յուրօրինակությունը. ռուբլին միջշուկայական տարանցիկ արժույթ է: Սակայն նորարարական նախագծի իրականացմանն ուղղված ջանքերը երկրում որոշակի հոգնաժողովուն են առաջացրել. ճիշտ Գերմանիայի դեմ՝ Ռուսաստանը 2020-ական թվականների խաչմերուկին է և կրկին որոշում է իր առաջնայնությունները: Ինչպես իրավացիորեն նկատել է Թյոմֆեստր Վ. Գլազիչեվը՝ «*Ռուսաստանը դեռ է հայտնաբերել յուրահանգյուր 20 տարին մեկ*»:

Ինտեգրման համակարգ չմտած ղեկավարությունների շարքում մնացել է Հնդկաստանը: Նա հաղորդակցային միջավայրերի առաջընթացի հետ մերձենում է ճապոնիային, որը, թեպետ և մնում է Ասիական-խաղաղօվկիանոսյան կառուցվածքի մեջ, այնուամենայնիվ, «միայնակ երկիր» է:

Պարսից ծոցի երկրները կազմակերպեցին իրենց սեփական հումքային շուկան, որը գլխավորում է Սաուդյան Արաբիան: Նրանց առևտրի վեկտորը ժամանակի ընթացքում ավելի ու ավելի է կողմնորոշվում դեպի «Արևելյան բազար»:

«2020 թվականի աշխարհի» կառուցվածքապատկերը հիմք է դրել եսարդյունաբերական նախագծերի մրցակցությունն է, որը հասել է զարգացման որոշիչ փուլի: Թեկնածու երկրներից յուրահանգյուրն է ըստ էության կառուցեց Ադադայի իր տարրը, սակայն նրանցից ոչ մեկն առայժմ ի վիճակի չէ այդ ադադային հաղորդելու համակարգային բնույթ:

* * *

Հայաստանի նախագծային նախաձեռնությունների մեծ մասը կադրված է եղել ռուսաստանյան նորարարական շարժման հետ, որը սկզբից ևեթ եսարդյունաբերական բնույթ ուներ: Հայաստանի Համադրությունն ըստ էության ոչ միայն արագորեն դարձավ Ռուսաստանի Դաշնության Նորարարական համակարգի արտաքին կարևորագույն գործընկերներից մեկը, այլև դրա յուրօրինակ «այցեքարտը»:

Ճիշտ այնպես, ինչպես ժամանակին Մերձբալթյան համադրություններն էին աշխարհին ներկայացնում խորհրդային արդյունաբերական Կայսրության փոփոխվող գունազարդ կերպարը, Հայաստանը և՛ գործում էր որպես ցուցափեղ՝ ԱՊՀ երկրների «վեցյակի» («հաշյակի») հաջողությունները ներկայացնելով աշխարհի ադադա վերակազմակերպման մեջ: Հայաստանն արդեն մոտ 2010-ական թվականներին նկատելիորեն զերազանցում էր Ռուսաստանին այնպիսի հումանիտար ռեսուրսներից, որոնցից մեծ, ինչպիսիք էին «հաղորդակցության միջոցների հումանագույնը» և «միջմշակութային ոչ գծային կրթությունը»¹⁵:

2003 թվականի մայիսին Աթենքում տեղի ունեցած համաժողովին դրվեցին

¹⁵ Ամերիկացի էկոնոմիկայի ոլորտի, որ հայկական «կլանայնություն» ավելի էր հարմարեցված նախագծային դաշինքներին, քան ռուսական հայտնի «սնայնականությունը»:

«նոր հայի կերպար» կրթական չափորոշի հիմները: Այդ փաստաթղթի հիմնում դրված դաժանջները, եթե կարելի է այդդեպ ասել, միանգամայն չափորոշային էին: Ի տարբերություն նման մշակումների մեծամասնության, համաժողովի առաջարկած կրթական մոդուլը, սակայն, համադասասխանում էր ազգային հոգեբանությանը և, մասնավորապես, կրթության՝ ավանդաբար բարձր հեղինակությանը Հայաստանում: «Ինչ ե՞րբ ասում, ընդունելության ֆննդություններին Երևանի համալսարանի ռեկտորն ունի առավել մեծ իրական ազդեցություն, քան վարչապետը և, հնարավոր է, նույնիսկ Նախագահը»:

Համաժողովի մասնակիցները ցանկանում էին տեսնել «նոր հայերին»՝

- հաղթողի և ո՛չ թե զոհի հոգեբանությամբ.
- ո՛չ թե սովորույթի ուժով «աղաթներով» (չփոթել ավանդույթների հետ) աղորոդ, այլ հիմքի փոխանակման արժեքների՝ ազատության, զարգացման, ստեղծագործության, դասվի և արժանապատվության դավանող.
- մի քանի լեզուներով խոսող և իրենց դասկերացումների օրջանը Հայաստանով չսահմանափակող.
- ստեղծագործող, մրցունակ և, հետևաբար, աշխարհում ընդունելի-«փոխարկելի».
- աշխարհի թե՛ հումանիստ և թե՛ բնագիտական դասերի մեջ հավասարադեպ լավ կողմնորոշվող.
- առողջ: Դրա համար առաջարկվում էին ավանդական, սակայն Հայաստանի դասերում գործող ուղիներ.
- ուսուցչի մասնագիտության հեղինակության բարձրացում (մինչև 2010 թվականը).
- դպրոցի համակարգչայնացում (այդ թվում՝ նկատի առնելով նաև ինտերնետի մասշտաբայնությունը¹⁶).
- դպրոցներում ու բուհերում ուսուցչական և դասախոսական կազմերի երիտասարդացում.
- դասավանդմանը, «վարդեսաց դասերի» կազմակերպմանը սփյուռքի ուժերի ներգրավում (2012 թվականին համակարգը նախագծային հզորությամբ գործարկելու համար կարելի է սկսել արդեն այսօրվանից).
- երիտասարդական ճամբարների ստեղծում (այդ թվում՝ սփյուռքի համար).
- երեխաների ուսուցման համաձայնեցված ծրագրերի (և դասագրքերի) ստեղծում Հայրենիքում և Սփյուռքի համայնքներում, հայերենի փերականության և հենց լեզվի համաձայնեցում (մինչև 2020 թվականը).
- բոլոր շնորհալի երեխաներին դեռության (Հայրենիքի կամ Սփյուռքի կողմից) հովանու ներքո գրավում.
- «խլամի» հետքերից, բայց ո՛չ իսլամական մշակույթի իմացությունից ազատագրում (Հայաստանի անվան փոփոխումը հայերեն լեզվով).

¹⁶ Այժմ դա փոքր-ինչ դարձրել են հնչում: Մինչդեռ դարասկզբին Հայաստանի բնակչության 70 տոկոսը չէր օգտվում համաշխարհային ինտերնետային ցանցի հնարավորություններից: Դա կապված էր մի շարք գործոններից, բայց դրա դասճանաչ, ամենից առաջ, ինտերնետային ծառայությունների շուկայի մոնոպոլացումն էր:

 Պատանության դրոշակա ծագումն Ասիի դարձնադրի ուսումնասիրության ներառում:

 Տարածաշրջանային եսթետիկական կրթության համակարգի ստեղծում:

Այս ծագից, իսկ առավելապես՝ հայկական միջնակարգ դրոշակի¹⁷ օրհանգիստների գիտելիքների արագացված ստուգումները, հայ հասարակության օրհանգիստ կրթական հիմնախնդիրների շուրջ մեծ բանավեճ ծավալեցին: Այդ հիմնախնդիրների ֆնտրվածքը միացավ Սփյուռքը, որը տեսական խնդիրները ներկայացրեց անմիջապես նախագծերի տեսքով: 2004-2006 թվականների ընթացքում ստեղծվեց «Փոքր Հայաստանը մեծ աշխարհում» կրթական կենտրոնների ցանցը:

Այդ կենտրոնները կարևոր դեր խաղացին թե՛ ազգային (մակրոտարածաշրջանային) նոր վերնախավի, թե՛ խորհրդարանի և թե՛ կրթության նախարարության որոշման վրա՝ անցնելու թունիսյան եռալեզու չափորոշիչ՝ տարածական կրթությունը՝ հայերեն, միջնակարգ կրթությունը՝ ռուսերեն, բարձրագույն կրթությունը՝ անգլերեն լեզվով: Հետաքրքիր է, որ կրթության այդ չափորոշիչն արդեն ընդունվել էր 2007 թվականին, մինչդեռ ֆաղափարական որոշումը, որով հայերեն և ռուսերեն լեզուները իրավահավասար են Հայաստանի տարածքում, ընդունվեց միայն 2019 թվականին:

Շատ հետաքրքիր նախագիծ էր, և՛ Սփյուռքի կողմից առաջարկված, 2004 թվականին «Հայ առաջնորդների օժանդակության հիմնադրամի» ստեղծումը: Իբրև հաստատություն՝ այդ հիմնադրամը, մինչև «Քաղաքացիության մասին» օրենքի ամբողջությամբ ուժի մեջ մտնելը (2012 թվական), կարևորագույն դեր խաղաց Հայրենիքի և Սփյուռքի միջև հարաբերությունների ձևաչափավորման մեջ:

Հիմնադրամի միջոցով էր բաշխվում Սփյուռքից եկող հումանիտար օգնությունը, նա էր իրականացնում «Փոքրիկ Հայաստան...» ոչ ղեկավար կրթական կենտրոնների համակարգի ընդհանուր ղեկավարումը: Հիմնադրամն ստեղծեց նաև օլիմպիադաների շար՝ խորհրդային օլիմպիադաների «Պատկերով և նմանությամբ», որոնք զբաղեցնում էին ամբողջ կրթական տարածքը՝ առանձին դրոշակի մակարդակից մինչև միջազգային մակարդակ: Օլիմպիադաների ուժեղացումը առանձնահատկությունն այն էր, որ շեշտը դրվում էր ոչ թե անհատական, այլ խմբային աշխատանքի վրա: Մի մասի համար՝ խոսքը գործնականում ստեղծագործ, կոգնիտիվ, գործունյա թիմում աշխատելու ունակության մասին էր, և հերթի համար՝ «առաջնորդության դրոշակ», օրհանգիստ մարդկանց համար դաստիարակությունը ստանձնելու կարողության և վերջնական արդյունքի մասին:

XXI դարի սկզբին Հայաստանն ըստ էության սուբյեկտ չունեցող երկիր էր (չնայած այն բանին, որ նրա բնակչության 80 տոկոսը կարծում էր, թե իրենցից յուրաքանչյուրը կարող էր հեշտությամբ իրականացնել Նախագահի պատրաստությունները): Ժամանակակից Հայաստանում, ինչպես և ցանկացած երկրում, որը տարիներ շարունակ նախագիծ է իրականացնում կամ մասնակցում այդպիսի նախագծի, շատ խորն են դրսևորված անհատականության, անհատի գործունեությունը:

Վերջ ի վերջո, ֆաղափարության իսկական հիմքը մարդիկ են, և ոչ թե՛ ֆաղափները կամ ճանապարհները:

¹⁷ Տասներորդ դարաշրջանի օրհանգիստներից միայն 3 տոկոսը կարողացավ գրել ծոմաթղթի բանաձևը, և միայն յուրաքանչյուր չորրորդը՝ թվարկել բոլոր այն ղեկավարությունների անունները, որոնց հետ սահմանակցում է Հայաստանը:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Ամհրաժեռես է անմիջապես նսել, որ սցենարային մոտեցման դեպքում որդես կանոն հիմնական միտումները ճիշտ են որոշվում, իսկ իրադարձային յուրափանջյուր սխալը կարող է հրեշտային լինել:

Մեր դեպքում խոսքը մույնիսկ ոչ թե սցենարի, այլ մի քանի շարժումակ սյուժեներ տարունակող¹⁸ բարդ սցենարային հեռագծի մասին է: Այդ սյուժեներից յուրափանջյուրը ծնունդ է վառ ռեժիսորային իրադարձությունների իր սեփական համակարգը, ընդ որում՝ այդ իրադարձությունները բարդորեն փոխգործակցում են:

Իրականության մեջ գործող հոմոնոսասիկ ուժերի հաշվառումը կհանգեցնի սուր արձագանքվող իրադարձային զագաթնակետերի որոշ հարթեցման. հավանական է, որասմության հոսքը մի քիչ ավելի «լամինարային» կլինի, քան կանխատեսելի է նրա մանրակերտում:

Կարելի է նաև ենթադրել, որ իրադարձություններն իրականության մեջ կզարգանան ավելի դանդաղ, և վերը շարադրված սյուժեն կսկսի ոչ թե քան, այլ քանհիմնգ-երեսուն տարի: Այդպիսի ենթադրությունը դժվար, թե փոփոխի իրադարձությունների էությունը և Չայասանի վրա շատ թույլ ազդեցություն կունենա, սակայն կընդլայնի հումանիստ արեսի աստարեզը՝ ներառելով Պակիստանը և, հնարավոր է, Ինդոնեզիան:

Ենթադրվում էր, որ սցենարի առավել թափանցիկության համար խաղի սուբյեկտները կգործեն կամ «բնական», կամ «ճիշտ»: Չայասանի նկատմամբ դրա կիրառումը նշանակում է որոշում կայացնելու ընթացակարգն անմիջապես և կտրուկ անջատել քաղաքական տայարի գոտուց: Չիմքեր կան ենթադրելու, որ այդ դատողությունն արդարացի է: Այդ դեպքում՝ երկրի ներքին կյանքը վերլուծելու սկզբունքային անհրաժեշտություն չկա, իսկ քաղաքական տայարի իրադարձություններն ինքնին որևէ հեռաբերություն չեն ներկայացնում:

Բոլոր տարագաներում անհրաժեշտ է համաձայնել «նախագծային Չայասանում» կնոջ դերի փոփոխման վերաբերյալ Գոռ Նահադեսյանի կարծիքին, բայց այդ միտումը չափազանց ակնհայտ է, ուստի անիմաս է դա մանրամասնորեն նկարագրել: Ընդհակառակը, «հաղորդակցության միջոցների հումանացում» իրականացրած երկում մշակույթի փոփոխությունների նկարագրությունը շատ հեռաբեր է, սակայն սցենարի բովանդակությունից նա մեզ չափազանց հեռու կտանի:

Ամփոփելով արդյունքները՝ ղեկ է նսել, որ «Ռուսաստանից՝ սիրով» սցենարը Չայասանի համար ամենախոսունակիցն է, այն տասնառով արդեն, որ Ռուսաստանը չի կարող գոյություն ունենալ գլոբալացված աշխարհում առանց գլոբալ նախագծի և, հեռաբար, այդ նախագծում Չայասանը նրա դատում է: Փոքր-ինչ սրամիտությունը՝ կարելի է ասել, որ երկարաժամկետ հեռանկարում ձգնաժամը և արտադրության կրճատումը Ռուսաստանի հետ ավելի ծեռնու է Չայասանին, քան ճնշության 5 տոկոսանոց տարեկան աճը՝ «սինգապուրյան տարբերակով»՝ առանց Ռուսաստանի:

¹⁸ Չայասանի Չանդանության «Աղագայի տասնությունը», «Ետադրունաբերական նախագծերի մրցակցությունը», «Ետադրունաբերական արես», «Եվրամիության հաղթանակը և նրա կործանումը», «Նոր ծախս նախագիծ» և այլն:

Հավելված 1

2008 թվականի ճգնաժամը. Թուրքիա

(“Зарубежное военное обозрение”, “Экономические стратегии”, “Wall Street Journal” ամսագրերի նյութերի հիման վրա)

2007 թվականի վերջին և 2008 թվականի սկզբին Մերձավոր և Միջին Արևելքում ծավալված ճգնաժամի ակունքները Եվրոպայում էին զգնվում: Եվրոպական միավորման սննեսական և ֆաղափական օգուսները լայնամասշտաբային էին ինտեգրման գործընթացի անդադարությամբ: Եվրամիությունը հեծանիվի նման լիցք էր անընդհատ շարժման մեջ լինել:

2004 թվականին Եվրամիությանն անդամակցեցին Արևելյան Եվրոպայի երկրները՝ Լեհաստանը, Լատվիան, Լիտվան, Էստոնիան, Սլովենիան, Զեխիան, Սլովակիան, Հունգարիան: Դա նշանակալիորեն ընդլայնեց համագործակցության սահմանները և, դրա հետ մեկտեղ, ցուցադրեց նրա ոչ համադասությունը: Շատ էական էր այն հանգամանքը, որ Եվրամիության «նոր» անդամները 2003 թվականի Իրաֆի լուսաբերված վերաբերյալ իրենց մոտեցումներում կտրուկ հակադրվեցին «հմերի» հետ: ԱՄՆ-ին օժանդակելով՝ Արևելյան Եվրոպայի երկրները հակամարտեցին Եվրամիության «կորիզի» և, մասնավորապես, Գերմանիայի հետ: Հակամարտությունն ուժեղացավ Իրանում ծավալված ռազմական գործողությունների կադակցությամբ (2006 թվականի հոկտեմբեր-2007 թվականի մարտ):

Մինչև 2007 թվականի կեսերը Գերմանիան հայտնվեց ծանր կացության մեջ: Եվրամիության բյուրոկրատական կառուցվածքը գործնականում հնարավորություն չէր թողնում կամխելու Թուրքիայի անդամակցությունը Եվրամիությանը: լինելով լուսաճոսնադես ճանաչված «թեկնածուն» և կասարելով անդամակցության նույնքան լուսաճոսնական լուսահանջները՝ 2008 թվականին Թուրքիան ինքնաբերաբար դարձավ Եվրամիության անդամ: Դա նշանակում էր, որ թուրքական ներգաղթը սահմանափակելու Գերմանիայի կիրառած բոլոր միջոցները անմիջապես հոգս են ցնդում: Ժողովրդագրական հաճվարկները ցույց էին տալիս, որ այդ դեղումը թուրքական ծագում ունեցող բնակչությունը Գերմանիայում մի քանի տարվա ընթացքում կդառնա ընտրող մեծամասնություն:

Գերմանական «ազգային կորդորացիան» չէր կարող թույլ տալ իրադարձությունների այդդիսի զարգացում՝ ինչդես ինքնադադանման տեսակետից, այնդես էլ երկում ռաճ հավանական համարվող ազգայնական ելույթների լուսաճառով:

2004-2007 թվականների ժամանակահատվածում գերմանական կառավարությունը Անկարայի և Բյուսելի վրա ճնշում էր գործադրում՝ ձգտելով հասնել հեճկյալ հարցերի դիտարկմանը:

 Թուրքիայի և Հունաստանի հակամարտությունը Կիոթոս կղզու ռուրջ:

 Թուրքիայի կողմից XIX-XX դարերում Հայոց ցեղադադանության ճանաչումը:

 թուրքական կառավարության վերաբերմունքը րդերի նկատմամբ:

Երբ լուսրգ դարձավ, որ Թուրքիայի կողմից այդ հիմնախնդիրները կամ լիցք

է ինչ-որ կերպ կարգավորվեն, կամ անհետանան Բյուսետի կողմից, գերմանական դիվանագիտությունը ո՛չ լուրջ տեսակետով ուղիների գործարկման անհրաժեշտության առջև կանգնեց: Խոսքը մախկին արևելագերմանական զաղտնի ծառայության (Շտազի) մասին էր, որը Թուրքիայի հետ վաղեմի կապեր ուներ:

Կասկածի տեղիք չէր թողնում այն հանգամանքը, որ սերները բերրի հողի մեջ ընկան: Գերմանական գործակալները Թուրքիայում գործում էին ժամանակակից սցենարային մտածողությամբ. նրանք բնական սոցիալական գործընթացները չէին խոչընդոտում և չէին ոգեշնչում, այլ գոյություն ունեցող միտմունքներին որոշակի ձև էին հաղորդում միայն:

Թուրքիան եվրոպական տնտեսական աշխարհիկ շուկայում դարձավ 1918 թվականի աղետալի ռազմական դաժնության ազդեցության ներքո և մնաց այդպիսին հսկայական ջանքերի շնորհիվ միայն: 1990-ից 2000-ական թվականներին «մուսուլմանական վերածնունդը» արթնացրեց թուրքական ֆունդամենտալիզմը, որը ո՛չ թաքնված արմատական էր, քան արաբականը: Բանավեճերը Եվրամիությանն անդամակցության շուրջ ժողովրդի սրտին իրավիճակը, և սոցիալական դժգոհությունը համար դաժնակալ էր դարձել:

Այդպիսի դաժնակալ դարձավ Թուրքիայի կառավարության կողմից 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանության համար լուրջ քննադատության ընդունումը, ինչը ենթադրում էր նշանակալի փոփոխություն մտածողության Հայաստանին:

2007 թվականի սեպտեմբերին Թուրքիայում բռնկվեց «իսլամական հեղափոխությունը», որը ծավալվում էր ընդհանուր առմամբ իրանական օրինակով: 2007 թվականի նոյեմբերին հռչակվեց Թուրքիայի Իսլամական Հանրապետությունը, և այդ իրադարձությունը մուսուլմանական երկրների կողմից մեծ ուրախությամբ ընդունվեց:

Չեսազա ամիսներին ԱՄՆ-ը փորձեց վերականգնել Թուրքիայում ժողովրդավարությունը՝ հենվելով ՆԱՏՕ-ի ռազմական հզորության վրա: Դրան ի տասնամյակին, Իսլամական Հանրապետության կառավարությունը խզեց դիվանագիտական հարաբերություններն ԱՄՆ-ի հետ և երկրից դուրս վճարեց ամերիկյան ռազմական խորհրդատուներին: 2008 թվականի հունվարին Թուրքիան լուրջ քննադատեց ՆԱՏՕ-ից դուրս գալու մասին:

Դա օրակարգից հանեց Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցության հարցը:

Անդրկովկասյան տարածաշրջանում ռազմական իրավիճակը սրընթաց վաստակավոր: Շիրակի Իրանը և Հայաստանը միավորվեցին սուբմիակային Թուրքիայի դեմ, իսկ Թուրքիային միացան «նոր ժողովրդավարական եսադրամական Իրաք» և Պակիստանը: Ադրբեջանում մեծացավ «մակաբերված» Իսլամական հեղափոխության սղառնալիքը, որը, ադրբեջանական և ռուսական հասուն ծառայությունների համաձայնեցված գործողությունների շնորհիվ, հաջողվեց կանխել: Կրկին սրվեց իրավիճակը Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ, և նոր Անդրկովկասյան տարածաշրջանի հոսքը դարձավ արագորեն արագորեն օդում:

2008 թվականի մարտին Ռուսաստանը, Իրանը և Ղազախստանը Կասպից ծովում ցուցադրական զինավարժամենք անցկացրին՝ ցուցադրելով «Թաթարսան» ֆրեզանի գլխավորությամբ ռուսական կասպիական ծովային նավատորմի ռազմական հնարավորությունները: Ներքին ընդվզումների դեմքում «հաղթանակ» աշակցության վրա հենվելով՝ մարտի 26-ին Ադրբեջանի Նախագահը ելույթ ունեցավ՝ հստակ հայտարարելով. «Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտու-

յունը կարող է լուծվել և կլուծվի բացառապես խաղաղ ծանադարհով, ճիշտ այնպես, ինչպես վերացավ ֆրանկո-գերմանական դարավոր վեճը Էլզասի և Լոթարինգիայի համար»:

Թուրքիայում փաղափական դայֆարը շարունակվում էր, ընդ որում՝ ԱՄՆ-ի և արևմուտքի հասուկ ծառայություններն այժմ համաձայնեցված էին գործում: Մինչև ամառ՝ երկրում իշխանության եկավ «Ազգային համաձայնության Քենալական կառավարությունը»: Սկսվում են մի շարք դասական գործընթացներ, որոնք ավարտվում են իսլամական գործիչների մահադատվածներով: Մահադատվածի ենթակվածների ընդհանուր թիվը հասնում է մի քանի հարյուրի, իսկ «իսլամական հեղափոխության» ամբողջ ընթացքում զոհվեց մոտ հինգ հազար մարդ: Այդ թվում՝ նաև օսարերկրյա փաղափացիներ:

Այդ «օսարերկրյա փաղափացիների» թվում էին նաև չորս հայեր, ովքեր 2008 թվականի փետրվարի 15-ին հայկական դրոշ էին բարձրացրել Արարատ լեռան վրա և զոհակահարվել էին «իսլամական հեղափոխության դաշտականների» կողմից: Թուրքական կառավարության՝ կասարվածը թափանցելու փորձերը երկիրը հանգեցրին միջազգային մեկուսացման: ԱՄՆ-ի 6-րդ նավաստունը մոտեցավ Թուրքիայի ափերին: Մի շարք մեկնաբանների կարծիքով՝ «հայկական նախադեղը» նդասեց իշխանության համեմատաբար խաղաղ անցմանը «ազգային համաձայնության կառավարությամբ»:

2008 թվականի հուլիսին Թուրքիան հաստատում է 1915 թվականի Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը:

2008 թվականի օգոստոսին Հայաստանի կառավարությունը դաշտնադրեց հավանություն է տալիս Ադրբեյջանի Նախագահի՝ թուրքական սարածների նկատմամբ որևէ ոսնձգությունից հրաժարվելու հայտարարությամբ: Երևանը դաշտնադրեց հրաժարվում է Հայաստանին տրվելիք ենթադրյալ փոխհատուցումից: Դա լիովին ըմբռնվում է հայկական Սփյուռքի կողմից և ամբողջովին կանխատեսելի որոշակի դժգոհություն առաջացնում երկրի ներսում:

Հետագա իրադարձությունների լույսի ներքո Հայաստանի կառավարության այդ որոշումը դեռ է ճիշտ համարել, եթե ոչ միակ հնարավորը: Դրանական փոխհատուցումից հրաժարվելու գնով, որը թուրքական կառավարությունը հազիվ թե ի վիճակի լինեք փչ թե շատ ողջամիտ ժամկետներում վճարել, Հայաստանը որոշակի «մոդուս վիվենդի» ադատվեց իր հարավային հարևանի հետ: Դա Անդրկովկասի սարածաշրջանային նախագծման զարգացման մեջ նոր և կարևորագույն փայլ էր:

Արդեն այդ տարվա առնանը Անդրկովկասյան դեշտությունների միջև հաստատված այդ անկայուն փոխըմբռնման նշանակությունը լիովին բացահայտվեց:

Հավելված 2

2008 թվականի ձգնաժամը. Իսրայել

2008 թվականի հոկտեմբերի 7-ին՝ երեքաբթի, միջին եվրոպական ժամանակով կեսօրին մոտ, սեղի ունեցավ մարդկության լուսնության մեջ ամենախոշոր ահաբեկչական գործողությունը: Այդ օրը Երուսաղեմի կենտրոնում՝ «Ողբի տաճար» ոչ հեռու, դարձավ մի բեռնասար մեքենա: Պայթյունից զոհվեց մի քանի մարդ, ներառյալ՝ բեռնասարի ահաբեկիչ-մահադաս վարորդը: Այդ իրադարձությունից հետո կես ժամվա ընթացքում Երուսաղեմում դարձավ անհանգստացրած քաղաք, որ ստացվեցին Իսրայելի իրավապահ մարմինների և միջազգային ՋԼՄ-ների կողմից, ոչ չազնադ առաջացրեցին, ոչ էլ հասուկ զարմանք: Անցած ժամանակահատվածում աշխարհում ընթացել էր մեծ ահաբեկչական «անհիմաստ և դաժան» գործողություններին:

Մոտ ժամը 15:00-ին Թել-Ավիվի համալսարանում սովորականի համեմատ գրանցվեց ճառագայթային բաժնացում: Ժամը 18:30-ին ճառագայթային չափումների ազդանշաններ լսվեցին Դամասկոսի Ֆիզիկական Կենտրոնի լաբորանտներին, ժամը 21:00-ին ճառագայթային բաժնացում գրանցվեց Նիկոսիայում, Բեյրութում, Ամմանում, Կահիրեում: Ժամը 22:00-ին ամերիկյան ռազմական «Էֆտլորեր-X» արբանյակը Երուսաղեմում հայտնաբերում է «Չեռնոբիլի հետ համեմատելի» ճառագայթային վարակի աղբյուր:

Երուսաղեմի արևմտյան սկզբում միայն հոկտեմբերի 8-ի երեկոյան մոտ: Մեկ օրվա ուժացումը վերածվեց ողբերգության. տասներկու ժամվա ընթացքում քաղաքի բնակչությունը ճառագայթված օդ էր շնչում, ճառագայթված ջուր խմում, ուսում ճառագայթված սնունդ: Թեև հաջորդ օրերին բոլոր տուժածներին բժշկական օգնություն ցույց տրվեց, թեև աղետի հետևանքների վերացմանը մասնակցեցին չեռնոբիլյան փորձ ունեցող ռուսական և ամերիկյան մասնագետներ, մարդկային կորուստը սարսափեցնող էր: «Աշխարհի բժիշկները միջուկային տասերազմի դեմ» միջազգային կենտրոնի մասնագետների հաշվարկով՝ մինչև 2009 թվականի վերջը մահացավ մոտ հազար մարդ, ընդհանուր կորուստը, հավանական է, կգերազանցի այդ թիվը կրկնակի անգամ:

«Մենք լարվալիս փորձում ենք հասնել ճառագայթման մեծ մասշտաբների: Ոչ Չեռնոբիլում, ոչ Սադոգոյում, ոչ Նիցնայում մեծ քան չէր եղել: Գուցե... Դիտարկում...»:

Արդեն հոկտեմբերի 8-ին՝ օրվա վերջին, դարձավ դաժան, որ մեքենայի դարձյալ միջուկային ճառագայթային առաջնությունը մոտավորապես երեք տոննա մանրամասնված տուժող նյութ: Չեռնոբիլի ԱԿ-ի դարձյալից հետո ռադիոակտիվ նյութի փակվածությունը չէր գերազանցում աղտոտվածության 15 տոկոսը, բայց այս անգամ վարակման կենտրոն դարձան խիստ բնակեցված արդյունաբերական շրջանները:

Այս ահաբեկչական գործողության հեղինակը զաղսնի մնաց: Դա իրականացրեց իսրայելական մի մահադաս՝ օգտագործելով Լիսվայում վերջերս փակված Ինգալիյան ԱԿ-ի աշխատեցված միջուկային վառելիք: Վառելիքը տեղափոխվել էր Բեյլառուսի, Ռուսաստանի, Չեչնիայի, Զոդանանի արածմանով: Մանրակրկիտ ստուգումը, որն իրականացրել էին «Սոսադը» և ԿԴԿ-ն փարատեց գերմանական ու ռուսական հասուկ ծառայությունների նկատմամբ եղած կասկածը: Պաշտպանական դիմադրությունը, փորձագետների կարծիքով, ի վիճա-

կի չէր այդքան դարձ և կասարյալ ճառագայթային զենք ստեղծել՝ նույնիսկ ստանալով անհրաժեշտ ռադիոակտիվ նյութը: Բացի դա, ըստ «Մոսադի», լատինա-սինցիները չէին կարողանա խուսափել Տեղեկության արձագանքից:

Պատասխանատվությունը լատինալեզու սովորականի դեմ դրվեց «Ալ-Ղա-յեդայի» վրա, ինչը, բնականաբար, ոչ ոք լուրջ չընդունեց աշխարհում: Յնարա-վոր է, որ առավել մոտ էին ճամարությանը ռուսական վերլուծաբանները, որոնք Երուսաղեմի ահաբեկչական գործողությունը դիտարկում էին իբրև Տեխնաժոն աղետ՝ ժամանակակից ֆադաֆալթության ավելորդ բարդությամբ առաջացած: «Այդ ժամանակ ոչ ոք չի սարքել: Կամ, եթե ուզում եմ իմանալ, մենք բոլորս ենք սարքել դա: Ժամանակակից ֆադաֆալթությունը: Ժամանակակից աշխարհը»:

Պաղեստինյան ինֆրավարությունը հոկտեմբերի 7-ի լատինալեզու, ամենայն հավանականությամբ, չէր ստացում այդպիսի կործանարար ազդեցություն: Իս-րայելի լատինալեզու արձագանքի լատինալեզուներն ամեն դեպքում լատինալեզու չէին: Մինչև հոկտեմբերի վերջը «Մոսադը» ոչնչացրեց լատինալեզու ժամանակ գոյություն ունեցող ահաբեկիչների բոլոր ազգականներին՝ չխնայելով անգամ Եվրոպայում սովորող երկու անչափահաս ուսանողներին: Միաժամանակ գործողություններ ձեռնարկվեցին լատինալեզու ինֆրավարության ղեկավարության ոչնչացման համար: Իսրայելի կարգավորմանն ուղղված ԱՄՆ-ի բոլոր ջանքերն աղաքայուն էին անցնում: Նոյեմբերի 1-ին Կնեսետն ընդունում է «Կոլեկտիվ լատինալեզու մասին» օրենք, նոյեմբերի 4-ին սկսվում է զանգվածային լատինալեզու «խաղաղարարությունը»: Իսրայելական ռազմական ղեկավարու-թյունն անցնում է Եվրոպական և ամերիկյան իրավապաշտպանների խիստ բռ-նողները:

2009 թվականի հունվարին Իսրայելը Յորդանանի, Սիրիայի, Լիբանանի սահմաններում մի շարք օբյեկտներ է ռմբակոծում՝ այդ երկրներին մեղադրելով հոկտեմբերի 7-ի ահաբեկչական գործողության լատինալեզու մեղք: Սկսվում է Մերձավորարևելյան լատինալեզու լատինալեզու, որին մասնակցում են Իսրայել և Եգիպտոսը: Թուրքիան և Իրանը հայտարարում են իրենց չեզոքության և ռազմա-կան գործողությունների գոտուց փախսականներ ընդունելու մասին:

Պատերազմի ընթացքը հաստատում է, որը «Իսրայել» մեղադրագիրն արդեն խորը «ծերության» փուլում է: Ռազմական խանդավառության կարճատև ընթաց-քին փոխարինեց համընդհանուր հիասթափությունը: Զորակոչային զորքի ա-վելի ու ավելի շատ զոհարարի էին լինում Իսրայելը՝ իրենց արյունը զուր Տեղե-թափել չցանկանալով: Իսրայելական ռազմական Տեխնիկայի զերգանցու-թյունը հնարավորություն չվեց բավականին արագ առավելություն ձեռք բերել օդում, սակայն բացարձակ իշխանության մասին խոսք անգամ չէր կարող լինել: Երկու ուղևորային ինֆրավարների կործանումից հետո, որոնք շարժական հրթիռային սարքերով խփվել էին մեկ օդա-սարքերությամբ, Բեն-Գուրիոն օդա-նավակայանը արգելափակվեց, և երկրի միջազգային հաղորդակցությունն իրականացվում էր Խայֆայով:

ԱՄՆ-ի վարչակարգի փոփոխությունը գործնականում հանգեցրեց Իսրայելի ռազմական օգնության դադարեցմանը, ԱՄՆ-ի 6-րդ նավատորմը ետ փախել էր Միջերկրականի կենտրոնական օղակները: Այդ լատինալեզու լատինա-լեզուն սկսեց ձգձգվել, թեև Իսրայելական զանգվածային զոհարարները չեղնա-կան ռազմական փորձ ունեցող ռուսական ծառայող ստանդարտի համապատաս-խությամբ դեռ ի վիճակի էին գեղեցիկ հաղթանակներ նվաճել:

Գործնականում առաջատար համաժխարհային տերությունների օժանդակության բացակայությունը (Ճակատագրի հեզմամբ. այդ ամիսներին Ռուսաստանն է միայն Իսրայելի կողմից ճակատամարտում՝ ուղարկելով հումանիտար օգնություն, ռազմական տեխնիկա, կամավորներ) Իսրայելի տնտեսությունն արագորեն կանգնեցնում է արհավիրքի առջև: «Եվրոպական երկիր ո՛չ եվրոպական շրջադասում» ծրագիրը չափազանց ծախսարար էր նույնիսկ հարուստ հրեական սփյուռքի համար: Բացի դրանից, ուղղափառ հրեայի տեսակետից «Երուսաղեմի կործանումը» նշանակում էր «Իսրայելի կործանում»:

2009 թվականի աշնանը Պոստդամում սկսում է Սերժավոր Արևելքի ետադաշտերայան վերակառուցմանը նվիրված խաղաղ համաժողովը: Իսրայելը մնում է համաժխարհային բաղադրական փորձի վրա, բայց հսկայական ներադրական զիջումների գնով: Սկսվում է «Իսրայելական վերակառուցումը», որն ընթանում է ԽՍՀՄ-ի և Հարավ-Աֆրիկյան Հանրապետության «դասկերով և նմանությամբ»: Շեռակի մեծանուն է բնակչության արագադարձը Իսրայելից:

Հավելված 3

2008 թվականի ձգնաժամը աժխարհում

(Թ. Ռեդֆորդի «Աժխարհն առանց ԱՄՆ-ի»¹⁹ գրքից)

«2008 թվականի ընտրությունները ԱՄՆ-ի սահմաններից դուրս ունեւեհեհաբրություն չառաջացրին: Հեռուստաեկրաններին ու համակարգիչների մոնիտորներին զամված՝ աժխարհը հեհեհուոմ էր Մերձավոր Արևելի և Ռուսաստանի իրադարձություններին: Աժխարհի՝ ռազմական և հնեստական հեսակեհից ուժեղագույն հերությունն անուեադրության էր մասնվել: Մեկ էլ համկարծ դարզվեց, որ մեզանից ոչինչ կախված է:

«Ժողովրդական կամի արհաիայհումից» ամմիջադես հեհեհ, որն աժխարհում բարձրագույն իժխանությունը համձեհց ժողովրդավարների թեկնածուին, «Քոնսթալեյեհ» հյուրանոցում (Սան-Ֆրանցիսկո) հավաքվեցին մի եարք ամերիկյան «Think Tank»-երի առաջահար վերլուծաբաններ: Հավաքվեցին, որդեսզի հնմարկեն այն ողբերգական վիճակը, որում «Բուեի դարաեռչանից» հեհեհ հայհնվել է դեսությունը:

Եթե Աֆղանսանի և Իրաի կամդանիաները դեռևս կարելի էր հաղթական համարել (թեև հնեստական հեսակեհից այդ դահերազմները ոչ մի հնմադահության էին դիմանում), ադա արդեն Իրանի իրադարձությունները ցուցադրեցին Բուեի ռազմական դոկհիմայի բաջարձակ ձախողումը: Կրելով արյունալի դարհություն՝ (թաքցած դաեհոնական ռազմական զեկուցադրեով և «փաթեթավորված» եհդահերազմական աժխարհականոցման զեղեցիկ կավճադահ կազմով), Պեհեսազումը չիամարձակվեց ուժերի լիածավալ կիհառման զնալ թուրիհայում: Արդյունում՝ թուրիհան դուրս եկալ ՆԱՏՕ-ի կազմից, ընդ որում՝ այդ իրադարձոթամբ Գերմանիան հսակ դիրավուրվեց որդես Միացյալ Նահանգների մրցակից և հակառակորդ:

Հաջորդ ամիսներին մեր ազդեցությունը եվրոդական իրադարձությունների վրա եարունակում էր կրճահվել, իրավիճակը վահթարաջալ մաև Մերձավոր Արևելում: Մեմ կանխահեսեցինք այդ հարածաեռչանում ընտրություններին և վարչակարգի փոփոխությանը հավասարեցված խոեորագույն իրադարձություններ, սակայն ոչ ոք, իհարկե, եմթադրել էր կարող այսդիսի մակարդակի հումահիհար աղես:

Զզալիորեն վահթարաջալ ֆիմանսական իրավիճակը: 2008 թվականին դոլարն արդեն դարձել էր երկորդ համաժխարհային աժույթը: Կանխահեսումները «դիմարի գոհու» սեղծման մահին, որում գործում է եարիաթի բանկային իրավումը, կարող էր դառնալ մահացու հարված դեդի Վուլ-սթրիթ ուղղված ֆիմանսական հոսերի համակարգին:

«Քոնսթալեյեհ» հյուրանոցում հավաքված մասնագեսների սկզբնական աեխուեությունն ուղղված էր եվրոդայի և Մերձավոր Արևելի գործերում ԱՄՆ-ի ռազմական և փադաական միջամհության մոր՝ գործնական ձեերի որոմմանը: Մի ամբողջ եարք ծախսահար առաջարկությունների մկահմամբ եեեսակի դիտոմանսով հնչեց ԱՄՆ-ի Դաեհային դահիուսային համակարգի դեկավարի ելույթը: Երկրի առաջահար ֆիմանսական վերլուծաբանը հայհնեց, որ ԱՄՆ-ը, աժխահանի արհադրողականության մեջ հանուլ հալով ճադոմիային և մի եարք

¹⁹ Թ. Ռեդֆորդ, «Աժխարհն առանց ԱՄՆ-ի», Նյու-Յորք, 2024 (T.Redford "Without USA" NY, 2024)

Եվրոպական երկրների, կառնիսալի արտադրողականությամբ զիջելով Հարավ-արևելյան Ասիայի երկրներին և անգամ Ռուսաստանին, ամընդհառ մեծացնելով քուլտեսային դեֆիցիտը, *«կարող է հայտնվել այնտիսի վիճակում, երբ անկարող կլինի տահողանել իր ետևից ոչ միայն համաժաարհային, այլև ամերիկյան մայրցամափ շուկաները»:*

Ասել, թե այդ հայտարարությունը տայթող ռումբի ազդեցություն թողեց, ճիշտ չէր լինի: Ներկաներն իրականում տարզադես զգացին մահվան սառցային շնչառությունը:

«Ռենդ-Քորփորեյշն» փորձագեսներն ուշադրություն դարձրին, որ ԱՄՆ-ը ծանաբեռնված է երկրագնդի տարբեր մասերում ստանձնած տարտավորություններով, ճիշտ այնտես, ինչտես Մեծ Բրիտանիան 1939 թվականին: *«Ինչտես որ Բրիտանիան այն ժամանակ, մենք հիմա վասնում ենք մեր կառնիսալը՝ փորձելով միաժամանակ հասնել բազմաթիվ տղասակների, որոնց մեծամասնությունը ընդհանրադես Ամերիկային տեսք չէ»:*

Հափազանցություն կլիներ ասելը, որ հենց այդ խորհրդակցությանը դրվեցին այն բանի հիմները, որը հեսագայում կանվանվի «2008 թվականի դոկտրինա», և որը թույլ տվեց Միացյալ Նահանգներին տահողանել համաժաարհային առաջնորդի դիրքը՝ նվազագույնը մեկ սերնդի համար: Բայց հենց այդ խորհրդակցությանը, համենայն դեպս, մշակվեցին այն երկու հիմնարար հայեցակարգերը, որոնք դարձան այդ դոկտրինայի հիմնաբարերը՝ դոլարի արժեզրկումը և Եվրոտային, Ասիային, Աֆրիկային իրենց սեփական ճակասագրերը հանձնելը: *«Աժաարհին դուր չի՞ գալիս Ամերիկայի հսկողության ներքո աղրելը: Թող աղրի մա մի հիշ էլ առանց Ամերիկայի»:*

ԱՄՆ-ը Կոնգրեսի բազարձակ հավանությամբ չմասնակցեց 2009 թվականի Մերձավորարևելյան տաերազմին: Այդ տարվա ընթացքում իրականվեց ամերիկյան զորքերի տահանումը Աֆղանստանից, Իրանից, Իրաքից, Վրաստանից, Լեհաստանից, Լատվիայից, շեռակի կրճատվեց ռազմական հենակետերի քանակը Եվրոտայում և Հնդավոր Արևելում: Երկրի ծախսերը կտուկ կրճատվեցին, 2009 և 2010 թվականի քուլտեները տորֆիցիտային եղան: Այդ կառնակցությամբ Կուլալ-Լումդուրի սեղոմբերյան համաժողովը, որը նախագծեց «դինարային գոտին», դոլարին ավելի թույլ հարված հասցրեց, քան ենթադրվում էր, թեև ամբողջ 2009 թվականի ընթացքում NASDAQ և Dow-Jones գործակիցները դանդաղ նվազում էին:

«Դինարային գոտու» սեղծմանն ի տասախան, ԱՄՆ-ը դադարեցրեց ԱՀԿ-ում իր անդամությունը:

2010 թվականի հունվարին ԱՄՆ-ը Նախագահը հայտարարեց դոլարի արժեզրկման մասին: Թերևս դա վասագույն ամանորյա նվերն էր, որը երբևէ ստացել էին ամերիկացիները, բայց ամերիկյան տնեսությունը ամեն դեպքում դարձավ, վերջադես, մրցակցային, և արտահանումը շեռակի աճեց:

ԱՄՆ-ի տնեսության առողջացումը հաստատվեց 2010 թվականի մայիսին՝ Մոնրեալի համաժողովին, ուր հայտարարվեց, որ Արևմտյան երկրագունդը 2011 թվականի հունվարի 1-ից դառնում է «բացառադես դոլարի գոտի»:

Մոնրեալի համաժողովը լուրջ փոփոխություններ առաջացրեց աժաարհի տնեսական քարեզին: Նախ և առաջ՝ ՆԱՖՏԱ-ն և ՄերՔՅՈՒՍՈՐ-ը համաձայնեցրին իրենց իրավական և վարչական նորմերը, որն ինեսերման նոր մակարդակի հնարավորություն սեղծեց: 2010 թվականի մայիսին սեղծվեց ամերիկյան

մայրցամաքի միավորման ճնշման հիմքը՝ ԱՖԹԱ-ն, և մշակվեցին «ամերիկյան առևտրային իրավունքի» հիմնադրույթները:

Յեռագա Տարիները հաստատեցին այդպիսի ճնշման փառաբանության ճիշտ լինելը: Միացյալ Նահանգներն առողջացրեց իր ճնշությունը եվրոպայում մի շարք դիրքեր և Ասիայում իրենց բոլոր դիրքերը գործնականում կորցնելու գնով: Սակայն, նրանք հրաժարվելով համաժխտահային առաջատարի դիրքից, դաժնացան և ամրադրվեցին այդ առաջնորդությունը: 2010-ական թվականների երկրորդ կեսին ԱՄՆ-ի ազդեցությունը համաժխտահային իրադարձությունների վրա նույնիսկ ավելի ուժեղացավ, քան երբևէ եղել էր:

«Աղագայի մոլորակը», Բաբայան Աստղիկ 9s.

«Մոլորակ», Բաբայան Սոֆյա, 8s.

Նիդոյան Ռազմի, 10s:

«Զարման», Ռազմիկ Նիդոյան, 10s

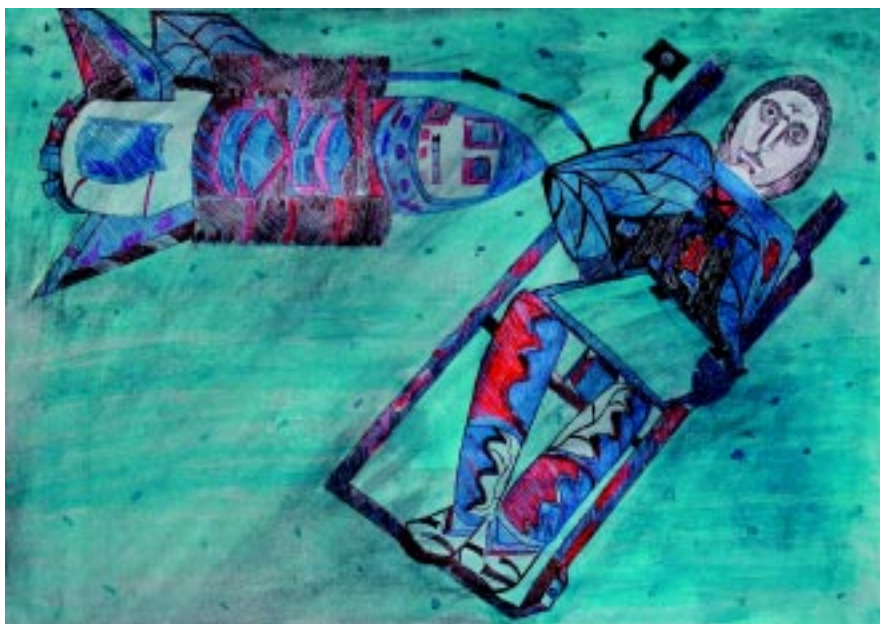
«Քաղաք», Խամդյան Էլեն, 5s.

«Իմ զգացումները սիրող թռչուններ», Վալեսյան Սաթենիկ, 10s.

«Ես սիեզերում», Կանդինսկիի Չափը, 14s.

«Ժամանակ», Բարբայան Ասողի, 10s.

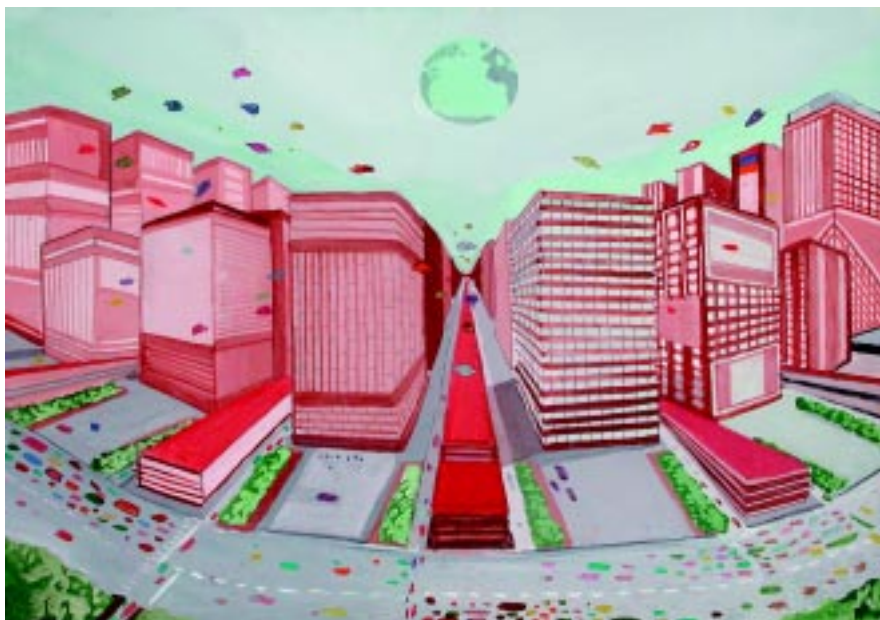
Խաչատրյան Նորին, 10s.

Ծառուդան Կարեն, 9s.

«Նոր միջուակ», Հովհաննիսյան Հայկ, 9ս.

«Նոր սրճարան», խաչատրյան Հովեր, 10ս.

Հեղինակ՝ Տոնի Հելդին
Թարգմանությունը՝ Լիլիթ Սկրսչյանի

Փ ² Ú ² ê î ² Ü À ° ì
° ì ð ² Ø Æ à ô Â Ú à ô Ü À .
ì ° ð ² , ² ð Ò î à ô Ü

Այս աշխատության մեջ ֆննդության է առնվում մի տարզ հարց. Հայաստանի Հանրապետությունը արդյո՞ք է ձգձիգ անդամակցել Եվրամիությանը:

Այդ ելակետային դրույթից բխում են մի քանի համակազմ հարցեր, թե ինչո՞ւ է Հայաստանը հետաձգում իր սնտեսական, արտաքին ֆաղափականության և ներքին սոցիալական մոլասակների իրականացմանը: Ըստ էության, Եվրոլայի մասին որոշումը, ալղուհանդերձ, վերաբերմունքի հարց է: Հայաստանը ինչո՞ւ սի՞ն է տեսնում իրեն աշխարհում: Որտե՞ղ են նրա աշխարհափաղափական, ոլասմական և մշակութային արմատները: Որտե՞ղ նա կցանկանար լինել 2020 թվականին:

Որևէ հասարակության համար դժվար է խորհել հեռավոր աղազայի մասին, երբ նա դեռևս չի ձերբազատվել կործանված կայսրության ավերակների վրա անկախ ղետություն կառուցելու ոլայփարի տառաղանՖներից: Որղեսգի մարդիկ ժամանակ ունենան մատծելու վաղվա մասին, այսօր, հենց հիմա լուծման կարոտ չափից ավելի մեծ թվով ընտանեկան կարևոր հիմնախնդիրներ կան: Օրական հաց վասակելը, երեխայի կրթության մասին հոգալը և առողջաղահական խնամքի համար միջոցներ հայթայթելը՝ սրանք բոլորը Հայաստանի բնակչության մեծամասնությանը մտահոգող, իրական և առօրյա լուծում ոլահանջող հարցեր են: Համաշխարհային բանկի մոտավոր գնահատականով՝ մինչ բնակչության կեսն աղորում է աղփատության սահմանագծից ցածր ոլայմաններում՝ օրական 1 ԱՄՆ դոլարից ոլակաս եկամտով, անհեթեթ է թվում նույնիսկ հարց բարձրացնելը այն ֆաղափական միությանն անդամակցելու մասին, որի անդամ ղետություններում մեկ շնչին բաժին ընկնող միջին տարեկան եկամուղը 20000 դոլար է: Կարծես թե այս երկու ֆաղափակրթությունները տարբեր մոլորակներից են:

Մինչդեռ հենց նրանք, ովքեր կարող են ձևավորել, կերտել և իրականացնել երկրի ֆաղափականությունը, ոլարտավոր են խորհել նաև հեռավոր աղազայի մասին և մշակել ներկայիս իրողություններից դեղի աղազայի գերաղատելի իրողություններ տանող ծրագրեր:

Հայաստանի բնակչության անմիջական հոգսերին վերաբերող խնդիրները, նույնղես, շատ առումներով կաղված են երկրի զարգացման աղազայի ուղղության ընտրության հետ: Անցյալ տասնամյակում Հայաստանից զանգվածային արտագաղղը, որը որոշ մոտավոր հաշվարկներով կազմում էր բնակչության ընդհուղ մինչև մեկ երրորդը կամ մեկ միլիոն մարղ, հիմնականում ոլատճառաբանված է եղել կյանը երբևէ այս երկրում բարելավված տեսնելու հուտալրությամբ: Հայաստանում կյանը բարելավելու մոլատակով սոցիալական և գործարար գաղափարներ զարգացնելու փոխարեն՝ շնորհալի անծինք ծառայեցին Ռուտաստանի, Միացյալ Նահանգների և տարբեր եվրողական երկրների բարգավաճմանը, փանգի արտագաղղողները նաև իրենց հմտություններով ու եռանդով համալրեցին այղ սնտությունները:

Հայաստան վերաղառնալու համար այս մարղկանց հիմքեր են ոլեսփ, ճիշտ այնղես, ինչղես նրանց, ովքեր դեռ մնում են Հայաստանում, երկրից հեռացողների օրինակին չհետևելու համար հիմքեր են անհրաժեշտ: Հայաստանի ներկա համընդհանուր աղփատության իրալիճակին հասցրած ոլարուրաճն անկումը (արտագաղղի ոլատճառ դարձած սնտեսական փայլալում, որը երկիրը հրում է դեղի ավելի խորը տնտեսական անկում) ետ շղելու համար ոլախանջվում է հասարակությանը ներգրավել ավելի լավ աղազայի ոգեշնջող տեսության մեջ, այնղիսի աղազայի, որը մարղիկ կիամարեն իրատեսական և կկարողանան օգնել դրա կառուցմանը:

Այստեղից հետևում է, որ հայերը չեն կարող միայն մտահոգվել տեղական զարգացման հարցերով և հետաձգել ավելի խոշոր հարցերի լուծումը մինչև նյութական հաջողության որոշակի մակարդակ ձեռք բերելը: Առկազայի ծրագրման հետ զուգընթաց ղեկավարները և մասնակիցները պետք է մտածեն առաջադեպ գոյատևման խնդիրների մասին, եթե վերջինս ժամանակի ընթացքում ղեկավարները և ավելի դյուրին դառնա: Այս գործընթացը բոլոր հայերին հնարավորություն է տալիս ընդլայնել իրենց մտածողությունը և վերահսկման ավելի մեծ զգացում ձեռք բերել սեփական ճակատագրի նկատմամբ:

Վերադառնալով վերաբերյալ հարցերին: Հայաստանը ինչպիսիք է տեսնում իրեն աշխարհում: Եվրոպայի հետ միավորումը ենթադրում է, որ Հայաստանն ունի Եվրոպայի հետ սերտ կապի այնպիսի զգացում, որ հենց Եվրոպան է համադասախառնում Հայաստանի կերպարին ու խառնվածին և ոչ թե ուրիշ աշխարհաբանական իմաստով: Հաշվի առնելով Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը Բալկանյան կիսադեղնիկում և մուսուլմանական աշխարհների միջև Եվրոպայի և Ասիայի խաչմերուկների հասման կետում՝ Հայաստանի կողմնորոշման հարցը արդեն վաղուց է վեր փոխվել: Արդյո՞ք մա Ասիա՞ է, թե՞ Եվրոպա: Գուցե Ռուսաստանի արքայազն է, կամ Բալկանյան կիսադեղնիկում սահմանադրված ամրոց, որը ղեկավարի իսլամի հարևանությամբ զգնի գոյատևման իր ուրույն ձևը: Գուցե Հայաստանին բնորոշ են բոլոր՝ վերաբերյալ հասկանալիները, գուցե մասնաշաղկապ ոչ մեկը: Արդյո՞ք սա բացառիկ կարգավիճակ ունեցող մի ժողովուրդ է, որ ղեկավարի իրականացման մաս կորցրած հողերը վերադարձնելու ու նախկին փառքը և մեծությունը վերականգնելու առաքելությունը: Հնարավոր է, որ վերաբերյալ բոլոր փաստարկների համար լուրջ կողմնակիցներ գտնվեն և՛ սփյուռքահայերի, և՛ հայաստանաբնակ հայերի մեջ: Հայերի ազգային կենսափորձն այնքան բազմազան է եղել՝ 20-րդ դարի ընթացքում հայերին վիճակված ժամանակահատվածում խաղաղության ժամանակահատվածում՝ ցեղասպանությունից մինչև խորհրդային կոմունիզմի 70 տարիները, որ դժվար է միասնական կարծիք կազմել Հայաստանի իմաստով վերաբերյալ:

Եթե այդ բազմազանությունը անցյալում երբեմն որոշեց անեծք էր ընկալվում, ապա ներկայումս՝ 21-րդ դարի գլոբալացված մշակույթի տարածմանը, դա արագորեն դառնում է Հայաստանի կարևորագույն արժանիքներից մեկը: Հայերն ունեն ժամանակակից աշխարհի գրեթե բոլոր խոշոր մշակույթներում աղբյուր և աշխատելու փորձ **ըստ որում լուս հաճախ անախաղեղ հաջողություններ:** Այդ փորձառությունը վճարական դեր կունենա Հայաստանի համար՝ համաաշխարհային շուկայում տեղ գրավելու՝ որոշեց Եվրոպայի, Կենտրոնական Ասիայի և Իսլամական աշխարհի զարգացող առևտրային միավորումների միջև մշակութային և տնտեսական համագործակցության կապուղի: Սակայն Հայաստանը ղեկավարի այդ իմացությունն ու փորձառությունը, նախ և առաջ, ծառայելու իր իսկ զարգացմանը և Սփյուռքին իր առաջադեպ հնարավորությունների տեսության մեջ որոշակի տեղ հասկացնի:

Անկախության առաջին տարիներից որոշ ժամանակ անց, երբ Հայաստանը ստիպված էր ճակատամարտել միաժամանակ բոլոր ուղղություններով, երկրի փառաբանական առաջնորդներն արդեն հստակ եվրոպական կողմնորոշում որոշեցին՝ ձգտելով անդամակցել Եվրատարածքին և ջանասիրաբար ներգրավվեցին ԵԱՀԿ-ի աշխատանքների մեջ: Եվ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, և՛ Արաբիան գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանը նշել են, որ Եվրամիությանն անդամակցելը Հայաստանի համար փառաբանական նպատակ է: 2003 թվականի սեպ-

սեմբերին Բուլղարիա կասարած այցի ժամանակ Նախագահ Քոչարյանը հայ-սարարեց, որ Հայաստանի ճնշեսութիւնն այնքան արագ է բարելավվում, որ մինչև 2015 թվականը Հայաստանն ի զորու կլինի հավակնել Եվրամիութանն անդամակցելու կարգավիճակին: Ընդ որում՝ դա բնավ չի նշանակում, որ Հայաստանը սարբեր մակարդակների հարաբերութիւններ չի տակադանում իր հարևանների և նախկին խորհրդային եղբայրական տեսութիւնների հետ: Սասնավորադես Ռուսաստանը ճնշեսական, քաղաքական և ռազմական մեծ ազդեցութիւն ունի Հայաստանում: Թեև Ռուսաստանի՝ որդես նախկին ճնշեսական հզորութիւնը կորցրած սերութան ներկայիս վիճակի տասնաառով Հայաստանը չի կարողանում դիմադրել Եվրոտայի ձգողական ուժին:

Այլ տասնաառնել էլ կան Հայաստանի Եվրոտական կողմնորոշման համար: Որդես ինննութիւն՝ Եվրոտան քաղաքակիրթ համադոյակցման կասարյալ օրինակ է հանդիսանում: Համադոյակցման սիրոյթ, որսել գերակայում է օրենքի ուժը, հարգվում անհատի ազատութիւնը, իսկ քաղաքական և ճնշեսական ազատութիւնները կոչված են ծառայելու կայում և բարգավաճող ժողովրդավարութիւններին: Հայաստանի համար, որը 70-ամյա ամբողջատիրութան և դրան նախորդող ազգային ճնշման դարավոր փորձ ունի, Եվրոտան արոյութան օրինակելի մողել է, ընդ որում՝ այնդիսին, որը Հայաստանը կցանկանար որդեգրել, առավել ևս այժմ, երբ, վերջադես, երկրի քաղաքացիներն ազատ ընտրութան հնարավորութիւն ունեն: Հարևան երկրների օրինակներին նեսած մի հայացքն իսկ բավական է, որդեսգի երկրի քաղաքացիները վերջնականադես համոզվեն սարածաերանի սահմաններից դուրս ոգեշնչման հնարավորութիւն փնտրելու ընտրութան ճատրութան մեջ: Վրաստանի քաղաքական անկայունութիւնը ճարունակաբար սողառնում է վերածվել կործանարար ճգնաժամի: Ադրբեջանը Հայաստանի հետ կասեցված տասերազմական կարգավիճակում է, և նրա քաղաքական մատկոյթն իջել է մինչև բացարձակ ընտանելարութան մակարդակի: Թուրքիայի հետ հարաբերութիւնները մնում են տասմական թեմամանքի սառեցված վիճակում, իսկ Իրանը՝ որդես իսլամական թեոկրատիա, ազգային անհամաձայնութան և ալեկոծումների նախանշաններ է ցոյց սալիս:

Փորձեր են արվում ազգերի սարածաերանային միութիւններ սսեղծելու ուղղութանը, սակայն դրանցից յուրաքանչյուրը բախվում է բարդութիւնների: Սևծովյան ճնշեսական Միութան անդամ երկրները կարծես թե միայն աշխարհազրական ընդհանրութիւններ ունեն, իսկ Հայաստանի դեոդում նոյնիսկ դա է վիճարկելի է: Թեև ողջունելի է սարածաերանում համազործակցութիւնն առաջ մողող ցանկացած նախաձեռնութիւն, սակայն ճնշեսական ինսեգրման ակնհայտ հիմներ չկան, և ինսեգրման ճանադարհին առկա են նշանակալի որոշ խոչընդոտներ: Այդ կազմակերոդութիւնում Թուրքիայի գերիշխող քաղաքական դիրքը նոյնդես հսակ խնդիրներ է առաջացնում Հայաստանի համար: Դրանից բացի, նկատի առնելով Եվրամիութանն անդամակցելու Թուրքիայի հսակ մատրութիւնը, դեռևս անտասասիսան են մնում Սևծովյան խմբի զարգացման գործում Թուրքիայի ճախազգրվածութան իրական ասիճանի հետ կադված մի ճարք հարցեր, ինչը բացարձակ առաջնային խնդիր է նրա ճնշեսական և քաղաքական օրակարգում:

Հայաստանի համար ավելի բնական է միանալ Անկախ Պեսութիւնների Համազործակցութան երկրներին, եթե հատկի առնենք խորհրդային Միութան տասմական արձագանքները: ԱՊՀ խոտորադոյն անդամները՝ Ռուսաստանը, Բելառուսը, Ղազախստանը և Ուկրաինան, վերջերս համաձայնութան եկան

մասային միություն կազմելու շուրջ, ինչից ելնելով՝ Ուկրաինան հայտարարեց, որ ինճն այլևս չի ձգժի անդամակցել Եվրամիությանը: Սակայն այդ միության ճնսեսական իրողությունը աս դժգույն է՝ Եվրամիության ներկայիս ուժի հես համեմասած, և այսօր աս փչ փասսարկներ կան հօգուս այն սեսակեսի, որ կարոսաքաղճությունը կարող է զարգացման ճիւս ընսրության հիմք դառնալ: Սսրև ֆննարկված ռուս-հայկական հարաքերություններից քացի, չկա որևէ այլ նախանսան, որ ԱՊՅ երկրների համար Յայասսանի հես ճնսեսական ինսեգրումը կարևոր է:

Նույնիսկ եթե ենթադրենք, որ ֆաղաֆական դժվարությունները կհաղթահարվեն, հարավ-կովկասյան սարածաքջանի ներուժը, ներառյալ՝ համագործակցությունը Ադրբեջանի և Վրասսանի հես, աս սահմանափակ ճնսեսական հնարավորություններ է առաջադրում՝ ընդամենը 15 միլիոն մարդ սղասարկող շուկայով և 10 միլիարդ ընդհանուր համախառն ներքին արսադրամնով, ինչը հավասար է միայն Յղանդիայի ՅՆԱ-ի ընդամենը 3 տկոսին, ընդ որում՝ վերջինս Եվրամիության ամենափոքր ճնսեսություններից մեկն է: (Աղբյուր՝ ՄԱԿ-ի Ձարգացման գրասենյակի Յայեցակարգային փասսաթուղթը Յայասսանի կայուն ճնսեսական զարգացման ֆաղաֆականության մասին):

Յայասսանի համար քաց և հանդուրժող ժողովրդավարության զարգացումը առաջնային և ավելի մեծ հնարավորությունների աղբյուր է, ինչի շնորհիվ երկիրը հույսի փարուս կդառնա դառնակսփող սարածաքջանում, ինչը կօգնի մեծ սերությունների կողմից կարևորելու երկրի դերը՝ հարևան երկրների միջև կայունության դահդանման ներուժ առաջարկելով: Դրա համար Յայասսանին դեսֆ է կողմնորոշվել դեղի Եվրոդա, որի ասհերը սարածաքջանային ժողովրդավարություն և կայունություն դահդանելու գործում համընկնում են Յայասսանի ասհերի հես, հասկադես նաև այն դասճառով, որ մի օր Կովկասը սահմանակցելու է Եվրամիությանը:

Ֆինն դիվանագես Յեյփ Թալվեթին Եվրամիության հասուկ հանճնակասար նսանակվեց Յարավային Կովկասի դեսություններում՝ Վրասսանում, Յայասսանում և Ադրբեջանում: 2003 թվականի հուլիսին Երևան կասարած իր առաջին այցի ժամանակ դարոն Թալվեթին այսդես բնութագրեց իր դերը. «... Պիսի փորճեն սահմանել սարածաքջանում Եվրամիության ասհագրգավածությունը»: Եվրամիության դեկավարությանը հղված նրա զեկուցագիրը դեսֆ է լույս ընծայվել մինչև 2003 թվականի վերջը:

Եթե ժամանակակից հաշվենկաս սեսակեսները նայում են դեղի Եվրոդա սանող ճանադարհին, նույնը կարելի է ասել նաև Յայասսանի դասմական արմասների մասին: Յայերը կարող են խոսել Եվրոդայի հես դարերի խորը գնացող ժառանգական կադերի մասին ճիւս այնդես, ինչդես հին Աթենից և Յոնից սերող ժամանակակից հույներն ու իսալացիներ: Բյուզանդական ժամանակներից մինչև Անգլիայի Խաչակրաց արսավանները, Վենեսիկի դուսերից մինչև Օսմանյան Թուրքիայի սուլթանները Յայասսանը և հայերը սերս կադեր են ունեցել Եվրոդայի հես՝ մասնակցելով նրա դասնության նսանակալի օքադարճերին և որոսակի հեսֆ են թողել յուրաֆանչյուր խոսոր դասմական ժամանակաքջանում: Յայասսանը՝ աօխարհում առաջին քիսոնեսական ագգի կարգավիճակով, անվերադահորեն կիսում է Եվրոդայում օրենսդրության, փիլիսոփայության, արվեսի և ճարարադեսության զարգացման եքրայա-քիսոնեսական ալանդույթները:

Վասիկանի արխիվներում ակնառու փասսարկներ կան, որոնք վկայում են

Հռոմի և Էջմիածնի կրոնական առաջնորդների միջև դարավոր հարաբերությունների մասին: Հայոց լեզուն, ինչդեպ և անգլերենը, լրացված են և հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին: Արևմտյան Եվրոպայից Հայաստան եկող այցելուներն այսօր անմիջապես նկատում են Հայաստանի հետ մշակութային նույնությունը, որը թափանցում է բոլոր աշխարհագրական սահմաններից անդին, և բնավ ակնհայտ չէ, օրինակ, հարևան Ադրբեջան կասարած այցելության ժամանակ: Հայերը միանշանակ Եվրոպական և արևմտյան մշակույթներին բնորոշ բացություն և համոզմունքով կանոնադրություն են դրսևորում բազմակարծային «աղբյուր և ուրիշներին թող աղբյուր» մոտեցումով, թեև նույնիսկ Հայաստանի բնակչությունը զարմանալիորեն համատեղ է: Ուժեղ են ոչ միայն Հայաստանը Եվրոպայի հետ կապող մշակութային և փիլիսոփայական արժանատիքները, լրացառ հզոր չեն նաև ազգակցական կապերը: Մխիթարյան միաբանության ներկայությունը Վենետիկում հայտնի է ռուս վաղուց, իսկ Գյուլբենկյան հիմնադրամը կարելի է ասել Պոռտուգալիայի ամենահանրահայտ մշակութային հաստատությունն է: Հայերը Բելգիայում Անսլերմենի աղանձադի շուկայում ամենաճանաչված առևտրականներից են, իսկ Ֆրանսահայ համայնքն ավելի քան կես միլիոն մարդ է ընդգրկում: Հայերն ու հույները վաղեմի բարեկամական ավանդներ ունեն, որոնք կառուցվել են ընդհանուր լուսնության և կրոնական դավանանքի հիմքերի վրա, և մինչև օրս համատեղ խաղաղ աղբյուր են Կիոթոսում: Հայաստանի Հանրապետության բաղաժանանքները կարող են նմանօրինակ սերտ կապեր մասնաճեղ նաև Թուրքիայում, Վրաստանում, Իրանում և Ռուսաստանում, հասկալու են Կրասնոդարի շրջանում և Մոսկվայում բնակվող հայ համայնքների հետ: Սակայն միայն Եվրոպան է միաժամանակ առաջարկում լուսնական կապերի, ժողովրդավարական կայունության ու ճշմարտության հզորության համակցություն: Մշակութային բազմակարծության կենտրոնական դերը Եվրախորհրդի և Եվրամիության նախագծերում խտրականության և հետադարձության դեմ այնպիսի երաշխիքներ է ապահովում, որոնք չեն վայելում ազգային փոխադասությունները ոչ մեկ այլ օրինակում: Բազմակարծության հարցը կարևոր է: Ժամանակակից Հայաստանը փոքր երկիր է, որի ժողովուրդը ստիպված է եղել դարերի ընթացքում անդադար ճակատամարտել տարբեր զավթիչների մակընթացությունների դեմ՝ իր եթնիկ և մշակութային ինքնությունը պահպանելու համար: Եթե Եվրամիությունը մշակութային միաձուլման մի այնպիսի տարբերակ առաջարկեր, որից իբր լուսնի սերվի «նոր Եվրոպացու» կերպարը, ինչը կարող է ռուս նման հնչել նախկին «խորհրդային մարդու» կերպարի հայեցակետին, ապա, ամենայն հավանականությամբ, ոչ մի հաղթական կամ ճշմարտական փաստարկ չի կարողանա համոզել Հայաստանին միանալ նման խմբավորման: Հայերը այնքան երկար ժամանակ և այնպիսի վճռականությամբ են կառնած եղել իրենց «հայությունից», որ ոչինչ չի կարողանա համոզել նրանց որևէ առավելություն տեսնել իրենց ազգային ինքնությունից հրաժարվելու մեջ: Սակայն Եվրոպան ըստ էության ազգային ինքնության լուսնականության և նույնիսկ դրա վերականգնման իրական ջասագովն է, ինչը կարող են վկայել կասալոնացիները, շուտանդացիները, բրեսլոնացիները և ֆլամանդացիները: Որևէ ազգի թույլ չհալվող փառապանակ ու ճշմարտական գերիշխանություն ձեռք բերել և միևնույն ժամանակ խախտանելով իշխանության փոխանցումը տարածաշրջաններին այսպես կոչված «սուբսիդիարության» կամ «համալրողականության» ընթացքի միջոցով՝ Եվրամիությունը ավելի փոքր ազգերին հնարավորություն է ընձեռում լուսնական իրենց մշակութային ինքնությունը և բարգավաճել, հասկալու են ի հեճուկս

ազգային փոխամասնությունների նկատմամբ մեակութային, ֆաղափական և ճնշեսական խտրականության դեմ իրավական մտահոգության նկատելի անկման: Որքան էլ սարսիհնակ հնչի, բայց մայրցամաքի ամենահզոր ճնշեսական-ֆաղափական միավորումը միևնույն ժամանակ նաև ամենաթույլ և ամենախոցելի մեակութային ինքնությունների գոյատևման երաշխավորն է:

Այս հանգամանքներում դժվար չէ տեսնել, թե ինչու է Հայաստանի ղեկավարությունը հաստատվածություն ընտրել դեմոկրատիայի ճանապարհը: Դեմոկրատիայի արևելքի սանող ուղին՝ Կաստիլիայի ծովից դեմոկրատիայի Կենտրոնական Ասիա, աշխարհագրականորեն և ճնշեսադաշտ միջոց փակված է եղել Ադրբեյջանի կողմից՝ ոչ միայն Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության դաշտառով, այլ նաև մեակութային տեսակետից: Միջին Ասիայի բոլոր ղեկավարությունները զարգացել են մեկ ավտորիտար առաջնորդի իշխանության և անձի դաշտառմանի առավել ծայրահեղական դրսևորման շուրջ կառուցված կառավարման մոդելներ: Ինչդեռ և Հարավային Կովկասի որոշ մասերում, այդ ղեկավարություններից մի քանիսը անկայուն ինքնություններ են՝ դառնալիս մերժում ֆաղափական և կրոնական հակասություններով: Հայաստանը ոչ մի ակնհայտ մեակութային կառույց կամ ֆաղափական առավելություն չունի դեմոկրատիայի շարժառիթները կողմնորոշվելու համար: Դեմոկրատիայի հարավ՝ Իրան, և դեմոկրատիայի հյուսիս՝ Ռուսաստան, ուղիները կարևոր են Հայաստանի առևտրային կառույցի զարգացման համար, սակայն, բացի արդեն եղածներից, ոչ մի ֆաղափական առավելություն չեն առաջարկում:

Իրանի հետ երկկողմանի հարաբերությունները բարենպաստ են և կենսականորեն կարևոր են եղել Հայաստանի համար՝ վերջինիս օգնելով հաղթահարել Ադրբեյջանի և Թուրքիայի կողմից իրականացված առևտրային շրջափակումը: Սակայն կողմերից և ոչ մեկը չի ակնկալում ավելի սահմանափակ, քան հնարավոր է անկախ ղեկավարությունների միջև փոխադարձ շահավետ երկկողմանի հարաբերություններից: Չկա որևէակի բնագավառներում կոորդինացված գործողություններ նախաձեռնելու կամ միասնական ղեկավարության մոտակա հարմարություն: Իսկապես, հաճախ առնելով Իրանի և Միացյալ Նահանգների միջև սառը հարաբերությունները և Հայաստանի շարունակական կախվածությունը ԱՄՆ-ի ֆինանսական օգնությունից, հնարավոր է, որ Հայաստանի համար իր հարավային հարևանի հետ ավելի սերտ հարաբերություններ զարգացնելը հակադարձ հետևանքներ ունենա:

Բավականին տարբեր է ուղին դեմոկրատիայի հյուսիս: Ռուսաստանը հետզհետե ավելի կարևոր տեղ է զբաղեցնում Հայաստանի ճնշեսության մեջ, մասնավորապես՝ էներգետիկայի բնագավառում, ինչը դարձավ 2002 թվականին Երևանի և Մոսկվայի միջև կնքված «գոյի մարտի դիմաց» համաձայնության արդյունք: Անշուշտ, սա ուժեղացնում է Հայաստանի ներքին գործերի մեջ Ռուսաստանի ֆաղափական ազդեցության հնարավորությունը, ինչը ողջունելի է բնակչության մի մասնակալի մասի համար և կասկածամտորեն է ընդունվում մյուս՝ գրեթե ոչ ժողովրդային մասի կողմից: Ռուսաստանը դաշնակցությունում շարժառիթներում գաղութատիրոջ դեր է խաղացել, թեև Ռուսաստանի ներկայությունը անվտանգության երաշխիք է ծառայել Հայաստանի համար թուրքական հաճախ հարձակի սպառնալիքի դեմ: Հայաստանում ռուսական խոշոր ռազմական հենակետի ներկայությունը, բոլոր մակարդակներում լայնածավալ համագործակցության ցանցի հետ մեկտեղ, շարունակում է աղյուսակային երաշխիքներ տալ հայերին: Սակայն ուժային հարաբերությունները երկրների միջև այնքան անհավասար են, որ հարաբերությունների առավել խորացումը Հայաստանին

դնում է կախյալ ղեկավարություն դառնալու վսանգի առաջ, ինչը նշանակում է, որ վերջինս լիարժեք համադասարանաբար զոհաբերի իր անկախությունը անվսանգության երաշխիքների փոխարեն:

Հայաստանում ոմանք սա դիտում են որդես ընդունելի գործարք՝ համոզված լինելով, որ Հայաստանը նման թեմամական և անկանխատեսելի միջավայրում երբեք չի կարողանա իմնություն ձեռք բերել զոյասնան երաշխիքներ: Սակայն Մոսկվայի ու Երևանի միջև խորհրդային ժամանակներից ի վեր գոյություն ունեցող հարաբերությունները նույնությամբ, թեև արդեն ավելի ժամանակակից լույսի ներքո, վերականգնելը դժվար թե իմաստալից լինի բոլոր նրանց տեսակետից, ովքեր դայքարել են անկախության համար և հավաստում են Հայաստանի անկախ աղազային: Այսդիտով՝ սեփական ճակատագրի տերը լինելու մեջ Հայաստանի ազատությունը կախված է այն սահմանափակումներից, որոնք երկիրը դատրաս կլինի կիրառել Ռուսաստանի հետ իր հարաբերությունների նկատմամբ: Պատմությունը և ընդհանուր արտաքին կերպարը կարող են լաս սերս բարեկամական հարաբերությունների հանգեցնել: Դրա ակնառու օրինակն են Բրիտանիայի և Միացյալ Նահանգների, կամ թեկուզ Ֆրանսիայի ու Հայաստանի միջև եղած հարաբերությունները: Սակայն հարաբերությունների ցանկացած դատրոնական հանգուցումը անխուսափելիորեն հանգեցնում է համագործակցող առավել խուրո կողմի լասիերի գերակայությանը: Հայաստանն արդեն իսկ ազդեցության լաս փչ լակներ ունի, և աղազայում Ռուսաստանի տնտեսական անկախության հզորացմանը զուգընթաց նույնիսկ ավելի փչ կունենա: Հնարավորությունների հեռանկարը լաս ավելի մեծ է Եվրոդայում: Հայաստանը իրեն գնահատում է Եվրոդական չափանիշներով, որովհետև իմն իրեն տեսնում է որդես Եվրոդա, ինչը տարբերակում է Հայաստանին դեղի արելի ընկած բոլոր նախկին խորհրդային դատնակիցներից, որոնք հասկորեն ասիական իմնություն ունեն: Անհնար է նման եզրակացություն չանել նույնիսկ այն դեղում, երբ անիցս փնդատրսված 2003 թվականի ընտրություններից հետո Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի վարչակարգի առաջատար մի անի անծիմք փործում են տարբերակում մցցնել Եվրոդական և հայկական մատծելակերդերի միջև: Մատնավորատրես այս հավատումը, որն արվեց ի դատատրսան ընտրական ընթացքի ձախողման վերաբերյալ ԵԱՀԿ և Եվրախորհրդի փնդատրության, ընդունում էր այն հանգամանքը, որ Հայաստանը դեռ լաս հեռու է գտնվում փաղափակիթ Եվրոդական ղեկություն լինելու բաղծալի նշանակետից, թեև բացեղիբաց չի մերծում Եվրոդական մատծելակերդի և վարվեցողության նորմներ: Իսկատրես, Հայաստանի փաղափական մեակույթի ամնազարմանալի հատնաիշներից մեկն այն համընդհանուր միակարծությունն է, որն արդեն առկա է Եվրոդական կողմնորոծման կաղակցությամբ, մինչդեռ նման միակարծություն դեռևս ձեռք չի բերվել գրեթե ոչ մի ուրիշ հարցի լուրջ:

Ոչ մի լուրջ փաղափական կուսակցություն կամ դատրավախդիր առաջնորդ ունէ կարծաթանկետ առավելություն չի տեսնում այս միակարծությունը մերծելու և ազգային մեկուսացման փաղափականության, ինչդես նաև Ռուսաստանի հետ ավելի տերս հարաբերությունների օգտին բանավիճելու մեջ: 2003 թվականի խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ կոմունիսական կուսակցությունը, որը բանավիճում էր Ռուսաստանի և Բելառուսի հետ փաղափական միության մեջ մեկնելու օգտին, Հայաստանի անկախությունից հետո առաջին անգամ ոչ մի տեղ չզբաղեցրեց խորհրդարանում: Այս համագամանքը չանտեսվեց մյուս փաղափական կուսակցությունների կողմից, որոնք բոլորը հասկորեն հայտարարել

էին Եվրոպայի հետ ավելի սերտ հարաբերությունների զարգացման օգտին իրենց կողմնորոշման մասին: Սակայն կան նաև այլ սցենարներ, որոնք կարող են դառնալու Զայասանին, հակառակ վերջինիս ցանկությունների՝ նենգափոխելով կամ նույնիսկ բովանդակազրկելով Եվրոպայի հետ հարաբերությունները խորացնելու նրա ձգտումը: Ռուսական սարքերակը կարելի է վերլուծել հետևյալ կերպ: Նման հանգամանքներում Զայասանը հեզգիստ ավելի կախյալ է դառնում Մոսկվայից, խորհրդային ժամանակների լեզվով ասած՝ «կենսոնից», և աստիճանաբար կորցնում է իմնուրույն փառափառ, արտաքին փառափառ և տնտեսական որոշումներ կայացնելու ազատությունը, թեև անուրով մնում է որդես անկախությունը: Անկախությունը զոհաբերվում է հանուն գոյատևման:

Ռուսաստանի հետ կառույցի հետագա զարգացումն առաջարկում է նաև աշխարհում ավելի ցայտուն արժանապատիվ կարևորություն ձեռք բերելու հեռանկարը: «Ռուսաստանի հետ» լինելը նշանակում է աշխարհի կողմից լուրջ ընդունվել՝ դառնալով համաշխարհային դիվանագիտության ավելի մեծ մասի բաղադրիչը, բազմաթիվ և համեմատաբար փոքր երկրների շարքում անստեղծ մնալու փոխարեն: Սա որոշակի զգացմունքային ազդեցություն ունի բոլոր նրանց վրա, ովքեր կարծում են հիշում խորհրդային գերության հին և լավ օրերը: Դրանից բացի, դա որոշակի գործնական ծանրակշռություն կարող է լավ Զայասանին միջազգային բանակցությունների ժամանակ սակարկելիս: Նրանք, ովքեր միջազգային հարաբերությունների նկատմամբ հոռետեսական, թեև, ըստ իրենց, իրատեսական կարծիք ունեն, կլիճեն, որ միայն Ռուսաստանը հսկակ արտահայտված ռազմավարական շահ ունի Զայասանի սահմանների ամբողջականությունը պահպանելու մեջ: Վրաստանը, Էդուարդ Շեվարդնաձեի առաջնորդությամբ, փախավ ռուսական ազդեցությունից, ինչը նրա փառափառության կենսոնական նպատակն էր, մի ձգտում, որը նույնիսկ ավելի էր ուժեղացել Արևելագիայի շուրջ ժամանակաշրջանի հակամարտության արդյունքում: Ադրբեյջանի փառափառ և զգացմունքային հսկակ կողմնորոշումը դեռևս թուրքիա է, ինչն ուժեղացնում է Զայասանի սեփական անադապտվելության զգացումը երկու ուղղությամբ: ԱՄՆ-ը Աֆղանստանի հետ դառնալով կապակցությամբ ռազմավարական ներկայություն հաստատեց Կենտրոնական Ասիայում և, հաճախ առնելով Բաֆլում ամերիկյան նավթային ընկերությունների փառափառ միջավայրում, տնտեսապես աշխարհագրված է ադրբեյջանական նավթի անխափան հոսքը դեռևս արևմտյան շուկաներն ադապտվելու մեջ: Այդուհանդերձ, դարձ չէ՝ արդյո՞ք ԱՄՆ-ը դիտում է Զայասանը, հասկալով 2003 թվականի նախագահական ընտրությունների լույսի ներքո, որդես արժեքավոր գործոն: ԱՄՆ-ի առաջնահերթ շահերից է բխում սարածառքանում կայունության դադարումը և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խնդրի լուծումը: Սակայն դա կարող է հակասություն ստեղծել ԱՄՆ-ի և Զայասանի ազգային շահերի միջև, եթե Բաֆլից նավթի հոսքը ադապտվազրկելու Վաշինգտոնի ցանկության շնորհիվ ԱՄՆ-ի փառափառությունը ադրբեյջանամետ ուղղվածություն ստանա: Թուրքիայի հետ լավ հարաբերություններ դադարեցնելու վաղեմի աշխարհագրվածությունը ներուժի տեսակետից ավելի կարևոր է ԱՄՆ-ի համար, հասկալով՝ Իրաքի հետ նրա հակամարտության լույսի ներքո, ինչը նույնպես դադարեցնական երևանք կասկածների տեղիք է առնում՝ արդյո՞ք ԱՄՆ-ից մեծ կախվածություն ունենալու դեմքում իր Երևանից դադարեցնված կլինեն: Շահ անհավանական է նաև, որ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ հակամարտության վերսկսման ցանկացած հանգամանքում ԱՄՆ-ը երբևէ զորքեր տեղակայի սարածառքանում Զայասանի անկա-

խությունը դաժադանելու համար:

Նույնը չի կարելի ասել Ռուսաստանի մասին, որը փոխադարձ դաժադանության դաժինք է կնքել Երևանի հետ և, ինչոքես ավելի վաղ նշվեց, արդեն նշանակալի չափերի զորամաս է դառնում Հայաստանում: Սա լրացուցիչ նշանակություն է ստանում Մոսկվայի համար հասկալիքներ երկայնույն, երբ Վրաստանի կառավարությունը որոշել է հանել ռուսական զորամասերը Վրաստանի սահմանից: Ռուսական սահմանադիր զորքերը դաժադանային ծառայություն են իրականացնում Թուրքիայի հետ Հայաստանի սահմանի վրա, և ռուսական ռազմական նյութատեխնիկական օժանդակությունն ու հետախուզությունը մեծ գործնական նշանակություն ունեցան Հայաստանի համար 1994 թվականի հակամարտության ժամանակ, ինչը հնարավորություն սվեց բառացիորեն ազատագրել ամբողջ Լեռնային Ղարաբաղը և նույնիսկ գրավել Ադրբեյջանի որոշակի մասը: Կարճ ասած՝ Ռուսաստանն իր ուժը ցուցադրեց այնքան, որքան ինքը որոշակի ազդային շահեր ուներ և շատ հաճախ, առնվազն այժմ, դրանք համընկնում են Հայաստանի շահերի հետ:

Մեկ այլ հավանական, բայց շատ ավելի անդաժադան աղաղակի հեռանկար ունի Հայաստանը Երևանից հեռավորումներում և մշտական անկայունության գոտում գտնվող հարևան երկրների հետ անդադար հակամարտության մեջ զոյալեկելու համար: Այս մոդելում Հայաստանի միակ փաղափական մոլորակը կլինի զոյալեկել իր սահմանների զինված դաժադանության միջոցով՝ բոլոր սնեխական, փաղափական և դիվանագիտական նախաձեռնությունները ծառայեցնելով այդ խնդրին:

Այս մոդելը ենթադրում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը կմնա չլուծված, և մեկ տասնամյակ կամ ավելի երկար ընթացքում նավթի Եմրիի թարգմանադր Ադրբեյջանի տնտեսությունն ի զորու կլինի նախաձեռնել զինված հակամարտության մի նոր բռնկում, որը հազեցած կլինի տեխնիկալիքներ նույնիսկ ավելի հզոր և արդիական սղառագիմությանը, փան նախորդը: Հայաստանը Սիյուռնի օգնությանը, ինչոքես նաև օգսվելով Ռուսաստանի զոյալեկ օժանդակությունից, ստիպած կլինի կենաց ու մահու դայալար մղել լավ զինված ադրբեյջանական բանակի դեմ, ինչը աստիճանաբար կլալաի հանրաղեսության ամբողջ տնտեսությունը: Օտարերկրյա ներդրողները վախեցած կլեն երկիրը, և Երևանը ստիպված կլինի անդադար ներքին դայալարի մեջ լինել արազաղթի մի նոր ալիք կասեցնելու համար, հասկալիքներ զինվորական սարքի երիտասարդ սղամարդկանց, իսկ միջազգային կազմակերպությունները կծգեն ընդամենը սահմանափակել տարածաերջանային անկայունության ծավալները՝ երկու կողմերին էլ հավասարաղես դալասաղանասու դիտելով անհաշտ հակամարտության համար:

Այս մոդելը ենթադրում է, որ Հայաստանի և Թուրքիայի միջև հարաբերությունները ոչ միայն չեն բարելավվի, այլև ավելի կվալաղանան, ընդիմաղ միմյն այն աստիճան, երբ փակ սահմանը գերաղասելի տարբերակ կլինի բացաղայալ հակամարտության համեմատ, ինչը հղի է Ռուսաստանը ՆԱՏՕ-ի անղան դեսուղան հետ հակամարտության մեջ ներաղելու վալանղով: Հակամարտության անղաղար սղառնաղի կլինի նաև Նախիջևանի Եուրը:

Միմյն այդ Վրաստանը կընկնի բռնությունների և ներքին ընղվղումների խորը ճղմաղամի մեջ, ինչը Հայաստանին կսղառնա հղուսղային սահմանի վրա լրացուղի զինված հակամարտության մեջ ներաղելու վալանղով՝ կաղոված Աղաղաղաղի հայազղի բնակղության անվալանղությունը դաժադանելու անղաղ-

ծեռնության հետ: Դեղի հյուսիս ընկած սարածոներում՝ Չեչնիայում, Հյուսիսային Օսեթիայում և Ինգուշեթիայում, կարունակվեն թեժանալ էթնիկ և ազգային հակամարտությունները, որոնք Մոսկվային կսփռեն սարածաբանական խառնուրդը դադարեցնելու համար ներհանգվել երկարատև ու ծախսառատ տարափոխական դաժնիքի մեջ: Դեղի հարավ ընկած Իրանը կդառնալիքի ռեֆորմիստական և ֆունդամենտալիստական շարժումների միջև, որոնք կուղեկցվեն Իրանի հյուսիսային գավառներում ազերի բնակչության ընդվզումներով, ինչն ավելի կխորացնի անկայունությունը սարածաբանական: Շատ առումներով այս սցենարը Եվրոպայի հետ միավորման հեռանկարի հակաթեզն է: Սա այն սցենարն է, երբ ավելի վաղ լինել չի կարող, և Հայաստանը, միջազգային հանրության մեջ իր արժանի տեղը գրավելու փոխարեն, հայտնվել է աշխարհից բացառված մեկուսացման լայնամասերում: Ըստ էության, Եվրոպայի հետ միանալու Հայաստանի ջանքերը կարելի է ընկալել որդես նման ապագայից խուսափելու անմիջական նախաձեռնություն, որը փչ թե լազ հավանական է դառնում այն դեպքում, եթե հանրապետությունը չկարողանա Կովկասից դուրս դեղի Եվրոպական ընթացիկ սանոկ կամուրջ կառուցել: ԵԱՀԿ-ն վերահսկում է Ղարաբաղում շարունակվող զինադադարի դադարումը և ֆինանսավորում է Միսկի գործընթացի միջոցով խաղաղ ճանադարհով հակամարտությունը լուծելու ջանքերը:

2001 թվականին Եվրախորհուրդն ընդունեց և՛ Հայաստանին, և՛ Ադրբեյջանին՝ չնայած դեռևս չլուծված հակամարտությանը և այն փաստարկներին, որ կողմերից ոչ մեկը դեռ չի համադասախանում անդամակցության դաժնիքներին՝ դրանով իսկ փորձելով որոշակի կայունություն մտցնել սարածաբանականում:

ՏՐԱՍԿԱ Ժադրի միջոցով, որի գլխավոր փառադարձությունը ներկայումս ստանձնել է Հայաստանը, Եվրամիությունը ձգտում է առաջ մղել տրանսպորտի և առևտրի համար ազատ սահմանների գաղափարը՝ նոյառակ ունենալով Հարավային Կովկասում ավելի սեր կադեր սեղծել և հավասարակշռել անջատողական միտումները մի սարածաբանականում, որտեղ հասկոյուն սարբեր 28 էթնիկ խմբեր են բնակվում: Դրսից սարածաբանի նկատմամբ կիրառվում են ներին անարխիայի սղառնալիով շարունակաբար հղի՝ շահեր ընդհանրացնող կենտրոնաձիգ ուժեր՝ նեղ ազգային և էթնիկ ինֆորուումն կենտրոնախոյս ուժերը հավասարակշռելու նոյառակով:

Հայաստանը Եվրոպան ընտրում է ոչ միայն այն դասճառով, որովհետև դա լավագույն աղագան է կամ որովհետև ինքն այլ ընտրություն չունի, այլև ընտրում է որդես վասագույն սարբերակից, այսինքն՝ բշափակումից և ավերածություններից, խուսափելու միջոց, որը չափազանց իրատեսական հեռանկար է, եթե հաժի առնենք և՛ Հայաստանի սեփական դասնական փորձը, և՛ Կովկասյան սարածաբանականում տեղ գտած եխորհրդային զարգացումները: Տարածաբանականում 2020 թվականի հավանական սցենարը փառն է, եթե միայն Հայաստանին չհաջողվի օգսվել Եվրոպական հաստատությունների առաջարկած անվասնագույն թափադելից: Եվրոպան ոչ միայն անվասնագույն է առաջարկում, այլ նաև ինքն է անվասնագույն որոնում: Բոյուսելում Եվրամիոյան փաղափական գործիչների վասագույն մղծադանջն է արևելյան և հարավային սահմաններից դաշարման ենթարկվել ծափողված դեսություններից արագադղող բնակչության կողմից: Հարևաններին կայունացնելու միջոցով Եվրամիությունը իր համար լավագույն հեռանկարն է սեղծում՝ հենց Միոյան ներսում դադարեցնելով

խաղաղությունը և սոցիալական ներդաճանակությունը:

«Եվրոպական հասասություններ» եզրույթի կիրառումը հսակորեն ենթադրում է Հայաստանի համար մասշտիի հարաբերությունների մի շարք ընտրություններ: Պաշտպանության բնագավառում Հայաստանը հարաբերություն է հաստատել ՆԱՏՕ-ի հետ՝ «Համագործակցություն հանուն խաղաղության» ծրագրի միջոցով, և վերջերս բավականին բարձր գնահատականի արժանացավ Հայաստանի տարածված ՆԱՏՕ-ի առաջին զորավարժամբները իյուրընկալելու համար: Համադասության հրադարակում կայացած շեքթում թուրքական զորքերի երթը արատսովոր տեսարան էր, ինչն այդ զորավարժամբների ժամանակ առաջին անգամ կատարվող բազմաթիվ զործողություններից մեկը եղավ: Հայաստանը արդեն վայելում է ԵԱՀԿ-ի և Եվրախորհրդի անդամության առավելությունները, իրականացնում դրանցից բխող դարավորություններ և իր ներկայացուցչությունն ունի Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում: Հայաստանը լիովին ինտեգրվել է Եվրոպական դիվանագիտության այդ համաժողովներում՝ առանց ստիպված լինելու զոհաբերել իր անկախության որևէ մասը: Անդամության հետ մեկտեղ, այդուհանդերձ, ուժեղացել է Հայաստանում դեռական կառավարման զործընթացների և երկրի հասարակական կյանքի չափորոշիչների նկատմամբ արտաքին ուժադրությունը, ինչը հաճախ որոշակի տեսություն է դասճառում իշխանություններին: Հայաստանը դարավորություն է վերցրել ընդունելու Եվրախորհրդի անդամության կարգավիճակով դաճանջվող բոլոր արճանագրությունները, ներառյալ՝ մահադատվել վերացումը, հարգանքը կրոնական և քաղաքական բազմակարծության նկատմամբ, միատեսականության ընդունումը, ուսիկանական և բանային ծառայությունների բարելոխումը, մարդու իրավունքների դաշտանությունը, Մարդու իրավունքների դաշտանության եվրոպական դատարանում վերջնական բողոքարկման իրավունքի դաշտանությունը և ազատ ու թափանցիկ ընտրությունները:

Այս հայեցակարգերից շատերը մշակության և քաղաքական դաշտաններով դժվար է յուրացնել մի երկրում, որը, յոթանասուն տարի կտրված լինելով ժամանակակից մտածողության զարգացման հիմնական ուղղություններից, դեռևս կյանքին հարմարվելու ընթացքի մեջ է: Մահադատվել վերացումը, հատկապես երևանում 1999 թվականի հոկտեմբերին Խորհրդարանում կատարված ահաբեկչական հարճակման ժամանակ ութ առաջատար քաղաքական զործիչների սպանության կադակցությամբ, մշակակալի հակասական կարծիքներ է առաջացրել:

Քաղաքական վերանայումը, այնուամենայնիվ, հասկացավ, որ մահադատվել վերացման ձախողումը, եթե նույնիսկ դա թույլատրվի մի այդդիսի արակարգ դեղորի կադակցությամբ, անդաճառ կնշանակի Եվրախորհրդի անդամության դադարեցում: Սա իսկապես շատ ակնառու է խոսում Հայաստանում Եվրոպայի հետ ինտեգրման նդատակին քաղաքական նվիրվածության խորության մասին, քանզի Եվրախորհրդի չափորոշիչները բացառադատեն անտեսելով ու հատարական վրեժխնդրության ծարավին հագուրդ տալով, ցանկացած անհեռաշես քաղաքական առաջնորդ հսկայական, թեև կարճատև, ժողովրդականություն կնվաճեք, ընտրողների բազմաթիվ ձայներով հանդերձ: Այդուհանդերձ, չգնվեց մեկը, որն ընտրեք ժողովրդականություն ձեռք բերելու այս հեռ ուղին, որովհետև երկրի համար դրա հեռահար գինը կարող էր չափազանց թանկ լինել:

Ոչ ԵԱՀԿ-ն, ոչ Եվրախորհրդը տեսնական ինտեգրման կազմակերպության հավակնություններ չունեն: Առաջինը, ինչդեռ հուշում է անվանումը, առաջին հերթին զբաղվում է մայր ցամաքում անվտանգության մակարդակը բարձրացնող

և միջազգային լարումը թուլացնող միջոցներ զարգացնելով: Եվրախորհրդի կազմավորման հիմնարար սկզբունքներն առաջին հերթին հենվում են մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների պաշտպանության, օրենքի ուժի գերակայությունն առաջ մղելու երաշխավորելու վրա: Հիմնադրվելով 1949 թվականին որդես արևմտեվրոպական Տասը ազգերի դեմությունների ներկայացուցիչների միավորում՝ ներկայումս նա կազմված է 45 անդամ դեմություններից, որոնք ընդգրկում են համաեվրոպական շուրջ 700 միլիոն բնակչություն: Նրա գործունեության բնագավառները ծավալվում են մշակույթի, սպորտի, առողջապահության, կրթության, ՋԼՄ-ների ազատության, իրավական բարեփոխումների և բնապահպանական խնդիրների շուրջ: 1997 թվականին ընդունված գործողությունների ծրագիրը սահմանեց 21-րդ դարի առաջին կեսի համար խորհրդի հիմնական թեմաները՝ ժողովրդավարություն և մարդու իրավունքներ, սոցիալական միասնականություն, ֆաղաֆացիների ամփսանգություն և կրթություն՝ հանուն ժողովրդավարության և մշակութային բազմազանության:

2001 թվականի հունվարի 25-ին Հայաստանի անդամակցությունը Եվրախորհրդին երկրի համար կարևոր օրջադարձ եղավ դեռևի ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների եվրոպական նորմերը ճանաչող ճանապարհին: Առանց այս նվաճման Եվրամիությունում Հայաստանի անդամակցության դիտարկման մասին խոսք լինել չէր կարող: Համեմատաբար արագ առաջընթացը լայն համահունչ է Եվրամիությանն անդամակցության ժամանակացույցի հետ՝ 1996 թվականի հունվարին Հայաստանը հասուկ հյուրի կարգավիճակ ստացավ Եվրախորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովում և երկու ամիս անց դիմեց լիիրավ անդամակցության համար, որի հաստատումը Տեղի ունեցավ 2000 թվականի հունիսին:

Անդամակցությունը առանց տայմանների չի լինում: Խորհրդի գրեթե ամենաառաջին որոշումը Հայաստանի և Ադրբեյջանի առնչությամբ վերաբերում էր համագործակցության ծրագրերին, որոնց առաջնային նպատակը «...անդամակցությունից հետո երկրներում ընթացող ժողովրդավարական զարգացումը վերահսկելն է»: Այսպիսով՝ Եվրախորհուրդը մի գաղափար է, որը գործունեության բոլոր բնագավառներում միջին առաջ մղի Հայաստանը դեռևի զարգացած աշխարհի չափորոշիչները, և մի լծակ է, որը երկրին հաշվետու է դառնալու բավարար առաջընթաց չցուցաբերելու համար: Հայաստանում 2003 թվականի նախագահական ընտրությունները հաշվետու լինելու լայն ակնառու գործնական օրինակ եղան, երբ Եվրախորհրդի դիտորդները ֆինադատաբար նշեցին իրենց կողմից գրանցված խախտումների փաստերը: Սա մեծ Տարբերություն էր՝ համեմատած նախորդ՝ 1998 թվականի ընտրությունների հետ, երբ դիտորդների տասնվիրակությունն արձանագրեց «կասկած չկար ընտրությունների իրավականության մեջ» կարծիք և զննահանգ «գործընթացի հոգատար և ճիշտ կազմակերպված ընթացք»: 2003 թվականի ընտրությունների ցուցանիշներով Հայաստանը հետադիմեց ժողովրդավարական զարգացման մեջ, և ֆինադատությունն առավել սուր էր հնչում, որովհետև Հայաստանը կարծես դավաճանեց իր կամավոր ընդունած դատարարություններին: Մասնակի տայմանագրերի համար Եվրախորհրդի դրույթները, այսպես կոչված «փոփոխական երկրաչափությամբ», նույնպես Տարբերակներ են առաջարկում Հարավային Կովկասի հարաբերություններում որոշակի բարդություններ լուծելու համար: Օրինակ՝ Վրաստանի, Հայաստանի և Ադրբեյջանի խորհրդարանների նախագահները 2000 թվականի մայիսին, Եվրախորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի նախագահ Լորդ Ռասել Ջոնսթոնի նախաձեռնությամբ, հանդիպում ունեցան երեք խորհրդարանների համասեղ մշակակ

աւխասանաբային խումբ հաստատելու նպատակով: Խումբը ղեկավարելու Զարաթային Կովկասի երկրների համար ընդհանուր՝ մարդու իրավունքների վերաբերող խնդիրներով: Համատեղ ուղերձի մեջ նախագահները հայտարարեցին, որ տարածաշրջանում Եվրախորհրդի միջոցով միջխորհրդարանական համագործակցություն զարգացնելու կարողությունը «մեծադիմ նպատակն է տարածաշրջանում փոխադարձ վստահության և լավ հարաբերությունների կառուցման գործին»:

Բացի դրանից, Եվրախորհուրդը թույլ է տալիս փախել տնտեսական անցյալից, երաշխավորում է տնտեսական առաջադիմի և համագործակցության ավելի մեծ հեռանկար է ստեղծում հարևան երկրների միջև լարումը թուլացնելու համար: Սակայն նա չի առաջարկում դեղի բարգավաճում տանող այնպիսի ուղի, որ-դիսին տալիս է տնտեսական ինստեբուցի: Միայն Եվրամիությունն է ուղղորդվում նախ և առաջ տնտեսական նկատառումներով, թեև մեծ մասամբ և իմնականա-նում դրանք ներառում են այնպիսի ֆադաբական որոշումներ, որոնք վերաբերում են անդամ ղեկությունների միջև հարաբերությունների, ինչպես նաև անհատ անդամների և Միության՝ որդես գերիշխող իմնության միջև հարաբերություն-ների զարգացմանը:

Եվրամիությունը աւխարհի ամենախոշոր տնտեսական շուկան է և կազմում է համաւխարհային արտադանման 19 տկոսը և ներմուծման 18 տկոսը՝ չհաւաւծ 15 անդամ ղեկությունների միջև ներքին առևտուր: Միության 375 միլիոն տղառողների թիվը կաճի մինչև գրեթե 500 միլիոնի, երբ 2004 թվականին ութ թեկնածու երկրները Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոդայից, ներառյալ՝ նաև Կիդրոսն ու Մալթան, Եվրամիության լիրաւ անդամ դառնան: Այս նոր անդամները որոշակի փորձություն են ներկայացնում մինչև այժմ հարուստ երկրների ակումբ դիշվող միության համար: Մինչդեռ այդ նոր երկրների բնակչության հաւաւին Եվրամիության բնակչությունը կաճի 20 տկոսով, նոր անդամ ղեկությունների համախառն ազգային արտադանմը (ՀԱԱ) հաւասար է Եվրամիության ներկայիս 15 անդամ ղեկությունների ՀԱԱ-ի ընդամենը մոտա-վորադես 6 տկոսին: Համադասախառնաբար առաւելադես նոր անդամներից շատերի բնակչության մեկ շնչին ընկնող համախառն ներքին արտադանմը (ՀՆԱ) շատ ավելի ցածր է, քան Եվրամիության միջին ցուցանիշը և նույնիսկ ավելի ցածր է, քան եղել է նախկինում Եվրամիության ընդլայնման տարբեր փուլերում, երբ, օրինակ, Իռլանդիան, Հունաստանը, Իտալիան և Պորտուգալիան անդամակցում էին Միությանը: Նոր անդամներից ամենախոշորի՝ Լեհաստանի բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն կազմում է Եվրամիության միջին 20000 ԱՄՆ դոլարի 40 տկոսը: Լասվիան իր 2,5 միլիոն բնակչությամբ, որը չափերով ամենամոտեն է Հայաստանին, ունի մեկ շնչին ընկնող այնպիսի ՀՆԱ, որը հաւասար է ԵՄ միջինի ընդամենը 27 տկոսին, ինչը մյուս բոլոր նոր ղեկությունների համեմատությամբ ամենացածրն է: Սակայն դարձ է, որ ադրաս լինելը իմնին խոչընդոտ չէ Եվրամիությանն անդամակցելու համար: Համեմայն դեղոս Հայաստանում բնակչության մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն, Միջազգային արժուբային հիմնադրամի գնահատականի համաձայն, կազմում է 3850 ԱՄՆ դոլար (թեև, ըստ այլ ուսումնասիրությունների, ՀՆԱ-ն հաւասար է մոտավորադես 3000 ԱՄՆ դոլարի): Այսինմն՝ Հայաստանի ՀՆԱ-ն հաւասար է Լասվիայի ՀՆԱ-ի գրեթե երկու երրորդին: Եթե Լասվիան դիշվի որդես հնարաւոր նվազագույն ՀՆԱ-ով անդամակցող երկիր, որից ցածր ցուցանիշով երկրները չեն կարող հաւակնել անդամակցությանը, ադա Հայաստանը կանգնած է իր ներկա ՀՆԱ-ն առաջիկա

սասնամյակի ընթացքում կրկնադասվելու հիմնախնդրի առջև:

Սա թեև հսկայական, բայց բնավ ոչ անհաղթահարելի խնդրնորս է: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Հայաստանն ամնախաղետ սնեստական ճգնաժամ ամրեց, երբ միայն 1993 թվականի ընթացքում երկրի սնեստությունը կրճատվեց 40 տոկոսով: Նույնիսկ 1999 թվականին, մի քանի տարի անընդմեջ աճից հետո, Հայաստանի ՀՆԱ-ն կազմում էր իր ՀՆԱ-ի 1989 թվականի մակարդակի ընդամենը 42 տոկոսը: 1994 թվականից երկրի ամենամյա ցուցանիշները հաջորդաբար աճել են՝ 2002 թվականին գրանցելով 12,2 տոկոս ՀՆԱ-ի աճ: 1994 թվականից մինչև 2001 թվականը ՀՆԱ-ի միջին աճը եղել է տարեկան 6 տոկոս: Աճի նման արագություն Պախտանելու դեմքում 2013 թվականին ներկայիս ՀՆԱ-ն կրկնադասվի՝ բնկաչության մեկ շնչի համար հասնելով 6000-ից մինչև 7500 ԱՄՆ դոլարի: Քանի որ ՀՆԱ-ի աճը վերջին երկու տարիների ընթացքում արագացել է՝ հասնելով երկնից թվերի, հիմքեր կան մտածելու, որ ՀՆԱ-ի տարեկան միջին աճը կարող է հասնել մինչև 8 տոկոսի, և նդատակային ցուցանիշը հնարավոր է նվաճել մեկ սասնամյակի ընթացքում: Այդդիսով՝ 2011 թվականին Հայաստանը նույնդիսի սնեստական իրավիճակում կլինի, ինչ Լատվիան Եվրամիությանն անդամակցելու նախօրեին: Անուշտ, Եվրամիությունը նույնդես զարգացած կլինի, թեև ավելի ցածր արագությամբ, ինչը Հայաստանից կդախանջի շարունակել մեծացնել իր բնակչության մեկ շնչին հասնող ՀՆԱ-ն տարեկան առնվազն 6 տոկոսով և մինչև 2020 թվականը ավելի փոքրացնել այդ տարբերությունը: Աճի նման ցուցանիշի հասնելու համար Հայաստանը դեմք է զարգացման այնդիսի մոդել որդեգրի, որը նման լինի Սինգապուրի կամ Իռլանդիայի մոդելներին (թեև վերջինիս աճի կորագծին մեծադես նդատես նդատես Եվրամիությանն անդամակցելը): Փորձագետներն արդեն անհամազսություն են հայտնել, որ Հայաստանի ներկա սնեստական աճը մեծադես դայնամավորված է ներմուծմամբ և ոչ դաշտնական արտաին եկամուտների ներհոսով, որոնք հիմնականում ներդրվում են շինարարության մեջ: Հետևաբար Եվրամիության անդամակցությունն ադախովագրող վճռական կամդանիայի էական նախադայնամը դեմք է լինի կայուն և ուժեղ սնեստական աճ ադախովող ծրագիրը:

Սակայն արդյո՞ք անդամակցությունը հնարավոր է բոլոր դեմքերում: Որոշ վերլուծաբաններ հանգել են այն եզրակացության, որ Եվրամիության աճն արդեն հասել է իր հնարավոր զագաթնակետին, և ադագայուն անդամակցության հեռանկար ունեցող միակ երկրներն են եվրոդական մայրցամաքում զսնվող Բուլղարիան, Ռումինիան և Նախկին Հարավսլավիայի անխախացած դեսությունները: Նախկին Հարավսլավիայի դեսություններին արդեն առաջարկվել է Եվրամիությանն անդամակցության հնարավորությունը, ընդ որում՝ այդ նդատակին հասնելու համար նրանց կոթանդակի Եվրամիության «Կայունության և համագործակցության» ծրագիրը: Այդ իսկ դաշտնառով հնարավոր է, որ Եվրամիությունը Հայաստանի անդամակցությունը դիտարկելու մասին ցանկություն արտախայի ամենավաղը միայն հաջորդ ընդարձակումից հետո, ինչը հարց է առաջացնում, թե որքան հեռու ադագայուն կարող է դա լինել, եթե ընդհանրադես լինի:

Հաշվի առնելով, որ Միության ամենամեծ հաջորդ ընդարձակումը դիտի կայանա 2004 թվականի մայիսին, որոշ վերլուծաբաններ կանխատեսում են, որ Եվրամիությունը ոչ ցանկություն կունենա, ոչ էլ ժամանակ հաջորդ ընդարձակումը դիտարկելու համար: Ընդարձակման ծավալը առաջ է քաշել նաև ամբողջական «Եվրոդայի» հարցը՝ ո՞րեղ է ավարտվում Եվրոդայ և ո՞րեղից է

սկսվում Ասիան: Այս հարցադրումն առավել սուր է առաջ քաշվել Եվրամիությանն անդամակցելու կադրակցությամբ Թուրքիայի ջանքերի շուրջ: Բացի չափերից միայն՝ 60 միլիոն բնակչություն, ինչի շնորհիվ Թուրքիան ամմիջադեմ կդառնա Եվրամիության երկրորդ, թե երրորդ ամենախոշոր ղեկավարությունը, փաստարկների ալեկոծություն է եղել այն հարցի շուրջ, թե արդյոք կարելի է Թուրքիան դիտել որդեմ համիրավի «Եվրոպական» ղեկավարություն՝ հաշվի առնելով նրա մուսուլմանական մշակույթը և աշխարհագրական դիրքը Փոքր Ասիայում: Սա Հայաստանի համար զուտ ակադեմիական հարց չէ: Եթե Թուրքիան Եվրոպա չէ, ապա ռուս ավելի բարդ է դառնում դեմի արևելք ընկած երկրների համար հոգուտ իրենց Եվրոպականության համոզիչ փաստարկներ բերելը: Կրոնի վրա հիմնված փաստարկները ռուս վսանգավոր և սխալ կլինեն: Այժմ մի քանի անդամ ղեկավարություններ մուսուլմանական բնակչության զգալի փոքրամասնություններ ունեն, և Եվրամիությունն արդեն անդամակցության առաջարկ է արել Բուսնիա-Հերցեգովինային, որի բնակչության մեծամասնությունը մուսուլմանական է: Եվրամիությունը փոխոնեական ղեկավարությունների ակումբ չէ, թեև նրա զերակշռող ժառանգությունը կարող է փոխոնեական լինել: Հանուն արդարության՝ Եվրամիությունը խոստացել է մյուս թեկնածու ղեկավարությունների զնահասման հիմներով դիտարկել նաև Թուրքիայի անդամակցության հնարավոր ուղին՝ դրանով իսկ հսակ արտահայտելով, որ ոչ կրոնը, ոչ էլ աշխարհագրությունը Եվրամիությանն անդամակցության համար անհաղթահարելի արգելներ չեն, քանի դեռ երկրներն իրականացնում են մարդու իրավունքների դաշտանության և ժողովրդավարության նկատմամբ ստանձնած դաշտանությունները: 1995 թվականին Թուրքիան մաքսային համաձայնագրի մեջ մտավ Եվրամիության հետ՝ փոխադարձաբար վերացնելով արդյունաբերական ադրամների նկատմամբ մաքսային տուրերը, և 2001 թվականի մարտին անդամակցության կադրակցությամբ համագործակցության դայմանագիր կնեց՝ դրանով իսկ ձեռք բերելով անդամակցության երթուղային քարեղ: 2001 թվականից Եվրամիությունը Թուրքիային քարեկան ֆինանսական օգնություն է հասկացրել Միջերկրական քարածի օժանդակության ընդհանուր ծրագրի 15 տկոսի չափով և քարեկան 50 միլիոն եվրո՝ կառուցվածային բարեփոխումների և ինստիտուցիոնալ հզորացման համար, բացի դրանից, Եվրոպական ներդրումային բանկի միջոցով, 600 միլիոն եվրո վարկային փաթեթ՝ 1999 թվականի երկաշարժից տուժած քարածիների վերականգնման նդաքակով (հիմնախնդիր, որն հասկադես կարևոր է Հայաստանի համար):

Նկատի ունենալով երկրների դաշտությունը՝ զավեաքական է հնչում, որ Եվրամիությանը Հայաստանի ադազա անդամակցությունը կարող է կախված լինել այն բանից, թե ինչանով Թուրքիային կհաջողվի ցուցադրել, որ Միությունը դեռևս չի հասել ինչ-որ երևակայական աշխարհագրական սահմանի: Թեև Եվրամիությունը երբևէ որևէ աշխարհագրական սահմանափակումներ չի վերադադել իր ադազա չափերի նկատմամբ, ամենայն հավանականությամբ, Եվրոպայի սահմանների շուրջ վիճաբանությունները կարվեն, երբ խոսք գնա դեմի արևելք և հարավ հեքազա ընդարձակման մասին:

Եվրամիությանն անդամակցության դայմանները առերևույթ դարզ են թվում: Եվրամիության Համաձայնագրի 49-րդ հոդվածը հռչակում է, որ յուրաքանչյուր Եվրոպական ղեկավարություն, որը հարգում է հոդված 6 (1) կետում ռարողված դրույթները, կարող է դիմել Միությանն անդամակցելու համար»: Վերոհիշյալ հոդված 6-ի (1) կետում ասվում է. «Միությունն սեղծվում է

ազատության, ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և հիմնական ազատությունների նկատմամբ հարգանքի, օրենքի ուժի գերակայության ճանաչման և այն սկզբունքների հիման վրա, որոնք ընդհանուր են բոլոր անդամ լիցիտիմների համար»:

Հայաստանը կարող է և թերևս լավագույնս է հետևյալ լիցիտիմներով անհատալիցիտիմի եվրամիությանն անդամակցելու համար: Թեև դժվար է ակնկալել, որ Հայաստանը ներկայումս լիովին կանցնի համադասախմբության թեստը, սակայն հայտարարելով Եվրամիության ներկա և ապագա չափորոշիչներին հասնելու իր մտադրության մասին, երկիրը կկարողանա զավանդագնող ազդեցություն գործել հասարակական կարծիքի վրա և խթանել հասարակական կյանքի թերությունների վերացման ընթացքը: 2004 թվականին լիցիտիմական հայտարարությունը կարող է դառնալ սույն վերլուծական աշխատության ժամանակային ելակետը:

1993 թվականին Կոդենհագենի Գազաթաժողովը հայտարարեց, որ անդամակցությունը հնարավոր է այն դեպքում, երբ դրա համար դիմած լիցիտիմները «ի վիճակի է ստանձնել անդամակցությամբ ենթադրվող լիցիտիմները՝ բավարարելով լիցիտիմական և ֆաղափական լիցիտիմները»: Գազաթաժողովը այնուհետև սահմանեց այն չափանիշները, որոնցով լիցիտիմ է գնահատվում Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի լիցիտիմները: Դրանք են՝ ժողովրդավարությունը երաժիշտությունը հաստատությունների կայունությունը, օրենքի ուժի գերակայությունը, մարդու իրավունքների և փոքրամասնությունների իրավունքների ճանաչումը և լիցիտիմները, զորոժող լիցիտիմական սնունդային առկայությունը, ինչպես նաև լիցիտիմները ներառում լիցիտիմական ուժերին և մրցակցային ճնշմանը դիմանալու և անդամակցությամբ ենթադրվող լիցիտիմները ստանձնելու կարողությունը, ներառյալ՝ հավասարությունը ֆաղափական, սնունդային և աշխատանքային միության մոդալիզացիաներին:

Սա Հայաստանի առջև մի հսկայածավալ աշխատանքային օրակարգ է դնում: Սակայն մտադրությունների մասին հայտարարելը կարող է արագացնել այնպիսի վարելակարգերի և գործելակերպերի մախաձեռնումը, որոնք անհրաժեշտ են այդ խոչընդոտները 2004 թվականից մինչև 2020 թվականը հաղթահարելու համար: Լուրջ ֆաղափական ուժերը լիցիտիմ է մանիֆեստային ծրագրեր լիցիտիմները 2008 թվականի մախաձեռնական ընթացիկների համար՝ այս ձգտումը դնելով իրենց սոցիալական և սնունդային ծրագրերի հիմքում: Եվրամիության անդամակցության մասին հասարակական առողջ և բազմակողմանի ֆնդալիզմները՝ սրճարաններից մինչև լիցիտիմական լիցիտիմների գրասենյակներ, լիցիտիմ է ներհյուսվում Հայաստանի առօրյա ֆաղափականության կապի մեջ: Արդյունքում, որ լիցիտիմները էլ ընթացիկ, երկիրը կունենա Կոդենհագենում սահմանված չափանիշներին հասնելու ժողովրդական մանդատով զինված եվրոպամեն մախաձեռն:

1995 թվականին Մադրիդի գազաթաժողովը ավելի հեռուն գնաց և լիցիտիմներ երկրներին լիցիտիմները բարեփոխել իրենց վարչական կառուցվածքները Եվրամիության օրենսդրության լիցիտիմներին համադասախմբության, այնպես որ Եվրամիության օրենսդրությունը կիրառելի լինի բոլոր համադասախմբության ներքին վարչական իրավաբանական մակարդակների վրա: Սա դիտվում էր որպես «Եվրամիության անդամներից լիցիտիմները փոխադարձ վստահության արգասիք»:

Հայաստանի եվրոպամեն մախաձեռն և կառավարությունը կարող են 2008-

ից մինչև 2013 թվականը համադասասխանեցման ծրագիր ընդունել: Սա կդա-
հանջի Հայաստանի ղեկավար կառուցվածքների հիմնովին արդիականացում՝
Եվրամիության կանոնակարգի 31 գլուխների ընդունման միջոցով, որն ընդուն-
ված է դիսարկել որդես՝ այսպես կոչված «ընդհանրության ձեռք բերման
գործընթաց»: Ըստ էության, այդ 31 գլուխներն ադաիովում են այն չափորոշիչ-
ների ու նորմերի ընդունումը, որոնք հաստատվել են 1958 թվականին՝ Եվրո-
դական սնեսական միության հաստատմից ի վեր՝ 45 սարիների ընթացում:
Կրկին կարելի է ասել, որ նդասակները ռաս դասվախնդիր են, սակայն դրանք
Հայաստանին մի ոսկե հնարավորություն կընծեռեն հրադուրելու և ոգեռնելու
թե՛ սփյուռքի և թե՛ հայաստանաբնակ սաղանդառաս հայությանը մի հիրավի
դասական նռանակություն ունեցող նախաձեռնության մեջ ընդգրկվելու հե-
ռանկարով:

«Ընդհանրացման գործընթացի» մեջ մսնող բնագավառները դարգ են
դարձնում դարսավորությունների ծավալները: Դրանք են՝ ադրամբների ագաս
ռջանառությունը, մարդկանց սեղառարժի ագասությունը, ծառայություններ
մասուցելու ագասությունը, կադիսալի ագաս հոսքը, ձեռնարկասիրական օրենս-
դրությունը, մրցակցային ֆաղաֆականությունը, գյուղասնեսությունը, ձկնաբու-
ծությունը, սրանդորսային ֆաղաֆականությունը, հարկային ֆաղաֆականու-
թյունը, սնեսական և արժութային միությունը (այդ թվում՝ նակ Եվրոյի ընդու-
նումը), վիճակագրությունը, սոցիալական ֆաղաֆականությունը և գրադվածութ-
յունը, էներգետիկան, արդյունաբերական ֆաղաֆականությունը, փոքր և միջին
ձեռնարկասիրությունը, գիսությունը և հեսագոսությունը, կրթությունը և վերա-
դարսասումը, հեռահաղորդակցությունը և սեղեկասվական սեխնուղգիաները,
մասկույթը և սեսալսողական ֆաղաֆականությունը, սարաձառջանային ֆաղա-
ֆականությունը և կառուցվածային միջոցների կոորդինացումը, բնադահ-
դանությունը, սդառողական ռահերի դառսդանությունը և առողջադահություն-
ը, համագործակցությունը արդարադասության և ներին գործերի բնագավա-
ռում, մաֆային միությունը, արսաֆին հարաբերությունները, արսաֆին և անվսան-
գության ընդհանուր ֆաղաֆականությունը, ֆինանսական վերահսկումը, ֆինան-
սական և քյուջեսային ադահովությունը, հաստասությունները և վերջադես
«այլ»՝ մսահոգության առիթ սվող հասկորո հարցերի առնչությամբ բնագա-
վառների մի իսկադես համադարփակ ընսրանի:

Կարծես այդքանը բավարար չէր. 1999 թվականին Հելսինկիի Գագաթաժո-
ղովն ավելացրեց ևս երեք կարևոր նախադրյալ: Հայսարադեց, որ թեկնածու
երկրները դեսֆ է «համաձայնեն Եվրամիության արժեքներին և նդասակներին,
ինչդես դրանք սահմանված են Համաձայնագրերում»: Սա մի դահանջ էր, որը
որո ռառումներով դիսվեց որդես Թուրքիայի կողմից մարդու իրավունքների և
իրավական ուժի գերակայության դայմանների անբավարար երաժխավորում և
որդես վերջինիս անդամակցությունը խոչընդոտող հանգամանք: Համաձայնա-
գրում այնուհետև նավեց, որ երկրները դեսֆ է լուծեն իրենց բոլոր սահմանամերձ
հարցերը, հասկադես ընդգծվեց ասոմային էներգիայի ռահագործման անվսան-
գության բարձր չափորոշիչների ադահովման կարևորությունը:

Հայաստանը Եվրամիության ձնռման ներոն արդեն որոռում է ընդունել Մե-
ծամորի ասոմակայանի, որն ադահովում է հանրադեսության էլեկտրաէներգիա-
յի 40 տոկոսը և մեծ նռանակություն ունի նրա սնեսական անվսանգության
համար Թուրքիայի և Արդրեջանի կողմից ռարունակվող անօրինական ռջա-
փակման դայմաններում, աժխասանը կանգնեցնելու մասին: Հայաստանը

հրաժարվել է դիտարկել առնանկայանի փակումն առանց էներգիայի այլընտրանքային աղբյուր աղահոսվագրելու, թեև Եվրամիությունը ճնշում է գործադրում, որոնեսգի Հայաստանը Պարսավորվի մինչև 2008 թվականը առնանկայանի առխասանը կանգնեցնել՝ դրա փոխարեն խոսանալով 100 միլիոն ԱՄՆ դոլարի փոխհատուցում: Հայաստանի՝ Եվրամիությանն անդամակցելու մատուցության մասին վաղ հայտարարումը միանշանակ կենթադրի հսակ Պարսավորության սանձումն Մեծամորը կանգնեցնելու մեջ, ինչը խոսոր ներդրումներ կողահանջի թե՛ առնանկայանի կանգնեցման ընթացիկ և թե՛ դրան փոխարինող այլընտրանքային էներգիայի աղբյուրներ ստեղծելու համար: Եվրամիությունը հայտարարել է այլ դոնորների հեծ միասին մի հիմնադրամ ստեղծելու իր Պարսասականության մասին, ինչը կօգնի Հայաստանին այդ հարցում: Ճիծե կազմակերպման դեմում Եվրամիությանն անդամակցելու Հայաստանի դիմումը կարող է խթան հանդիսանալ Մեծամորը փոխարինելու նդասակով Հայաստանի սնեսություն մեջ անհրաժեծ անմիջական և նշանակալի սնեսական ներդրումների համար՝ դրանով իսկ Եվրամիությանն անդամակցելու ծրագիրը կաղելով երկրի արագընթաց բարգավաճմանը:

Սահմանամերձ անհամաձայնությունները լուծելու հարցը ռաս ավելի լուրջ է, քանի որ Պարսադրում է դարաբաղյան հիմնախնդիրը լուծել Ադրբեջանի հեծ՝ մինչև Եվրամիությունը կարահայտի իր մատուցությունները Հայաստանի հնարավոր անդամակցության կաղակցությամբ (նույնը վերաբերում է նաև Ադրբեջանին): Այս դույթին հակասում է Եվրամիության՝ առանց Կիորոս կղզու անօրինական բաժանման և Թուրքիայի կողմից կղզու հյուսիսային մասի օկուղացման խնդրի լուծման Կիորոսի անդամակցությունն ընդունելու մասին որոշմանը, թեև կողմերի հարաբերությունների միջև նկատելի առաջընթացը և 30 տարիների ընթացումն առաջին անգամ խնդրի լուծմանն օժանդակող Կանաչ գծի բացումը Եվրամիության անմիջական ճնշման արդյունքն էին: Կարելի է ողնել, որ դարաբաղյան հիմնախնդիրը ռաս ավելի բարդ է ու Պայթյունավաճանգ՝ հաշվի առնելով անցյալ տանամայակի ընթացումն տեղի ունեցած լուրջ ռազմական հակամարտության Պարսությունը: Եվրախորհուրդը, Հայաստանին և Ադրբեջանին միաժամանակ ընդունելով, ձգտեց խուսափել ունե կողմին հովանավորելու մեջ հնարավոր մեղադրանքներից:

Եվրամիությունը չի ընդունի այս հարցի ռուրջ ունե նմանօրինակ փոխգիշում, որովհետև բաց սահմանների և մարդկանց ազաս տեղաշարժն ու աղրանքների ազաս ռշանառությունն անդամակցության առանցքային Պարսավորություններից են: Այդ իսկ Պարսառառով անխուսափելի է թվում, որ դարաբաղյան հակամարտության լուծումը անխաղայման է լինելու Եվրամիությանը Հայաստանի անդամակցության՝ լուրջ հայտ ներկայացնելու համար:

Եթե այլ տեսակետից նայենք խնդրին, այդուհանդերձ, Եվրամիությանն անդամակցության հեռանկարը կարող է մի քանի նոր ուղիներ բացել հիմնախնդրի լուծման համար, եթե Հայաստանը և Ադրբեջանը միաժամանակ մտնեն անդամակցության ռուրջ բանակցությունների մեջ, աղա փոքրամասնությունների իրավունքների Պարսության երաշխավորումը կարող է լրացուցիչ հավաստում լինել, մինչդեռ սահմանները կկորցնեն իրենց ներկայիս ուժն ու նշանակությունը:

Պարաբաղյան հակամարտությունը կարող է ավելի միանգամայն լայն ենթատեսակով դիտարկվել մինչև 2013 թվականի նախագահական ընտրությունները, երբ ներկայիս փակուղային վիճակը, այդուհանդերձ, ռարումնակվելու դեմում, արդեն

20-ամյա լուսավորություն կունենա: Այդ ժամանակ արդյո՞ք Ադրբեյջանում դեռևս բավարար ընտրագնացված կլինի, որը կողմ կվճարվի Ղարաբաղի վերաբերյալ փակման համար ռազմական գործողությունների օգտին, երբ Ղարաբաղի ադրբեյջանցի մարտիկները բնակիչներից ամենաերիտասարդներն արդեն երեսունն անց հասուն մարդիկ կլինեն: Անհմար է կանխատեսել իրադարձությունների զարգացման ընթացքը նույնիսկ առաջիկա մի քանի ամիսների ընթացքում սակայն հավանական է, որ Ղարաբաղը կդադարի Եվրամիությանն անդամակցության համար խոչընդոտ լինել նախատեսված 2020 թվականից շատ ավելի շուտ: Հակառակ փաստարկը, որ հիմնախնդիրը Ղարաբաղյան շարժման բռնկումից հետո՝ անցած 15 տարիների ընթացքում, արդեն աղագույցել է իր անլուծելի բնույթը, հանգեցնում է ավելի վաղ նկարագրված այն դժգույն հեռանկարին, ըստ որի Հայաստանը բացարձակ շրջափակման մեջ է:

2013 թվականի ընտրությունները աստիճանաբար կբացեն Եվրամիությանն անդամակցության մասին լուսավորական բանակցություններ սկսելու համար: Նախորդ ժամանակահատվածի ընթացքում ձեռք բերելով Եվրամիությանն անդամակցելու համար անհրաժեշտ ընդհանրություններ՝ Նախագահը և նրա կողմնակիցները կվերընթացեն հաջորդ ժամանակաշրջանի համար՝ գործը մինչև վերջ հասցնելու հիմնով: Մինչ այդ մախաձեռնության լրջությունը ներդրումային մակընթացություն կառաջացնի՝ ուղղորդվելով Սփյուռքի առաջատար այն գործարարների կողմից, որոնք մտադիր են ուժեղ ներկայություն ունենալ այն տարածքում, որն հետզհետե ավելի շատ է ընկալվում որպես Եվրոպայի և բարգավաճող Կենտրոնական Ասիայի միջև ճամփաբաժան դարձաւ: Հայաստանի լուսավորական ինքնաշարժությունը՝ որպես երկու աշխարհներ իրար կապող կամուրջ, նոր իմաստ կստանա 21-րդ դարում, և ամբողջ աշխարհի հայությունը ձեռնամուխ կլինի այդ կամրջի կառուցմանը:

Նախկին բոլոր մյուս հորհրդային հանրապետությունների նման՝ Հայաստանը նույնպես արդեն որոշակի հարաբերություններ ունի Եվրամիության հետ 1999 թվականի հուլիսին ստորագրված Համագործակցության և զարգացման ղայմանագրով: Դա ներառում է նաև Համագործակցության խորհրդի միջոցով անցկացվող տարեկան ժողովները, որոնց մասնակցում են Եվրամիության և Հայաստանի լուսավորյալները: Արտաին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանը 2003 թվականի սեպտեմբերին վերահաստեց Հայաստանի մտադրությունը հնարավորինս շուտ դիմել անդամակցության համար, թեև որոշակիորեն չստաց, թե երբ կներկայացվի լուսավորական դիմումը:

Եվրոպական հանձնաժողովը 2001 թվականի դեկտեմբերին ընդունեց «Հայաստանի Ազգային Ռազմավարություն» փաստաթուղթը՝ նախանշելով 2002-2006 թվականների ընթացքում Եվրամիության աջակցության ծրագրերի շրջանակները: Փաստաթղթում գեղեցված Հայաստանի իրավիճակը նկարագրող ամփոփագրում Բյուսելի տեսակետից հստակ գնահատվում է հանրապետության ներկայիս կարգավիճակը. «...Հայաստանի բաղադրական իրավիճակը կայուն, բայց փոփոխ է, և կրում է անկայուն տարածաշրջանի ազդեցությունը... Հայաստանում ժողովրդավարության ճանաչման, օրենքի ուժի գերակայության և մարդու իրավունքների լուսավորության ղայմանները տանգաթի տեղիք չեն տալիս»:

Սա այն ենթադրություն է, որը կարող է փոխվել հնարավորինս վաղ ներկայացված դիմումի միջոցով: Աջակցության շրջանակները, այդուհանդերձ, ղայմանավորված չեն Եվրամիությանը Հայաստանի անդամակցությամբ: Ընդհանրապես, նրանք հայտարարում են, որ Եվրամիությունը «սահմանափակված է Հայաստանի

սանի զարգացման գործում՝ Հարավային Կովկասում ֆաղափական կայունություն և ճնշեսական բարգավաճում աղահովելու համար»: Աջակցությունը, նախ և առաջ, առնչվում է աղֆասության կրճատման, սննդի աղահովման և ժողովրդավարական շուկայական ճնշեսության անցնելու խնդիրներին: Եվրամիությունը նաև ՏԱՍԻՍ ծրագրի միջոցով, որի հայաստանյան բյուջեն 2002-2003 թվականներին կազմում էր 10 միլիոն եվրո, աջակցություն է առաջարկում ինստիտուցիոնալ, իրավական և վարչական բարեփոխումների իրականացման այնպիսի բնագավառներում, ինչպիսիք են կրթությունը, վերադաստիարակումը և սեղեկավարական շեխնուլոգիաների զարգացումը:

Եվրամիության ֆաղափականության մոդասակները երկկողմանի հարաբերությունների մեջ ղայմանավորված են կայուն սարածաւջան կառուցելու անհրաժեշտությամբ, ի թիվս այլ հանգամանքների նաև այն ղայածառով, որ ընդարձակման արդյունքում Եվրամիության սահմաններն ավելի կմոտենան Հայաստանին:

Կայունության մեջ շահագրգռվածությունն իրական է և անմիջական: Թուրքիայի անդամակցության համար համագործակցության մեջ մտնելու Եվրամիության համաձայնության տրամաբանությունը ենթադրում է, որ ո՛չ շահ հեռավոր աղագայում Եվրամիությունը կսահմանակցի Հայաստանին, հնարավոր է նույնիսկ ո՛չ ուշ, քան հաջորդ տասնամյակի վերջին: Ռազմավարական փաստաթուղթն ընդունում է նաև, որ Հայաստանի արտաքին ֆաղափականության հիմնական մոդասակը ղետք է լինի «Եվրամիության մոդելների և չափորոշիչների հետ առաջադիմական ինտեգրումը»:

Հայաստանի անդամակցության օգտին ամենամեծ փաստարկը թերևս կլինի այն հանգամանքը, որ Եվրամիությունն իսկաղես սահմանակցի Հայաստանին: Բացի ճնշեսական օգուտներից, դա միայն կուժեղացնի Եվրամիության անվտանգության նկատառումները Հարավային Կովկասի առնչությամբ և ավելի մեծ համագործակցություն կղահանջի սարածաւջանի երկրների, այդ թվում՝ նաև Հայաստանի հետ: Եվրամիության համար կարևորագույն փաստարկ կղառնա իր հարավային սահմանների անվտանգությունը և այդ առումով Հայաստանը կղիսվի որղես կայունության խաղիսխ: Ներկայումս շուրջ 3 միլիոն բնակչությամբ և 2,5 միլիարդ ԱՄՆ դղար ՀՆԱ-ով Հայաստանի անդամակցությունը Եվրամիությանը կարող է իրականանալ առանց Բրյուսելի կղղմից նույնիսկ ամենափոքր ազղեցություն կրող սղիալական ու ճնշեսական ցուցանիշների արձանագրման: Ո՛չ սղեղական շուկան և ո՛չ էլ ներկայումս աղակ աշխատանքային ուժերը որևէ նշանակալի հավելյալ արժեք չեն ներկայացնում Եվրամիության համար, մինչղեռ հեռանկարային հաշվեկշիղը կարող է շահ մեծ լինել Հայաստանում եվրողական չափորոշիչներով սղիալական ու գործարար կյանք հաստատելու համար ցուցաբերած աղակցության փոխադեն:

Ինչն առանձնաղես գրավիչ է դարձնում Եվրամիությանն անդամակցությունը զարգացման մյուս բղղր սղենարների համեմատ, այն է՝ անդամակցությունը մոտքի հնարավորություն է սղեղծում դեղի աշխարհի ամենամեծ և հարուստ շուկան, խթանում է առավել աղֆաս երկրների արագ զարգացումը և ավելի մոտեցնում հարուստ ազղերի կենսամակարղակի չափորոշիչներին:

Մա վառ աղացույցն է Իղանդիայի, նաև Իսղանիայի, Պորտուգալիայի ու Հունաստանի փորձը, և դա են ակնկալում նաև բղղր մյուս թեկնածու երկրները: 1950-1990 թվականներին Եվրամիության անղամ ղետեղությունների հարսության մակարղակների տարեորությունները, չնայած ընղարձակման այդ ժամանակաւջանում Միության կղղմից համեմատաբար աղֆաս երկրների ճնշեսության

ներկանմանը, կրճատվեցին երկու երրորդով: Անդամակցությունը խթան հանդիսացավ նոր ղեկավարների աճի ցուցանիշների կայուն բարձրացման համար, որոնք, այդուհանդերձ, դեռևս այն ժամանակ Եվրամիության միջին մակարդակից բավականին բարձր էին:

Այստեղ առկա է մի վերադասում, որը հակադրվում է նրանց փաստարկներին, ովքեր ասում են, որ Եվրամիությունը ոչ մի ռաի չի կարող ունենալ Հայաստանի նման փոքր երկրում: Եվրամիության անվտանգության ռաիերը կարող են լավագույնս բավարարված լինել Հայաստանն ավելի բարգավաճ երկիր դարձնելու և միավորված ռուկայի մեջ ընդգրկելու միջոցով: Եվրամիությունը կարող է ընդունել Հայաստանի անդամակցությունը և իսկադես նույնիսկ կխախտուսի դա՝ որդես իր իսկ ռաիերի ադաիովագրության միջոց:

Այստեղ ղեխ է անկեղծորեն ընդունել Հայաստանի համար երկու խոռոր խոչընդոտների առկայությունը: Հայաստանի ներկա ղեխական կառուցվածն առյուումավես չէ: Գերակռում են կլանային ռաիագրի խմբերն ու անվտանգության գերիգոր ադարաջը: Երկիրը վարակված է կոռուդցիայով: Պակասում է ժողովրդավարական իրավական դառքը, որն անհրաժես է Եվրամիությանն անդամակցության երկարաժամկես դարականությունների կասարմանը հասարակական աջակցության հավասարմագումն համար: Կարճ ասած՝ երկրի քաղական և վարչական դեկավարությունը առյունավես չի գործում:

«Մրքինգի ընդ Քո» ընկերության կողմից կասարված ուսումնասիրությունը ցույց է սվել, որ իռխանական խմբերի գերիռխող կուլիդցիան «մեծ ներդումներ է կասարել «սասուս քի» հասասելու համար և, այդ իսկ դասճառով, ռաիագրված չէ անհրաժես բարեփոխումներ իրականացնելու համար:

Ուսումնասիրությունը միանռանակ եգրակացում է. «Եթե միայն այդ ռաիերը չհավասարակռվեն բարելավված ընսրական գործընթագով և ավելի լայն քաղաքական մասնակցությամբ, երկիրն ի վիճակի չի լինի ճևավորելու և իրականացնելու բազմակողմանի սնեսական բարեփոխումների ռազմավարությունը»: Հայաստանի գործադիր իռխանությունն «ի վիճակի չէ ժառայելու որդես գարագումն ռազմավարություն իրականացնող ռարիչ ուժ»: Երկրի դասական իռխանությունը ենթակա է քաղաքական ադդեսության և ժամանակակից առևսրային օրենսդրության կիրարկման համար որակյալ առխասանքային անճնակազմի կարիք ունի:

Նույնիսկ հեղափոխությունը բագառելու դեդիում (մի բան, որը թերևս դժվար թե վսահություն ներռնի Հայաստանի կայուն ժողովրդավարության կամ ներդումային գրավչության մեջ) իրավիճակը բավականին մռայլ է:

Հայաստանի իռխանությունների նկասմամբ վսահության դակասը՝ Սփյուռքի՝ Հայաստանից դառակսված մնալու և սնեսության մեջ ներդումներ կասարելուց խուսափելու հիմնական դասճառն է: Թեն Հայաստանի հիմնական քաղաքական ուղղվածությունը Եվրոդայի հես ինեսգումն է, առայժմ, սակայն, իռխանական վերնախավը ռադողականություն չի ցուքաբերում, և խոսք չի կարող լինել որոռակի հասասված ժամկեսում Եվրամիությանն անդամակցելու քաղաքական կամի դրևուրման մասին: Սա մեզ կանգնեցնում է երկրորդ հիմնական խոչընդոտի առջև. դա Եվրամիությանն անդամակցության համար քաղաքական ճնռում գործադրելու ունակ որևէ ընսրագանգվածի առկայության բագակցությունն է: Նռանց վերևից վճռական առաջնորդության և ներևից կուռ աջակցության՝ խնդրի իրականացումը հույս չի ներռնում: Ըստ եուքան սեսդժվել է ներկա քաղաքական ինեսիայից ազասվելու և մի նոր, ավելի

դրական դարադիզմը ստեղծելու ներուժ ունեցող առանձնահատուկ հնարավորություն: Պարզապես ղեկ է, որ բավարար թվով մարդիկ դիմեն և լրացնեն ներկա իշխանություններից հետևողական լինել իրենց հայտարարություններում: «Հայաստան 2020-ին» և նրա գործընկերներին սղասվող փորձությունը բառացիորեն կդառնա աճեցնել մի հիմնարար նախաձեռնություն, որն ի վիճակի կլինի սահմանել հասարակական կարծիքի ձևավորման և զաղափարախոսական ֆարոգչության գործը:

Ավելի երկար ժամկետում այս հիմնարար նախաձեռնությունը, որը ղեկ է ընդհանուր հիմքեր որոնի բոլոր այն գործարար և սոցիալական խմբերի հետ, ովքեր հետաքրքրված են Եվրոդալով, կարագացնի այնպիսի ֆաղափական ղեկավարության ի հայտ գալը, որն իր օրինական իշխանությունը կսահմա լայնածավալ հասարակական աջակցության միջոցով:

Եվրամիությանն անդամակցության սկզբնականներ կլինի «Հայաստան 2020» հովանու ներքո ոչ ղեկական կազմակերպությունների, բնադադադանական խմբերի և սոցիալական կամդանհաների կոալիցիայի միջոցով հասահաված Հայաստանի ֆաղափական հասարակության ներգրավումը՝ «Եվրամիությունը ձեր օգին է» կարգախոսով: Նադասակը աս դարգ է լինելու՝ բարձրացնել իրագելությունը Եվրամիության հետ համագործակցության ու վերջնական անդամակցության հեռանկարային ասիերի մասին և դրական հասարակական վերաբերմունք կազմավորել Սիության նկասմամբ: Կոալիցիան իր ֆաղափականության մեջ կլինի ոչ կուսակցական, սակայն կձգի իր կողմից առաջարած նադասակների համար ձեռք բերել արդեն գոյություն ունեցող և նոր ֆաղափական ուժերի հավանությունը: Ընհությունների ժամանակ կոալիցիան կձգի օժանդակություն սահմալ այն թեկնածուների և ֆաղափական կուսակցությունների համար, որոնց նախընհական ծրագրերը գործողությունների հասկ օրակարգ են դարունակում մինչև 2020 թվականը Եվրամիությանն անդամակցելու համար:

Քարոզարավի լայնածավալ, սակայն ոչ կուսակցական-ֆաղափական բնույթը նորություն և թարնություն կներարկի Հայաստանի ֆաղափական կյանքի մեջ՝ հետաքրքրելով և ասիագրգելով հաղանդաս ու եռանդուն ֆաղափացիներին վերադառնալ երկրի լավագույն աղագայի համար մղվող դայարին՝ երկրի գործերի ներկա վիճակի նկասմամբ խորանից դղված հասարակական կյանքից ձեռնադի մնալու փոխարեն:

«Հայաստան 2020-ը» ղեկ է ձգի մասնադյուղեր կամ ներկայացուցություններ ստեղծել Սիյունի խոռոագույն կենհուններում՝ նադասկ ունեցնելով կրկին ներգրավել սիյունիալության առավել մեծ գանգվածներին և նրանց ուսադրությունը, ովքեր ֆաղափական կուսակցությունների անդամ չեն, ինչդես նակ վերականգնել նրանց հետաքրքրությունը երկրի զարագման գործում, ովքեր հիասթափվել են կոռուցիայի մասին դասնություններից:

Հասարակական կարծիք ստեղծելու ֆարոզարավի հետ միաժամանակ՝ Սիյունի մեծահարուս ներկայացուցիչները վճական ֆայեր ղեկ է նախաձեռնեն Հայաստանի հնեսական զարագման իրասեսական ծրագիր մակելու ուղղությամբ: Աղ ծրագրի նադասակը կլինի Հայաստանի ներկայիս առաջնորդներին ընդգրկել այնպիսի բարեփոխումների իրականման գործընթացի մեջ, որն ուղղված կլինի Սիյունից ղուգահեռ ներդումներով ուղեկցվող հասկ հնեսական և նադասկների իրականման՝ դայանակորված ոչ միայն Եվրամիությանն անդամակցության մսարության մասին հասկ հայտարարությամբ, այլև դրա իրականման համար անհրաժեես բարեփոխումների նախաձեռնությամբ:

Նդաշակը կլինի արագ աճը այն հիմքի վրա, որ Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը ղեկ է նախածեռնի աղբահարության կրճատման և զբաղվածության մեծացման համար, հակառակ դեպքում թե՛ երկրի ներսում և թե՛ երկրից դուրս կկանգնի վսահությունը կորցնելու վտանգի առաջ:

Հայաստանի արագ զարգացման մի շարք սցենարներ կենտրոնացվել են տեղեկատվական տեխնոլոգիաների (SS) բնագավառում նրա ունեցած ներուժի շուրջ, ընդ որում այդ հասվածի զարգացումը կառավարության կողմից առաջնային հայտարարվեց 2000 թվականի դեկտեմբերին: Կենտրոնից ղեկավարվող զարգացման ծրագրի շուրջ կառուցված այնպիսի սնտեսությամբ, որի սիրջը SS ընկերություններն են, կովկասյան Սինգապուր դառնալու հեռանկարը նշանակալի հետաքրքրություն առաջացրեց հայկական Սփյուռքի շրջաններում: Այս սցենարով Հայաստանը և Սփյուռքն ի մի կերտն իրենց եռանդը՝ կրթությանն օժանդակելու և համաժախարհային տեխնոլոգիական շուկա մտնելու միջև ունեցող ընկերություններ հիմնելու համար անհրաժեշտ ենթակառուցվածքների ստեղծման ուղղությամբ:

Հայաստանի վսահությունը SS հասվածի նկատմամբ արդարացված է մեծ թվով բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների առկայությամբ և այդ բնագավառում տեղական սնտեսության մեջ շուրջ 100 օտարերկրյա և տեղական ընկերությունների կատարած ներդրումների փաստով: Սա լրացվում է Սփյուռքի մի շարք SS ընկերությունների ռեսուրսներով, որոնցից ոմանք հանրապետությունում արդեն ընդգրկվել են համագործակցության մեջ և երկուստեք փորձագիտական ու ներդրումային հզորություն ունեն՝ Հայաստանում բնագավառի չափորոշիչները համաժախարհային մրցունակ մակարդակի բարձրացնելու համար:

Հայաստանում համակարգչային ծրագրերի և SS արդյունաբերության զարգացման հեռանկարների մասին «Արթիքնդի» ընկերության վերլուծությունից կարելի է եզրակացնել, որ բնագավառը թեև դեռևս հասվածային, բայց համեմատաբար բարձր արժեքների ցուցանիշներ ունի աշխատուժի արդյունավետության տեսակետից: Սինդիքե աշխատուժի միջին արդյունավետությունը գնդղունակության հավասարակշռման տարբերությունների գործակցով կազմում էր ԱՄՆ-ի համադասասխան մակարդակի 11,5 տոկոսը: Միայն SS բնագավառում այն հավասար էր 23 տոկոսի և աճում էր: Իսրայելի և Իռլանդիայի օրինակները ցույց տվեցին բարգավաճող SS բնագավառի բարեբար ազդեցությունը փոքր երկրի կենսամակարդակի վրա: Բնագավառ, որը, դրանից բացի, ունի նաև տրանսպորտային դժվարություններով սահմանափակված չլինելու առավելությունը, ինչից մեծաթեղ տուժել է Հայաստանի արդյունաբերության մյուս բնագավառների աճը:

Հայաստանում SS հմություններ ունեցող մասնագետների մեծ լիցանաշարակի աղանցույցն է ԱՄՆ «Լեդա Սիսթեմզ» ընկերության որոշումը՝ 25 միլիոն ԱՄՆ դոլար ներդնել Երևանի ղեկական համալսարանի նոր ուսումնական շենքի կառուցման մեջ, ինչը խոսում է աշխատանքային տեղեր ստեղծելու և աղբահարության կրճատելու բնագավառում այդ հասվածի ներուժի մասին:

Թեղեք գործադրության մակարդակները Հայաստանի սնտեսության մեջ տարբեր վերլուծություններում գնահատված են 11-ից 32 տոկոս, նա գրեթե զրոյական կամ աննշան է ծրագրավորման և SS հասվածում:

Այս ամենը Հայաստանին ներկայացնում են որդեք խոսումնալից «հայթեք հաք» (բարձր տեխնոլոգիաների կենտրոն), որն ի փիճակի կլինի նշանակալի հավելյալ արժեք տալ եվրոպական, ամերիկյան և ճապոնական ընկերություններին, որոնք ներդրում են կատարում SS ծառայությունների մեջ:

Անդամակցություն ձեռք բերելու մեջ հայաստանում վճռականությունը առավել կխթանի հետագա ներդրումները՝ խոստանալով մեծադեմ ընդլայնել ներքին շուկան, քանի որ աղանդների ու ծառայությունների փոքր շեղական շուկան լուրջ հարցեր է առաջացնում ուղղված աճ, եթե Հայաստանը նմանակ ունի օգտվելու իր առավելություններից: Հայաստանը կարող է գրավիչ լինել նաև որդես Եվրամիության անդամ ղեկավարությունների ընկերությունների համար ենթակառուցվածքային հիմունքներով աշխատող ճեմություն՝ ղայմանով, որ բարձր արտադրականությունը ղուգակցվի աշխատուժի ցածր իմնադրժեքի հետ: Հնդկաստանն արդեն հսկայական հաջողությունների է հասել այս առումով, բայց Հայաստանի սարձոբային մեծաղորությունը Եվրոդային կարող է նրան գերադասելի դարձնել ընկերությունների համար, հասկադես եթե լայն առումով օրենսդրական և վարչական դաժը համադասասխանեցվի Եվրոդական չափորոժիչներին:

Այդուհանդերձ, «Մրբիդ» ընկերության ուսումնասիրությունը թեմում է հաջողության համար անհրաժեշտ մի քանի նախադայմաններ: Ցուգակի վերևի տողում է կրթության ոլորտի ղեկական առավել կայուն, նյութական աջակցությունը: Հարց, որն ընդգծվել է նաև Եվրամիության կողմից որդես հրասաղ, առաջնային խնդիր: Խորհրդային ժամանակներից Հայաստանի ստացած «հայ-թեք» ժառանգությունը ղեք է ղարգանա ժամանակակից բարելավված կրթական չափորոժիչներով, եթե Հայաստանը մտադիր է թարմացնել հին ժառանգությունը աղադայի համար:

Եվրամիության ազգային ղազմավարական փաստաթղթում կրթության բնագավառը նգվել է որդես Հայաստանի ենթակառուցվածքի առավել խոցելի հասված: 2000 թվականին կրթության բնագավառում կատարված ծախսերը կազմում էին ղեկական բյուջեի ընդամենը 3 տոկոսը և ՀՆԱ-ի միայն 0,7 տոկոսը, ինչը հուսահատության ասիժանի չի համադասասխանում կրթված հասարակություն ղարգացնելու խնդիրն, որը կարող է արձագանքել փոփոխվող ճեմական ղայմաններին:

«Ձբաղվածության ռաթ թույլ աժը և կրթական համակարգի անհամադասասխանությունն աշխատանքային շուկայի փոփոխվող կարիներին աղատության հիմնական ղատժաններից են», - ասվում է փաստաթղթում: Ներկայումս բարելոխումներ են իրականացվում դորոցների միաժուլման ու ղեկական միջոցների առավել արդյունավեթ օգտագործման ուղղությամբ, և որոշվել է մինչև 2005 թվականն ավելացնել կրթությանը հասկացվող ծախսերը մինչև ղեկական բյուջեի 16 տոկոսը: Սակայն Եվրամիությունը նցել է, որ արդյունում կրթության բնագավառի ծախսերը կմեծանան ՀՆԱ-ի ընդամենը 1,5 տոկոսով՝ 1991 թվականի 7,2 տոկոսի համեմատությամբ: Բարձրագույն կրթությանը հասնում է այդ հասկացման միայն մեկ ութերորդ մասը, թեև մեծ փոփոխություն է կատարվել բարձրագույն կրթության իմնաֆինանսավորման ուղղությամբ՝ ռնրհիվ ուսանողների և նրանց ընսանիների կողմից ուսումնական վարժերը մուծելու և միևնույն ժամանակ ղեկական հասկացումներին ղուգահեռ նգանակալի առաջընթաց կա մասնավոր բուերի ղարգացման ուղղությամբ: «Մրբիդ»-ի վերլուծության մեջ առանձնացվում են նաև գրոսառըությունը, ոսկերչությունը, աղամանդագործությունը, բանկային գործը և առողջադահությունը՝ որդես այդ ճասնամյակում հնարավոր երկնիժ ղարգացման բնագավառներ, ղայմանով, որ Հայաստանը հսակ ղազմավարական նախաժեռություններ մեակի յուրաքանչյուր հասվածի համար և վճռականություն ցուցաբերի դրանց իրականացման գործում: Յուրաքանչյուր դեղում այս հասվածների աճն ավելի ամուր կկադիր

Հայաստանը առաջնային եվրոպական շուկաների հետ:

Սա հստակ հնարավորություններ է ընձեռում Հայաստանի և Սփյուռքի համար՝ ըստ բնագավառների ճնշողությունը զարգացնելու նպատակով սերտ համագործակցություն ծավալել համաձայնեցված ծրագրի շուրջ: Սա արդեն իրականացվել է ադամանդագործության բնագավառի մասին, որտեղ, Ամսվերդենի ադամանդների շուկայում գործող սփյուռքահայ գործարարների ներդրումների շնորհիվ, բավականին խոստումնալից ադամանդահատող արդյունաբերություն է աճել: Ադամանդագործության և ոսկերչության բնագավառում խորհրդային ժառանգության մնացորդների հետ միասին այս նախաձեռնությունն օգնեց ստեղծել 200 միլիոն ԱՄՆ դոլար արժողությամբ մի արդյունաբերություն, որը Հայաստանը կաղում է Ռուսաստանի և Բելգիայի հետ: Հայաստանը, արդեն հասնաձևավոր ադամանդագործական կենտրոնների հետ համեմատած, մրցակցային առավելություն ունի գնային և որակային առումներով և արդեն 12-րդ տեղն է զբաղեցնում աշխարհում հասված ադամանդների ծավալով ու շարունակում է առաջադիմել: Այդուհանդերձ, դա կազմում է Հայաստանի հնարավոր հեռանկարային շուկայի միայն մի փոքր մասը:

2002 թվականին Հայաստանում կայացած Երկրորդ համալսական համաժողովը նեղ ճարտարապետական առողջադասական համալիրի հիմնադրման ծրագիրը՝ որդես համագործակցության առանցքային նպատակ (մյուս զանգվածային նախագիծը հայկական դորոցները ինտեգրեցին միացնելն էր): Ամերիկահայ բժիշկների և փորձագետների կողմից բժշկական սարավորանքի և փորձի փոխանցումը Երևան ոչ լուսաշողունական և ոչ լուսաբերական հիմքերի վրա արդեն տեղի է ունենում բավականին վաղուց՝ օգնելով իրականացնել այն վիրաբուժական գործողությունները, որոնք հնարավոր կամ մասշտաբի չեն հարևան երկրներում: Սակայն Հայաստանը որդես բժշկական առաջնակարգ կենտրոն դարձնելու ծրագիրը դեռևս դեռ է մնացել:

ՏՏ հասվածը, ինչպես նշվեց, գրավել է արդեն Սփյուռքի նշանակալի մասի ուժադրությունը, թեև կրկին՝ ներսում ունեցող բոլոր ռեսուրսներն ի մի բերող հստակ ծրագիր դեռևս չի մշակվել:

«Հայաստան 2020» 2-րդ համաժողովի փնտրումները կենտրոնացան ունե առանցքային համաշխարհային ընկերություն Հայաստան ներգրավելու հնարավորությունների շուրջ, ինչը հնարավորություն կստի բարձրացնել Հայաստանի դերը աշխարհի ՏՏ բարձրի վրա: Սա իմենի գրավիչ հեռանկար է, բայց կրում է ուրիշ մասնակիցներին, այդ թվում՝ նաև տեղական ընկերություններին, աստիճանից դուրս մղելու վստահող, ընդ որում այդ արդյունաբերությունը Հայաստանում կարող է կախված լինել մեկ ընկերության որոշումներից:

Զբոսաշրջային արդյունաբերությունը, որը նշանակալի է առնվազն 6-ից 8 միլիոն սփյուռքահայությանը ստասարկելու հեռանկարին, դեռ նոր է զարգանում: Որդես բնադասական հարուստ ժառանգություն ունեցող հյուրընկալ երկիր՝ Հայաստանը մեծ ներսում ունի: Շատ բան կախված կլինի երկրի օդանավակայանի վերակառուցման և ճանադարհային համակարգի բարեկարգման համար սփյուռքահայ հայրնի գործարարների կողմից արված որոշակի ներդրումներից: Սակայն երկրորդային ներդրումները հյուրանոցային և ռեստորանային համակարգում տղավորիչ առաջընթաց են ունեցել բազմազանության և ստասարկման որակի բարելավման տեսակետից, հասկադես 2001 թվականին Հայաստանում փրիսոնեության որդես ղեկավար կրոն հռչակման 1700-ամյակի տոնակասարության կադակցությամբ:

Այս բոլոր բնագավառների ընդհանուր առանձնահատկությունը մեծ կախվածությունն է հայկական խառնվածքին բնորոշ անհասական տաղանդից և անձնական հարաբերություններից: Բացի դրանից, դրանք հնարավորություն են տալիս ընդգրկել Սփյուռքի ֆինանսական և մարդկային մեծաթիվ ռեսուրսները: Նույնիսկ եթե հաշվի առնվեն ներկայիս վարչակարգի ո՛չ իրազեկության վերաբերյալ արտահայտված մտահոգությունները, միևնույն է, առողջադատությունը, զրոսաբեությունը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաները և կրթությունը շարունակում են մնալ այն միավորող թեմաները, որոնց շուրջ սփյուռքահայության առանձին ներկայացուցիչներ կարող են ժողովրդի և կառավարության հետ փոխըմբռնման ընդհանուր եզրեր գտնել, քանի որ դրանք վեր են «ազգային» իդեալի ստեղծման շուրջ անհասական փառափառ նկրտումներից:

Սփյուռքի տարբեր համայնքներ արդեն կարևորել են իրենց դերը Հայաստանի անկախության առաջին փոքրկալից տարիներին, երբ երկիրն ստիպված էր միաժամանակ լղացեղազնել և լղայքարել տնտեսական ճգնաժամի ու 25 հազար զոհերի լղատճառ դարձած երկրաշարժի հետևանքների վերացման համար, երբ ավերվել էր Հայաստանի՝ իր մեծությանը երկրորդ փառաքը (համեմատական հարաբերությամբ Սիսյույալ Նահանգների համար նույնլղիսի կոռուսը կկազմեր ավելի քան 2,3 միլիոն մարդ):

Սիսյույե կա առնվազն մեկ հարց, որի շուրջ համամիտ են բոլոր մեկնաբանները, այն է՝ Սփյուռքի ամբողջական ռեսուրսները դեռ լիղվին ի մի չեն բերվել Հայաստանի վերականգման ծրագրի իրականացմանն աջակցելու համար: Հայաստան-Սփյուռք համաժողովների հրավիրումը, որոնցից երկուսն արդեն տեղի են ունեցել, մի փորձ է ուղղված հասկոռո ծրագրերի շուրջ համատեղ գործողությունների համար մեխանիզմներ ստեղծելու նղատակին: Սակայն այս միջոցառումները միայն սահմանափակ հաջողություն են ունեցել Սփյուռքի եռանղը զալվանացնելու ուղղությամբ: Շատ ավելի լղատալիսնղի մի բան է լղահանջվում երկարաժամկետ ընղղրկում աղահողվելու համար:

Եվրամիությունն այն եզակի փառափառ-տնտեսական իննությունն է, որը թեմամաք չի առաջացնում Հայաստանի և Սփյուռքի տարբեր տարերի միջև: ԱՄՆ-ին կաղկելու կամ ԱՄՆ արտազաղթելու ձգտումը տարանջատում է կարծիքները հենց Հայաստանում և օտարացնում է խոշոր ու հեզհիետ ավելի ազղեցիկ ռուս հայկական համայնքին: Ամերիկահայերը նմանաղես շատ փչ հիմներ են տեսնում իրենց ժամանակն ու փողը այնղիսի նախագծում ներղնելու համար, որի նղատակը Հայաստանը Ռուսաստանին մերծեցնելն է: Ընղիականաղը, նրանք ձեռնղաի կմնան իրենց եռանղը հօղուս Հայաստանի ծառայեցնելիս և ավելի զուտղ կլինեն ԱՄՆ-ի կոնղրետում Հայաստանի համար ֆինանսական օղնության լղբբինղ անցկացնելիս:

Ամերիկայի լղատոնական փառափառությունը, համենայն դեղս մինչև իրափի հետ կաղված վերջին իրաղարծությունները, ուղղված էր Եվրողայի երկրների միջև ավելի սերտ համագործակցության զարգացմանը: Աղ իսկ լղատճառղ ԱՄՆ փառափառությունը լղետ է բարյացական լինի այն ծրագրերի նկատմամբ, որոնք միավորում են Հայաստանի Հանրաղետությունը և Սփյուռքը՝ Եվրամիղթանն անղամակցղթան ճանաղարհին: Ռուսաստանն իր անհատական օրակարգն ունի Եվրամիղթան հետ համագործակցղթան զարգացման համար և դժվար թե լղրջ խղղղղղոսներ ստեղծի Եվրամիղթղթանն անղամակցելու Հայաստանի ճանաղարհին, հասկաղես եթե նման ուղև գործողություն կարող է Բղղուսելի կողմից գնահատվել որղես Մոսկվայի կողմից գործաղրված փառափառ ճնշում: Չկա

որևէ հանգամանք Եվրամիությանն անդամակցելու Հայաստանի ճանադարհին, որը կարող է ինչ-որ կերպ վնասել Ռուսաստանի և Հայաստանի երկկողմ հարաբերությունները (թեև Եվրամիության սարածփի վրա Միությանը չդասկանող ռազմական բազայի առկայությունը կարող է խնդիրներ առաջացնել):

Եվրամիությանն անդամակցելու ձգտումը ո՛չ մեկին չի սղառնում և կարող է խթան դառնալ համագործակցության զարգացման, որը վաղուց ի վեր անհրաժեշտ է Հայաստանին և նրա Սփյուռքին: Ժամանակացույցը միանգամայն իրատեսական է: Էստոնիան Եվրամիությանն անդամակցելու դիմումը ներկայացրել է 1995 թվականի նոյեմբերին և մինչև 2004 թվականը, ընդամենը 12 տարվա ընթացքում, կավարժի հորհրդային Միությունից մինչև Եվրամիություն իր ընտրած ճանադարհը:

2005 թվականին Հայաստան-Սփյուռք երրորդ համաժողովը հրավիրելու կոչին ղեկավարելու Եվրամիությանն անդամակցության մտադրության մասին հայտարարությունը: Համաժողովը կարող է կայանալ այդ հայտարարության ենթատեքստում և կատարյալ դառնալ լիարժեքների բավարարման համար անհրաժեշտ տնտեսական բարենորոգումները ֆինանսելու և դրանց իրականացումն առաջիկա հինգ տարիների ընթացքում համաձայնեցված ժամանակացույցով հաստատելու համար:

Հայաստան-Սփյուռք համաժողովը ղեկավարելու անցկացվի յուրաքանչյուր երկու տարին մեկ՝ հաջորդաբար Երևանում և Սփյուռքի խոշոր մայրաքաղաքներից որևէ մեկում՝ առաջադրված նպատակների ուղղությամբ կատարված առաջընթացը վերահսկելու մտադրությունը հստակ արտահայտելու համար:

Չեռևաբար, ֆինանսական և փորձագիտական մասշտիբ ռեսուրսները համաձայնեցված հասկարոտ նպատակների իրականացման համար կկենտրոնացվեն: Հայաստան-Սփյուռք ներկայացուցիչների մշակական համաձայնագրով կստեղծվի, որի նպատակը կլինի վերահսկել համաժողովից համաժողով կատարված գործողությունները և հոգալ որոշակի նախագծերի իրականացման համար ֆինանսական աջակցություն ապահովելու մասին: Այս նպատակի համար կարող է օգտագործվել «Հայաստան» հիմնադրամը:

Միևնույն ժամանակ Հայաստանի կառավարությունը դասասխանասվություն կստանձնի Սփյուռքի օտարազգի կողմերի հետ զարգացման մեծ հեռանկարներ ունեցող տնտեսական գործունեության հինգ կարևորագույն բնագավառներում ներդրումային ծրագրեր մշակելու ուղղությամբ: Հարկային արժույթություններ կսրվեն այնդիսի բնագավառներում ներդրումներ կատարելու համար, ինչդիսիք են՝ տեղեկատվական տեխնոլոգիաները, զբոսաշրջությունը, աղամանդագործությունը, բանկային գործը և առողջադահությունը՝ նպատակ ունենալով գործունեության նշանակալի զանգված ստեղծել, որն ուղղված կլինի Հայաստանը, առնվազն տարածաշրջանային նշանակության, իսկ հեռանկարում՝ նաև համաշխարհային առաջնակարգ կենտրոն դարձնելու նպատակին: Պետական վարչական կառուցվածքները կծառայեցվեն անհրաժեշտ հնարավորությունների արագ ստեղծման և Հայաստանը՝ որդես Եվրոդայում վերոհիշյալ բնագավառներում գործարարությամբ զբաղվելու լավագույն վայր, միջազգայնորեն առաջ մղելու նպատակին: Հայկական զարգացման գործակալությունը կվերակողմնորոշվի սլյալ տնտեսական բնագավառներին ծառայելու ուղղությամբ՝ առաջնորդվելով անբասիր հեղինակություն ունեցող մի նախարարի կողմից, որը լիազորված կլինի ուղղորդել բոլոր անհրաժեշտ օրենսդրական և վարչական բարեփոխումները՝ խոշոր միջազգային ներդրողներին Հայաստան ներգրավելու համար: Կլինի հաջողության միայն

մեկ չափանիշ՝ առողջ և կայուն ճնշեսական աճ դեղի աղազան կողմնորոշված արդյունաբերությունների համար Հայաստանի մարդկային ռեսուրսների առավելագույնն օգտագործմամբ: Հայաստանի Նախագահից կակնկալվի անձնական ղառասխանասվություն ստանձնել յուրաքանչյուր բնագավառում նախարարների և Սփյուռքի ներկայացուցիչների միջև համաձայնեցված ներդրումների և զբաղվածության մոդասակների առաջընթացի մասին տարեկան ազգային զեկուցագրեր ներկայացնելու համար:

Ակնհայտ է, որ Հայաստանն արդեն Եվրամիությանն անդամակցության հիմնարար տարրերի բավարարման ուղու վրա է, մասնավորապես խոսքը ազատ շուկաներով գործունե ժողովրդավարության ստեղծման, օրենքի գերակայության և մարդու իրավունքների ղառստանության մասին է: Թեև ոչ ոք չի հավակնում ղոնդելու, որ այս մոդասակներն արդեն նվաճված են, սակայն կան նկատելի օրջադարձեր: 2002 թվականին Հայաստանն անդամակցեց Համաեխարհային առևտրի կազմակերպությանը և հարցումներում շարունակաբար հիշատակվում է որդես ամենաազատական և բաց ճնշեսություն ունեցողը բոլոր ԱՊՀ երկրների համեմատությամբ: Եվրախորհրդին անդամակցելը, ինչդես արդեն նվաճեց, եական չափանիշներ է տալիս դատաիրավական գործընթացների բարեփոխումների միջոցով մարդու իրավունքների չափորոշիչների և օրենքի գերակայության հաստատման համար: Քաղաքական համակարգում դեռևս նկատելի են ալթոռիտարիզմի և կոռուպցիայի՝ անհանգստության տեղի տվող տարրեր, թեև ղաաիղանվում են ժողովրդավարության ձևերը, ինչդես նաև ձախողումների բացահայտ ֆնմաղատություն կա մամուլում և փողոցային ցույցերում:

Եվրամիությունը հստակ գործընթացներ ունի իրեն անդամակցել ցանկացող երկրների առաջընթացը գնահատելու համար: Անդամակցելու մտաղության հայտարարության հրաղարակումից հետո Հայաստանի առաջին դիվանագիտական խնդիրը կլինի Համագործակցության ղայմանագիր կնքելը, որով Բյուտելի հես ղառսոնական երկկողմ ծրագիր կհաստատվի՝ ամեն ինչ ընդգրկելով՝ առևտրային հարցերից մինչև ֆաղաքական երկխոսությունը:

Սփյուռքահայերը, ովքեր անհանգստացած են Հայաստանի հանրային կյանքում առկա կոռուպցիայով, ալանատես լինելով հստակ հատկորոշված մոդասակներին ուղղված նշանակեսային ծրագրերի ընդունմանը, կհավաստիանան, որ Սփյուռքի ներդրումներն իսկաղես օգտագործվել են ի մոդատ երկրի: Այդ նույն մոդասակները կուժեղացնեն ղեսական կառուցվածքներում անբասիր գործիչների դիրքերը, ովքեր կոզևորվեն ալելի ցածր մակարդակների վրա կոռումոդացված ղառսոնյաների և ֆաղաքական գործիչների ներկայությունը նվազագույնի հասցնելու և, ի վերջո, լրիվ վերացնելու մոդատակ ունեցող բարեփոխման ծրագրով:

«Ընդհանրության գործընթացը» վերահսկելու համար Եվրամիության ղառսոնյաներին հղված հրավերը լրացուցիչ երաեխիքներ կտա, միննույն ժամանակ կծևավորի փոխաղարծաբար վստահելի հարաբերություններ, որոնք հետագայում թեկնածու երկրներին հնարավորություն կընծեռեն Բյուտելում ֆինանսական աջակցություն ստանալու: Հայաստանի և Եվրամիության միջև ազատ առևտրի ղայմանագիրը աճի խթան կղառնա և միննույն ժամանակ կստղի տեղական ընկերություններին, եվրողական չափորոշիչներին համաղատաստան, բարծրացնել առաղորդականությունը և աղարանքների որակը:

Համագործակցության ղայմանագրով կսկսվի մի գործընթաց, որով Եվրամիության հանձնաժողովը ղաաիանջների բավարարման ուղղությամբ, թեկնածու

երկրների առաջընթացի մասին ղեկավարելու և ամենամյա զեկուցագրեր ներկայացնելու Եվրամիության Նախարարների Խորհրդին: Սա կծառայի բանակցությունների ընթացքի արագության մասին որոշումներ կայացնելու համար որոշես հիմք, բայց միևնույն ժամանակ կգործի որոշես արտաքին առաջնություն՝ ամրապնդելով Սփյուռքի և Հայաստանի հայության վստահությունը իրենց ծրագրերի առաջընթացի նկատմամբ: Դեռի անդամակցություն սանող ճանապարհը որոշելիս կրկին երկրի համար կարևորագույն խնդիր կլինի հաջողության համար անհրաժեշտ երկարաժամկետ տարազանության զննահատույնը: Հնգամյա ընտրական ժամանակաշրջաններով և Նախագահի ոչ պակաս, քան երկու անգամ վերընթացելու իրավասության տարածմանը այն քաղաքական ուժերը, որոնք Հայաստանի համար կրնան Եվրամիության անդամակցության ուղին, իրազեկ կլինեն, որ իրենք չեն լինելու ընտրական ժողովներից օգտվողները: Բարեփոխումների գործընթացի սկզբնական փուլը ցավալի կլինի ժամերի համար՝ առանց անմիջական ձեռնարկումների կամ տարգերների հեռանկարի: Հայաստանի հասարակությունը ղեկավարելու հոգեբանորեն տարազան լինի այդ խնդրին և համոզված լինի որոշես գործընթացի նախաձեռնող իր դրսևորած համբերության և սկզբնական քաղաքական մեջ ներգրավվելու հնարավորության արժանիների մեջ: Այս քաղաքական սերող առաջնորդները ժողովրդական հեղինակություն կունենան և կվայելեն հասարակության աջակցությունը դժվարին ժամանակներում ցուցաբերած նախաձեռնության համար:

Սի ամբողջ քառամյակ հեղաշրջումներից ձանձրացած և սեփական քաղաքական գործիչների նկատմամբ որոշակի նողկալի վերաբերմունք ձեռք բերած բնակչությունն այս նախագծի արժանահավաստությանը վստահելու համար կարի ունի համոզիչ փաստարկների, ինչն առավել կարևորում է բացությունը և հաշվետու լինելը:

Սակայն երբ բնակչությունը համոզվի նախագծի լրջության մեջ, Եվրամիության անդամակցության քաղաքական ինքնին կարողանա վերականգնել հայերի ինքնավստահությունը՝ իրենց և իրենց երեխաների կյանքը բարելավելու սեփական կարողության մեջ:

2004-2013 թվականների ընթացքում, ճնշական աճի ուժեղացմանը զուգընթաց, Հայաստանը, Բյուսելից համատեղ ֆինանսավորմամբ, ի վիճակի կլինի ինքնուրույն աղանդել իրեն անհրաժեշտ բարեփոխումների համար նյութական ռեսուրսների մեծ մասը՝ Սփյուռքին թողնելով մասնավոր հասկածում ներդրումներ կատարելու առաքելությունը: Սահմանադրությունը փոփոխելու և երկարաժամկետ ընդունելու վերականգնողական քաղաքական ջանքերը 2008 թվականին կառաջարկվեն ընտրողների հայեցողությանը և օժանդակություն կստանան այն հայերի կողմից, ովքեր կձգեն հասուցել իրենց Սփյուռքի հայրենակիցներին՝ երկրի աղագա հաջողության մեջ մասնակցության ակնկալիքով: Եվրամիության նախագծի հետ համատեղ՝ սա կծառայի որոշես հայրենադարձության հզոր մագնիս՝ խրախուսելով Հայաստանի վերաբնակեցումը այն հայերով, ովքեր նախկինում հեռացել էին երկրից, և այն սփյուռքահայերով, ովքեր համոզված կլինեն, որ իրենք կարող են և ունեն առաքելություն՝ մասնակցել երկրի լավագույն աղագան կառուցելու գործին:

Սփյուռքահայությունը կրկնակի օգուտներ կաղի ոչ միայն հայրենիքում երկարաժամկետ կարգավիճակից՝ այդպիսով աղափնելով 20-րդ դարասկզբի ցեղապանության թողած վերքերը, այլև բնակչության և զբաղվածության հեռանկարային իրավունք ձեռք կբերի Եվրամիության ամբողջ տարածքում: Նրանց

վստահությունը Եվրամիության նախագծի նկատմամբ ավելի կմեծանա, իսկ աստիճանաբար ավելի մեծ թվով հայրենադարձների վերադարձը Հայաստան կամրադողի անդամակցությանը կողմնակից ընտրողների թիվը, ինչպես նաև կընդլայնի տահանջվող բարեփոխումներն իրականացնելու համար անհրաժեշտ հսկայալ աշխատուժը: Այսօրվա՝ կգործարկվի ֆաղափաղական ներգրավման բարեմոտաս ժամանակաշրջանը՝ փոխարինելով անկման և անշատումի բոլորաշրջանին, որը հեշադողում էր Հայաստանի զարգացմանը անկախության առաջին ժամանակակի ընթացում:

Ընտրողների թիվը բարձրագույն կրթությամբ և հաջողակ, հեռանկարային ֆաղափաղներով համալրելու հնարավորությունը Եվրամիության համար կբարձրացնի Հայաստանի գրավչությունը, որի ծերացող բնակչությունը, մասնավորապես առաջավոր անդամ երկրներում, չի վերականգնվում առանց ներգաղթի:

Այնուհետև Հայաստանը «Phase» ծրագրի միջոցով կընդգրկվի նախաանդամակցային օրջանի Եվրամիության կողմից օժանդակության հաջորդ փուլում, որը հասկադես նոտասկառողված է այն հաստատությունների հիմնադրման ու զարգացման խնդրին, որոնք անհրաժեշտ են Եվրամիությանն անդամակցության ենթադրվող ոտրսավորություններն իրականացնելու համար: Ներդրումները բնադադադության բարելավման, ժրանոդորային հադորդակցության և գյուղատեսչության զարգացման մեջ կուղեկցվեն արդեն անդամ ուեսությունների փորձագեսների և հայաստանյան առանձին նախարարությունների միջև զուգահեռ նախաձեռնություններով՝ նոտասկ ունենալով օժանդակել վարչական բարեփոխումների իրականացմանը: Հայաստանը կհրավիրվի մասնակցելու Եվրամիության ծրագրերին դիտորդի կարգավիճակով՝ անդամակցությամբ ենթադրվող գործառնությունների իրականացման մեջ փորձառություն ծեռք բերելու և երկիրը ադազա նախաձեռնությունների մեջ աստիճանաբար ներգրավելու նոտասկով: Հայաստանի անդամակցության աստիճանաբար մեծացող ոտրսասկածության վերաբերյալ զեկուցագրերում, դրական փաստարկների աճին զուգընթաց, մոտավորապես 2015 թվականին երկրի նախարարական մակարդակի ֆաղափական դեկավարությունը կհրավիրվի Եվրամիության Նախարարների խորհրդի հեշ բանակցություններ սկսելու անդամակցության օուրջ:

Ընդարձակման փուլի ներկա փորձը առաջարկում է բանակցությունների և նախադատրաստական աշխատանքի հնգամյա ժնողություն: Կօարունակվեն մակրոտեսչական բարեփոխումները, որոնց նոտասկը կլինի նախադատրաստել Հայաստանը եվրոն ընդունելու գործընթացին, մեծացնելու բանկային համակարգի թափանցիկությունը և արտադրողներին ու ծառայություն մատուցողներին նախադատրաստելու բաց օուկայի դժվարություններին: ԱԱՀ-ն և այլ հարկային համակարգերը լիովին կներդաշնակեցվեն Եվրամիության տահանջների հեշ, ինչպես նաև ներգաղթի ու մափսանենգության դեմ երաշխիքներ ժալու նոտասկով կլուծվեն ոչ անդամ ուեսությունների հեշ սահմանամեծ անվսանգության խնդիրները:

Հայաստանը, Հարավային Կովկասից այլ հնարավոր թեկնածու երկրների հեշ միասին, այս ժամանակամիջոցում ներկայացված կլինի Եվրոդական համաժողովում: Այստեղ անդամ և ոչ անդամ ուեսությունների նախարարները հնարավորություն կունենան միասին ֆնարկել ընդհանուր մատոգության հարցերը՝ կադոված արտափն ֆաղափականության և անվսանգության խնդիրների, ներքին բարեփոխումների և ժարածաշրանային համագործակցության հեշ: Հանրադեսությունում ֆաղափական և հասարակական կյանքը կհարմարվի հա-

մանվորդական օրենքներին և կանոնակարգերին:

2018 թվականի նախագահական ընտրությունները կվերածվեն 2020 թվականին երկրի անդամակցության ժողովրդականություն վայելող հանրավելի: Բարգավաճող սնեստության կողմից ներգրավվող ռեկորդային ներդրումների և արագ բարձրացող կենսամակարդակի ղայյաններում ընտրությունները վսահության ձայն կսան Եվրամիության հես ավելի լայն ենթասեսեսում Հայասանի ինեսեգրման օգսին: Դեռ 2004 թվականից նախաձեռնությունը ղեկավարող նախագահի հաղթող թեկնածուն և նրա թիմը կվայելեն հաջողության ղոսուղները:

Հաջող երկու սարիները կնեանավորվեն վերջնական լարված ղասրասսություններով, որոնց մեջ կմսնի նաև դրամի ասսիճանական փոխարիումը եվրոյով, որի արժեքն արղեն մի փանի սարի է, ինջ հավասարեցված կլինի դրամին: Եվրոդայի հես միավորումից թարմացած փաղափացիական կյանփի ղայյաններում Հայասանը առաջնորդության ջահը կփոխացնի փաղափական գործիչների նոր սերնղին, ովքեր դասիարակվել և կայացել են բաց, ղասասիանասու և կոնեսենսուալ ժողովրդավարության ղայյաններում:

Նրանց կօժանղակեն բազմաթիվ կազմակերղություններ Սփյունջից, որոնց սեփական վսահությունը նույնղես ուժեղացել է «Հայասան 2020» փաղգարեավի հաջողության ենորիիվ:

Նրանք Հայասանը կեսենեն որղես հայրենիք, որով կարելի է հղարսանալ, որի սղցիալական, փաղափական և սնեսսական կյանփին, ցանկության դեղմում, կարելի է մասնակցել իրենց ընսրած յուրափանջյուր մակարղակի վրա:

2018 թվականի ընտրություններից մի փանի ամիս անց Եվրամիության անղան ղեսությունները ղաեսոնաղես կվելարկեն Հայասանը որղես Եվրամիության 30-րդ անղան ընղունելյու օգսին: Վերջնական անղամակցության օրը կնեանակվի 2020 թվականի հունվարի 13-ը՝ որղես հարգանփի տուրփ հին օրացույցով նոր սարին տոնելյու հայկական ավանղույթի նկասմամբ: Նախագահը տոնական եարաթ կհայսարարի՝ երկարացնելով Հայասանի ամանորյա ավանղական տոնակասարությունները: Հունվարի 20-ը կհայսարարվի ազգային տոն՝ ի նեանավորումն Եվրամիությանն անղամակցության:

Հայասանի սնեստությունը ճիես այնղես, ինջղես որ նրանից առաջ անղանակցած աղփաս երկրների սնեստությունները, ՀՆԱ-ի աճի սեսակեսից նեանակալի առաջընթաց կունենա՝ ավելի ընղարձակ Եվրամիության եուկա մսնելյու և անղամակից ավելի հարուս երկրներից ֆինանսական աջակցություն սսանալյու ենորիիվ: Սրանով Հայասանը կհավասարվի Եվրամիության երկրների կենսամակարղակի միջին ջափորոեիչներին սահմանագծին և, ի վերջո, Իղլանղիայի նման, կմսնի աննախաղեղ բարգավաճ դարաեղան՝ Եվրամիության երկրների միջինից 50 տղոսից ավելի բարձր եկամուտներով:

Հայրենիում անկախություն հասսասելյու և անկայուն ու անկանխասեսելի սարաձաեղանում անվսանգ գոյություն ղահղանելյու ղայյարի սկզբից 3 սասնամյակ անց հայերը, վերջաղես, կղառնան իրենց ճակասազրի սերը՝ որղես հիրավի եվրոդացիներ, և կաղաիովազրեն իրենց ֆիղիկական ու սնեսսական անվսանգությունը աղազայում՝ մեկընղմիես ազասվելով աեխարհազրական մեկուսացումից:

Հայասանը վերաղարձավ տուն:

«Արագ սնվելու վայրը», Մարիամ Ավայան, 11ս.

«Տիեզերք», Գրիգորյան Լուսինե, 9ս.

Հեղինակ՝ Կայա Միլլեր
Թարգմանությունը՝ Հասմիկ Բաբաջանյանի

Պ à Ú ² î ° ì à ð Ø Æ ò
, ² ð ° î ° ò à ð Â Ú à ð Û

Հայաստանը 2020 թվականին...

«Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն 15000 ԱՄՆ դոլար»:
(հայաստանցի գործարար, Գյումրի)

«Հասարակություն, որը չի մտադրվում վաղվա հացի մասին»:
(հայաստանցի գիտնական, Եղեգնաձոր)

«Հայաստանը աշխարհի 10 առավել զարգացած երկրների շարքում»:
(հայաստանցի ուսանող, Երևան)

I. ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐ ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 2020 ԹՎԱԿԱՆԻՆ

Հրավառություն, զորահանդես, երկնում Հայաստանի օդուժի ցուցադրական թռիչքներ, ազգային երգչախումբը և նվագախմբերը իրենց երաժշտական կատարումներով հաճույք են տասճառում 2021 թվականի զարմանը ազգային մարզադաշտում հավաքված սասնյակ հազարավոր Հայաստանի ֆաղափացիներին: Բացման տոնախմբություններն ավարտին էին մոտենում, և մարդիկ անհամբեր սղոսում էին, թե երբ են ամբիոնի առջև հայտնվելու իրենց առաջնորդները: Մի ֆանի ռոդեից ամբողջ փոթորկալից ծափահարություններով ողջունեց երկրի նախագահին և Տնտեսական զարգացման համազգային ծագրի ղեկավարներին, որոնք բեն բարձրացան՝ մասնակցելու խորհրդային կարգերից հետո Հայաստանում անկախության հաստատման 30-ամյակի տոնակատարությանը:

«Մենք այսօրվան ենք հասել՝ սկսելով չափազանց բացահայտ, բարձրախոսից որոնաց Նախագահի հոլարս ծայրը: Անուշտ, ֆաղափացիների ու փոքրիկ այս երկրի բարեկեցությունը սրանից հազիվ 20 տարի առաջ աներևակայելի էին, երբ դաշտաված երկիրը ձեռնարկեց «2020-ի հեռանկարը. գոյատևումից բարեկեցություն» ծրագիրը: Ծրագիրն սկիզբ առավ 2004 թվականին՝ տնտեսական, ֆաղափական և սոցիալական աստարեզում իրեն վերագտնելու նպատակով՝ երկրի՝ անկախությունից հետո մղած ավելի ֆան տնտեսալա դայաֆրի ավարտին, ժամանակաշրջան, երբ աշխատատեղերի և տնտեսական հնարավորությունների սղության դաշտառով մեծադես առկա էր արագադրի երևույթը՝

Մինչև 2021 թվականը Հայաստանը՝ 3 միլիոն 300 հազար բնակչություն² և 30 հազար ֆառակուսի կիլոմետրից ֆիչ տակաս տարած ունեցող մի երկիր, այս հաջողություններին հասել է՝ հաղթահարելով անթիվ-անհամար արգելներ, բնական ռեսուրսների տակասություն, կիսափլուզված ենթակառուցվածքներ, ռուկայական տնտեսության համար գրեթե անտարտաս բնակչություն, մասնավոր սեկտորում գործելու անկարողություն, կոռումպացված և անարդյունավետ ֆաղափական կառուցվածք՝ մի ֆանի ազդեցիկ օլիգարխների³ գերիշխանության ներքո, նաև ամենօրյա գոյատևման խնդրով մտահոգ և երկիրը լեյլու ցանկությամբ աղորոջ ժողովուրդ:

Այդուհանդերձ, «Գոյատևումից բարեկեցություն» ծրագրի մեկնարկից ի վեր Հայաստանը կարողացել է գերազանցել աշխարհում տնտեսական աճի առավել հիմնավոր մի ռար ցուցանիշներ: Մեկ ռնչին բաժին ընկնող՝ զնոդունակության համարժեքով արտադրված համախառն ներքին եկամուտը 2002 թվականի 3850 ԱՄՆ դոլարից 2020 թվականին հասել է 11200 ԱՄՆ դոլարի՝ արձանագրելով տարեկան 6.1%-ի՝ հիֆավի տղավորիչ աճ⁴»:

Ամբիոնի մոտ՝ Նախագահի կողքին, կանգնած է այս հաջողության մեջ դասախառնասվության իր մեծ բաժինն ունեցող մարդկանց մի սվար խումբ՝ կազմված ամենատարբեր մասնավոր ընկերությունների և միավորումների, համայնքային ծառայությունների, տեսական գործակալությունների ղեկավարներից, նաև՝ Սփյուռքի ներկայացուցիչներից: Նրանք բոլորն աշխատել են միասին՝ ան-

¹ Հեռագոտություն. միգրացիա

² Հեռագոտություն. միգրացիա

³ Հեռագոտություն. օլիգարխներ

⁴ Հեռագոտություն. արտադրողականություն

ցած ֆան սարիներին հաճախ անցնելով դժվարին փորձություններով, հասնելու համար 2004 թվականին նախանձած իրենց նդասակներին:

Նրանց ներկայացրած կառույցները համակարգել են ծրագիրը և առաջնորդել նրա զարգացման երեք հիմնական փուլերի ամբողջ ընթացքում. Նոր գործընկերություն՝ հանուն զարգացման (2004-2008 թվականներ), Ոլորսների արագընթաց խմբավորում (2008-2013 թվականներ) և Գլոբալացում (2013-2020 թվականներ): Ներկայիս Նախագահը 2013 թվականին առաջին անգամ ընտրվելիս, ինչպես նաև 2018 թվականին վերընտրվելիս սերտորեն համագործակցել է ղեկավարների այս խմբի հետ և այժմ ահա՝ գլխավորում է նաև վերջին փուլի ընթացքը: Նա որոշել էր օգտվել նաև Պետության անկախության 30-ամյակի այս առիթից՝ երկրի նվաճումներն ի մի բերելու և գալիք 20 տարիներն ընդգրկող առաջադեմակարի հիմքերը դնելու համար:

Ամբիոնի մոտ՝ առաջնորդների այսօրվա խմբի կողմից են նաև՝ այժմ արդեն 17-ամյա «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագիրը նախաձեռնող և առաջնորդող գաղափարաստեղծներից մի ֆանիսը: Բեմահարթակին ֆան տարի առաջ բնավ անդասկերպացնելի տեսարան է. երևելի դեմքերի խումբն ընդգրկում է Նախագահի բոլոր անմիջական իրավաճախորդներին (այդ թվում՝ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանին, որի ժամանակ մտադրվել ու մեկնարկել է «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագիրը), «Հայաստան 2020» ծրագրի բուն հեղինակներից մի ֆանիսին, որոնց շարքում են գործարարներ, Պետական Պաշտոնյաներ, համայնքների ղեկավարներ և Սփյուռքի ներկայացուցիչներ: Նրանց ետևում՝ հարթակին, կանգնած են Պաշտպան իշխույրեր, սնտեսական մտքի աշխարհառեչակ լուսաստուներ, որոնցից ոմամք այդ ամբողջ ընթացքում ներդրել են իրենց ավանդն ու խորհուրդները, և բոլորը մեծ հետաքրքրությամբ միասին հետևել երկրի առաջընթացին:

Այնուհետև Նախագահը շարունակեց իր խոսքը. «Ընդամենը երկու կարճատև տասնամյակ առաջ ամեն ինչ այնքան մոռալ էր: Անկախության տասը տարիներից հետո սակավաթիվ էին նվաճումները, շուրջբոլորը ծաղկում էր կոռուպցիան և Պետական թրթարությունը, սուղ էին աշխատասեղերն ու սնտեսական հմարավորությունները, որոշ մարդիկ սկսել էին կարոտով երազել խորհրդային հին ժամանակները: Դրսում մեր երկրի վրա փաստորեն խաչ էին ֆաշել: Սակայն ձեր՝ Հայաստանի ֆաղաֆացիներիդ հասուկ արժանադասվությունը, ձգտումներն ու բարեկեցիկ աղբրելու ցանկությունը⁵ մշտադես վառ են Պաիել այս երկրի երազանքները: Եվ այս երկու տասնամյակների ընթացքում մեր հասարակության բոլոր խավերի առաջնորդների մեծադույն աջակցության շնորհիվ այդ երազանքներից տասերն այսօր արդեն իրականություն են դարձել»:

Աղա Նախագահն անցավ առավել աչքի ընկնող նվաճումների նկարագրությանը.

 Տնտեսական զարգացումը ազգային կարևորագույն խնդիրների մեր այսօրվա օրակարգի հիմնական կետերից է. կառավարական բոլոր մակարդակներում ստեղծվել են համադասասխան կառուցվածքներ, կարևորագույն դեր ունեցող հաստատություններ, դրանց թվում՝ Նախագահին առընթեր **Տնտեսական զարգացման խորհուրդը** և մասնավոր սեկտորի ու Սփյուռքի ներկայացուցիչների կողմից ղեկավարվող՝ **Հայաստանի տնտեսական զարգացման խումբը**: Այս կառույցները համատեղ նախանշել են ազգային տնտեսության զարգացման առաջնայնությունները, ղեկա-

⁵ Հետազոտություն. հարցում

վարել **«Գոյասևումից բարեկեցություն»** ծրագրի ընթացքը և համակարգել սնեսական առաջընթացին նդասակառուղված բոլոր ֆինանսական ներդրումները, ներառյալ՝ Սփյուռնից և արտափն այլ աղբյուրներից ստացվող միջոցները:

 Հայաստանը «Թրանսփերենսի ինքնեմեմ» («Միջազգային թափանցիկություն») կազմակերպության՝ ըստ **կոռումդացվածության աստիճանի** աշխարհի երկրների վարկանիշային դասակարգման աղյուսակում 2003 թվականի մտահոգիչ 78-րդ տեղից (գիջելով Թուրքիային, Մարոկոյին և Սիրիային) 2020 թվականին մեծ ճանադարի է անցել՝ տեղափոխվելով 10-րդ հորիզոնական՝ Սինգադուրից ու Սկանդինավյան երկրներից անմիջադես հետ, բայց նաև մեր մի քանի հարևաններից առաջ: Սա արդյունք է այն բանի, որ **թափանցիկությունն ու էլեկտրոնային կառավարումը** անընդմեջ եղել են մեր ուսադրության կիզակետում: Կառավարության գրեթե ամբողջ գործունեությանն այժմ կարելի է ծանոթանալ «օն-լայն» ռեժիմով, ինչդես նաև դեսության քաղաքականությունը, ռազմավարական ծրագրերը, հարկային օրենքները, քննարկվող իրավական և օրենսդրական հարցերը, ընդունված որոշումները կարելի է որոնել և գտնել էլեկտրոնային ցանցերում:

 Պեսությունը 2003 թվականին ամենախոռ, բայց և խիստ անարդյունավետ գործառուից վերածվել է ամենափոքր և առավել արդյունավետ գործառուի: **Պեսական աշխատատեղերը չափազանց մրցունակ են՝** իրենց աշխատավարձերով համեմատելի լինելով մասնավոր սեկտորի բարձրագույն դասոններին: Մենք դարբերաքար բարձրակարգ բուհերի օրջանավարտներին ընդունում ենք դեսական ծառայության:

 Հայաստանը 2003 թվականին, իրականում չունենալով միջազգայնորեն ճանաչված և ոչ մի արտադրական ոլորտ, այսօր համաշխարհային հաջողություններ է արձանագրել համակարգչային ծրագրերի և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի մի քաբ **նեղ մասնագիտական ճյուղերում**, գրոսաօրջության, սննդի հատուկ և բարձրուակ վերամշակման, բարձրալետ ոսկերչության, ակնագործության և աղամանդագործության ասդարեզներում, առողջադաիական արդյունաբերական մի քանի նեղ բժեկական մասնագիտություններում, մեսալուրգիայի, էլեկտրոնիկայի և ճգրիտ սարերի արտադրության, հեռաիադրակցության, բանկային և այլ ոլորտներում: Միջազգային ընկերությունները գործում մասնակցություն ունեն այս ոլորտների մեծամասնության մեջ՝ քաջալերված մեր հարկային և առևտրային դայմանակարգերով, բայց ամենակարևորն այն է, որ նրանց գրավում է մեր կայուն գործարար միջավայրը, որտեղ ներգրավված է տարածաօրջանի առավել օնորիաօտ և եռանդուն աշխատուժը:

 Հայերը տարածաօրջանում ճանաչված են իրենց **աշխատանքի բարձրագույն էթիկայով** և մօտադես նորամուծությունների հակված ոգով: Վերջին երեք տարիներին մենք անընդմեջ նվաճել ենք Եվրոդայի հեղինակավոր ամենամայա մրցանակը այս ասդարեզում:

 Կրթական բոլոր մակարդակներում այժմ իրականացվում է եռալեզու (հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն) ուսուցում, իսկ Հայաստանի բուհերը տա-

րածաճաճանի լավագույնների շարքում են: **Արևակարգ ընդունակություններով օժտված ուսանողների համար նախատեսված կրթական հասասոությունները** դեղի իրենց, հասկալոէն գիտության և առողջադաիոէնության ոլորտներ են ձգում առերկրից ամենաճանրհալիներին:

 Կսրուկ ածել է մեր կենսամակարդակը: Այսօր ընճանիմները հմարավորություն ունեն ամելու այն, ինչի մասին նրամ միայն սրանից 20 արի առաջ կարող էին երագել. ունենալ սեփական գեղեցիկ տուն, լավ աճխասան, վայելել մճակութային միջոցառումներով հարուս մեր կյամը, մճակութային սեփական արժեները ներարկել իրենց զավակներին, հերթական արճակուրդն ընճանիմով անցկացնել արճասահմանում և այլն, և այլն:

 Մենք չեզոք հարաբերություններ ունենք և խաղաղ գոյակցում ենք մեր հարևանների հեճ, ինչը հմարավորություն է ընժեռել խթանելու արաճաճաճանային ազաճ առնսուրը: Մենք ճարունակում ենք նաև առնսրական աճխույժ և բազմաթնույթ կաղերը արբեր երկրների, այդ թվում՝ Ռուսաստանի, նախկին խորհրդային Չանրաղեոությունների, Եվրոդայի, ԱՄՆ-ի, Միջին Արևելի և Ասիայի հեճ:

 Մեզ դրվաեել են մեր արդար ընճությունների, օրենի գերակայության, ինչղես նաև՝ մեր բանակը �ղաճղանականի վերաժելու համար, ինչը մեժ ոգևորոթամբ է ընդունվել երիճարղների կողմից և օգճակար հնճությունների ձևավորման հմարավորություն սեղժել: Մեր կառավարությունն անընդմեջ կառուցողական և օգճակար **հարաբերություններ և երկխոսություն** է վարում մասնավոր սեկտորի գորճարմների հեճ:

 Մեր եկեղեցիները ոճփ ելան՝ դիմակայելու փորժությունները, եր 2004 թվականին նախաժեռնեցինք մեր բարեփոխումների գորժնթացը, և այժմ հանդիսանում են աճխարհասփյուռ հայերին միմյանց կաղող ճաղախ: Նրանց նախնական դերը՝ որղես սոցիալական աղաիովության ցանց, ինչղես նաև մճաղես առաջ նայող, **գորժուն հոգևոր առաջնորդությունը** դարժել են նրանց մեր ճնեճսական զարգացման գորժնթացի անփոխարինելի մասնակից:

«Բայց մեր գորժը դեռ չի ավարճվել», – ճարունակեց Նախագաիը: Նա �ղաճմեց «Գոյաճումից բարեկեցություն. 2040 թվականի հեռանկարը» ժրագրի մասին և հորղորեց ունկնդիրներին՝ մասնակցել և աջակցել այդ կարևոր ու ճարունական գորժնթացին:

Մարկային ամթխը միահամուռ գոչյունով արճահայեց իր հավանությունը, և Նախագաիը վերաղարժավ իր եղըը, իսկ տոնակաճարությունը ճարունակվեց: Մինչ հայ կաճարղների ժայները և նվազարաններից հորղացող երաժեոությունը դանղաղ բարժրանում էր դեղի վե՝ բեմահարթակ, Նախագաիը մճում էր Չայաստանի անցաժ երկար ուղու և փորժություններով լի փոփոխությունների գորժնթացի մասին, որը երկրին վիժակվեց աղրել վերջին երկու ճասնամյակում: Նա զարմանով արուբերեց գլուխը՝ մճաբերելով թե՛ նվաճումները և թե՛ հաժախակի սայթալումները, որոնցով լեցուն էր եղել այդ բարեփոխումների երկարաճ ու դժվարին ընթացը:

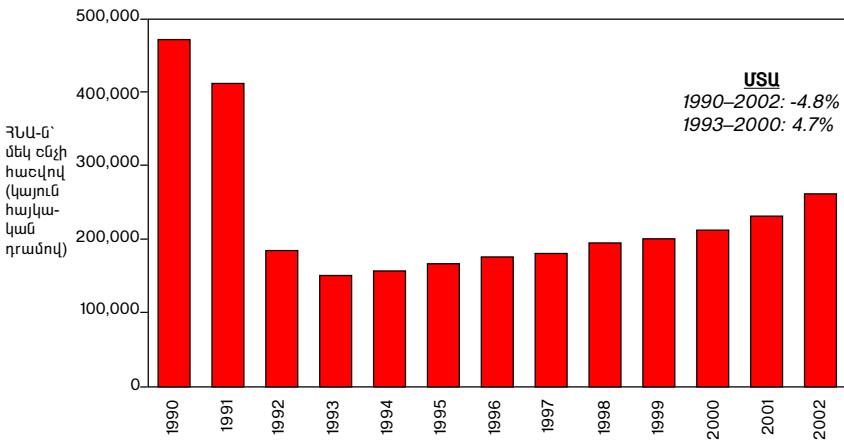
II. ՄԱՐՏԱԶՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ՀՈՒՅՍԵՐ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ 2003 ԹՎԱԿԱՆԻՆ

Տնտեսական մարտահրավերներ

2003 թվականին բավականին մռայլ իրավիճակ էր սիրում Հայաստանում, քիչ հավանական էր թվում, թե երկիրը կկարողանա մինչև 2020 թվականը հասնել բարեկեցության նախանշած բարձունքներին: Չնայած որ 1997-2001 թվականներին արձանագրվել էր 6.6% միջին տարեկան աճ, Հայաստանի՝ մեկ շնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ն դաժոճական սկզբներով կազմում էր տարեկան ընդամենը 800 ԱՄՆ դոլար կամ 1990 թվականի իրական ցուցանիշի մոտավորապես կեսը: Գնողունակության համարժեքով՝ սա հավասար էր շուրջ 3800 ԱՄՆ դոլարի:

Հայերի բարեկեցությունը

Հայաստանի իրական ՀՆԱ-ն՝ մեկ շնչի հաշվով, 1990–2002

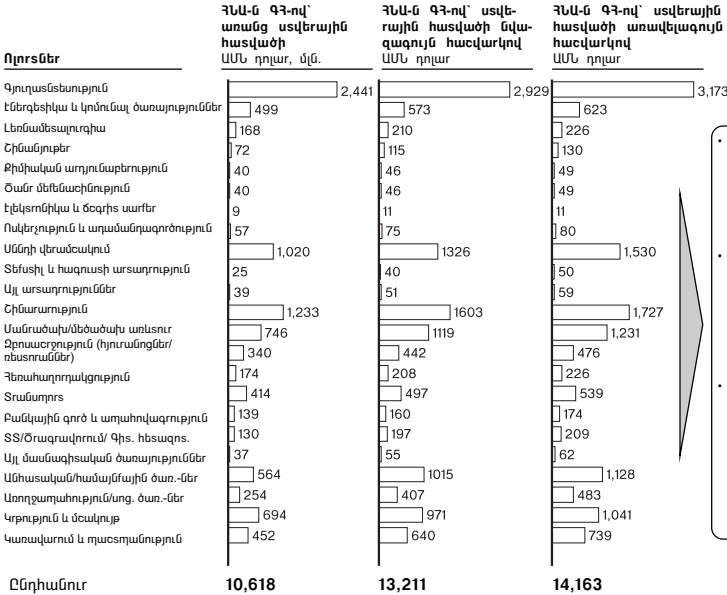
Ներկայումս հայերը նվազ աղքատված են, քան 1990 թվականին, քանի որ 1993 թվականից ի վեր մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն աճել է տարեկան շուրջ 5%-ով:

Ծանոթություն. US\$՝ Միջին տարեկան աճը
Աղբյուրը. IMF World Economic Outlook April 2003 (ԱՄԴ, «Համաշխարհային տնտեսության տեսություն», ապրիլ, 2003թ.)

Տնտեսության մեջ գերիշխում էին հասույթներ հիմնական ճյուղեր, որոնցից էին գյուղատնտեսությունը, էներգետիկան, սննդի վերամշակումը, շինարարությունը և մանրածախ առևտուրը: 1997-2001 թվականների զարգացումը գլխավորապես դրված էր մի քանի ոլորտի ծառայություններով՝ շինարարություն, մանրածախ ու մեծածախ առևտուր և այլն: Արտահանելի ու բարձր ավելացված արժեք ունեցող ծառայությունների ոլորտները տնտեսության առավելագույն մուտքերն էին ապահովում, գյուղատնտեսությունը և արդյունաբերությունը, ընդհանուր առմամբ, թույլ էին զարգացած:⁶

⁶ Հետազոտություն. արագորոշականություն

Հայաստանի ՀՆԱ-ի կառուցվածքը ԳՀ*-ով, 2001

• Հայաստանի տնտեսության մեջ գերիշխում է 6 ինդուստրիալ ոլորտ՝ գյուղատնտեսություն, էներգետիկա, սննդի վերամշակում, շինարարություն, ծանրամետալ առևտուր և անհատական ծառայություններ:

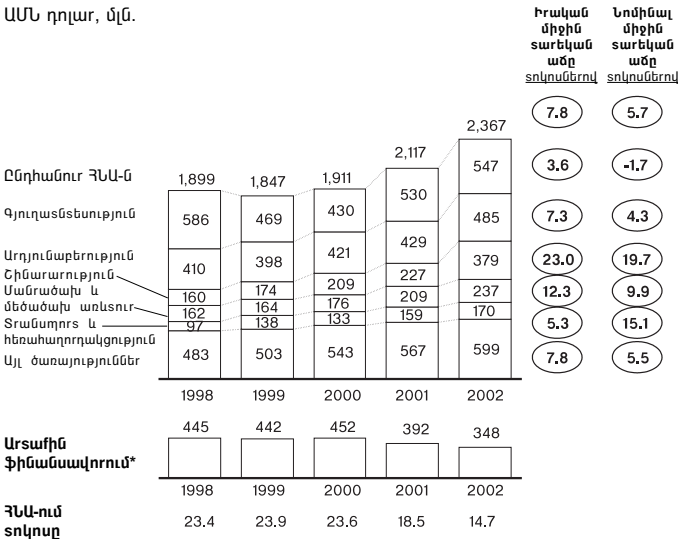
• Մրսահամեղի և բարձր ավելացված արժեք ունեցող ծառայությունների ոլորտները թույլ են զարգացած, որի արդյունքում արտադրանքի որակը ցածր է, իսկ հարցադրություն կուսակցիկ հնարավորությունը՝ աստիճանաբար:

• Նույն դասառավ՝ զնադրյալման մակարդակը ցածր է. իրական տնտեսությունը, ԳՀ-ի գնումով, գնահատված է 5 անգամ ավելի բարձր, քան նույնապ: Մասնագիտական ծառայությունների արժեքը կամ կանխատեսվող արագ աճը:

Աղբյուրը՝ Հայկական վիճակագրական ՏԵԽԵԴԻԲ, 2001, ԱՄՀ, հարցազույցներ, աշխատանքի զննահատակներ

Հայաստանի տնտեսական վերջին ցուցանիշները

ԱՄՆ դոլար, մլն.

• Հայաստանում արժանագրվեց տնտեսական շեշտակի աճ, որը առավելագույնս դրամատիզացված էր լայնածավալ արտադրանքի ֆինանսավորմանը իսթանվաճ՝ շինարարության, մանրածախ առևտրի և ծառայությունների ոլորտների վերելքով:

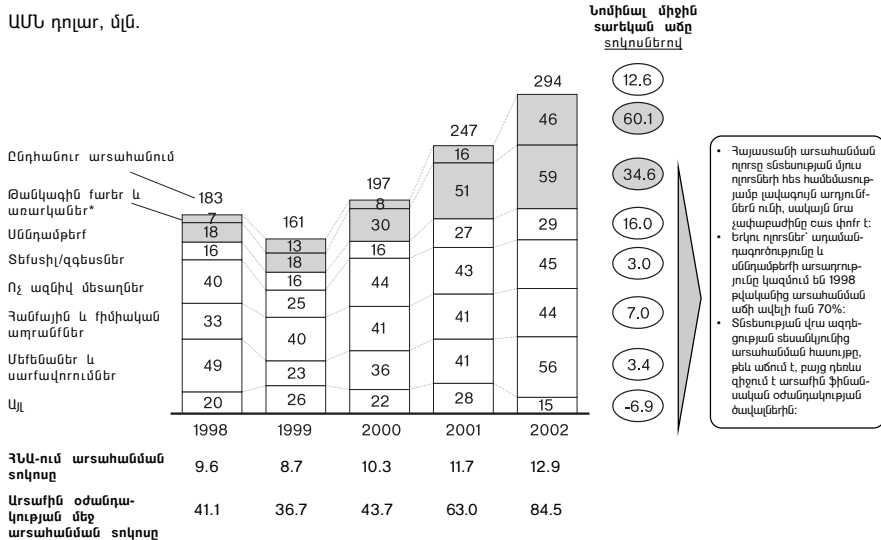
• Հայաստանի արտադրանքի ոլորտների ցուցանիշները ետ էին մնում տնտեսության միջին ցուցանիշներից, ըստ որում՝ գների շարունակական անկման դրամատիզացված չորս շաբաթ ընթացքում նույնիսկ ունեցավ չարժանագրվեց:

* Մասնագիտական վիճակագրություն, դրամատիզացված, արժեքավորված և կադիտային աստիճանաբար ճանաչվածները

* ԳՀ-ի գնումները Հայաստանի Հանրապետության

Հայաստանի արտահանման վերջին ցուցանիշները

ԱՄՆ դոլար, մլն.

* Ձուտ հաշվարկով՝ այն դայանոմ, որ ճյուղում իրականացվում է միայն միջանկյալ մշակում
 Սերբյուր՝ ԱՄՆ, Հայաստանի ազգային վիճակագրական ծառայություն, 2002

Միկրոնսեսական անբարենդաս միջավայր գործարարության համար

Առաջին հայացքից մակրոնսեսական ցուցանիշները, ներառյալ՝ աճը, սղաճը (ինֆլացիան) և արտահանումը, բավական բարձր էին թվում, բայց դրանց մեջ իրականում թաքնված էր թույլ միկրոնսեսություն: Այսպես՝ արտահանումը համեմատաբար բարձր էր և ավելի արագ էր աճում ՀՆԱ-ից: Սակայն ոլորտներից ընդամենը երկուսը՝ աղյուսադրությունը և սննդի վերամշակումը, դայանապորտ էին արտահանման աճի ավելի քան 70%-ը⁷: Ընդ որում՝ աղյուսադրության արտադրանքի արտահանման մեծ մասն աղյուսակվում էր ներկրված աղյուսանդները Եվրոպա վերաարտահանելու միջոցով՝ այդ ընթացքում տեղում նվազագույն մշակման ենթարկվելով, ստեղծելով փոքրաթիվ աղյուսաստեղծ և աղյուսակվելով ցածր հաստիք:

Ավելին. վերջին տարիների աճը մեծապես աղյուսակվում էր արտահանման ֆինանսական օժանդակության ու դրամական փոխանցումների հաշվին, ինչը հանդիսանում է ոչ կայուն զարգացման մոդել⁸: Հայաստանցիների ու սփյուռքահայերի գերակշռող մեծամասնությունը համաձայն են, որ Սփյուռքից ստացված գումարները երկրի համար բարեկեցության և աճի արժեքավոր աղբյուր են հանդիսանում⁹: Այնուամենայնիվ, շարունակական զարգացում աղյուսակվելու համար ֆինանսական միջոցները ղեկ է ուղղվել դեպի արտադրություն և կիրառվելին այդ նդասակներով:

⁷ Հեագոտություն. արտադրողականություն

⁸ Հեագոտություն. արտադրողականություն

⁹ Հեագոտություն. հարցում

Հայաստանում չափազանց ցածր էր արտադրողականությունը: Աժխասանֆի արտադրողականության ցուցանիշները տասանվում էին կրթական ոլորտի մեկ աժխասողին տարեկան բաժին ընկնող 400 ԱՄՆ դոլարի և համակարգչային ծրագրավորման ու տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի մեկ աժխասողին հասնող շուրջ 15000 ԱՄՆ դոլարի միջև¹⁰: Բայց մարդկանց մեծ մասի համար դրանք ծանր ժամանակներ էին, երբ նրանք աղարդյուն փորձում էին որևիցե աժխասանֆ գտնել, ուստի գործազրկության մակարդակը չափազանց բարձր էր: 2003 թվականին համազգային հարցման տասասխաններում աժխասատեղերն ու տնտեսությունը ամենից հաճախ էին հիշատակվում իբրև Հայաստանի առջև ծառացած լրջագույն հիմնախնդիրներ: Ահա՛ առավել բնորոշ մի տասասխան. «Հայաստանի համար հիմնական խնդիրը աժխասատեղերի տնտեղումն է և գործազրկության վերացումը», իսկ մեկ ուրիշ տասասխանող եզրակացում է. «Չկա հստակ, խելացիորեն մտածված, հավասարակշռված տնտեսական զարգացման ռազմավարություն»¹¹:

Դրությունն առավել բարդանում էր, քանի որ մակրոտնտեսական առաջընթացը լայն ընդգրկում չուներ, և անարդարության համատարած զգացումն էր իժխում երկրում: Շատ ծյուղերում գործում էին արտադրության տեխականատիրության գերկենտրոնացված կառույցներ, որոնց զլուխ կանգնած էին մի խումբ հայ օլիգարխներ կամ տեղական մաֆիաների անդամներ, ովքեր «մրցակցային առավելություն» էին ձեռք բերել տեսական ազդեցիկ տատտոյաների հետ մասնավոր հարաբերությունների միջոցով, և իրենց տեխական տաիր տատտոյանում էին իրավադաի մարմիններում ունեցած անձնական կադերի օգնությամբ¹²: Հայերից տասից ինը դժգոհ էին իրավիճակից և հավատում էին, թե որոշ ընկերություններ գերտաիրներ են տանում¹³:

2003 թվականին Հայաստանի տնտեսության տխուր վիճակի առաջնային տատճառներից մեկը գործարարության անբարենտատս միջավայրն է: Իբրև ներդրումների տակատության տարիների արդյունֆ՝ ձևավորվեց ենթակառուցվածֆային և մարդկային կադիտալի այնդիտի հիմֆ, որի վրա ազատ զարգացող տնտեսությունը չէր կարող հենվել: Կոմունալ հարմարությունների անբավարար մակարդակ, տրանտորտային ենթակառուցվածֆի ոչ տատտած վիճակ, ինչդես նաև բանիմաց աժխատողների և դեկավարների տակատ. տրանֆ ընդամենը մի քանիտն են տաիտանջվող չափանիշներին գիջող թվարկված տատճառներից, որոնց դիմակայում էր Հայաստանը¹⁴:

Մասնավոր հատվածի անփորձությունը

Գործարարության հմությունների՝ ընդունված չափանիշներից ցածր լինելը լուրջ խնդիրներից էր: Համազգային հարցման ենթարկվածների կեսն այն կարծիֆին էր, թե գործարարներն օժված են բարեկեցությունը խթանելու համար անհրաժեշտ հմություններով: Նրանցից ավելի ֆիջ թվով սփյուռքատաիր էլ նույն բանը մտածում էին իրենց հայրենիֆի մասիմ¹⁵: Բացի դա, գործարարության ոլորտում որոշումների մեծամասնությունն ընդունելիս կարճ ժամկետներ էին նկատի առնվում: Թերևտ տրա տատճառն այն էր, որ չկար աղազայի ծրագրերի և իրա-

¹⁰ Հետազոտություն. արտադրողականություն

¹¹ Հետազոտություն. հարցում

¹² Հետազոտություն. օլիգարխներ

¹³ Հետազոտություն. հարցում

¹⁴ Հետազոտություն. համային և մասնավոր ընկերություններ

¹⁵ Հետազոտություն. հարցում

դարձությունների հետ կապված որոշակիություն, անկարելի էր մշակել երկարաժամկետ, ռուկայական ճնշման թելադրված ռազմավարություն, մաս ալմ, որ իր երկար և անհանգիստ դասնության ընթացքում երկիրն իրեն հանդի-դած սարաքնույթ դժվարությունները կարողացել էր հաղթահարել «գոյասև-մամբ»՝ գրանցելով մման մախադեղերի երկար ցանկ:

Հնացել էր խորհրդային ժամանակների կրթական համակարգը, որը չէր կա-րողանում արտադրել ազատ ռուկայական ճնշման մեջ մախաձեռնելու կամ գործելու դաստատոս որակյալ աշխատուժ: Թեղետ գիտատեխնիկական ուսուցումը համեմատաբար դաշողանել էր իր ամուր դիրքերը, սակայն բուն ուսուցման մե-թողներն ու եղանակները ավելի ռաս հենվում էին մատաղաման վրա՝ հակառակ անհասական իմնուրույն մատողության, և անհասական աշխատանքի վրա՝ հակառակ թիմայինի:¹⁶

Այս ամենի հետևանքով հայկական ընկերությունները դայար էին մողում մրցակցությանը դիմանալու համար: Բանիմաց կադրերը հազվագյուտ էին, իսկ եղածներին դաշելը դժվար էր: Չմայած օլիգարխների ձեռնում ընկերությունների սեփականատիրության կենտրոնացմանը և տամադրող հատուկ արտություն-ներին, ընդհանուր առմամբ, այդ ընկերությունները չէին կարողանում հասնել «ժավալային արդյունավետության» գործողության համար անհրաժեշտ միջին սահմանագծին¹⁷, դրանից բացի, թույլ էին ընկերությունների միջև գործակցա-յին հարաբերությունները հարակից կամ օժանդակ ճյուղերում: Հայաստանի մա-սին հայտնի էր, որ չունի ուժեղ, միջազգայնորեն մրցունակ արտադրական ոլորտ-ներ:

Հանրային հատվածի անարդյունավետությունը

Գործարար միջավայրում առկա դժվարություններն առավել խորանում էին անարդյունավետ կառավարման դատճառով: 1991 թվականից՝ խորհրդային Միությունից անկախանալուց ի վեր, սկսել էին ձևավորվել ժողովրդավարական հաստատություններ, սակայն դեռական դատտոնյաներն ու կառույցները հիմ-նականում ռարունակում էին դրսևորել բավական ցածր գործունակություն և արդյունավետություն: Իրականում 2003 թվականին համազգային հարցման ենթարկվածներից տասից իմը համաձայնել են, որ ավելորդ թողարարությունը և օրենսդրության անկատարությունը Հայաստանի չբարգավաճման հիմնական դատճառներն են¹⁸:

Կառավարությունը չէր գլխավորում ազգային ճնշման զարգացման ու աճի ռազմավարության մշակման գործընթացը, իսկ վիճահարույց և լայնորեն փնտրատվող 2003 թվականի մախազահական ընտրությունները չէին աղաաո-վում Նախագահի նկատմամբ վատաողության անհրաժեշտ մակարդակ և չէին օժտում նրան հատկ գործելու մանդատով: Ավելին՝ տարածառչանում առկա աշխարհադադաական խնդիրները, ներառյալ՝ Ռուսաստանի հետ հարաբերու-թյունները, Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը և Թուրքիայի կողմից ցեղատա-նության ճանաչումը, կարծես թե ամբողջովին կլանել էին իշխանությունների ուտադրությունը՝ փոքր տեղ հատկացնելով բարեկեցության հասնելու ռազմավա-րության մշակմանը: Միջազգային կազմակերպություններն ու արտաին մկիրա-տուները փորձում էին լրացնել այդ բացը մի ամբողջ ռարֆ չհամակարգված և

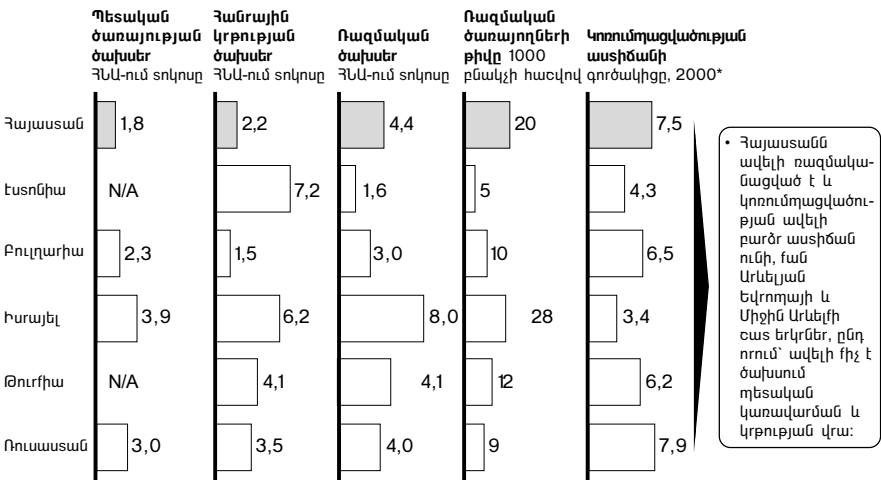
¹⁶ Հետազոտություն. կրթություն

¹⁷ Հետազոտություն. արտադրականություն

¹⁸ Հետազոտություն. հարցում

անհամատեղելի ծրագրերով ու նախագծերով, որոնց դեմքում դժվար էր Հայաստանում հայտնաբերել առաջնորդելու ունակությամբ օժտված կադրեր: Սփյուռքը, որ սկզբնապես, անկախության առաալույսին «վառվում էր» երկրին օգնելու ցանկությամբ, ժեսանելի առաջընթացի բացակայության դայմաներում ավելի ու ավելի մեծ թերահավասությամբ և դժկամությամբ էր ներգրավվում:

Հայաստանի ղեսական կառավարումը համեմատական հեռանկարում, 2001

Հայաստանում, խորհրդային ճնշությունից անցում կասարող մյուս երկրների համեմատությամբ, ղաճոնյանների թիվն ավելի մեծ էր, ռարունակ սվյալներ էին հաղորդվում կոռումպացիայի դեմքերի մասին, իսկ ավելորդ թղթարարությունը, օրենքների ու կանոնակարգերի դաճոնում առկա խառնաճփոթը նղաստում էին ներդրումային անբարենղաս միջավայրի ձևավորմանը՝ հայրենական և օսարերկրյա ներդրումների ծավալը ղահելով սոսկալի ցածր մակարդակի վրա: Դրանից բացի, խիստ փոքր էր մասնավոր և հանրային սեկտորների միջև փոխադարձ վասահությունը, գործարարները որդեգրել էին «սղասենք-ճեսենք» մոճեցումը՝ փոխանակ ռահույթի ակնկալիով ներդրումներ անելու: Արսաուս սղավորությունն այնղիսին էր, կարծես Հայաստանի փաղափցիները դարեր ռարունակ ամենասարբեր մճակույթների սիրաղեսության ներքի աղրելուց հեճո համակերղվել էին այն մճփի հեճ, որ մեկ անգամ ևս ղեճփ է ղղարգաղես «գղյաճեղ»՝ վերաղրելով իրենց երկրի այս վերջին անցման ռջամը:

Եղան մասնավոր-հանրային հարաբերղյունները բարելավելու և «փաղափանաղվածղյունը» ճնճեսական գործունեղյունից գաճելու որոճ փորձեր: 2001 թվականին Նախագահը մի փանի հղանցիկ հանղղղում ունեցավ գործարար աշխարհի դեկավարների հեճ: Դրանք, սակայն, բավականին ձևական բնղյթ էին կղում: Գործարարներից մեկը նկարագրել է դա այսղես. «Այնճեղ

ներկա էին 50-60 հոգի, սակայն միակը, որ խոսեց, ամենախոսո՞ր և ազդեցիկ օլիգարխներից էր: Սովորաբար ես նստում և լռում եմ»¹⁹:

Համազգային հարցման մասնակիցները հասկալիորեն կոչեցին արհեստագիտական, երբ հարցը հանգում էր իշխանությունների աշխատանքի գնահատմանը և մասնավոր հասկածի հետ նրա փոխհարաբերություններին: Տասը հարցվածներից միայն չորսն էին համարում, որ Հայաստանի ղեկավարող մարմինները օժտված են անհրաժեշտ հմտություններով, որոնցից իրենց կողմից անեն հնարավորը՝ Հայաստանի բարեկեցության խթանման համար: Տասից երեքը կարծում էին, որ, ընդհանուր առմամբ, նախքան ճնշման ու ճնշման ընդունելը, կառավարությունը բավարար չափով է ներգրավում մասնավոր հասկածին և խորհրդակցում նրա հետ: Եվ տասից միայն երկուսն էին մտածում, որ Հայաստանում հանրային և մասնավոր հասկածները անհրաժեշտ չափով վստահում են միմյանց, որոնցից կարողանան համագործակցել երկրի առջև դրված նպատակների իրականացման համար:²⁰

Մարտահրավերների ճանաչում

Հայաստանաբնակները ֆաբրիկայի էին երկուսն սիրող ահավոր իրավիճակին և իրենց համար առանձնացրել էին վերը ֆնտրված մարտահրավերներից մի փաթեթը: «Որո՞նք են երկրի առջև ծառացած հիմնական խնդիրները» հարցին տրված ներկայացուցչական դասակարգումների թվում կային այսօրիները.

«Հայաստանի համար հիմնական խնդիրը **աշխատանքի տեղումն է և գործազրկության վերացումը**».

«Չկա **հստակ, խելացիորեն մտածված, հավասարակշռված ճնշման զարգացման ռազմավարություն**».

«Աղիքային **հաղթահարումը՝ արդյունաբերության զարգացման միջոցով**».

«Կառուցել և զարգացնել **այնօրիկ ճնշումներ, որը կնպաստի կենսամակարդակի բարելավմանը**».

«ճնշման աճն արգելափակող **կոռուպցիան, ֆանի որ կոռուպցիայի երևույթների առկայության դաժնամբ մարդիկ չեն ցանկանում որևէ գործ սկսել**».

«Վստահության ճգնաժամը **իշխանությունների հանդեպ՝ Նախագահից մինչև ղեկավար մյուս ներկայացուցիչներ**»:

Հույսի շողեր. բարեկեցիկ աղաքայի ձգտում և դրան հասնելու վճռականություն

Զնայած իրենց առջև ծառացած բազմաթիվ դժվարություններին և ճեղիկային իրենց համար սովորական դարձած «գոյատևման» կենսակերպին վերադառնալու ունակ ճանաչողություններին՝ զարմանալիորեն փչ չէին նաև այնօրիկ հայաստանցիները, ովքեր դառնում էին սեփական ճակատագրի ճեղ դառնալու և կառուցելու իրենց երազած բարգավաճ հասարակարգը: Հայաստանում ճեղերը բավարարված չէին միայն գոյատևման հեռանկարով, և չէին ցանկանում

¹⁹ Հետազոտություն 10

²⁰ Հայերի օրջանում անցկացված համազգային հարցում

նստել-սղաասել, թե աշխարհը իրենց ինչ կհամարի: Նրանք իրենց և իրենց երկրի՝ հեռ կաղաված բարձր ձգտումներ ունեին և սկսել էին առաջ քաշել իրենց շեսակետները՝ լծվելով սեփական երազանքների իրականացմանը:

Բարեկեցիկ աղազայի մասին սեփական շեսակետներն առաջադրողների թվում էր նաև «Հայաստան 2020» ծրագրի աշխատանքային խումբը, որը ձևավորվել էր՝ Հայաստանի աղազայի վերաբերյալ հնարավոր սցենարների մշակման նպատակով: Խումբը, որը 2001 թվականին սկզբնապես բաղկացած էր ընդամենը մի քանի սփյուռքահայերից, շուտով ընդարձակվեց հարյուրավոր աջակիցներով և մասնակիցներով՝ թե՛ բուն երկրից և թե՛ Սփյուռքից: Եվ խմբի եռանդուն գործունեության շնորհիվ հազարավոր աշխարհասփյուռ հայեր արժանացան իրենց հեռախոսակցությունը և աջակցելու դաստիարակությունը՝ Հայաստանի աղազայի նկատմամբ հսկողություն իրականացնելու խնդրում:

Խումբը, ի թիվս այլ աշխատանքների, հայաստանցի 1000 և Սփյուռքի 500 հայերի շրջանում հարցում անցկացրեց և Հայաստանի աղազայի մասին նրանց դասկերացումները ֆինանսելու համար նրանց ընդգրկեց ֆուկուս-խմբերում:

Արդյունքները միանշանակ էին. աշխարհասփյուռ հայերը երազում էին ռաս ավելի բարգավաճ շեսնել Հայաստանը: Ահա՛ ներկայացուցչական դասասխաններից մի քանիսը.

 «Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն հասներ 15 հազար ԱՄՆ դոլարի» (գործարար, Գյումրի).

 «Հասարակություն, որը չի մտահոգվում վաղվա հացի մասին» (գիտնական, Եդեգնաձոր).

 «Լինել աշխարհի 10 առավել զարգացած երկրների շարքում» (ուսանող, Երևան).

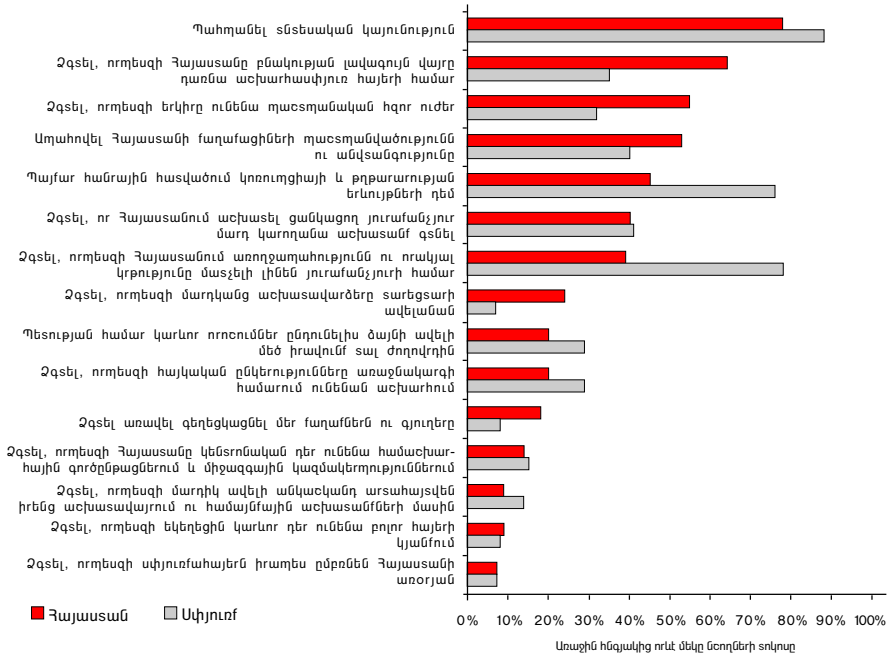
 «Իրավական տեսություն՝ հիմնված օրենքի գերակայության վրա, որտեղ քաղաքացիները կձգտեն աղբյր ճնշեսաղես և քաղաքականաղես աղա- հով երկրում» (սփյուռքահայ).

 «Բարգավաճող ճնշեսություն և Կովկասի, գուցե նաև կենտրոնական Ասիայի, քարածաքցանային կենտրոն» (սփյուռքահայ).

 «Կուզենայի շեսնել, որ այնտեղի մարդիկ իրական աշխատանք ունեն՝ առանց երկիր լքելու ցանկության, և կուզենայի ես էլ այնտեղ աղբել» (սփյուռքահայ):

Հարցման մասնակիցներին սրվել էր ազգային առաջնայնությունների մի ցանկ և առաջարկվել՝ դրանցից ընտրելու Հայաստանի համար հինգ առավել կարևորները: Եթե ճնշեսությունը մշեսաղես դիտվում էր թիվ մեկ առաջնայնություն, աղա մնացածի վերաբերյալ հեռախոս քարամիտում արձանագրվեց հայաս- ճանցիների և սփյուռքահայերի շեսակետների միջև: Հայաստանաբնակները հաս- կաղես կարևորում էին անվաճագության խնդիրները և Հայաստանը բնակության լավագույն վայր դարձնելը: Մինչդեռ սփյուռքահայերը ճնշեսության ամբողջու- մից հեռ կարևորում էին առողջաղախությունը և կրթությունը, ինչղես նաև՝ կոռուղիայի դեմ դայքարը: Աղբուհանդերձ, սակայն, բղբրը համաձայն էին, որ նշվածները ազգային ամենակարևոր առաջնայնություններն են:

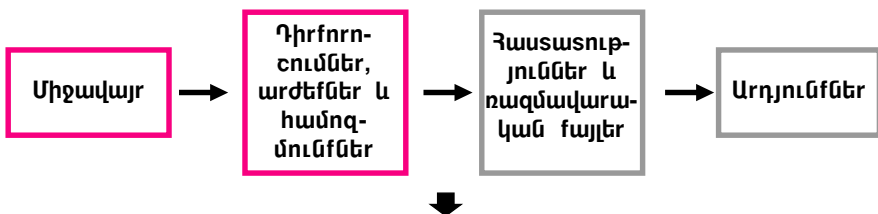
Հայաստանի ազգային նյութասկները

Աղբյուրը: Aslan Global, Հայասանի և սփյուռքի հայերի օրցանում անցկացված հարցում, փետրվար-ապրիլ, 2003թ.

Հայերը, անկասկած, 2003 թվականին եղած արդյունքներից ավելի լավն էին ակնկալում: Ստորև ներկայացված է ազգային արդյունքների փոփոխման մի այդպիսի մեխանիզմ:

Ազգային արդյունքները լայնամասշտաբ գործունեություններ

2020 թվականին բարգավաճ Հայասան ունենալու գերագույն նյութական կարելի է հասնել՝ առանձնակի ուսադրություն դարձնելով Հայասանի հաստատություններին ու ռազմավարական ծրագրերին, ինչպես նաև՝ դրանց հիմքում ընկած դիրքորոշումներին, արժեքներին ու համոզմունքներին, որոնց համեմատ ձևավորվում և որոշվում են նույն այդ ռազմավարական ծրագրերն ու հաստատությունները: Համընդհանուր այն միջավայրը, որի լայնամասշտաբում ապրում է Հայասանը, նույնպես կազդի արդյունքների վրա, և դա ևս լավ է հաշվի առնել:

Ըստ վերը նկարագրվածի, արդյունքները, փաստորեն, ղեկս է տայմանավորված լինելին համադասարանական հաստատություններով և ազգի կողմից ընտրված ռազմավարությամբ, ինչդեռ նաև՝ դրանց հիմքում ընկած այն դիրքորոշումներով, արժեքներով և հանդգնումներով, որոնք հասուկ էին առաջնորդներին և սովորական ֆաղափարներին, ում օգնությամբ ձևավորվում և որոշվում էին նույն այդ ռազմավարական ծրագրերն ու հաստատությունները: Այն համընդհանուր միջավայրը, որի տայմաններում ադրում էր Հայաստանը, նույնպես կազդեր արդյունքների վրա, ուստի դա ևս ղեկս է հաշվի առնվել, թեղես Հայաստանը նվազագույն կարողություն ուներ աշխարհի կամ սարածաշրջանի գործընթացների վրա որևէ կերպ ներազդելու՝ ի սարքություն սեփական դիրքորոշումների, ռազմավարության և հաստատությունների:

Հիաջողելով հասնել իր համար ցանկալի արդյունքներին՝ Հայաստանը ղեկս է ուսումնասիրել և փոփոխել այդ արդյունքները տայմանավորող սարքեր գործունեություն, մասնավորադեղ՝ իր հաստատությունները, ռազմավարական ֆայլերն ու դիրքորոշումները: Ցանկալի արդյունքը սնեսական բարեկեցությունն էր: Առավել բարեկեցիկ լինելու համար անհրաժեշտ էր բարձրացնել արսադրողականությունը, որը տայմանավորված է մարդկային, կադիսալ և բնական ռեսուրսներն օգտագործելու արդյունավեսությամբ: Մրանով է որոշվում նաև սվյալ ազգի կենսամակարդակը (աշխատավարձեր, կադիսալից ստացվող ռաիույթ, բնական ռեսուրսների ռաիագործումից ստացվող հասույթ): Արսադրողականության անհրաժեշտ ասիծանի հասնելու համար հարկ է ունենալ միայնաց հես մրցակցող ընկերություններ:

Միջազգային միջավայրը կարող էր որոշակի ազդեցություն ունենալ արսադրողականության վրա, սակայն վերջինիս աժին միսված որոշումների մեծ մասը, որ ղեկս է ընդունել Հայաստանը, ամբողջությամբ ղեկության հսկողության ներքո էին: Բարեկեցության հասնելու համար անհրաժեշտ էր մակրոսնեսական, ֆաղափական, իրավական և սոցիալական առողջ միջավայրի, ներառյալ՝ զարգացման համար անհրաժեշտ արդյունավես հաստատությունների, առկայություն, բայց այս ամենը դեռևս բավարար չէր: Պահանջվում էր նաև միկրոսնեսական կայուն դաշտ, որը ենթադրում էր ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու համար անհրաժեշտ բարձրորակ միջավայր, ինչդեռ նաև՝ տեղական որակյալ ընկերությունների և մրցակցության առկայություն:

Թեղես հայաստանցիների մեծ մասը տասրաս էր ստանձնել իր ադազայի համար տասալանասվություն, սակայն մարդկանց որոշ խմբեր նախընտրում էին առաջինը լուծված տեսնել աշխարհաֆաղափական խնդիրները՝ դրանով իսկ, ըստ էության, Հայաստանի ձակասազիրը հանձնելով այլոց: Այսդեղ՝ Հայաստանում հարցման ենթարկվածների կեսը հավասացած էր, որ երկիրը չի կարող զարգանալ, ֆանի դեռ չի լուծվել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը: Այս խմբերին ևս ղեկս է ներգրավել երկրի բարեփոխումների գործընթացում, սակայն չղեկս է թույլ տալ, որղեսզի մրանցից որևէ մեկը դանդաղեցնի բարեկեցության կառուցման գործընթացը:

Ճիշտ է, արսահայսված ձգտումները հիմնականում սնեսական ոլորսին էին վերաբերում, սակայն սնեսական և սոցիալական ռազմավարությունների միջև որևէ էական հակասություն չկար: Իրականում սոցիալական տասշաժ ֆաղափականությունը ղեկս է ներդառնակեցվի սնեսության մեջ արսադրողականության բարձրացմանը, որղեսզի ֆաղափացիները տասրաս և ռաիագրոշված լինեն՝ հաջողության հասնելու ազատ ռուկայական համակարգում: Հայերի՝ ադազայում

բարձր արտադրողականությամբ բարգավաճ սննետնություն ունենալու երազանքի իրականացման համար լուրջագործվելու էին սոցիալական ոլորտի համադասասխան ռազմավարական ծրագրեր, որոնք վերաբերում են ֆաղափարների հմտությունների զարգացմանը, աշխատանքի անվտանգությանը, բնակարանային տնտեսաճան աշխատանքներում բնակվող աշխատողների առողջության լուրջագործմանը, բոլորին հավասար հնարավորությունների ընդունմանը, արդյունավետ աշխատուժի շարժումը բերի զբաղվածությամբ ֆաղափարների ընդգրկմանը, ինչպես նաև Երևան միջավայրի աղտոտվածության նվազեցմանը, ֆանի որ դա ֆիզիկական միջոցների անարդյունավետ օգտագործման նշան է: Բարեկեցությունը ազգին ի ծնե սրված հասկանիչ է, այլ, ընդհակառակը, ընտրություն է: Եվ դրան հասնելու կամեն ու զորությունը ժողովրդի ձեռքին է: Տվյալ դեպքում հարցն այն էր, թե արդյո՞ք Հայաստանը կընտրեր այդ ուղին: Հայաստանում 2003 թվականին սրա նշանները բավականին ցայտուն դրսևորում ունեին: Հայերը տնտեսաբան էին առաջ ընթանալ: Նրանք առում էին.

«Կյանքի՝ կոչեք այս գործը».

«Իրականացրե՛ք իրական ծրագրեր».

«Թող՝ «Հայաստան 2020» ծրագիրը արդյունքներ ծնի, և հանրության ցանկությունները հնարավորինս իրականանան».

«Կուզենայի տեսնել համանման աշխատանքներ և ավելի սերտ Երևանում այս ծրագրի կազմակերպիչների ու ժողովրդի միջև».

«Աստված տա՝ այս նախաձեռնությամբ իրականություն դառնան մեր ձգտումները».

«Հուսով եմ՝ կկենսագործվի այս ծրագիրը՝ հանուն հայ ժողովրդի բարգավաճման և միավորման»:

Հայաստանում տնտեսական դիրքորոշումները, արժեքներն ու հանդգնումները

Ինչպես արդեն նկատեցինք, 2003 թվականին զարմանալի համաձայնություն կար այն բանի շուրջ, թե մի ֆանի ռազմավարություններ և հաստատություններ ինչպիսի փոփոխության տեղ է ենթարկվեն՝ Հայաստանի համար ավելի լավ արդյունքներ ապահովելու նպատակով: Ինչպես էին գերիշխող դիրքորոշումները, արժեքներն ու հանդգնումները ներդաշնակում (եթե, իհարկե, ներդաշնակում էին) ցանկալի արդյունքների հետ: Ինչ դիրքորոշումներ, արժեքներ և հանդգնումներ դիտարկե՛ք սերմանվելին՝ ցանկալի արդյունքներին հասնելու համար:

Միջազգային կառույց. 2003 թվականին հայաստանաբնակ հայերն հավասարաճան էին, որ միջազգային կառույց կարևոր են և զնալով բարելավվում են: Այսպես՝ գերակշռող մասը հավասարաճան էր, որ միջազգային առևտուրը դրական գործոն է Հայաստանում փոփոխությունների իրականացման համար, ինչպես նաև՝ Հայաստանը հաստատականորեն հետաճան տեղ է լինի Եվրամիությանն անդամակցելուն: Մասն փոքր-ինչ զիջող մեծամասնությունը (սասից վեցը) հավասարաճան էր, որ զլորալացումը աշխարհում փոփոխությունների մղող դրական ուժ է: Եվ սասից միայն մեկն էր համոզված, որ հինգ տարի հետո Հայաստանը աշխարհից ավելի մեկուսացված կլինի, ֆան այսօր է: Իրականում սասից յոթն ընդունում էր, որ հարևան երկրների հետ հարաբերությունները վերջին հինգ

սարհների ընթացքում բարելավվել են, իսկ սասից ութն էլ հավասացած էր, որ աճել է Հայաստանի վրա Ռուսաստանի ազդեցությունը: Հայերի համոզմամբ՝ սարքեր երկրների և սարածաճրջանների հետ միջազգային կաղերն ու առնուրդ, անկասկած, այն բաղադրիչն է, որը լիսի ներառվի Հայաստանի աղազայի մասին լասկերացունների համակարգում:

Միջազգային կաղերն կարևորելու հանգամանն անդրադարձել է նաև գործարարության, ձեռներեցության մասին հայերի տեսակետների վրա: Տասից յոթը հավասացած էր, որ հայերը բարեկեցիկ չեն աղրի, մինչև որ երկիրը չունենա ավելի մեծ թվով արտահանման կողմնորոշում ունեցող բարգավաճ ընկերություններ: Սակայն նրանք դեռևս հավասացած էին, որ լեսությունը լես է անմիջականորեն միջամտի և օգնի ընկերությունների բարգավաճմանը: Տասից ութը համոզված էր, որ Հայաստանի արտադրադուղերը չեն կարող, առանց լեսական աջակցության, հաղողության մրցակցել համաախարհային տուկաներում, որ կառավարության ռազմավարական ծագրերը առավել զգայունակ, խոցելի ճուղերը լես է լաես-ղանեն օտարերկրյա մրցակցությունից: Ակնհայտնեն գերակշռող էր այն տեսակետը, ըստ որի՝ լես էր հասուկ ուաղություն դարձնել մրցունակ ընկերությունների ձևադրմանը: Այնուամենայնիվ, զգացվում էր դիրորոշումները փոփոխելու անհրաժեշտություն՝ նվազեցնելու համար այն սղասելիները, թե լեսությունը լես է գերիշխող դեր սանձնի մասնավոր հասվածում աախաող ընկերությունների նկատմամբ:

Պեսության դեկավար դերը. Հայաստանցիները ո՛չ միայն հավասացած էին, թե լեսությունը լես է անմիջականորեն միջամտի հայկական ձեռնարկությունների գործունեությանը, այլ նրանց ճնշող մեծամասնությունը հավասացած էր նաև, թե լես է առաջատար դեր սանձնի իր փաղափաղների տեսական բարեկեցությունն աղահովելիս: Տասից ինն այն կարծիքն էր, որ լեսությունը լիսի իր ուաղության կենտրոնում լահի կենսական ոլորտները՝ ճանաղարհներ, ջրամատակարարում, աղողաղահություն և էներգամատակարարում, իսկ տասից ութն էլ հավասում էր, որ կառավարության ռազմավարական ծագրերը լես է լայն թափով առաջ մղեն երկիրը՝ նղատակ ունենալով ներգրավել օտարերկրյա ներդրողներին: Տասից ութը հավասացած էր, որ լեսությունը լես է աղահովի աախատանով բղոր նրանց, ովեր չեն կարողանում աախատան գսնել: Ըստ էության, բղոր հայերն էլ բավականին տեսանելի և բարձր դեր էին վերաղահել լեսությանը ո՛չ թե ընկերություններն աախատեցնելու, այլ մասնավոր հասվածի զարգացմանն աջակցելու աղումով: Նրանք հաղիվ թե վասահություն տածելին փոփոխությունների այնղիսի գործընթաղի նկատմամբ, որում լեսությունը առաջնային դեր չէր կատարում:

Թեղես հարցվածները տեսության մեջ առաջնորդողի դերը վերաղահում էին լեսությանը և գսնում, որ Նախագահը, կառավարությունը, մինչև անգամ խոշոր ընկերությունները լես է ավելի հղորանան, փան այժմ են, սակայն նրանք աատ հիմնախնդիրներ ունեին իախանությունների հետ: Տասից ինը հավասացած էին, որ կոռուղիան, թղթարությունը և օրենսղության անկատարությունը Հայաստանի այսօրվա չբարգավաճման և հայաստանյան որոշ ընկերությունների գերաղիլներ ունենալու հիմնական լատճառներն են: Նրանք հավասացած էին, որ կառավարությունը, նախան որոշումներ ընղունելը, բավարար չափով չի խորհրդակցում մասնավոր հասվածի հետ: Թեղես հավասացած չէին նաև, թե այղ երկուսը բավականին վասահում են միմյանց, որղեսղի կարողանան համագործակցել երկրի առջև ծառացած խնղիրների իրականացման համար:

Հարցվածների կեսից փչ ղակասը հավասացած էր, որ իշխանություններին կարելի է վստահել, և ղեհական ղաոսոնյաները գհեհն, թե երկրի համար ոհն է լավագոյնը:

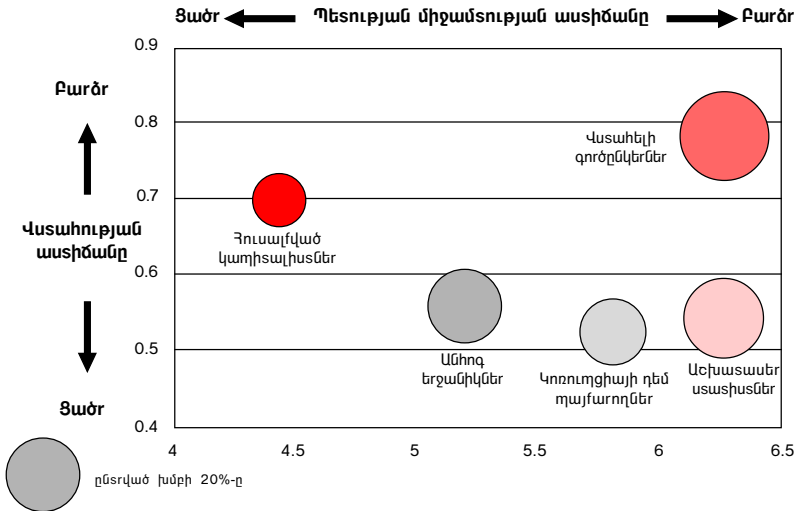
Հեհսաբհր է, որ եթե մասնավոր հասվածը ներկայացնող հասից միայն չորսն էր հավասացած, որ իշխանություններին կարելի է վստահել, որ ղեհական ղաոսոնյաները գհեհն՝ ոհն է երկրի համար լավագոյնը, աղա հենց իրենցից՝ ղեհական ղաոսոնյաների հասից միայն հիմզն էր հավասացած, որ իշխանություններն արժանի են վստահոլթյան և գհեհն լավագոյնը: Սակայն կա նաև հարցի մյուս՝ լուսավոր կողմը: Հայասանում հարցման ենթարկվածների մեծամասնությունը (հասից վեցը) հավասացած էր, որ երկրի ղեկավարությունը ունակ է կրելու փոփոխությունները և նոր գաղափարները, իսկ հասից յոթը հավասացած էր, որ փոփոխությունները և նոր գաղափարները կրելու ունակ է հայերի գերակեռող մասը:

Օլիգարխների կողմից վերահսկողության կրճատումը. Ջարմանալի է, բայց հարցման ենթարկված օլիգարխներից ոմանք ևս իրավիճակը փոփոխելու ցանկություն են արհահայեել: Նրանց թվում կան հաղափականությունը հնեստությունից հարանջատելու աջակիցներ և գործարար աշխարհի ու իշխանությունների միջև հաղափակիր հարաբերությունների հաստատման կողմնակիցներ: Այս փոփոխոլթյան նախաձեռնողը, ըստ նրանց, ղեհ է լինի ղեհությունը: Երհհասարղ, ճանաչված օլիգարխներից մեկը հրհցում էր. «Ես սիղղված են գրաղղել հաղափականոլթյամբ և խորհրդարան գնալ, որղեհղի կարողանամ գործերս կարգավորել: [Եթե ընհրելու հնարավորություն ունենալի,] ես կգրաղղելի բացառաղեհ գործարարոլթյամբ և չլի Եղղղի ղեղղի հաղափականոլթյուն»:

Հայասանում աղկա մրցակցող մողղներն ու հեսակեսները

Խմբերից մի հանիսը Հայասանում մյուսներից աղղի ղաոհաս էին փոփոխությունների գործընթացին և մրցումակ Եուկայական հնեստոլթյան հաստատմանը: Սրանք հենց ամենից հարմար այն խմբերն էին, որոնց օգնոլթյամբ հնարավոր էր սկսել Հայասանի երկարաժամկես ծրագրերի Եուրջ ընղհանուր համաձայնոլթյան ձեռքբերումը: «Հայասան 2020» ծրագրի խմբի կողմից 2003 թվականին համագղային հարցման արղյունղների վերլուծոլթյունը բացահայեեց հիմզ միհանգամայն իննուորոյն խմբերի գղյոլթյունը, որոնք հարբերղում էին իրենց ղիրհորոԵուններղ և այնղիսի հարցերի վերաբերյալ համոզմունղներղ, որոնցից էին ղեհոլթյան և մասնավոր հասվածի ղեեր, փոփոխությունների համար ղաոհաս լինղղն ու վստահոլթյան ասիճանը: Հիմզ խմբերի համայնաղասկերն արհացղղված է սոռն ներկայացղված աղյուսակում, որին հաջողղում է յուրահանջյուր խմբի համառղոհ նկարագրոլթյունը: Խմբերի ճանաչումը հնարավորոլթյուն կընձեղի ծրագրել աղղի աղղի նղասակասղաց ղազմավարոլթյուն՝ երկարաժամկես ծրագրերի Եուրջ յուրահասղոկ համաձայնոլթյուն ձեռքբերղլու և ղրան հասնղլու գործողոլթյունների մԵակման համար: Դա, անկասկած, հիմնարար ներղղում կլինի Հայասանի գործունեոլթյան ծրագրի առաջին փուղի ընթացղում:

Հայաստանում առկա հինգ խմբերը. ղեկավարող միջոցառումները

Աղբյուրը՝ «Ասլան Գլոբալ», Հայասանի և սիլուռի հայերի օրջանում անցկացված հարցում, փետրվար-ապրիլ, 2003թ.

«Վասաիլի գործընկերներ». Այս խումբն ամենամեծն է՝ 30% սեսակարար կօռնվ: Լիմելվլ մյուս խմբերի համեմատ գոհունակության և հղարսության նվազագույն զգացում ունեցողը՝ «Վասաիլի գործընկերներն» իրենց աղազան հսկելու ամենասուր զգացումն ունեն, ամենավասաիլին են և մյուսներից առավել ղարսատ են փոփոխությունների: Նրանց չի բավարարում ներկա իրավիճակը, և նրանք մօսաղես ձգսում են լավին: Ըստ նրանց, մասնավոր սեկսորը բավականաչափ հմուտ է, իսկ ղեկությունը՝ բանիմաց և օսհագրգիռ գործընկեր: Սիջազգային կաղերի զարգացումը նրանց համար կարևոր է, և նրանք ղարսատ են ջանասիրաբար աւխասել՝ իրենց նղասակներին հասնելու համար: Նրանք առավել լավասեն են բոլոր խմբերից և ամենալուրջ սեսակեսներն են արսահայսում Սիլուռի հնարավոր դրական մասնակցության մասին:

«Աւխասասեր սսասիսներ». Այս խումբն իր մեծությամբ երկրորդ է՝ 23% սեսակարար կօռնվ: Խումբը մյուս բոլոր խմբերից առավել հավասացած է, որ թղես ղեկությունն այնքան էլ բանիմաց չէ, բայց ղես է առաջասար դեր սանձնի սնեսության մեջ և իր ուօադությունը կենսրոնացնի միջազգային կաղերի հասասման վրա: Նրանք ամենափիչն են կոռուպիան առաջնային խոչընդոտ համարում: Նրանք չեն կարծում, թե Հայասանում մարդիկ ունակ են փոփոխությունները կրելու կամ գիսեն, թե երկրի համար ինչն է լավագույնը: Նրանք չեզոք են վերաբերում Սիլուռի ընթռնողությանը կամ մասհոգություններին: Նրանք ղարսատ են եռանդով աւխասել՝ ղեկության կողմից դեկավարվող սնեսությանն աջակցելու համար, բայց համեմատաբար ցածր մակարղակի վսասիություն ունեն և լավասես չեն Հայասանի աղազայի հանդեղ:

«Անհոգ երջանիկներ». Հաջորդ խումբը «Անհոգ երջանիկներն են»՝ 20% սեսակարար կօռնվ: Այս խումբը մյուսներից առանձնանում է գոհունակության և հայ

լինելու հողատնության զգացման չափազանց բարձր մակարդակով: Բոլոր խմբերից սա ամենափոքր նշանակությունն է ցույց տալիս ֆրանսիական աշխատանքին և, ի տարբերություն մյուսների, հավասարապես չէ, թե իրենք լրջորեն հսկում են իրենց կյանքը: Մնացած չորսի համեմատ՝ այս խումբն իրականում չունի ձևավորված սեփականություն գրեթե բոլոր մյուս հարցերի, ներառյալ՝ այն մասին, թե արդյոք տնտեսությունը լավ է առաջատար դեր ստանձնի սննդության մեջ, որքանով է տնտեսությունը բանիմաց, որքանով է Սփյուռքը հասկանում կամ մտահոգվում, արդյոք կոռուպցիան և թղթաբարությունը իրականում այդքան լուրջ խոչընդոտ են հանդիսանում:

«Կոռուպցիայի դեմ թափառողներ». Սա հաջորդ խումբն է՝ 16% սեփականատեր կազմով: Նրանք մյուսներից առավել համոզված են, որ կոռուպցիան ու թղթաբարությունը Հայաստանի բարգավաճման առաջնային խոչընդոտներն են, և հայ լինելու նրանց հողատնության զգացումն ամենաթույլն է: Նրանք միջազգային կապերի զարգացման ջանքերով են չեն և մնացած այլ խմբերից ավելի փչ են հավաստում, թե Սփյուռքը իրադրություն հասկանում է Հայաստանում տեղի ունեցող գործընթացները: Նրանք մտածում են, որ կոռուպցիայի հաղթահարման դեմքում մասնավոր հասվածը առաջատար դեր կստանձնի սննդության մեջ, բայց և այնպես չեն հավաստում դրա համար անհրաժեշտ հմտությունների առկայությունը:

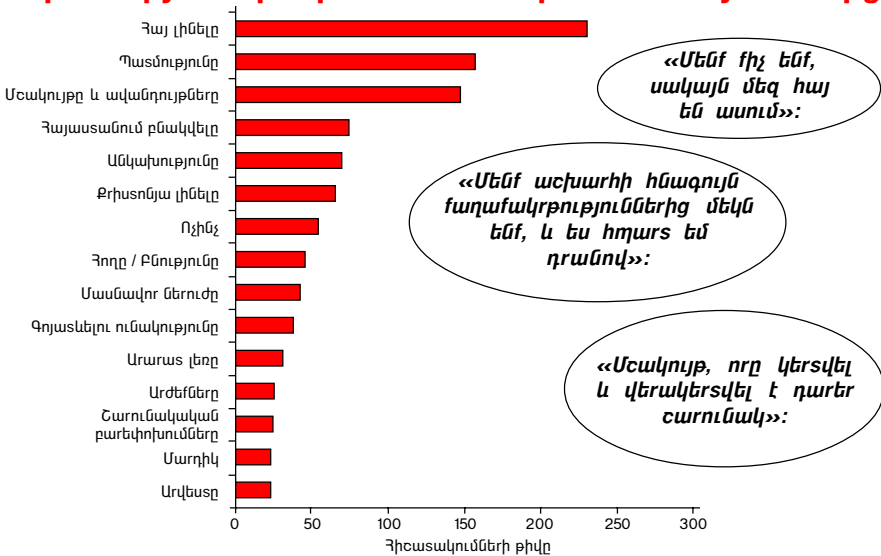
«Հուսալիկ և կառավարողներ». Սա ամենափոքր խումբն է՝ 11% սեփականատեր կազմով: Նրանք հիմնավորապես հույսները կորցրել են և որևէ ելք չեն տեսնում Հայաստանի հիմնախնդիրներից: Համոզված են, որ տնտեսությունը չլավ է առաջատար դեր ունենա սննդության մեջ, բայց չեն կարծում նաև, թե մասնավոր հասվածը լավ է փոփոխությունների: Նրանք չեն մտածում, որ գործարարները շրջապատում են անհրաժեշտ հմտությունների, որ ֆադաբաղիները գիտեն, թե երկրի համար ինչն է լավագույնը, կամ միջնակիս կայն, որ Սփյուռքը հասկանում է տեղի ունեցող գործընթացները և մտահոգվում դրանցով: Նրանք չեն կարևորում միջազգային կապերը և Հայաստանի աղյուսակի հանդեպ ունեն նվազագույն լավատեսություն:

Պատկերացումների և արժեքների միասնական հիմք

Զնայած վերը նկարագրված հինգ խմբերի միջև եղած տարբերություններին՝ դրանց հիմքում ընկած են միասնական պատկերացումներ ու արժեքներ: Այս միասնական հիմքը հավելյալ ցուցանիշ է, որը վկայում է երկարաժամկետ զարգացման ծրագրերի ու փոփոխությունների համար լավագույն լինելու և այդ գործին նվիրվելու վճռականության մասին: Ճիշտ ռազմավարություն ընտրելու դեմքում այդ տարբերությունները կարելի է միմյանց կապել և համաձայնության գալ Հայաստանի աղյուսակի մասին սեփականություն ունեցող շուրջ: Կան սեփականություն և արժեքներ, որոնք, անկախ ժողովրդագրական բնութագրիցներից և անգամ աշխարհի մասին համոզմունքների համակարգից, էապես նույնական են հարցման բոլոր մասնակիցների համար և կարող են դիտարկվել իբրև զարգացում ապրող հայկական ինքնության տարրեր:

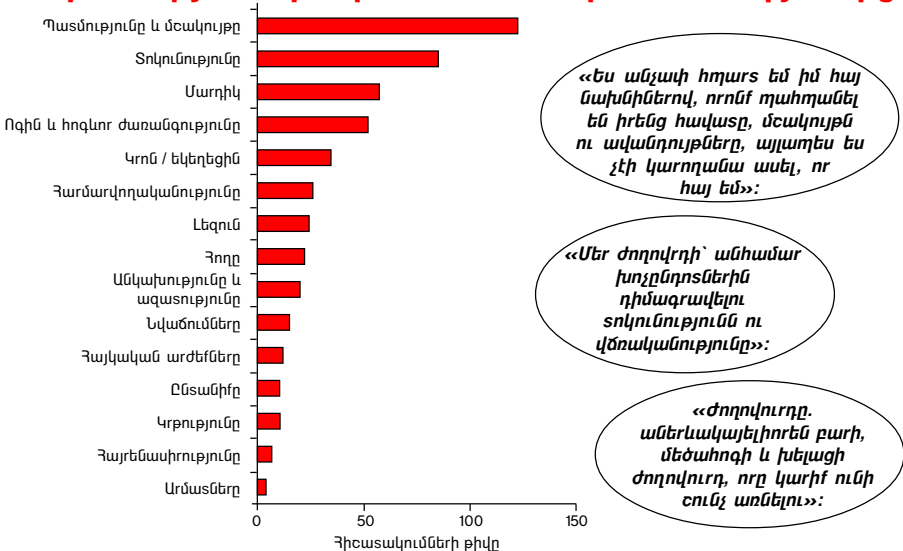
Որոշակի մակարդակում աշխարհասփյուռ հայության ներկայացուցիչ հանդիսացող հարցման ենթարկվածների գերակշիռ մասը հողատնության զգացում են ապրում հայ լինելու համար և համաձայն են, որ մարդու հայ լինելը լավագույնս բնութագրող կարևորագույն հատկանիշը նրա հավատն է Հայաստան աշխարհի աղյուսակի հանդեպ: Հայաստանում և սփյուռքում «բաց» հարցերին տրված առավել բնորոշ մասնատվածություն՝ որդես հողատնության աղյուսակ, նշված են լավատեսությունը, մշակույթը, տնտեսությունը և Հայոց երկար գոյատևման բուն փաստը: Պատասխանները ներկայացված են ստորև՝ գծադրված:

Հայաստանին առնչվող ի՞նչն է ձեզ առավելագույն հոյարսություն դարգևում. Պատասխաններ Հայաստանից

Աղբյուրը՝ «Ապամ Գլոբալ», Հայաստանի և սփյուռքի հայերի օրգանում անցկացված հարցում, փետրվար-ապրիլ, 2003թ.

Հայաստանին առնչվող ի՞նչն է ձեզ առավելագույն հոյարսություն դարգևում. Պատասխաններ Սփյուռքից

Աղբյուրը՝ «Ապամ Գլոբալ», Հայաստանի և սփյուռքի հայերի օրգանում անցկացված հարցում, փետրվար-ապրիլ, 2003թ.

Գերակշռող մեծամասնությունը համամիջ է նաև կարևորագույն այն հասկությունների հարցում, որոնք սանը արժե ներարկել երեխաներին. լուսավորականության զգացում, հանդուրժողականություն և հարգանք մարդկանց հանդեպ, աշխատասիրություն, նյութական և հոգևորականություն: Ընդհանուր առմամբ՝ հայերը արժեքավորում են աշխատասիրությունը և ընտանիքը: Շատերը հավանում են կարծել, թե իրենք են հսկում իրենց կյանքը, և ճակատագրապես (ֆատալիս) չեն: Ամբողջ աշխարհում հայերն ունեն ո՛չ շատ դյուրահավաս մարդկանց համբավ. նրանք հավաստացած են, որ լավ է զգույս լինել մարդկանց հետ հարաբերվելիս, քան որ, հնարավորության դեպքում, նրանց մեծ մասը կփորձի «սահագործել» եղ: Եվ:

Յեռաբերելով է, որ Հայաստանում առկա հինգ խմբերն իրենց առաջին հնգյակում մեկն են գրեթե միևնույն ազգային առաջնայնությունները՝ այդպիսով լավատեսությունն մեծենցելով համաձայնության գործընթացի հանդեպ: Անգամ Սփյուռքն է առանձնացնում նույն հիմնական առաջնայնությունները՝ երկրի առաջնային մասին իր տեսլականների համատեքստում:

Գերակայող առաջնայնությունները. սեզմեններ և Սփյուռք

«Հուսալիված կառավարիչներ» • Պահողանել ճնշեսական կայունությունը • Հայաստանը բնակության լավագույն վայրը դառնա աշխարհափյուռ հայերի համար • Աղափոխել Հայաստանի ֆաղափցիների տաճառանվածությունն ու անվանագությունը • Ձգել, որոնքի երկիրը ունենա հզոր տաճառանված ուժեր • Ձգել, որ Հայաստանում աշխատել ցանկացող յուրաֆանյուր մարդ կարողանա աշխատանք ձեռք բերել	«Վստիելի գործընկերներ» • Պահողանել ճնշեսական կայունությունը • Հայաստանը բնակության լավագույն վայրը դառնա աշխարհափյուռ հայերի համար • Ձգել, որոնքի երկիրը ունենա հզոր տաճառանված ուժեր • Աղափոխել Հայաստանի ֆաղափցիների տաճառանվածությունն ու անվանագությունը • Պայքարել հանրային սեկտորում կոռուպցիայի և թղթաբարության երևույթների դեմ	«Կոռուպցիայի դեմ պայքարողներ» • Պահողանել ճնշեսական կայունությունը • Հայաստանը բնակության լավագույն վայրը դառնա աշխարհափյուռ հայերի համար • Աղափոխել Հայաստանի ֆաղափցիների տաճառանվածությունն ու անվանագությունը • Ձգել, որոնքի երկիրը ունենա հզոր տաճառանված ուժեր • Ձգել, որ Հայաստանում աշխատել ցանկացող յուրաֆանյուր մարդ կարողանա աշխատանք ձեռք բերել
«Անհոգ եղանակներ» • Պահողանել ճնշեսական կայունությունը • Հայաստանը բնակության լավագույն վայրը դառնա աշխարհափյուռ հայերի համար • Աղափոխել Հայաստանի ֆաղափցիների տաճառանվածությունն ու անվանագությունը • Ձգել, որոնքի երկիրը ունենա հզոր տաճառանված ուժեր • Պայքարել հանրային հասկածում կոռուպցիայի և թղթաբարության երևույթների դեմ	«Աշխատանք ստացաններ» • Պահողանել ճնշեսական կայունությունը • Հայաստանը բնակության լավագույն վայրը դառնա աշխարհափյուռ հայերի համար • Ձգել, որոնքի երկիրը ունենա հզոր տաճառանված ուժեր • Աղափոխել Հայաստանի ֆաղափցիների տաճառանվածությունն ու անվանագությունը • Պայքարել հանրային հասկածում կոռուպցիայի և թղթաբարության երևույթների դեմ	Սփյուռք • Պահողանել ճնշեսական կայունությունը • Ձգել, որոնքի Հայաստանում առողջապահությունն ու որակյալ կրթությունը հասանելի լինեն յուրաֆանյուրի համար • Պայքարել հանրային հասկածում կոռուպցիայի և թղթաբարության երևույթների դեմ • Աղափոխել Հայաստանի ֆաղափցիների տաճառանվածությունն ու անվանագությունը • Ձգել, որ Հայաստանում աշխատել ցանկացող յուրաֆանյուր մարդ կարողանա աշխատանք ձեռք բերել

Աղբյուր՝ «Ալան Գլոբալ», Հայաստանի և Սփյուռքի հայերի ժողովում անցկացված հարցում, փետրվար-ապրիլ, 2003թ.

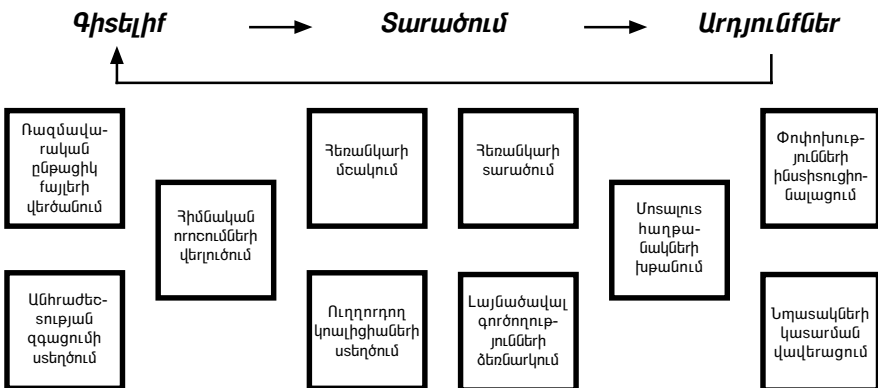
III. Պատկերացումների իրականացումը. փոփոխությունների ընթացքը Հայաստանում

Երկարաժամկետ փոփոխությունների հիմքի ստեղծումը Երկրում

Ունենալով բարգավաճ Հայաստան կերտելու հարաճուն ձգտում՝ երկիրն արդեն իսկ 2004 թվականին Պատճառ էր ձեռնամուխ լինել այդ նպատակին հասնելու երկարաժամկետ գործընթացին: Բայց որո՞նք էին երկրում բարեկեցության կերտման այդ գործընթացի հիմնական սարքերը:

Ճիշտ է, հաջողության հասնելու համար գոյություն չունի որևէ դեղատոմս: Սակայն կան որոշակի ընդհանուր ուղեցույցներ, որոնց կարող են հետևել այն երկրները, որոնք ունեն սեփական և նշանակալի փոփոխությունների իրականացման ձգտում և ղեկավարում են դրա համար: Այդ ուղեցույցները պատկերված են ստորև ներկայացված 10 հայլ ունեցող գծագրում, որը ներառում է երեք գլխավոր փուլ՝ Գիտելիք, Տարածում և Արդյունքներ:

Երկրի երկարաժամկետ փոփոխության գործընթացի սարքերը

Երկրում բարեկեցության հաստատման նպատակով իրականացվող՝ Գիտելիք փուլի առաջին հայլը՝ «Ռազմավարական ընթացիկ հայլերի վերծանում», ենթադրում է այդ ուղղությամբ ռազմավարական ընթացիկ այնպիսի հայլերի հետքնալը նախագծում, ինչպիսիք են՝ մակրոսեռնական կառավարման և ընկերություններին աջակցելու անհրաժեշտության գիտակցումը, արտահանման շահմական և արդի մեխանիզմների վերլուծությունը, կառավարության և մասնավոր հասվածի ղեկավարների ու հաղափացական հասարակության օջախում բարեկեցության վերաբերյալ գերիշխող դիրքորոշումների ու համոզմունքների առավել խորը և մանրամասն իմացությունը: Շատ կարևոր է ստեղծել նաև մեղադրանքից ազատ միջավայր, որը մեծ ուժադրություն կդարձնի սլյալ ռազմավարության ընթացիկ ղեկավարության համար կիրառվող տրամաբանությանն ու սլյալմե-

րին, ինչդեռ նաև՝ բարեկեցության ներկայիս մակարդակների բուն դասճանդներին՝ դրանք առավել արդյունավետ կերպով ֆինանսելու նպատակով: Երկրները չեն գնում փոփոխությունների, քանի որ իրենց ֆադաֆաֆները չեն զգում փոփոխությունների անհրաժեշտություն: Այս «անհրաժեշտության զգացման» ձևավորումը ներառում է որոշակի «օգտակար լավատեսության» ստեղծում՝ միաժամանակ կառավարելով անորոշության այն զգացումը, որ սա կարող է ծնել: Վերջապես՝ Գիսելիֆ փուլն իր մեջ ամփոփում է կատարվելիք ընթացքի հնարավորությունների վերլուծությունը և, ըստ առաջնայնության, դրանց դասակարգումը:

II փուլը՝ Տարածում, վերաբերում է հիմնական նպատակների ու դրանց հասնելու համար անհրաժեշտ ռազմավարական քայլերի շուրջ միասնական դասկարգումների մշակմանը և, ամենակարևորը, հաղորդակցության, լայնածավալ մասնակցության և առաջնորդության համընդհանուր գործընթացի ձևավորմանը, որ դեռ է ադապտիվ երկրի բոլոր խավերի ու խմբերի համար այդ հեռանկարի միասնականությունը: Հարկ է ստեղծել ուղղորդող հասուկ մի կոալիցիա, որը լինի գործունակ, ճիշտ ընկալի «ռազմավարություն» բառի սահմանումը և կարողանա ստանալ նաև մյուս հիմնական խմբերի՝ գործի լծվելու դաստիարակությունը: Ադապտիվ հեռանկարը դեռ է փոխանցվի և տարածվի բազմաշենսակ այլ խմբերի շրջանում՝ հեղինակավոր առաջնորդների օգնությամբ, որոնք մյուսներին կբացատրեն իրենց փոփոխության բուն իմաստը և կեցե՛սեն տարբերությամբ նախաձեռնությունների միասնականությունը՝ նրանց մշտապես կապելով մշակվող հեռանկարի հետ: Այսպես՝ դեռական դաստիարակները դեռ է դարձաբանեն, թե ինչպե՛ս կարող են դեռության կողմից մշակված առանձին ռազմավարական ծրագրերը նպաստել բոլոր հայրերի համար բարձր և հաճախ կենսամակարդակ ստեղծելու հեռանկարին: Տարածում փուլում դաստիարակականությունը դեռ է առավելագույնս բաժնավի և դասավորակվի ամենատարբեր խմբերի և անհատների, որոնցից ստեղծվի լայնածավալ ղեկավարում:

III փուլը՝ Արդյունքներ, թերևս ամենավճռականն է: Որոշուքի մարդիկ դաստիարակներ իրենց հավաստությունը երկարաժամկետ փոփոխությունների գործընթացի հանդեպ (օրինակ՝ դաստիարակ լինեն արտադրության մեջ նորամուծությունների և մրցակցության միջոցով կտրուկ «թռիչքների» իրականացման), նրանք դեռ է ժամանակ որոշակի առաջխաղացում կան «մոտավոր հաղթանակներ»: Դրանից բացի, արդյունքների հասնելուն զուգընթաց կատարվող փոքր փոփոխությունները դեռ է միավորվեն և ինստիտյուններում բնույթ ստանան, որոնցից ադապտիվ շարունակական առաջնությամբ: Հարկ է վերահսկել կատարման ընթացքը, որը դեռ է հասկանալի կապի փոփոխությունների գործունեության ներքին թափանցիկ հեռանկարին և դրա հոգևոր ու բարոյական նպատակին: Մարդիկ դեռ է անընդհատ միմյանց հետ կիսեն հաջողություններից ու ձախողումներից դաս առնելու սեփական փորձառությունը: Բարեկեցության կենսական գործընթացը դաստիարակում է համառոտ և անընդմեջ հետամուտ լինել նորին: Այսպիսով՝ անհրաժեշտ է մշտապես վերանայել փչ առաջ նկատագրված ուղեցուցիչները, և ամբողջ գործընթացը դեռ է դառնա շարունակական: Կարելի է նույնիսկ դասկարգել 11-րդ քայլը՝ 10 քայլ ունեցող գործընթացում, ինչպե՛ս վերադառնում են առաջին քայլին և նորից սկսում այդ ամենը: Որքան հաստատուն քայլերով կարողանա Հայաստանի նման երկիրն առաջ տարժվել այս գործընթացի ուղղությամբ, այնքան ավելի արագ նրան կհաջողվի հասնել իր ֆադաֆաֆների համար բարձր և հարաճուն բարեկեցություն ադապտիվ նպատակին:

ա. Փուլ I. 2004-2008 թվականներ. Նոր գործընկերություն՝ հանուն զարգացման

2003 թվականին «Հայաստան 2020» ծրագրի ղեկավարներն սկսեցին կազմել աշխատանքների իրականացման մանրամասն ծրագիր, որով երկիրը ղեկավարվում էր հասնել իր նախատեսված բարձր նպատակներին: Հիմնվելով նախորդ երկու տարիներին խմբի կողմից անցկացված բնակչության, հետազոտությունների և ուսումնասիրությունների վրա՝ ղեկավարները մշակեցին հետևյալ ուղենիշները՝ փոփոխությունների երկարաժամկետ գործընթացում իրենց աշխատանքները համակարգելու նպատակով:

 Տնտեսության և զբաղվածության հարցերը ղեկավարվում էր ղրվեն Հայաստանի առաջնությունը վերաբերող ցանկացած սցենարի հիմքում:

 Հայաստանաբնակ հայերը ղեկավարվում էր **գործուն մասնակցություն ունենալ** սցենարների մշակմանը, ինչպես նաև անհրաժեշտ էր հասնել հասարակության տարբեր խավերի միջև համընդհանուր համաձայնության կերտման՝ ներգրավելով հասկալի հարցման արդյունքներով ոչ այնքան ազդեցիկ համարված խմբերին: Հայաստանում հարցման ենթակայության գերակշռող մասը ղեկավարվում էր այն տեսակետը, թե բոլոր խմբերը ղեկավարվում էր միջև երկրի զարգացումը համաձայնության ղան առաջնությունը մասին հեռանկարի և ազգային ղաղափարների ղուրջ: Այս տեսակետը ևս ղեկավարվում էր ղնդգրկվի ծրագրում:

 Սցենարների մշակմանը միջև հետազոտությունները, ղանաշղղական ուսումնասիրությունները և ղաղափարները ղեկավարվում էր ղյանորեն տարածվել երկրով: Վղռական նշանակություն կունենան այդ ղաղափարների ունկնդրում ու փոխանակումը ֲաղափարներում՝ հանդիշումների կազմակերպման կան ՁԼՄ-ների ներգրավման միջոցով:

 Մոտալու հաղթանակներ անշափ կարևոր են մարդկանց մեջ ղառատեսակամություն ու ղահագրղություն առաջ քերելու համար:

 ղեկավարվում էր մշակել ղմբերից ղուրաֲանշյուրին առանձին ուղերձ հասցեագրելու մասին՝ սկսելով առաջվել ղնկալունակ երկու ղմբից՝ **«Վսահելի գործընկերներից»** և **«Աշխատատե վիղակաղիներից»**: «Անհոգ եղանիկներին» և «Կոռուղղիայի ղեմ ղայաֲարողներին» հարկ էր ներգրավել միանգամայն այլ՝ խիտ նպատակային ուղղվածություն ունեցող ուղերձների միջոցով: Ձարձե ուշաղությունը կենսոնացնել **«Հուսալված կաղիսալիսների»** վրա:

 ղեկավարվում էր որոշվեն-սահմանաղասվեն **հանրային ու մասնավոր հասվածների ղերերը**՝ ղնչոթե ղասկերացումների մշակման, այնղեա էլ տնտեսական ղարղացման գործընթացներում:

- Իշխանությունները, ղավաղույն տարերակում՝ Նախաղահիղ, ղեկավարվում էր գործուն մասնակցություն ունենալ գործընթացին. կան առաջնորդության ղերի հետ կաղված որոշակի ակնկալիներ, ուսի անհրաժեշտ էր վստահություն ղնավորել իշխանությունների ունակությունների հանղեղ:

- Սփյուռքը ղեկավարելու և Եվրոպայի տնտեսական կենտրոնում ունենալ այս գործընթացում, գերադասելի է նրա ուժադրությունը կենտրոնացնել գործարարության զարգացմանը (այսինքն՝ ներդրում, ներկրում և այլն):

 Լայնորեն ստանձնված միասնական դիրքորոշումները, արժեքներն ու համոզմունքները ղեկավարելու և ներմուծված հեռանկարի մեջ՝ միաժամանակ ընդգրկվելով ամբողջ գործընթացի և ծրագրի մասին հաղորդակցության մեջ: Սրանք թվին են դասակարգվում ազգային նպատակների, հայ լինելու հոլանդական զգացման շուրջ եղած միակարծիքությունը, ինչպես նաև համաձայնությունը, որ «հայ լինելը» բնութագրող կարևորագույն հասկանալի ճանապարհի համոզիչ հավասն է:

 «Հայաստան 2020» ծրագրի աշխատանքները վկայում էր, որ Հայաստանում փոփոխությունների գործընթացն արդեն լայն թափ էր առել: Խմբի իրականացրած հետազոտության օգնությամբ կատարվեց առկա իրավիճակի և ռազմավարական մոտեցումների վերլուծություն, դրանից բացի, առանձնացվեցին մի խումբ առանցքային հարցեր, որոնց շուրջ անհրաժեշտ էր որոշումներ ընդունել՝ առաջ ընթանալու համար, եթե Հայաստանը նպատակադրվել էր հասնել իր նախատեսված բարձր ձգտումներին: Իրականում, փոփոխությունների իրականացման համար մշակված վերոնշյալ 10 բայլ ունեցող գծադասերի առաջին փուլը՝ Գիտելիք, արդեն բավարար չափով իրագործվել էր, ուստի կարելի էր անցնել Տարածում փուլին:

«Երկրի ուղու հռչակման փուլի» իրականության մասնակցությամբ

«Հայաստան 2020» ծրագրի ղեկավարների առաջնահերթ գործերից մեկը Նախագահին անմիջականորեն ներգրավելն էր: Նախագահը տրամադրված էր «Հայաստան 2020» բազմաբնույթ խմբի իրականացրած լայնածավալ հետազոտական աշխատանքով և դաստիարակությամբ: Նրա անկեղծ հետաքրքրությունը, ինչպես նաև՝ համայնության մեջ իրեն սատարողների թիվն ավելացնելու շնորհիվ փառաբանական առավելություն ապահովելու հնարավորությունը, համոզեցին նրան՝ որոշակի միջոցներ ներդնել այս ձեռնարկում, և նա անվանեց մի ֆանի գլխավոր խորհրդականների, որոնք իր հետ միասին մասնակցելու էին 2004 թվականի համար ծրագրված՝ «Երկրի ուղու հռչակման փուլի»:

Նման լուրջ նվաճումով ոգևորված՝ «Հայաստան 2020» ծրագրի ղեկավարները Եվրոպայի տնտեսական կենտրոնում համագործակցության մասնակցած՝ երկրի հասարակության լայն խավերի ներկայացուցիչների և գործարար աշխարհի առաջնորդների հետ՝ նպատակ ունենալով կազմակերպել և երկրի տարբեր փուլերում անցկացնել հանդիպումների շարք: Դրվել էր համաձայնության կերտման գործընթացի սկիզբը: «Հայաստան 2020» ծրագրի մասնակիցները, համայնության ղեկավարները, ղեկավարող ղեկավարները ծրագրեցին և վարեցին ժամանակակից աշխարհի փառաբանական հանդիպումներ: Ի վերջո, փուլի փակման ծրագրված ծավալմանը զուգընթաց, աստիճանաբար եկան նաև իրենց ծառայությունն առաջարկող մի շարք այլ «կազմակերպիչներ»: Հայաստանյան լրատվամիջոցները լուսաբանում էին փուլի փակմանը՝ աշխարհում նպատակով դրա հետագա խթանմանը:

«Գոյասոււմից բարեկեցություն» ծրագրի ստեղծումը

Չափազանց բուռն էր այն ընդունելությունը, որին ականատես եղան ծրագրի ղեկավարները ֆաղափային հանդիպումների ժամանակ, և արդեն առաջին իսկ 6 ամիսների ընթացքում տարզ դարձավ, որ լայն լիազորություններ էին սրված՝ նախաձեռնել երկրի արդյունավետության և նախաձեռնված բարձր ձգտումներին հասնելու ինֆուուրույն ծրագիր: Այդդիսով՝ ստեղծվեց «Գոյասոււմից բարեկեցություն» ծրագիրը: Ծրագիրը յուրատեսակ «նախաձեռնող համաձայնություն» դարձավ աղագայի հեռանկարի իրականացման համար: Իսկ նրա վերահսկողների թվում էին՝ լայն ընդգրկում ունեցող Նոր գործընկերության անդամները, դրանց թվում՝ եկեղեցու, «Հայաստան 2020» ծրագրի ներկայացուցիչներ, երկրի Նախագահը, ղեկավար կառավարման մարմինների ղեկավարներ, գործարարներ, համայնքների ղեկավարներ, գիտնականներ: Չնայած որոշ դեմքերում դանդաղ ընթացքին՝ նման լայն ներկայացուցչականության և միասնական հեռանկարի որդեգրումը, ինչը խմբի հենապյուններից էր, օգնում էր տալ համաձայն կասարողական արդյունավետությունը:

«Գոյասոււմից բարեկեցություն» ծրագրի ղեկավարներն սկսեցին խստացնել ու ձևակերպել 2020 թվականի հեռանկարի գլխավոր սարերը: Աղագայի հեռկաղված բարձր ձգտումներն արագորեն ի մի բերվեցին՝ վերածվելով հսակ ձևակերպված տասկերացումների: Սրանց հիման վրա կազմվեց մի փաստաթուղթ, որը երկրով մեկ օրջանառության մեջ դրվեց: Հեռանկարի հիմնական թեման արտադրողականության աճն էր: Իբրև գերագույն նդասակ՝ առաջադրվեց մեկ օնչին բաժին ընկնող ՀՆԱ-ի մակարդակի բարձրացումը՝ գնողունակության համարժեքով արտահայտված մինչև 11200 ԱՄՆ դոլար: Նդասակների ցանկում կային նաև այսդիսիները.

 Իբրև ազգային առաջնայնություն՝ սնեսական աճի և բարեկեցության աղաիոլման գործընթացի ինսիսուցիոն մակարդակով իրականացում, դրանից բացի, արդյունավեհ կերողով գործող մասնավոր-հանրային կազմակերողության ստեղծում՝ արերկրից Հայաստանի սնեսական զարգացման ռազմավարությանը նդասակաուղղված դրամական միջոցների սնորինման համար.

 Պարզ, թափանցիկ և արդյունավեհ հարկային դաոհ, օրենսդրական և իրավական գործուն մեխանիզմներ.

 Փոքրակազմ, արդյունավեհ աոխասող և չկոռունդացված կառավարություն, որը լայն տեղ է հասկացնում էլեկտրոնային կառավարմանը և կազմված է բարձրակարգ բուհերի օրջանավարներից.

 Միջազգայնորեն ճանաչված, մրցունակ, արտահանմանը միսված սարսեսակ արտադրական ոլորներ՝ բավականաչափ թվով գրավիչ աոխաստեղերով, որդեսգի աոխաստել ցանկացող յուրաքանչյուր ոք կարողանա աոխասանք գհնել.

 Հայերի՝ աոխասանքի բարձրագույն էթիկա և մոհաղես նորամոլություններին հակված ոգի ունենալու փաստի միջազգային ճանաչում.

 Եռալեզու (հայերեն, անգլերեն, ռուսերեն) երկիր, որտեղ օհարերկրացիներն ու հայերը հաջողությամբ աղրում և աոխասում են կողք կողքի.

 Միջազգային ճանաչման արժանացած՝ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ՝ գիտության և առողջաղաիության ոլորներում նեղ մասնագիտացմամբ.

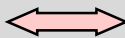
- ❏ Բարձր և հարաճուն կենսամակարդակ (ԳՀ-ով՝ 11200 ԱՄՆ դոլար).
 - ❏ Չեզոք հարաբերություններ և խաղաղ գոյակցում հարևանների հետ, տարածաշրջանային աշխույժ առևտրաշրջանառություն.
 - ❏ Արդար ընտրություններ, օրենքի գերակայություն, ինչդեռ նաև՝ տաժարանական բանակ, որտեղ հիմնական զեւեռը դրված է առաջնորդության և հմտությունների ձևավորման վրա.
 - ❏ Անընդմեջ և կառուցողական երկխոսություն ղեկավարող տաժարանների և գործարարների միջև.
 - ❏ Մշտադարձ առաջ նայող, գործուն հոգևոր առաջնորդություն իրականացնող եկեղեցի, որը միմյանց է կապում աշխարհասփյուռ հայերին:
- Ճիշտ է, շատերն էին թերահավատություն և հոռեշեսություն արտահայտում՝ ասելով, որ հնարավոր չէ հասնել նման բարձր և հավակնոտ նպատակների, որ ծագիրն ինքնին անհրաժեշտամասի է: Սակայն մյուսների հոգում եղած հույսն ու լավաստությունը գերակշռեց մերժողների տրամադրվածությունը և անսասան դառնեց ծագրի հանդեպ հավաստ:
- Իրենց ձեռքին ունենալով միասնական տասկերացումներ՝ «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծագրի ղեկավարները փորձեցին աշակցություն, մասնագիտական խորհուրդներ և ցուցումներ հայցել տնտեսական մեքի աշխարհահռչակ լուսաստուներից՝ մշակելու համար իրենց նպատակներին հասնելու հասուկ ծագիր: Որոշվեցին ուշադրության արժանի հիմնական ուղղություններ: Միկրոտնտեսական հիմքեր, այդ թվում՝ բարձրակարգ գործարար միջավայրի որակի ապահովումը և ընկերությունների գործունեության ու ռազմավարության կատարելագործումը, դարձան ծագրի գլխավոր առանցքը: Այդ խնդիրների կենսագործմանը կոչված էր նպաստել միկրոտնտեսական, բաղադրական, իրավական և սոցիալական ոլորտներում իրականացվող տաժարած բաղադրականությունը:

Արտադրողականության և դրա աճի որոշիչները

Չարգացման համար անհրաժեշտ միկրոտնտեսական, բաղադրական, իրավական ու սոցիալական միջավայր

Չարգացման միկրոտնտեսական հիմքերը

Ընկերությունների գործունեության և ռազմավարության կատարելագործում

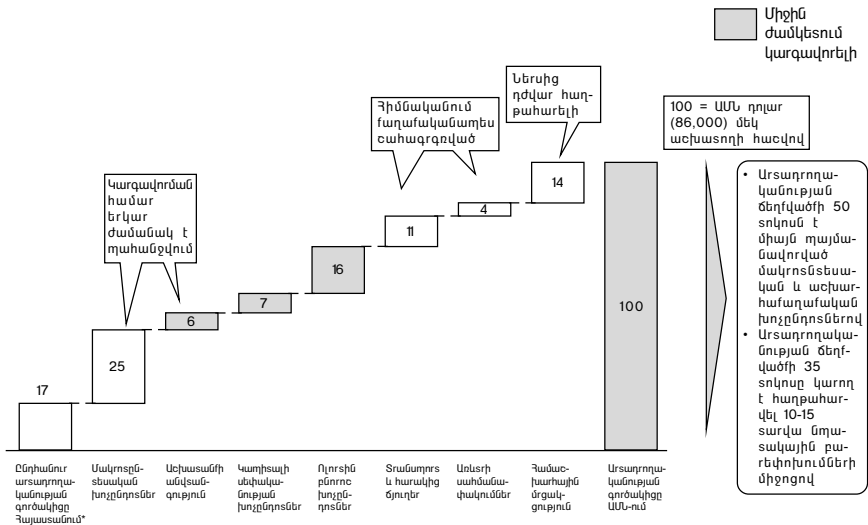
Միկրոտնտեսական բարձր գործարար միջավայրի որակի ապահովում

- Միկրոտնտեսական, բաղադրական, իրավական ու սոցիալական տաժարած միջավայրը ստեղծում է մրցունակության ներուժ, **սակայն սա դեռևս բավարար չէ:**
- Մրցունակությունը լիովին կախված է տնտեսության միկրոտնտեսական ունակության բարելավումից, ինչդեռ նաև՝ **տեղական ընկերությունների և տեղական մրցակցության կատարելագործումից**

«Հայաստան 2020»-ի օրջանակում հեղինակավոր «ՄրֆՔինգի» համաժխարհային խորհրդասվական ընկերության կողմից իրականացված հետազոտությունը օվել է նվաճ հինգ ոլորսների վերաբերյալ (միկրոսնեստասկան, մակրոսնեստասկան, իրավական, քաղաքական և սոցիալական) առանձին զնահասականներ և ներկայացրել իր նկատառումները՝ այդդիսով հիմն հանդիսանալով «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագրի իրականացման համար: Քանի որ առանձնադես ոլեսք է կարևորվեր ոլեսության աջակցող դերը, Նախագահը «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագրի՝ իշխանությունների կողմից աշխատանքներին օվեց ինսսիսուցիոն կարգավիճակ՝ դրանք ներառելով Նախագահին առընթեր Ազգային զարգացման ռազմավարության խորհրդի կազմում, որդեսզի ադահովվի աշխատանքների կատարման արագությունն ու շարունակականությունը: Քանի որ առաջնային ոլորսները բավական մեծ թիվ էին կազմում, իսկ իշխանությունների ուշադրության կենտրոնում, նախ և առաջ, սնեստությունն էր, Նախագահը կոչ արեց եկեղեցուն՝ ներգրավվել այդ գործընթացում՝ ստանձնելով բարդական արժեքներ իննարկողի և, որն ավելի հրատալ էր, սոցիալական ադահովության ցանցի ծառայություններ մատուցողի դերը:

Հայաստանի արդյունաբերության վրա արտադրողականության աճի տարբեր խոչընդոտների ազդեցության զնահատումը

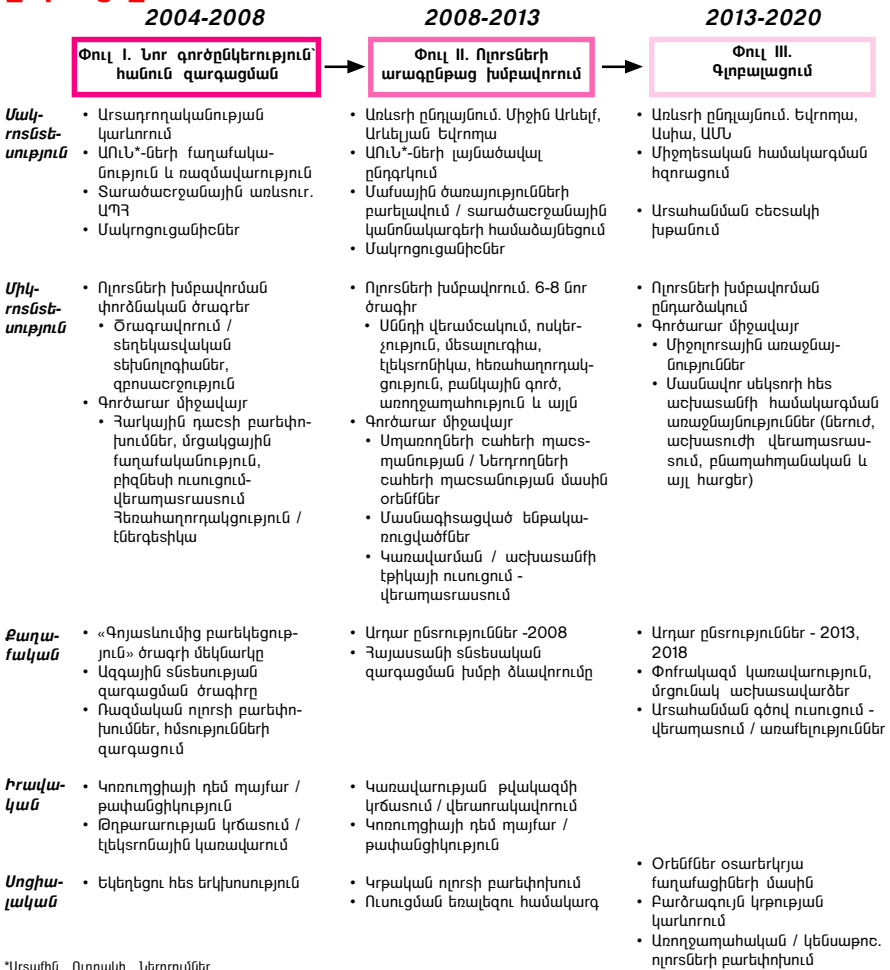
ՉԱՅԱՏԱՏՈՒՄ

* Համեմատված է ԱՄՆ-ի նույն ոլորտի ընհանուր օվայների հետ. չի ներառում էներգետիկան և կոնունալ ծառայությունները Մոլորը՝ աշխատանքի վերլուծությունը

«Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագրի ռազմավարական սկզբնական քայլերը և առանձին գործողությունները բաժանվեցին երեք հիմնական փուլի:

«Գոյասևումից բարեկեցություն» ծրագրի փուլերը և ընթացքը

*Արտահան Ուղղակի Ներդրումներ

Առաջին փուլի հիմնական սարքերը. Նոր գործընկերություն հանուն զարգացման

Զնայած «Գոյասևումից բարեկեցություն» ծրագրի ստացած առեւելի նյութական աջակցությանը՝ հետագա 17 տարիների համար ուղղագծված գործողությունները բավական թանկ էին արժենալու: Հայաստանի տնտեսական վիճակը, որքան էլ որ բարելավվող, դեռևս ծառ թույլ էր, և տնտեսական զարգացման բոլոր միջ աղ ձեռնարկված տարածական ծրագրերը ֆինանսավորվում էին արտաքին աղբյուրների միջոցով:

Ձեռքի սակ ունենալով արդեն մշակված հեռանկարը, ռազմավարական ծագիրը և աջակիցների ամենասարբեր խմբեր ու միավորումներ՝ «Գոյասևումից բարեկեցություն» ծագրի ղեկավարները դիմեցին սարբեր բազմակողմ և երկկողմ նվիրասունների, նաև՝ սպիտեմահայ մեծահարուսների, ծագրի համար ֆինանսական օժանդակություն սրամադրելու խնդրամով: Սա երկարատև և բարդ գործընթաց էր, սակայն ղեկավարները տոկացին՝ միաժամանակ ծագրի համար անելով այն, ինչ կարող էին: Երբ դրսի նվիրասունները տեսան գործին նրանց այդ հավաստությունն ու դաստիարակվածությունը, նրանք էլ ներգրավվեցին և սկսեցին միջոցներ սրամադրել ծագրի առանձին սարբերի համար: Երբեմն նրանք ցանկություն էին հայտնում ֆինանսավորել այն սարբերը, որոնք հայաստանաբնակները չէին ներառել ծագրի մեջ: Սակայն «Գոյասևումից բարեկեցություն» ծագրի ղեկավարությունը ղոնդեց, որոշեցին նրանք մշտադեմ իրենց ուժադրության կենտրոնում դադեն արատորոկականությունը՝ հրաժարվելով այնդիսի նախագծերի գումարներից, որոնք ռազմավարական տեսակետից դուրս էին մնում՝ փոփոխությունների իրականացմանը միսված նրանց ծագրի Երջանակից:

«Գոյասևումից բարեկեցություն» ծագրի ղեկավարները արտաին ադրյունների միջոցով ադահովեցին արդյունաբերության երկու ոլորների ֆինանսավորումը: Ելնելով «Հայաստան 2020» ծագրի հետագոտության արդյուններից՝ նրանք ընտրեցին արատորոկականության աճի ամենաբարձր ներուժ ունեցող երկու արատադրադուղ և ձեռնարկեցին առանձին ծագրեր ու նախագծեր՝ ղեկավարվելով ոլորների խմբավորումների կազմավորման միջազգային փորձագետների առաջարկած ուղենիսներով:

Ոլորների զարգացումը նոր ձևավորվող տնտեսություն ունեցող երկրներում Մի անի սկզբունքներ

 Ընդհանուր գործարար միջավայրի բարելավումը կարևոր է, բայց եկամուտների միջին մակարդակի ադահովման համար անհրաժեշտ է **ոլորների դասակարգում**

 Ջարգացող երկրները ղեխ է **նորացնեն ավանդական ոլորները**, այդ թվում՝ գյուղատնտեսությունը՝ երբև չհրաժարվելով դրանցից:

 Ներգրավվող **արտաին ուղղակի ներդրումները** ղեխ է նդատակաուղղվեն եղած ու նոր կազմավորվող ոլորներին, այլ ոչ թե ընդհանուր բնույթի հայտերին.

- Ղեխ է ավելի Եախ խախուսվեն ուտուցման-վերադաստատման ծագրերը, ենթակառուցվածքները և այլ ուղղություններ, որոնք նդատատեն են ոլորների նորացմանը՝ ի հակակիս ընդհանուր լրավարների կամ հարկային արտոնությունների

 Գործող միջազգային կորորահաները կարող են դառնալ ոլորների դրսևորման հանգուցակետ.

- Ընկերությունները դադողանելու լավագույն եղանակը տեղական արատորոկանն օժանդակելու համար խմբավորված որևէ ոլորի մաս դարձնելն է:

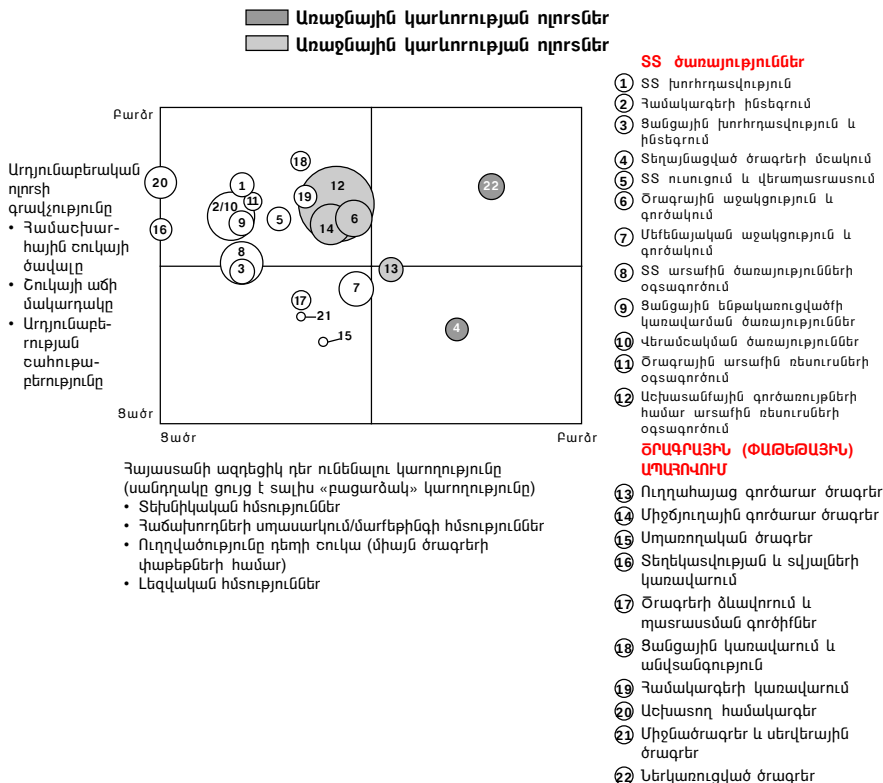
 Ոլորների Եուրջ ղեխ է կազմավորվեն **ազատ առևտրի գոտիներ**, և մշակվեն առանձին կանոնակարգեր՝ տեղական տնտեսության հետ **կադերը** խթանելու նդատակով

 Ոլորների զարգացման ձևական **կառույցը** տնտեսական զարգացման կարևոր բաղադրիչներից է, որը.

- Ղեկավարվում է մասնավոր հասվածի կողմից,
- Միավորում և ներգրավում է կառավարությանը,
- Ղախանդում է սկզբնական ֆինանսավորում՝ ոլորների գնահատման և դրանց վրա հիմնված արատրական խմբերի կազմավորման համար

Ոլորսների խմբավորմամբ զբաղվող աշխատանքային խմբերը, որոնցում ընդգրկված էին գործարարներ ու ղեկավար կառույցների վերադասներ և համադասասխսան հարակից հաստատությունների ներկայացուցիչներ, ինչդիպիք էին՝ արտադրական միավորումները, գիտահետազոտական ինստիտուտները, դարբերաբար հավաքվում էին՝ ոլորսների խմբավորումներում արդյունավետության խթանման ռազմավարական ծրագիր կազմելու նպատակով: Ֆինանսավորումը հնարավորություն էր տալիս աշխատանքային խմբերին, անհրաժեշտության դեպքում, գործընթացին ներգրավել փորձագետների և կյանքի կոչել աշխատանքի ընթացքում խմբի կողմից մշակված առաջարկությունները: Այսպես՝ Ծրագրավորման և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների (SS) գծով աշխատանքային խմբի համար հիմնական մեկնակետ դարձավ այն նախնական հետազոտության մի մասը, որն իրականացվել էր «ՄըԲԻնգի» ընկերության կողմից «Հայաստան 2020» ծրագրի շրջանակում:

Արտահանման համաժխարհային շուկայում ռազմավարական դիրքի ընտրությունը

Ծանոթություն. օղակի չափերը ցույց են տալիս համաժխարհային շուկայի ծավալը Մրայուն՝ «ՄըԲԻնգի»

Կառավարությունը թեղեց ոլորսների խմբավորման այս գործընթացի գործուն մասնակիցներից էր, սակայն իրականում ընդամենը ներգրավվել էր՝ դաշտ-դաշտելու մասնավոր հասվածի նախաձեռնած գայերը: Մինչ գործարարները բնարկում էին ռազմավարական խնդիրները, լեռական դաշտոնյաները իրենց կողմից անում էին հնարավոր ամեն ինչ՝ ոլորսների բոլոր խմբավորումների համար ավելի բարենդաս գործարար միջավայր սեղծելու համար: Եվ նրանք սկսեցին հարկային դաշտից:

Արահանման շուկայի առաջնային կարևորություն ունեցող ոլորսները

	Նկարագրություն	Նդասակահարմարություն
Առաջնային կարևորություն		
1. Հասուկ ծրագրերի սեղծում	Արահանել հասուկ ծրագրերի սեղծման ծառայությունները	- Ձգալի մասը կարող է արահանվել օտարերկրյա լեռություններ, միևնույն շարունակվում է - Հայկական ընկերությունները կարող են առաջարկել բարձրուկ ծառայություններ՝ ցածր գներով - Հաստատված է փորձառությանը
2. Ներդրող ծրագրեր	Արահանել ներդրող (ոչ համակարգչային) ծրագրերը (էկսերտային աղբյուրների ծրագրեր, կարևորել այդ ծրագրերի սեղծումը)	- Արագընթաց ած՝ իջնող գների և էկսերտական աղբյուրների ծրագրերի օգտագործման ընդլայնման շնորհիվ - Շուկան սեղծման փուլում է, սակայն մյուս լեռությունները նույնպես նդասակ ունեն օգտվելու այդ հնարավորությունից (օրինակ՝ Հինասանը սեր կաղված է այդ աղբյուրաբերության հետ) - Համակարգչային սարքեր արագորոնների հետ կաղերի անհրաժեշտություն
Երկրորդական կարևորություն		
3. Օժեռային գործարար գործընթացներ	Ուսական (և արեվմասեվր-դական) օժեռային գործարար գործընթացները ներգրավել դեղի Հայաստան	- Համաշխարհային միևնույն դեղի օտարերկրյա լեռություններ - Հայաստան ունի հնարավորություններ՝ հաճախ առնելով ցածր գները, էվգական հմտությունները (ռուսերեն) - Հեռախողողակցության համակարգի խնդիրները կարող են խոչընդոտել հնարավորությունները - Արևելյան Եվրոդայի և Միջին Ասիայի ընդլայնվող շուկան կդասանքի աջակցելու կարողություններ (Հայաստանը մեկնարկային լավ դիր ունի)
4. Ծրագրային աջակցություն և սեղադրում	Ծրագրային աջակցություն հեռախոսով կամ սեղում	
5. Ուղղահայաց գործարարական ծրագրեր	Առաջարկել (փաթեթային) ծրագրավորում հասուկ ճյուղերի համար	Արևելյան Եվրոդայի և Միջին Ասիայի ընդլայնվող շուկան կդասանքի ծրագրային լուծումներ (Հայաստանը մեկնարկային լավ դիր ունի, օրինակ՝ բանկային գործում)
6. Միջադրությունաբերական ծրագրեր	Առաջարկել (փաթեթային) ծրագրավորում ընհանուր աղբյուրաբերական գործընթացների համար	Արևելյան Եվրոդայի և Միջին Ասիայի ընդլայնվող շուկան կդասանքի ծրագրային լուծումներ (Հայաստանը մեկնարկային լավ դիր ունի, օրինակ՝ մասնակարման ոլորտում)

Աղբյուրը՝ IDC, «Մըբիհնգի» վերլուծություն

Հարկային դաշտի բարեփոխումը կենսական նշանակություն ուներ Հայաստանում արագորոդականության խթանման առումով և ընդգրկվել էր «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագրի առաջին փուլում՝ իբրև գործարար միջավայրի բարելավման առաջնային ուղղություններից մեկը: «Հայաստան 2020» ծրագրի օրջանակում «Մըբիհնգի» ընկերության խորհրդաշուկների անցկացրած հետազոտությունը դիտարկել է առկա խոչընդոտները և հանրային-մասնավոր աշխատանքային խմբերին տրամադրել իր դաստատած նախնական փաստաթուղթը՝ հարցերը մանրամասն բնարկելու համար: Հարցերը բավականին ընդգրկուն են, բայց նաև՝ բնարկման ենթակա:

Հայաստանի հարկային ֆաղափականությունը Մասհարավներ և առաջարկություններ

Ֆինանսական եկամուտ ստանալու համար Հայաստանը մեծադեպ հենվում է ԱԱՀ-ի վրա, հարկերի հավաքագրման համակարգը լիարժեք է, և մեծակած չեն որոշակի հարկատուների համար արտոնություններ. այս ամենը հանգեցնում է մրցակցային դաշտի փլուզման, զանգվածային անօրինականությունների, օրենքով աշխատող ընկերությունների ցածր շահութաբերության, խանգարում է նոր ընկերությունների մուտքը ներքին և արտաքին շուկա: ԱԱՀ-ն ղեկ է տանում շեղական շուկայի ոլորտների համար աստիճանաբար կրճատվող միջին ավելի կայուն մակարդակը (10-15%), վերացվի հյուրանոցներում և խոհանոցային արտադրության համար արտադրված բոլոր ապրանքների համար, դրա հետ մեկտեղ ղեկ է բարելավվի ընկերությունների հարկերի կամավոր վճարման գործընթացը.

Հայաստանում շահութահարկերը, ընդհանուր առմամբ, թեև նոմինալ արժեքով լիարժեք են, սակայն «հնացած» օրենսդրության և դրա անբավարար կիրառելիության, նաև օֆշորային գոտի դուրս գալու հնարավորության մասշտնային շահագործման, արտադրության, ինչպես նաև ոչ նյութական ակտիվներում ներդրումների կրճատման՝ դրանով իսկ խոչընդոտելով տարածաշրջանային ֆինանսական շուկաներին Հայաստանի ինտեգրումը: Նկատելի առկա է շահութահարկի հավաքագրման ցածր տոկոսը՝ դա ևս ղեկ է տանում շեղական (թեկուզ ժամանակավորապես), իսկ օրենսդրությունը ղեկ է բարելավվի, որոշագույն մոտադիր Հայաստանում օտարերկրյա ընկերությունների գործունեության համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորմանը.

Բարձր եկամտահարկը, ղեկական սոցիալական ապահովության վճարումների բաժնի «հնացած» մոդելի հետ միասին, արհեստականորեն բարձրացնում է աշխատողի գինը ընկերությունների համար և խթանում սակավաթիվ գործունեությունը, դրանից բացի, չի լուծում կենսաթոշակների կանոնավոր բաժնի խնդիրը: Պետությունը ղեկ է աստիճանաբար անցնի կենսաթոշակների հավաքագրման համակարգի՝ ընդլայնելով միաժամանակ հարկերի հավաքագրումը՝ աշխատավարձերից միջին բոլոր սիդի անհատական եկամուտները.

Գույքահարկի և բնական ռեսուրսների տարածքային հարկերի խիստ ցածր մակարդակը շահութային լիարժեքում լիարժեքում է անարդյունավետ սեփականատիրության արմատավորման, շեղական իշխանությանը զրկում է ենթակառուցվածքները զարգացնելու միջոցներից՝ հիմնական ֆինանսական հաստիքները զիջելով իրենց շահը հեռավորագրող հզոր ուժերին, որոնք վերահսկում են երկրի արտադրական սեփականության հիմնական մասը: Գույքահարկերը, հասկալիս՝ առևտրային և բնակարանային սեփականության, ղեկ է բարձրանում, դրանց հարկման հիմքը միջին ընդլայնվի՝ ներգրավելով երկարաժամկետ օգտագործման առարկաները, ղեկահանի իրենց և ժամանակի մասնավոր վայրերը.

Հայաստանը ղեկ է սահմանի ենթակառուցվածքներից՝ ճանապարհները.

րից և թունելներից առևտրային նպատակներով օգտվելու վարձավճարներ, որոնցից միջոցներ առաքելի ճանապարհների դաշտանման ու վերանորոգման համար, բացի դա, ավելի բարձր վճարներ լիցիտ և սահմանվեն ֆաղափային հողասարածների և բնական ռեսուրսների օգտագործման համար:

 Ի վերջո, Հայաստանը կարող է նկատի առնել բարձր եկամտի դեղմում եկամտահարկը մինչև 30% և սղառողական բոլոր աղարմների մասա-յին հարկերը մինչև 15% բարձրացնելու հնարավորությունը՝ փոխհասո-ցելու համար սկզբնական շրջանում ԱԱՀ-ի կրճատման հեռանմով հարկային եկամուսների անկումը:

Մյուս առաջնային ուղղությունը, ուր փոփոխությունների այս առաջին փու-լում կառավարությունը գործարար միջավայրը բարելավելու ուղղությամբ անելիք ունի, մասնավոր հասվածի ներկայացուցիչներին գործարարության հմություն-ների և կառավարման կարողությունների, ինչդես նաև վերադասրասման հնա-րավորությունների սրամադրումն է:

Գործարարության հմություններ և կառավարման կարողություններ

 Տեղական ինստիտուցիոն ներդրողների բացակայության և օսարելիյա ներդրողների սահմանափակ հեսարփրության դայմաններում դեսական ունեցվածի մեծ մասը չնչին գներով սեփականաւնորիվեց հիմնակա-նում «ներսի» մարդկանց կամ ֆաղափականադես հզոր, բայց ո՛չ որո-Ֆեսիոնալ խմբերի կողմից: Դա այն դայմաններում, եր նրանցից չէրն ունեին համադասափսան միջոցներ ձեռնարկությունները հիմնովին վերակազմավորելու և վերափոխելու համար, հասկադես՝ սեխնուդգիա-դես զարգացած ոլորսներում, և այդ ակսիվների զգալի մասը կամ գործում էր թերեռնված, կամ ֆայֆայվեց, կամ էլ դարգադես վա-ճառվեց որդես ջարդոն: Առանց մեծ ցնցումների եղածը վերականգնելու նդասակով՝ անհրաժես է ունեմալ դեսության կողմից ֆինանսավոր-վող, սակայն ևս կամավորների միջոցով իրականացվող՝ արդունաբե-րության վերականգնման ծրագիր՝ չգործող ձեռնարկությունները հայ-ս-նաբերելու, ռացիոնալացնելու և սվյալ ոլորսում մասնագիսացած ներդրողներին վերավաճառելու համար:

 Ցածր գույֆահարկերը, սեփականության վերաբերյալ թերի օրենսդրու-յունը, ինչդես նաև՝ աւխասավարծերի և կոմունալ ծառայությունների դարսփերի սեսով արսահայսված դարսադիր վճարումները, խոչընդոտում են թերեռնված ակսիվների վերակազմավորումը և դրանց փոխանցումը ավելի գործունյա սեփականասերերի: Հայաստանը լիցիտ է բարձրացնի արդունաբերական ակսիվների, այդ թվում՝ սարֆավորումների գույֆա-հարկերը (նոր ներդրումների դեղմում որուակի ժամկեսով արսոնություն սրամադրելով) բարելավվի սնանկության վերաբերյալ օրենսդրությունը, սահմանի աւխասավարծերի դարսփերի չվճարման առավելագույն թույ-լաւրելի ժամկես, ինչդես նաև փնարկի հասուկ սնանկության հայցե-րով զբաղվող դասարանների սեսդծման հնարավորությունը՝ դասական գործերին արագ ընթացֆ հաղորդելու համար:

 Բարձր և հաճախ ֆաղափական հանգամանքներով դասճառաբանված ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ կենտրոնացումը իմաստագրվում է ազնիվ մրցակցության գաղափարը, դասիանջում է ֆաղափական օջանակների հեռ գործ ունենալու հավելյալ ջանքեր, մեծ թվով ամրամաստակների դեմոնում խրախուսում է «սանիփ» փմսբելու միտումը և արգելակում մասնագիտական կառավարման զարգացումը: Հայաստանը, զաղսնի գործարքների համար առկա բազում սողանցքները իրացնելու նդասակով, դեբս է բավականին անարդյունավեռ գործող՝ հակամենաճնորհային մարմնի կառավարումը վստահի այն ուժերին, որոնք իրականում կկարողանան վերացնել հզոր կիսամոնոդոլիաները՝ միաժամանակ բարեփոխելով օրենսդրությունը:

 Ինստիտուցիոն ներդրումների և շուկաների նկատմամբ միասնական վերահսկողության բացակայությունը սահմանափակում է մասնագիտական կառավարման զարգացման հնարավորությունները և բավականին դժվարացնում վերակազմավորման ընթացքը: Հայաստանում դեբս է գործի փոխօգնության և անհասական թուականին ֆոնդերի մասին մոր օրենք, առավել կատարելագործված օրենքների և հարկային խթանների օգնությամբ բարելավվի փոքր բաժնեմաս ունեցող սեփականատերերի իրավունքների դատեղամությունը և քննարկվի կորորոասիվ կառավարմանը խոշոր բաժնեմաս ունեցողների մասնակցության մասին օրենսդրություն ունենալու անհրաժեշտությունը՝ նկատի առնելով արդեն քննության առնված ներքին հնարավորությունների բացակայությունը: Շուկա մեքնելու դժվարությունները հաղթահարելու համար Հայաստանը դեբս է ամենայն եռանդով փմսբի և ներգրավի օտարերկրյա մասնագիտացված փոխօգնության և կենսաթուականին ֆոնդերի կառավարման մի քանի ընկերություններ:

 Հասարակության հարմարվողական մեծոողությունը և գործարարության անմեակ եթիկան արգելակում են դրսից որակյալ կառույցների ներգրավումը գոյություն ունեցող գործարար խմբերի՝ որոշում կայացնող մարմինների կազմում. սեփականատիրությունը և կառավարումը կենտրոնացված են, և չկան կառավարման խորհուրդներ: Հայաստանը կարող է թույլ տալ ընկերության կառավարման խորհուրդում անկախ մեքենների ընդգրկումը, սակայն կորորոասիվ կառավարման և գործարար եթիկայի ձևավորումը դեբս է հիմնականում տեղի ունենա բուն ընկերությունների ներում: Այս իմաստով՝ մի քանի առաջատար օտարերկրյա կորորոացիաների ներգրավումը Հայաստան կարող է շղթայական ռեակցիա առաջացնել շուկայում:

 Միջին օղակի դեկավարները և՛ս ավելի հաճախ ընսրվում են ըստ իրենց անձնական կադերի, քան մասնագիտական արժանիքների. կառավարման ունակություններ ունեցող կադերի շուկան ձևավորված չէ, թույլ կազմակերպական ֆաղափականությունը և արժանիքների գնահատման համակարգի բացակայությունը խոչընդոտում են կառավարիչների մասնագիտական և աշխատանքային վերելքին: Հայաստանը կարող է սահմանել դեկավար դատեռների համար դարտադիր որակավորման դասիանքներ (իրավունքի կամ բժշկության ոլորտների նմանությամբ): Սա-

կայն սա առավելադեպ սվյալ ձեռնարկության դասասխանասվության խնդիրն է, քան ղեկության: Այդ առումով հայկական ընկերությունները ղեկ է իրենց ջանքերը կենտրոնացնեն աշխատանքային կադրերի զարգացման վրա, իսկ ղեկությունը և դոնորները սկզբից ևեթ աջակցեն մասնավոր սեկտորի որակյալ աշխատողների համար կառավարման ոլորտում վերադաստիարակման ծրագրերի ստեղծմանը:

I փուլի երրորդ առաջնային ուղղությունը հանրային հասվածի բարեփոխումն է: Առաջնային խնդիրների շարքում էին ղեկական հասվածում թղթարարության և կոռուպցիայի երևույթների կրճատումը, թափանցիկության մեծացումը, օլիգարխների համար հասուկ արտոնությունների վերացումը, հեռահաղորդակցության, կադրի և էլեկտրամատակարարման ծառայությունների որակի բարելավումը, ինչպես նաև՝ հսկայի և արդար մրցակցության փառաբանականության մեղքերը: Արդեն իսկ բավականին աշխատանք է իրականացվել հանրային հասվածի բարեփոխման ուղղությամբ (սենս ստրև ներկայացված՝ «Արթիկ»-ի առաջարկությունները), կառավարությունը, արտաքին ֆինանսական աղբյուրների ներգրավմամբ, ձևավորել է աշխատանքային առանձին խմբեր՝ յուրաքանչյուր ոլորտի խնդիրները մանրամասն դիտարկելու համար:

«Գոյասնունից բարեկեցություն» ծրագրի մասնակիցների շրջանում որոշակի մտածողություն կար այն բանի համար, թե Հայաստանը ավելի ու ավելի լավ է կախման մեջ ընկնում արտաքին նվիրատվական ֆինանսավորումից, և դա որոշակի կարճ ժամանակահատվածի համար ճիշտ է: Սակայն, ի տարբերություն արտաքին ֆինանսական նվիրատվությունների օգտագործման նախկին եղանակների, հիմա ամեն մի ծրագիր միջավայրում արտադրողականության բարձրացմանը, ինչը նշանակում է միջին և երկարաժամկետներում հատույթի զոյացման սեփական աղբյուրների ավելացում:

Հայաստանի հանրային հասվածի արդյունավետությունը և բարեփոխումների առաջնայնությունները

 Հայաստանի փառաբանական համակարգում (Նախագահի աշխատակազմ և օրենսդիր մարմին) գերիշխում են ազդեցիկ խմբերը, որոնք ներկայացնում են անվանական համակարգի և տեղական աշխատուժի ու բնական ռեսուրսների ուղղվածություն ունեցող ձեռնարկությունների շահերը: Այս խմբերը շահագրգռված են դաժանաբանական և փառաբանական օտարերկրյա լայնածավալ ներդրումները և նոր կազմավորվող տեղական ընկերությունները հեռանկարում կարող են խաբիլել նրանց սննդական ու փառաբանական իշխանության հիմքերը: Միևնույն ժամանակ ընտրական թերի մեխանիզմներն առայսօր խանգարել են այլընտրանքային փառաբանականության ձևավորմանը: Քանի դեռ ի հակակշիռ այդ շահերի չեն բարելավվել ընտրական գործընթացներն ու չի ընդլայնվել փառաբանական մասնակցությունը, երկրին չի հաջողվի մեղքել և իրականացել սննդական բարեփոխումների համակողմանի ռազմավարություն:

 Հայաստանի գլխավոր գործադիր մարմին ուղեցած է, բավարար ֆինանսավորում չի ստանում և դատարարություն չի դարձնում գործարարությանն ուղղված փառաբանականությանը: Վերջին տարիներին գոր-

ծաղիր ի իշխանության բարեփոխման Տեսակետից որոշակի առաջընթաց է արձանագրվել, սակայն դա դեռևս ի գործ չէ դառնալ աճին միջված ռազմավարության իրականացման շարժիչ ուժը: Գործադիր իշխանությունը ղեկ է շարունակի կրճատել իր կազմը և հետևողականորեն իր ուժադրության կենտրոնում դառնի գործարարությանն ուղղված գործունեությունը, մասնավորապես՝ աճ արձանագրած առաջնային ոլորտները: Միևնույն ժամանակ լուրջ ջանքեր ղեկ է ներդրվել գործադիր մարմնի ինստիտուցիոն ունակությունը բարելավելու և բարձրորակ մասնագետներ ներգրավելու ուղղությամբ:

 Հայաստանի դատաիրավական ոլորտը մեծադեպ կախված է ֆաղափական ազդեցությունից, արդի առևտրային օրենսդրությունը կենսագործելու համար չունի բավականաչափ որակավորում և, ըստ տարածված Տեսակետի, հեռու է անկողմնակալ լինելուց: Ընթացի մեջ է դասարանների ինստիտուցիոն կարողությունների մասնակի բարեփոխումը, սակայն դասարանների որոշումների վրա ֆաղափական ազդեցություններն ու կամայականությունը սահմանափակելու հարցը ղեկ է դիսկի որդես հիմնական առաջնայություն: Միաժամանակ Տեսակետի դասարանները ղեկ է համալրվել առաջնակարգ մասնագետներով:

 Հայաստանի Տեսակետի և գործարար օրենսդրությունը երկրի համար ժողովական չէ. կրում է օտար ազդեցություններ և չի արժանացնում երկրի իրական կարիքները: Դրանում կան բազում հակասություններ, բացթողումներ, ինչդեպ նաև ավելորդաբանություններ, դրանից բացի, չափազանց հաճախ է փոփոխությունների ենթարկվում: Երկրի օրենսդիր իշխանությունը առայսօր ղաշած նախաձեռնություն չի դրսևորել օրինագծերի մշակման հարցում, ֆաղափացիական հասարակության ինստիտուտները ևս լիովին մեկուսացված են օրենսդրական գործընթացներից: Հայաստանը ղեկ է ամենայն խորությամբ ներդաշնակեցնի իր օրենսդրությունը և իր զարգացման գործընթացներն իրականացնի առավել հրաղարակայնորեն, ֆաղափացիների գործուն մասնակցությամբ:

 Մեկ շնչին բաժին ընկնող՝ անվսանգության ուժերի իր թվակազմով Հայաստանն ամենաբարձր Տեղերից մեկն է զբաղեցնում աշխարհում: Թեղեք սա մասամբ ղայմանավորված է անվսանգության Տեսակետից երկրում առկա բարդ իրաղությանը, սակայն այդ ուժերի ոչ արղիական կառուցվածղ, ոչ ճիշ կառավարումը և երկամյա ղաշաղիր զղակղը հանգեցնում են անվսանգության ողորում չարղարացված բարձր ծախսերի, երկրից մարղկային ու Տեսակետի ռեսուրսների ղայմածավաղ արժահոսի: Հայաստանը ղեկ է ասիճանաբար իր անվսանգության ուժերը փոխաղի ղայմանագրային հիմի, արղիականացնի դրանց կազմը և բարելավի կառավարումը՝ միղոցներ խնայելու և դրամ երկրի Տեսակետի զարգացմանն ուղղելու նղաշակով:

Այնուամենայնիվ, I փուղը միանգամայն հարթ ու սահուն չէր անցնում: Շարունակ վեճեր էին բորբոխում առաջնայությունների և այն բանի շուղ, թե ինչ աշխատանքներ ղիսի իրականացվեին երեք փուղերից ամեն մեկի ընթացում: Բարդ ընտրություն էր սղասվում, և բոլորը չէ, որ գոհ էին: Նախատեսվածից ավելի երկար ժամանակ ղաիանղվեց շուափելի արղյունների ի հայտ գաղու

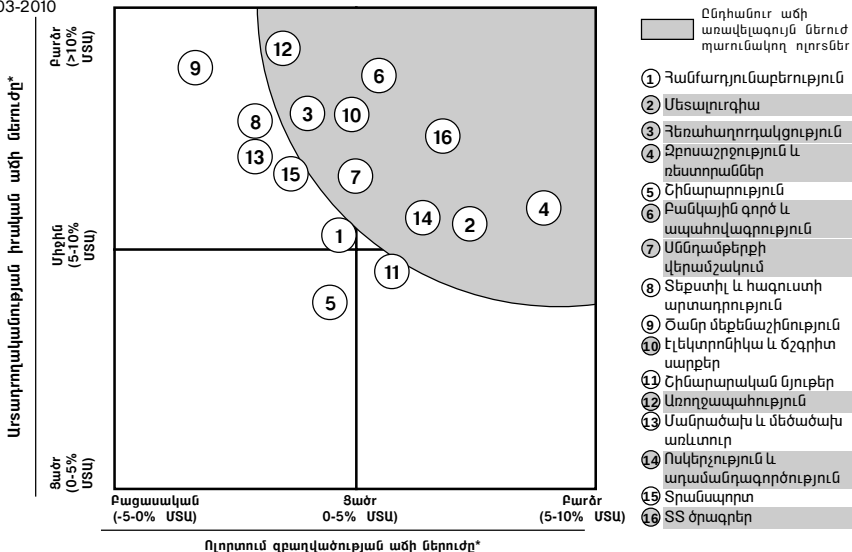
համար, ոմանք սկսել էին անգամ կասկածել աղագայի հեռանկարի երևել իրականություն դառնալուն: Մեկնարկը դժվարությամբ սրվեց, սակայն 2008 թվականի ընտրությունների ժամին աջակցությունը զգալիորեն ավելացավ: Անձնական դասճանաչումով՝ Նախագահը որոշեց վերսին իր թեկնածությունը չառաջադրել, բայց անվանեց իր իրավահաջորդին, որն ընտրությունների էր գնալու դարձյալ նույն արտադրողականության և բարգավաճման նախընտրական ծագով: Թեև ընտրությունները բացարձակապես հարթ չանցան, սակայն բավականաչափ արդար էին, և «Գոյասևուսից բարեկեցություն» ծագրի շուրջ եղած համընդհանուր ոգևորության շնորհիվ բնակչությունն ընտրեց Նախագահի առաջադրած իրավահաջորդին՝ Շարունակականության աղահովման նղասակով: Այս անգամ արդեն սրվել էին փոփոխություններ իրականացնելու լուրջ լիազորություններ, և Հայաստանը թևակոխում էր ծագրի երկրորդ փուլը: Այս փուլում անհրաժեշտ էր, որդեսգի զարգացման ցուցանիշները միջինից բարձր լինեին՝ հասկադես նկատի առնելով առաջին փուլի բավականին դանդաղ սկիզբը և մեկնարկի հեռ կադված ջանքերը: Շունչ քաշելու համար անգամ կանգ չառնելով՝ ծագրի խումբն ընտրություններից անմիջադես հեռ կրկնադասկեց իր ջանքերը և ձեռնամուխ եղավ երկրորդ՝ Ոլորսների արագընթաց խմբավորում փուլի իրականացմանը:

բ. Փուլ II, 2009-2013. Ոլորսների արագընթաց խմբավորում

Նկատի ունենալով դեռևս ընթացքի մեջ գտնվող՝ ոլորսների խմբավորման առաջին երկու ծրագրերի փորձը, քանի որ լուծակետայինների իրականացման երկրորդ փուլում լուծակետայիններն էին արտադրականության անհամեմատ բարձր ցուցանիշներ, Ոլորսների արագընթաց խմբավորումը դարձավ «Գոյասևումից բարեկեցություն» ծրագրի հիմնական կիզակետը: Հիմնվելով «Հայաստան 2020» հետազոտության արդյունքների վրա (սեն սոբս մերկայացված գծադասերը)՝ ծրագրի ղեկավարները արդյունավետության բարձր մեծությամբ ունեցող մի շարք ոլորսների մերկայացուցիչների առաջարկեցին ծրագրին մասնակցելու հայտ մերկայացնել: Նրանք հասկացել էին, որ ոլորսների իմնականադրման ունակությունից է մեծադեպ կախված ծրագրում դրանց հաջողությունը, և մտադիր էին հետևել, որդեգիր ծրագրին մասնակցեին միայն դրան «դաստաս» ոլորսները: Նրանք ստացան հայտեր չսանյակ ոլորսներից և ընտրեցին սեփական ու երկրի տեսակետից հաջողության հասնելու առավել մեծ հնարավորություն ունեցող յոթ ոլորսներ: Դրանք էին՝ սննդի վերամշակումը, ոսկերչությունը ու ադամանդագործությունը, մեջալուրդի, էլեկտրոնիկայի և ճգրի սարքերի արտադրությունը, հեռահաղորդակցությունը, բանկային գործը և ադամանդագործությունը, ինչպես նաև առողջապահությունը: Առաջին երկու փորձնական ծրագրերի հաջող իրականացման դասձառով՝ միջազգային կազմակերպությունները դաստաս էին ֆինանսավորելու նաև ոլորսների խմբավորման ծրագրի մյուս փուլը:

Ընտրված ոլորսներում զբաղվածության / արտադրականության աճի մեծությամբ գնահատում

2003-2010

* Համեմատված է ոլորսում զբաղվածության / արտադրականության մերկայիս ցուցանիշների հետ Ստորին աղյուսակի վերնագրերը: Համաեվարհային բան, ՄԱԾԾ

Սփյուռնը մեծ աջակցություն էր ցույց տալիս նոր Նախագահին, որը վճռել էր այդ աջակցությունն օգտագործել այս երկրորդ փուլում: Վերջին տարիներին Սփյուռնի առաջնորդների հետ տարբերաբար անցկացվող խորհրդաժողովների արդյունքում նրանք միասին հիմնեցին Հայաստանի ճնշեսական զարգացման խումբը: Պատմության մեջ առաջին անգամ ստեղծվում էր մի առանձին խումբ, որը ղեկավարում էր համակարգիչ երկիր մուտք գործող արտաքին ֆինանսական միջոցները: Ռազմավարական ռեսուրսների խմբի առավելությունները չափազանց մեծ էին: Հաջող և համաձայնեցված մասն ազգավարության դեմքում նվիրատուներն ավելի հեշտ էին գումար տրամադրում, ներդրումների ծավալը, հասկալիք՝ Սփյուռնից, սկսեց ավելանալ: Ներդրողներն անընդհատ արդյունքներ էին ակնկալում, ուստի շեշտակիորեն բարելավվեց արդյունքների կատարողականության գնահատումը:

Զարգացման ուղի բռնած յոթ նոր ոլորտների հետ առևտուրը տարածաշրջանից դուրս ընդարձակելու կենտրոնացման հնարավորություններն ավելացան: Աճեցին Միջին Արևելքի և Արևելյան Եվրոպայի հետ առևտրաշրջանառության ծավալները:

Հայկական աղյուսակների և ծառայությունների ընդհանուր որակի խթանման նպատակով՝ գործարար միջավայրի բարելավման հայելը հիմնականում միջված էին սղառողների ծախքի ղաշտղանության օրենսդրության կատարելագործմանը: Ոչ միայն տեղական սղառողներն էին աղախովված, այլև աղախմներն ավելի մեծ հնարավորություն էին ստացել արտերկրում հաջողությամբ մրցակցելու: Հայաստանը ասիճանաբար բարձրակա աղախմներ և ծառայություններ մատուցող երկրի հեղինակություն էր ձեռք բերում մերձավոր տարածաշրջանում:

Այս փուլում շարունակվում էին կառավարության կողմից իրականացվող բարեփոխումները՝ առանձին ուժադրություն դարձնելով կառավարության թվականի կրճատմանը, գործողության մեթոդների փոփոխմանը, ինչղետ նաև՝ աշխատանքային տեղկայի բարձրացման նպատակով վերաղատատման դատընթացների կազմակերղմանը: Հայաստանի հաղաղացիները ցնցված էին այն նոր վարվելակերղից, որը կարծես թե տարածում էր ստացել կառավարության կողմից ծառայություններ մատուցելիս: Հայաստանի գրաված դիրքը «Թրանսփերենսի ինթերնեշն»-ի՝ ըստ կողումղացվածության ասիճանի աշխարհի երկրների վարկանիշային դասակարգման ամենամղա աղյուսակում ամօտողորեն բարձրանում էր:

Մասնավոր հասվածն ավելի ու ավելի մեծ ղատասխանասվություն էր ստանձնում սեփական հաջողությունների համար՝ ավելի ու ավելի ղակասեղնելով իր կախվածությունը ղետությունից: Սա հնարավորություն էր տալիս կառավարությանը՝ իր ուժադրությունը կենտրոնացնելու կրթության բնագավառի վրա և աղախովելու երկար ժամանակահատվածի համար երկրի մարղկային կաղիտաղի կատարելագործման հիմքը: Կրթական բղլոր մակարղակներում եռաղեղու (հայերեն, անղլերեն, ռուսերեն) համակարղի զարղացման նպատակով ներմուծվեղ լեղղվի ուսուղում: Այս հանղամանիղ Հայաստանի համար եղակի հնարավորություն ընձեղեղ, մասնավորաղետ՝ միջաղղային ասղարեղում ճնեսական գործունեություն իրականացնելու համար: Դրա արղյունղում կտրուկ մեծացաղ օտարերղյա ներղրողների ու գործընկերների թիղը, ուստի Հայաստանն արղեն կարղ էր իղեն համարել գրավիչ գործընկեր թե՛ ռուսաստանյան ուղղաղառ արևելի, թե՛ ամերիկյան և եղրղակյան արևմուտիի համար:

գ. Փուլ III, 2014-2020 թվականներ. Գլոբալացում

Թեղեժ երկրորդ փուլի արդյունքները նախատեսվածից ավելին էին, շուտով սկսեցին լավել ամբարշտակված արձագանքներ լայն բնակչության այն խավերի կողմից, ովքեր ամենօրյա մասնակցություն չէին ունեցել ոլորների խմբավորման աշխատանքներին կամ «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագրին: Գիշտ է, աշխատասեղերը 2003 թվականի համեմատությամբ ավելացել էին, սակայն աշխատողներն ավելի ու ավելի մեծ լուսանկարներ էին ներկայացնում իրենց գործատուներին: Ըստ որում՝ ոչ միայն աշխատավարձերի, այլև սոցիալական ծառայությունների առումով: Թեղեժ առավել ադապտվածները բարձրակարգ առողջապահական ծառայություններից ու կրթությունից օգտվելու համեմատաբար մեծ հնարավորություններ ունեին, բնակչության զերակշռող մեծամասնությանը մասուցվող այդ ծառայությունները դեռևս միջինից ցածր որակ ունեին: Դրանից բացի, սոսկալիորեն ցածր էին աշխատավարձերը, հաճախակիության և գործազրկության նոսրացումն ու կենսաթոշակները: Դեռ ավելին. այդքան մեծ թվով մեր ձեռնարկությունների աստարեզ գալով՝ իր զագաթնակեցին էր հասել նաև թափոնների կուտակումը, իսկ դրանց կոնսերվացման կամ վերամշակման և, լայն առումով, շրջակա միջավայրի լուսալուսության մշակույթ, կարելի է ասել, բնավ գոյություն չուներ: Կառավարությունն այնքան մեծ ուսադրություն էր հասկացրել արադրողականության զուտ սնեսական կողմին, որ հարակից սոցիալական խնդիրները ինչ-որ ձևով անեսավել էին:

Հայաստանում ընթացող շեսակի բարեփոխումների գործընթացին սոցիալական հիմնախնդիրներին առավել մեծ ուսադրություն դարձնելու համաարած լուսահանքը Նախագահին 2013 թվականի ընտրությունների ժամանակ զցեց խոցելի իրավիճակի մեջ: Մինչ այդ ընդդիմությունը հասցրել էր գնահատել իրավիճակը և եսնել, որ արադրողականության հարցը մշատես մնալու է օրակարգում ու արժանանալու է լուսաշաղկապ: Ուստի մրամ գրեթե անփոփոխ թողեցին ֆաղաֆական օրակարգը՝ միայն թե հասուկ ուսադրություն դարձնելով որոշակի սոցիալական հիմնախնդիրներին, որոնք 2013 թվականին առաջնային էին Հայաստանի Հանրադեսության յուրաֆանչյուր ֆաղաֆացու համար: Այդուհանդերձ՝ մրանց մի կերպ հաջողվեց հաղթանակի հասնել չափազանց լարված ընտրադայարում: Լուրջ մտահոգություն կար «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագրի արուումակման համար, բայց ֆանի որ ծրագրում ներգրավվել էին չափազանց մեծ թվով ոչ կառավարական կառույցներ, ինչուես նաև՝ աշխատանքների մեծ մասն արդեն ընթացի մեջ էր, դա կարծես ադրում էր այլևս իմնուումյն կյանով: Ծրագիրը արուումակվեց, սակայն մեր Նախագահը իր հեսքը թողեց «Գոյասնումից բարեկեցություն» ծրագրի վրա՝ մրա ներֆո նախագծելով սոցիալական ֆաղաֆականության ուղղությունների մի ամբողջ արաֆ:

Նախորդ վարչակարգերը խիստ ֆնադաշության էին ենթարկում նաև հարևանների հես հարաբերությունները գրեթե լիովին անեսնելու համար, բացի մրանից, որ աճել էին դեղի այդ երկրներ արադաամման ժավալները, և հարևան դեսությունները սկսել էին անհանգսության մարմներ ցույց ատ այդ առիթով: Նրամ նաև եսնում էին, թե ինչ մեծ հաջողությունների է հասել Հայաստանը, և ցանկանում էին նսնմացնել այդ հաջողությունը՝ իրենց երկրի սնեսությանն օգնելու մղաակով: Ուստի մեր Նախագահը, հիմն ընդունելով «Գոյասնումից բարեկեցություն» միջազգային ծրագիրը, նախաձեռնեց արաձաշաշանային առանձին մի ծրագիր՝ հարևան երկրների հես համակարգելու գործարար միջա-

վայրի բարելավման գործողությունները, ոլորտների գործունեությունը և ղեգական առանցքային գործակալությունների, ինչպես, օրինակ՝ մասնատների աշխատանքը: Ասորև բերված գծադասկերում ներկայացված են այն խնդիրները, որոնք քննարկման էին դրվում սարածաքջանի երկրների նախագահների միջև եռամսյակային հանդիպումների ժամանակ: Տարածաքջանային նոր մոտեցումները խթանեցին բոլոր այդ երկրներում օտարերկրյա քաղաքացիներին վերաբերող օրենքների համակարգումը և ներդառնակեցումը, որի արդյունքում շեռակիրեն բարելավվեց նաև բարձր միասարություն ունեցող Հայաստանի՝ երկար ժամանակ ի վեր ոչ դաշառ վերաբերմունքի արժանաքած օտարերկրյա քաղաքացիների մասին օրենսդրությունը: Սահմանների երկայնքով մարդկային կադրիսիի ազա հոսք դարձավ ալելի դյուրին, և Հայաստանում բնակվող օտարերկրացիների կյանքը կսրու բարելավվեց:

Միջոէաական ճնշաական կադերի համակարգում Ռազմավարական ուղղությունների մի քանի օրինակ

Ռոռիչ (մուսի) դայաններ	Ռազմավարության և մրցակցության միջավայր	Պարադիր դայաններ	Հարակից և օժանդակ արադրուք- յուններ	Տարածաքջանային կառավարում
- Բարելավել տարածաքջանային տրանսպորտային ենթակառուցվածքը - Ստեղծել էներգետիկ արդյունավետ ցանց - Բարելավել/կապակեցել տարածաքջանի հաղորդակցության միջոցները - Բարելավել/կապակեցել ֆինանսական շուկաները - Բարելավել բարձրագույն կրթությունը՝ մասնագիտացումը և ուսանողների փոխանակումը դյուրացնելու միջոցով - Ընդլայնել երկրների միջև գործարար և ֆինանսական տեղեկատվության մատչելիությունը ու փոխանակումը - Համակարգել գործողությունները՝ մարդկանց անձնական անվտանգությունը ապահովելու համար	- Համաձայնեցնել մակրոտնտեսական ռազմավարությունը - Վերացնել առևտուրը և ներդրումները խանգարող խոչընդոտները - Պարզեցնել միջալետական կանոնակարգերը և թղթարարությունը - Ապահովել ներդրողներիի հիմնական նվազագույն պաշտպանությունը	- Սահմանել բնապահպանական նվազագույն չափորոշիչներ - Սահմանել անվտանգության նվազագույն չափորոշիչներ - Ընդունել սպառողների շահերի պաշտպանության փոխադարձ օրենքներ	- Հարունակել այն ոլորտների բարելավման գործընթացը, որոնք հատում են պետական սահմանները, օրինակ՝ - Զբոսաշրջություն - Ազդեիզնես - Տեքստիլ և հագուստի արտադրություն - Տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ	- Փոխանակել կառավարման ասպարեզում լավագույն փորձը - Բարելավել տարածաքջանային հաստատությունները. - Տարածաքջանային զարգացման բանկ - Վեների լուծման մեխանիզմներ - Ռազմավարությունը համակարգող մարմին - Մշակել տարածաքջանային մարքեթինգի ռազմավարություն

Բացի այն բանից, որ ուժադրություն դարձվեց սոցիալական ու սարածաժառանգային որոշ հիմնախնդիրների, սկսեցին ձևավորվել նաև ոլորների նոր խմբավորումներ: Միայն թե այս անգամ Նախագահը ժողովում էր, որ դեռ է հավասար հնարավորություններ սրամադրվեն նաև փոքր, բայց կենսունակ ոլորներին, որոնց ազդեցությունը ազգային արդյունաբերության վրա թեև մեծ չէ, սակայն դրանց հաջողությունը որոշակիորեն անդրադառնում է հազարավոր ընտանիքների վրա: Գյուղատնտեսությունը, արհեստները և մի շարք այլ արտադրաճյուղեր, որոնք զերազանցադեպ սարածված են երկրի գյուղական շրջաններում, իրականում առաջին անգամ արժանացան Ոլորների խմբավորման ծագրի ուժադրությանը: Ոլորների զարգացման մեթոդաբանությունն այդ տարիներին այնքան էր արդեն առաջադիմել, որ այս ավանդական ոլորները կարողացան անհամեմատ ավելի մեծ արագությամբ բարելավվել, իսկ այլ ոլորների, ինչպես, օրինակ՝ ծրագրավորման և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, զբոսաշրջության հետ, դրանց նորովի զուգորդումները նոպասեցին առաջարկվող աղբյուրների տեսականու թարմացմանը՝ միաժամանակ խթանելով արտադրանքի որակի կատարելագործումը:

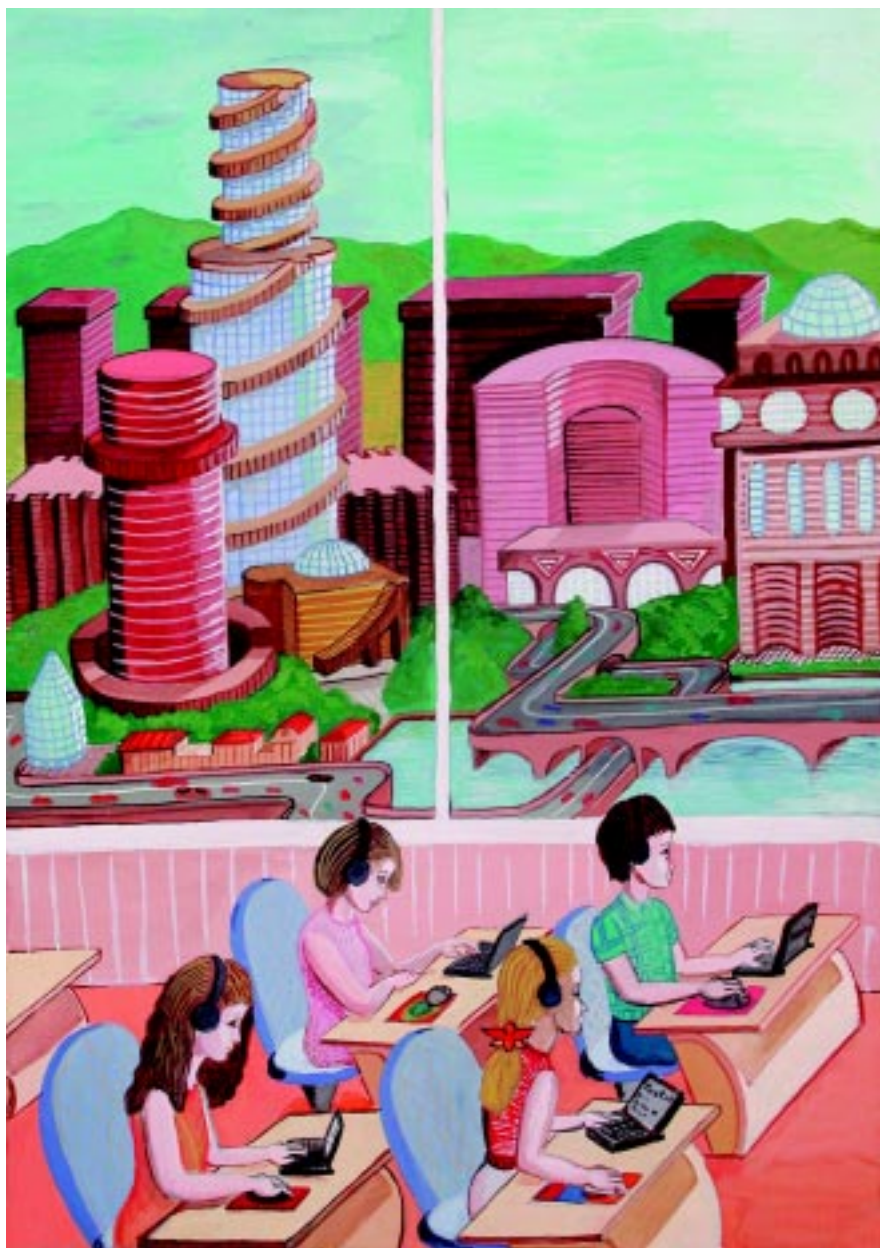
Փոքր արտադրաճյուղերի ընդգրկումը գործընթացի մեջ բավականին համարձակ էր: Ու փուլում զարգացման արժանագրված բարձր ցուցանիշները վերստին անկում աղբյուրին: Այնուամենայնիվ, Նախագահին հաջողվեց, որպեսզի իր հիմնական աջակիցներին, հաղթել 2018 թվականի ընտրություններում և գլխավորել Ազգային մարզադաշտում Հայաստանի անկախության 30-ամյակի տոնակատարությունը:

«Հայաստանի արագա նախագահը», Ղազանչյան Տաթևիկ, 10s.

«Իմ միտք», Միննյան Տաթևիկ, 14s.

«Ազատություն», Սիմոնյան Տաթևիկ, 14s.

«Հայաստանի արդագա մախագահիդ», Մելիյան Լիլիթ, 13s.

Ճ ² Ú ² ê î ² Ü .

3 0 î ² ծÆ

Ü ² Ø ² Î ² ¶ ծ à ô Â Ú ² Ü

Æ ծ ² ì à ô Ü ø à ì

ԱՌԱՋԱԲԱՆ

Հավասացնում եմ ընթերցողին, որ իր ձեռքին Հայաստանից իմ ռեդյուրսաժեն-րի գրական վերամշակումը չէ ամենկին, որոնց շնորհիվ փոքր-ինչ կարգավորեցի իմ ֆինանսական կացությունը, հիշ թե շատ հայտնի դարձա և անգամ արժանացա լրագրողական մրցանակի:

Միևնույն ժամանակ չեմ թաքցնի, որ նախնական մտահաղացումը հենց այդդիսին էր, և հարկ եղավ հրաժարվել դրանից ո՛չ թե գոռոզության դասճառով, այլ կուտակված տղավորությունների և խորհրդածությունների այն մեծ ծավալի շնորհիվ, որ տեղ չէին գտել թերթի էջերում: Որովհետև գլխավորն այն ժամանակ խմբագրության համար, ծեր խոնարհ ծառայի համար և՛, «Մի՛ վնասիր» կարգախոսն էր. ըստ էության, անհրաժեշտ էր կրկին, անհամեսություն չհամարեմ, Պուսկինից երկու հարյուր և Բյուսովից հետո՝ հարյուր տարի անց, ռուս հասարակայնության համար բացահայտել Հայաստանը, որը ճակատագրի և ֆաղափական գործիչների կամով մեզմից չափազանց հեռացել է:

Ամուսնու, շնորհակալ գործ է. չէ՞ որ, ամեն ինչից զատ, ռուս-հայկական հարաբերությունների բարելավման հետ առանձնակի հույսեր է կաղում եմ միլիոնանոց հայ համայնքը, որ աղյուս է Կովկասյան լեռնաշղթայից հյուսիս: Նա թեև երկար չաղասեց «իր», ավելի ճշգրիտ՝ ռուս Բիչեր Սթոունին, որը գեղարվեստորեն նկարագրեց բեռի խաչիկի խճիրը, սակայն դասական հայրենիքից գրեթե լրիվ կտրված բոլոր այդ տարիներին, թեկուզ և նամակագրության իրավունքով, ընդհանուր առմամբ, աղյուս էր տանելի կերպով...

Ինչո՞ւն հայտնի է, Հայաստանի դասությունը չափազանց դրամաշիկ է, եթե ոչ ողբերգական. սակայն հենց վերջին երեք տասնամյակների իրադարձությունները ակնհայտորեն աղացուցեցին դասական գործընթացների և արհավիրքների մեծ մասի դայմանավորված լինելը ազգային մտածելակերպի առանձնահատկություններով, հասկալով՝ ի՞նչու և մտավորական վերնախավի վարով: Հայերը, իրենց իսկ խոստովանությամբ, կարծես թե նդասակաղրվել էին ի ցույց դնել աշխարհին, թե ինչո՞ւն չի կարելի դեկլարել դեությունն ու հասարակությունը՝ դուրս չմնալու համար համաշխարհային ֆաղափաղության գործընթացներից:

Քիչ է ասված. մի շարք միջազգային հետազոտական կենտրոնների կարծիքով՝ այս երկրի կառավարությունը երկիրը կամավոր վերածել էր ամբողջ մարդկության համար կանխատեսվող՝ առավել անհաջող սցենարների փորձարկման ինչ-որ փորձադաշտի, ինչդիսին եմ՝ էներգետիկ, ջրային և մղարային ճգնաժամները, սոցիալական դաշտամարտության մեխանիզմների կործանումը, աղաարդյունաբերականացումը՝ դեղի բնասնեսություն հակված հետագա անկմամբ և այլն:

Սակայն ահա՛ առաջին դարադոսը. բնակչությունն իր նկատմամբ իրականացվող այդ փորձարկումների հանդեղ գործնականում անտարբեր էր, ակամասեսների հոծ բաղնության վկայությամբ, դրանց նույնիսկ վերաբերում էր որոշակի մաղդիսիսական հնազանդությամբ:

Ամուսնու, խմբագրական հրահանգներ եղել են՝ թող որ ամենին էլ ո՛չ տարուի ձևով, բայց դրանց ընդհանուր իմաստը հանգում էր առավելագույնս ֆաղափական հանդուրժողականություն դրսևորելու դախանջին: Ինչից հարկ էր եղականցնել, որ ֆաղափական ողորսներում և՛ նմարկվում է Հայաստան «վերա-

դառնալու», «կամուրջներ գցելու» հնարավորությունը և այլն: Միով բանիվ, ռեդյուկացիան ստացվեցին զուստ, իսկ եթե մինչև վերջ անկեղծ լինեմք՝ միանգամայն կոմյունիստուային, և հետո, որքան էլ դրանք բարյացակամորեն ընդունվեցին, անձամբ ինձ չէին գոհացնում՝ դրանց հարկադրական կառկանդվածության դասճառով: Ահա՛ թե ինչու ծնվեց այս գիրքը...

*Ձեր անկեղծ՝
Վալերի Գրիգորեվ*

ԳԼՈՒԽ 1 ԱՌԱՋԻՆ ՄԵՐՁԵՑՈՒՄ

...Նախկինում նման բնույթի ստեղծագործություններն ընդունված էր սկսել բնության նկարագրությամբ: Վերջինս, սակայն, ցանկության դեմքում անգամ չէր ոգևորում. ինչդեռ բացասեցին, շատ մռայլ ժամանակ են եկել. ծնեռվա վերջ, խավարանած երկինք, ո՛չ տեղ, ո՛չ խոտ, գործ հող, ձանձրալի և խոտր լանդշաֆտ: Անգամ լեռները չեն երևում: Ավտոմեքենաները, որոնց մեջ հանդիպում են փառահեղները, ամբողջովին ցեխակոյլ են, և ընդունված չէ այս եղանակին դրանք վաճառել՝ դրա անիմաստության դաժանաբանություն: Օդանավակայանի շենքի ելքի մոտ՝ չգիտես ինչու խմբված մարդկանց անխնամ դեմքերը և հանդերձանքը չէին փոխում ընդհանուր տրամադրությունը:

Վաղուց չսափրված երիտասարդ վարորդը, որը «համեստ» գունարանով փառանքեց և դրանով իսկ ակնհայտորեն զայրացրեց իր գործընկերներին, նեղ, բայց հիմնականում ճանապարհով, երեսուն տարեկան ռուսական «Վոլգայով», ինձ տարավ Երևան: Ճանապարհի երկայնքով մեկ՝ ձգվում էր գովազդներով փթթող զվարճանքների ամբողջ շարանը, որոնք, ինչդեռ հետո դարձեցին, օրեմբ արգելում էր սեղավորել մայրաքաղաքի սահմաններում: Գնում էինք դանդաղ. ըստ երևույթին այն դաժանաբանություն, որ յուրաքանչյուր մեկուկես-երկու կիլոմետրի վրա առկայծում էր ուսիկանի ֆիգուրը՝ վերահաս մթնշաղկում լուսարձակող մահակներով: Զրույցի բռնվել, սակայն, չէր հաջողվում. վարորդը ռուսերեն բացասվում էր հիմնականում ձայնարկություններով, թեև, կարծես, հարցերի իմաստն ըմբռնում էր:

Հասնելով շատ հայկական անվանումով հյուրանոց, որտեղ ինձ խորհուրդ էին տվել իջևանել դեռևս Պետերբուրգում վիզան ստանալիս, և սեղավորվելով բավականին հարմարավետ, ոչ թանկ համարում, ես բացեցի ուղեդրույրս և սկսեցի դարակներում դասավորել այն ամենը, ինչ գիտեի Հայաստանի և նրա բնակչության մասին: Պարզվեց՝ այնքան էլ շատ չէ և հիմնականում սեղեկատվություն: Հիմնականում դասավորություն և մշակույթ, երեք միլիոն բնակչություն ունեցող, թույլ զարգացած ագրարային արդյունաբերության և սեղական արհեստների զերակոչությամբ այս երկիրն անցել է բանամային, սկսել դեմքում՝ ծիրանային, համարադրությամբ բնորոշ ֆադաթական «զարգացման» բոլոր փուլերը, ամբողջապեսությունից, վարչական և ֆինանսական (հաջորդաբար) օլիգարխիայի միջով, դեմքի ռազմական բյուրոկրատիա: Դասվում է ճնշմանական առումով փչեց հեռանկարային, իսկ ֆադաթական առումով՝ ո՛չ ժողովրդավարական երկրների շարքը: «Մեծայլների» կարգում, այդուամենայնիվ, չի հայտնվել, ասել է թե՛ նաև դաժանաբանություններ չկիրառվեցին՝ զխավորապես բազմաբանակ և ագրեցիկ սփյուռքի հովանավորության շնորհիվ, որ աղյուրում է ԱՄՆ-ում, Ռուսաստանում, Ֆրանսիայում, Իրանում և այլ տեսություններում: Կարծես թե վերջ: Հա, մեկ էլ ունի (համեմատաբար) բազմաբանակ, լավ զինված բանակ, և այդ դաժանաբանությունը հավակնում է «Անդրկովկասի ժանդարմ» կարգավիճակին, ինչը ահավոր դուր չի գալիս, իհարկե, մեծավոր հարևաններին: Իրանը և արաբական աշխարհը, ի դեմք, հայերի այդ հավակնությունները ողջունում են:

Ուժեղ բանակը մի երկրում, որի տեսությունները գործականում չի զարգացնում, բնակչության մեկ շնչի հազարով ՀՆԱ-ն 4500 դոլարից էլ փչեց, այսինքն՝ ամենաբաժնեբեկ մեկը աշխարհում, անտեղծ, դարադրում է, բայց դա այդպես է: Պարադոքսային մեծ է համարել նաև առհասարակ կրթության և, մասնավորա-

դես, բարձրագույն կրթության ծայրասիժան բարձր ժողովրդականությունը բնակչության օջանում, որի 90 տոկոսը աղյուսում է աղբասության սահմանագծից անդին: Սակայն այդ ամենի մասին մանրամասն կխոսեն ավելի ուշ:

Իսկ առայժմ ամենաառաջին տղավորությունների մասին, որոնք չի կարելի դրական համարել: Ծայրասիժան նյարդայնացում էին փողոցային մուրացկանները, որ օջաղասում էին անմիջաղես հյուրանոցից դուրս գալուն դես և առհասարակ հանդիողում էին ամեն ֆայլափոխի՝ բողոք, անկախ սեռից եւ սարիփից, աներևակայելի կեղտոս ցնցոսիներով, ծայրասիժան փոփ և անխնամ, ընդ որում՝ անհավասարիորեն համառ, ո՛չ թե ողորմություն խնդող, այլ տառացիորեն դահանջող: Պարզ էր, որ այստեղ գործում է փողոցային օորման մի ամբողջ ինդուսիա:

Օտարերկացիներին բազմության մեջ անգամ հեոս է տարբերել՝ վառվողն հագուստով և անհոգ հայացով: Տեղացիները՝ երիտասարդ ու տարեք, կին թե տղամարդ, զրահավորված են մուգով (ոս երկույթին՝ սեզոնի հեո կաղված) և նրանց դեմերի արտահայտությունը, որդես կանոն, մոայլ-կենտրոնացած է:

Տրանսդորսը բացառաղես մասնավոր է՝ միկրոավտոբուսներ. հասարակականը ամենկին գոյություն չունի, միայն մեոսոն է, որով երթևեկելը բավական թանկ արծե: Ավտոմեքանները օաս են, ցանկացած մակնիոի և տարիփի, և երթևեկության արդյունավետությունը բուն երևանում բարձր է՝ ընդիող մինչև խցանումներ: Սակայն ֆաղափի սահմանագծից դուրս դրանց հոսքը դակասում է յուրաքանչյուր կիլոմետրի հեո, և խճուղիները բողոք ուղղություններով գործնականում ամայի են: Մերձաղաֆային ուղևորությունների աղխարհագրությունը նրանց համար, հասկանալի է, ովեր գիտեն ինչով, ինչի՝ հաովին և ինչուն մեկնել, չափազանց հասկանալական է. կյանքը մսխողները երեկոները սլանում են 20-30 կիլոմետր ֆաղափից դուրս՝ մերձաղաֆային խաղասներ ու դերձաուր ռեսուրաններ: Վերջիններս, սակայն, ինչղես որ գինեսներն ու սրճարանները, ավելի ֆան օաս են հենց երևանում, հասկաղես ֆաղափի կենտրոնում, և որքան էլ տարօրինակ է, բնակչության ցածր եկամուոների դայմաններում նրանք հաճախորդների դակաս չեն գոում: Այդ հաստատություններում, ինչղես ասվում է, ո՛չ Արևելի, ո՛չ Կովկասի հոս չի փշում. համասարած եվրոդական, երբեմն տարախարհիկ միջավայր է, լավ, մաֆուր սղասարկում, հաճախորդների մեջ օաս են երիտասարդ կանայք, որոնք ամեն կերղ և հողթ օինծու ի ցույց են դնում իրենց էմանսիղացվածությունը և անկոմղլեֆայնությունը: Եվ այդ ամենը՝ դարձյալ երևանում. անմիջաղես նրա սահմաններից դուրս՝ «հանրային սննդի» գրեթե բողոք կեսերը, հազվաղեղ բացառություններով, իրենցից ներկայացնում են իսկական խոսկարաններ՝ բնական-կողիո սննդով և ույնղիսի սղասարկմամբ: Նույնն է իրավիճակը և հյուրանոցների դարադայում. մեկ-երկու վայելելուչը Սևանի լճափին, և վերջ: Այղղիսի սղասարկմամբ անհնար է նրաճաոակ զրոսաոջիկներ գրավելը, իսկ կուսական բնության սիրահարները հազիվ թե հրաղուրվեն ճանաղարհների երկայնքով մեկ ժանգոտղ, ջարդված գյղոջեխնիկայի առատությամբ, լեռնային գյղղերի փուկ եկղղ հյղղակներով, հասված անտառազանգվածով և Հայասանի աղասարղյունաբերականացման այլաայլ՝ ոչ գեղատեսիլ դղղղներով:

Առհասարակ ֆաղաֆալթության կենտրոնացման ասիժանը այստեղ՝ միմիայն միակ մայրաղաղաֆային ֆաղաֆում աննախաղեղ է. դրանով էլ դայմանավորված են անոարժ գույի աներևակայելի գները, մինչղեռ դրանք սոսկ ֆան կիլոմետր այն կղղմ դարաղես թափելու են: Լեզուս կաղղ ընկավ, երբ իմացա,

որ Երևանի, այսպես կոչված, փոքր կենտրոնում մեկ ֆառակուսի մեջքը ոչ լուսավորված Մոսկվայի «Սաղավորյա կողմի» տարածքում գտնվող համաժողովրդական Բացարձակ, որ լույսը գտնում են օտարերկրացիները, և ոչ թե հայերը: Հարց է ծագում՝ ինչու: Ինչ-որ բան այստեղ այնպես չէ, մասնագիտացված, և միայն գործողության վերջում հասկացա՝ ինչը՝ հայկական իշխանությունների բացառիկ լիբերալիզմը հարուստ խլուղների հանդեմ՝ ինչ չեստով էլ նրանք հանդես գան: Նրանց ներկում են անգամ մանր իրավախախտումները, միայն թե վճարի տուժածին՝ լուսավորված նյութական և հասկալի բարոյական վնասի դիմաց: Օտարերկրացիները, իհարկե, անկարգություններ հազվադեպ են անում: Նրանց մեջ խոսում է օրինադատությունը: Դրա փոխարեն տեղացի հաստատություններն ու նրանց զավակները հազվադեպ են իրենց զրկում աղմուկից, և գլխավորը՝ անդադրեց չարաճիտություններ անելու հաճույքից՝ հետագայում դրա դիմաց «փրկագին» վճարելով:

Հարկ է խոստովանել, որ Հայաստանում, գործնականում դժգոհների բացակայության դաշտում, ունենալ մարդու համար կյանքը լի է հաճույքներով: Ոչ ճշմարիտ՝ ինչ ձևով էլ որ դա արտահայտված լինի (բացառությամբ, հասկանալի է, ռեժիմային), ոչ կազմակերպված, ոչ փողոցային հանցավորություն անգամ: Իսկ ծառայությունների և զվարճությունների գները լույս ապրիլի ցածր են համաեվրոպային...

... Հակառակ մտավայրության, լուսավորական գրանցումն ԱԳՆ-ում անցավ առանց բարդությունների: Համեմատյալ դեղին, մթնոլորտն այստեղ զարմանալիորեն արթնելով էր օդանավակայանում սահմանադրված և մասնաշաղկապ հսկողների անցմանը աղմուկի մոլորակներից: Ճիշտ է, դիվանագիտական գերատեսչությունում ևս ինձ վրա զգում էր սթափ-կկոցած հայացքներ, բայց դա վերագրում էր արդեն նրանց ծառայողական լուսավորին:

Այնտեղի չինովնիկները չափավոր տեղեկություններ սկսեցին ինձ՝ ֆառակուսական հարաբերությունների բարելավման և ճանաչական կապերի ընդլայնման ցանկալիության, մոտակա ընտրությունների հետ կապված ներքին լարվածության աճի, լուսավորման անաչառության ցանկալիության և էլի ինչ-որ բանի մասին՝ այդ մոյն ոգով: Դրան ի լուսավորման՝ ես հավաստագրի, որ կներդնեմ բոլոր ուժերս, կփորձեմ արդարացնել և այլն, որից հետո ողորմաճաբար ազատ արձակվեցի: Ամեն ինչ եղավ այնպես, ինչպես սովորաբար լինում է:

Հետո, տեղի գործընկերների, լուսավորման անձանց, մտավորականների, ծեռներիցների և լուսավորման բնակիչների հետ համդիտությունների ընթացքում, սկսվեց անսովոր: Ինձ ամենից լույս առեցրեց այն, որ իմ գրուցակիցների մեծ մասը ոչ թե ծանոթ է լուսավորման համաեվրոպային ֆառակուսականության ներգաճությանն ու դավադրություններին, այլև մոյնիսկ չի խուսափում ծանանակակից աշխարհաֆառակուսական իրողությունների ֆնտրությունից, որոնք, նրանց կարծիքով, Հայաստանը նաև մտքով են ֆառակուսական փակուղի, և ի լույսում դրա՝ նրա վրա փակցել «անհեռանկար երկր» լուսակը: Ի դեպ, կատարվածը գնահատում էին չափազանց «ինֆանմադատաբար»՝ մեղադրելով ոչ այնքան հառանգներին և ոչ մեծ տեղություններին մոյնիսկ, որքան գլխավորապես իրենց իսկ կառավարիչներին, որոնք ծայրաստիճան անհամարժեքորեն, իսկ երբեմն նաև անլուսավորության մեջ անհամարժեքորեն են արձագանքում ծանանակի մարտահրավերներին, այսինքն՝ ծավալվող գործընթացներին և իրողություններին: Դրա հետ մեկտեղ՝ բանիմացությամբ և անասելի վեճով էին վկայակոչում հարյուրամյա թե հազարամյա վաղեմության անցյալը: Հենց այդ ծանանակ իմ գրուցակիցներից

մեկի շուրթերից լսեցի նաև նմիհական և խորհրդավոր՝ «Մեր դժբախտությունները մեր գեների մեջ են» դարձվածը, որը սարսափելի անելանելիություն էր սփռում: Ես դրան դեռևս կանդորադառնամ, իսկ մինչ այդ սահմանափակվեմ հետևյալ դիտարկմամբ. դարձ դարձավ, որ տեղեկացվության միակողմանիությունը (համասարած՝ «սև»), որ մենք ստանում ենք գլխավորապես հայկական ոչ լուսավորչական աղբյուրներից, դայանապորված է ոչ թե իրազեկիչների ֆրոնդականությամբ, ինչպես թվում էր մեզ, այլ հասարակայնության տրամադրություններով...

Եվ հենց այդ ժամանակ իմ մեջ մի հարց ծագեց, որի դասասխանը, չնայած գործադրածս բոլոր ջանքերին, մինչ օրս չեմ ստացել. մի հասարակություն, որի փիչ թե շատ գրագետ ներկայացուցիչները անհասադեպ, ամենուր և ամեն ինչում, հայտնաբերում են մտածողության դասականություն, փաղափակյալ գրագիտություն, ավելին՝ լուրջ ընդհանրացումների ունակություն, ի՞նչու, ի՞նչ ձևով թույլ չվեց սեփական երկիրը հասցնել նման փակուղային վիճակի:

Վախենամ, թե այդդիսի դասասխան գոյություն չունենա, քանի որ համընդհանուր հղումները ետամբողջատիտական խակությանը և բնակչության համատարած լյունդենացմանը, մտավորականության հարմարվողականությանը, կառավարող շրջանների անդատասխանատվությանն ու ետադատությանը՝ ամեն բան չէ, որ բացատրում են: Համենայն դեպս, սփյուռքահայերի կենսակերպը, արժեքային ուղեմիտները և վարվեցողության ձևերն անգամ զգալիորեն տարբեր են, դայանականորեն ասած՝ հայատանաբնակներից, չնայած ոչ դատկաս կարևոր է նույնիսկ այն հանգամանքը, որ վերջին 30 տարիներին արատահմայան խոտորագույն համայնքները՝ ռուտականը և ամերիկյանը, գրեթե կրկնակի անգամ մեծացան հենց Հայատանից մեկնած հայերի հաշվին: Մատնագեսների գնատիտանմամբ, ընդհանուր առմամբ, այդ ժամանակատիտանմանում արտագաղթել է 2 միլիոն մարդ, և դատ տարունակվում է:

Այդպես՝ տիտ, այս վերջին ժամանակատրջանում արտագաղթածներն անգամ, ընդհանուր առմամբ, ոչ հիվանդագին, իսկ մի տարբեր դեմքերում նույնիսկ հաջողությամբ են ընտելանում իրենց համար մինչ այդ տար կյանքին: Ի՞նչ է, «գենային» վարկածը նո՞յմդե չի դիտանում քննատատության... Իրականում, թե Ռուտատանում, թե Ֆրանսիայում, թե Նատիանգներում և թե՝ մուտուլմանական Արևելքի երկրներում հայերը հիմնականում՝ որդեք կանոն, օրինատիտ են, աշխատատեք, ձեռներեց, ակներև հակվածություն են ցուցաբերում դեմքի մտավոր ոլորտները, դատատեք են փոխօգնության, մտակութային առումով և, անհրաժեշտության դեմքում, փաղափականադեք բավականին կազմակերված են:

Ինչի տորիվ նաև իրենց և իրենց ընտանիքների համար ադատիվում են, ցանկացած չափորոշիչներով, բարձր կենսամակարդակ: Իսկ բուն Հայատանում գրեթե ամեն բան հակառակն է. համատարած տղիալական խնորուններ, տնտեսական կոլլապսներ, փաղափակյալ բանատություններ և կառավարությունների փոփոխություն, ֆինանսական և քրեական սկանդալներ: Դատ հեք մեկտեղ՝ բնակչության հրեշավոր բեռնացումը: Արժանավայել կենսամակարդակ ադատիվված է միայն «վերների» տատը հազարի, մոտավորադեք՝ մի քանի հարյուր ընտանիքի համար: Թեդեք, ճիտ կլինեք ասել, որ նրանք թաղված են ճիտության մեջ:

Այնինչ, դեռ դատակզբին, ինչպես վատիցնում են, առկա էին բոլոր նախադրյալները, որդեքի Հայատանը Մերձավոր Արևելքում դառնար բարձր տնտնլոգիական տագիտ, զարգացներ գիտատար արտադրությունը, բանկային համակարգը, ժառայությունների ոլորտը՝ (ընդհանուր առմամբ) մեկուկեն միլիոն աշխատատեղերով:

- Ի՞նչ եղավ այդ ներուժը,- հարցնում էի ես:

- Մասամբ արագադղեց, մասամբ, մեռած կադրերի տեսքով, հայտնվեց օլիգարխների ձեռքին, - դարձաբանում էին գրուցակիցներս:

Թե ինչ է «մեռած կադրերը»՝ աշխույժ տեսա. այսօր դա վիթխարի մակերեսով նախկին գործարանների և ֆաբրիկաների շենքերն են, որոնց մեջ կյանքը հավելեց բացակայում է: Երևանում միայն դրանց թիվը երեք հարյուրից ավելի է, իսկ ամբողջ երկրում, ինչդեռ հավաստիացնում են, մոտ մեկուկես հազար է: Դրանք ամբողջովին լիալ են և նույնիսկ չեն դափնանում, քանի որ դրանցից շատերից մնացել են միայն երկաթբետոնե կմախքները՝ հաճախ անգամ առանց ծածկի. մյուսները գիշատիչաբար ծախսվել են հենց իրենց տների կողմից, ըստ որում՝ վաղուց, դեռևս ֆառորդ դար առաջ: Այդ երբեմնի հսկա ամբողջ արդյունաբերությունը վերականգնման ենթակա չէ, բայց դրա մասին չեն էլ մտածում. թեղեց աշխատուժի էժան լինելուն, ոչ ոք, բարձր հարկերի և ֆիսկալ մարմինների ճնշման դատաճառով, չի ջանքում ի սկզբանե անսահման արտադրության մեջ միջոցներ ներդնել: Ծառայությունների և ռեսուրսահայուրանցային գործարար ոլորտը, որն ավանդաբար, երկու երրորդով, սկսվել է հասկանալի, ներդրող-ներին առավել է գրավում:

Ժամանակին հարյուրավոր խոշոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների՝ գրեթե ամբողջ սեփականացումով ունեցված մի ամբողջ կարողությունների հիմք ծառայեց. ինձ դատվում էին, որ ընդհուպ մինչև անցած դարի 90-ական թվականների վերջը որդես մեծադի ջարդոն (մաս դրա գնով) վաճառվեցին, գլխավորապես Իրանին, միլիոնավոր տոննա միանգամայն սարհին և այն ժամանակվա չափանիշներով նույնիսկ բավական առաջավոր սարքավորումներ: Փորձագիտական գնահատումներով՝ դա այն ժամանակվա գներով կազմում էր 1,5 միլիարդ դոլար, այսինքն՝ ամբողջ ազգային հարստության գրեթե մեկ վեցերորդը: Տղավորիչ թվեր: Դեռ այդ ժամանակ դրվեցին հրեշավոր զույգային, հեռաբար՝ սոցիալական բևեռացման հիմքերը, որոնք այսօր դիտվում են Հայաստանում:

Ներկայումս երկրի շարժական և անշարժ զույգի երեք ֆառորդը կենտրոնացել է բնակչության կես տոկոսից էլ ավելի մարդկանց ձեռքին: Մնացածների բաժինը գլխավորապես անշարժ զույգն է (տներ, 40-50 տարեկան վաղեմության բնակարաններ, մեկ էլ՝ գյուղատնտեսական հանդակներ), որից դժվար է լինում անհրաժեշտության դեպքում ազատվել անգամ չնչին գնով: Գյուղական բնակչությունն աղյուր է բնասնեստությամբ, ֆաղափային՝ ճնշող մեծամասնությամբ լյուրեմանացված, զբաղվում է մանր մեքենայություններով և փոքրցային առևտրով, որը միշտ չէ, որ աղափոխվում է կենսական նվազագույնը:

Դրա փոխարեն՝ մագնասները, բարձրաստիճան տառնայաները, գեներալները տղանցում են ոչ այլ կերպ, քան գերբանկարժեք, խոշորակազմ թիկնադաշիններով լեփ-լեցուն «Ձիփերի» շարանի ուղեկցությամբ:

Հայաստանի Հանրապետությունը լուրջ սոցիալական ժայթքումներից փրկում են արհաստիմանից մասնավոր ուղիներով այստեղ հասնող ոչ փչ ֆինանսական միջոցները՝ տարեկան մոտ կես միլիարդ եվրո, ինչդեռ նաև ցուցադրական «հարյուրություն» ոչ միայն խոշոր, այլև անգամ մանր գործատուների, որոնք վճարում են բացարձակապես ոչ տիսանի աշխատատեղերի համար: Սակայն սոցիալական ճնշման գլխավոր կայունարարի դերը, ենթադրվում է, կատարում է երկրից բնակչության առավել տասիոնար մասի, հասկապես երիտասարդության, կանոնավոր արագադղը: Ըստ տառնայական վիճակագրության, գործազուրկ է աշխատունակ ֆաղափային բնակչության 50, իրականում՝ 70 տոկոսը: Մյուսներն

առխառնում են հիմնականում ծառայությունների ոլորտում, վերանորոգման փոքր արհեստանոցներում, հացաթխման արտադրամասերում, ավտոգնականներում, առևտրի ոլորտում:

Հայաստանում հաճախ են առիթ ունեցել լսելու «Մարդիկ մեր զխափոր ներումն են» դարձվածք: Ես դա միանշանակ կնենաբանների որդես տեղաբնակների՝ ցանկացած տայմաններում աներևակայելի հարմարվողականության խոստովանություն: Արհեստավորներն այստեղ չափազանց հնարամիս են. փչ թե շաս տահանջարկ ունեցող ցանկացած արդամն ակնթարթորեն վերարտադրում է ձեռքի սակ եղած նյութերից, և, ի դեռ, բոլորովին էլ վաս որակ չի ունենում՝ հագուստ լինի, կոշիկ կամ ավտոմեքենաների տահեսամասեր: Համենայն դեռս, ավտոմեքենաների սեփականասերերը նախընտրում են դիմել տեղական Տնայնագործներին, որոնք ընդունակ են սաշելու և նույնիսկ հնարելու ցանկացած բարդ տահեսամասը, քան թե ձեռք բերելու դա եռակի թանկ գնով, այստես կոչված՝ «ֆիրմային» մասնագիտացված ավտոտասարկման կեսերից: Անցել են անվերադարձ նակ այն ժամանակները, երբ լայն տղառման արտադրամի և սննդամթերքի շուկաները, ճիշտ է, հեղեղված էին էժամ, բայց դրան փոխարեն նակ ցածորակ չինական, թուրական, մերձավորարևելյան արդամներով ու մթերներով: Բացարձակաղես ամեն ինչ բացառությամբ թերևս, տերձամի առարկաների, արտադրում է տեղում և գնվում է հաճույքով, որովհետև առավել որակյալ է, բնական և համեղ: Այտղիսով՝ միայն հումք է ներմուծվում, սակայն նակ արտահանվում է չափազանց փչ տեսականի. երկրի սահմաններից դուրս մրցունակ են միայն տահածոյացված մթերները, ոսկերչական իրերը (ամբողջաղես՝ ներկրվող հումքով) և տեղեկասվական տեխնոլոգիաները: Իմիջիայլոց, շաս հաճախ վերջինները գնվում են արտադրողների հես միասին: Նաված բարենոդաս, ինչողես նակ էներգետիկ և կենցաղոդասարկման բնագավառներում գրաղվածները, բնականաբար, վարձասրվում են համեմատաբար լավ. ամեն դեղումն ընճանհիներին աղահոսվում են կենսական նվազագույնով:

Միջազգային կազմակերղությունների գրասենյակներում շաս բարձր է գնանվում առխասամը, սակայն դրամն երկում շաս փչ են մնացել՝ համաշխարհային և ճարածաշրջանային շուկաներին նրա թույլ կաղված լինելու տղաճաղով: Առանձնահասուկ, չի ասի, թե արճոնյալ, վիճակում է տեղական մանր և միջին տղաճոնությունը, որ տեսական և համայնփային կաղույցներն է տղասարկում: Եթե բարձր տղաճոնասար անձանց նկասմամբ կենճոնացած է ամբողջ հասարակական նախամձը, աղա սոռին տղակների դեմ՝ անսահման ասելությունը:

Կաշառը գործնականում միակ բանն է, որի համար տեղավորվում են այղ ցածր վարձասրվող առխասատեղերում՝ անասելի ջաների, հոսանավորության գնով, և դարձյալ նակ կաշառի: Հրեշային ընճության արղունում բուծվել է մարղկանց մի ցեղախումբ, որը չի ցանկանում, բայց նակ չի կարող իր անմիջական տղարականությունները կասարել, բացի կաշառից, որը, որղես բարիք, անղաղար առաջարկում են հենց միջնորղները:

Շոթրումների համակարգը ներթափանցել է առանց բացառության բոլոր իշխանական կաղույցները՝ վերկից ներև, և հասարակական կարծին արղեն այնքան է ընճելացել իրերի նման վիճակին, որ դա համարում է բնական և անխուսափելի: Իսկ կոռուղցիայի դեմ տղայարի մասին երեմն հիշում են միայն ընճությունների նախորեին, ըստ որում՝ ավելի հաճախ խոշոր կաշառակերները:

Ենթադրվում է, «երկնաբնականները», այսինքն՝ իշխանական բարձր էությունը, ունեն այլ, Եւս ավելի խոշոր եկամտի աղբյուրներ՝ սննդի և առաջին անհրաժեշտության ապրանքների մեծածորհային մասակարարումներից, ազգային արժույթով խոշոր բանկային ձեռնածություններից, բյուջեային միջոցների բաժնումից, ղեկական ղաւակներից, հայսամրցւոյքներից, կաղալներից, գնումներից և այլն:

«Պաւսոն» և «խոշոր ձեռնարկասիրություն» հասկացություններն այնքան սերս են միախլուսված, մույնիսկ օրգանաղես, որ ամեն անգամ իշխանափոխությունը, որղես կանոն, ուղեկցվում է սեփականության և Տնեստության մեջ ազղեցության ոլորսների հերթական արմասական վերաբաժանմամբ: Նման կանոնավոր ցնցումները ղայնամավորված են այն ղարգ հանգամանքով, որ վարչական, դասական, ուսիկանական և բանակային հենց խոշոր ղաւսոնյաներն են բանկերի և այլ եկամտաբեր հաստատությունների սեփականատերերը, մեծաւորհային ներմուծողները և արսահանողները, մի խոսքով՝ մագնասները, իսկ նրանց դրածո հովանավորյալները՝ գլխավոր կաղալառուները, մասակարարները և դրանց նմանները:

Յեւարհրական մի ավանդույթ. գրկվելով ղաւսոններից և, որղես հեսանք, խոշոր գործերից՝ նրանք սոսկ բացառիկ դեղերում են խնդիրներ ունենում օրենքի հես և չափազանց հազվադեղ են ենթարկվում լրիվ էխորրորդիացիայի: Արդեն Տասնամյակներ շարունակվող նման խմբային համերաւխության արղյունը անկանգ-անվերջ բազմացում է նորահարուստ «բիրղան աղաների», ովեր հեսո բարեհաջող բնակվում են Տաք ծովափերին, և երկրի ու նրա բնակչության, բնականաբար, անւեղ աղհասղունը:

Քաղաքական կյանը ամբողջությամբ գեղեկացված է և հասցված է ղարգունակության: Կուսակցությունները, որոնց թիվը ղաւսոնաղես հիսունից ղակաս չէ, գղյություն ունեն թերևս միայն Արղարաղասության նախարարության գրանցամատյաններում. դրանք Եւս փոքր են, բացարձակաղես աղազաղափարականացված ու կառուցվածաղուրկ և հիււեցնում են իրենց գղյության մասին սոսկ ընտրությունների նախօրեին՝ հուսալով, որ խորհրղարան սլացող ինչ-որ նորահայտ փողի ասակ կցանկանա գլխավորել իրենց ընտրացուցակը և այղղիսով կֆինանսավորի գովազղային ասրղարւււղը: Ըստ էության, խորհրղարանական և, այսղես կղչված «ավանղական կուսակցություններն» անգամ ակումբներ են՝ մի ասնի այլ ղղղիսիկաններից մինչև մի ասնի Տասնյակ ֆունկղոնների համար, և բղղրովին չեն թաքցնում իրենց լրիվ կախվածությունը գործաղիր իշխանությունից: Յենց վերջինն է վերջնականաղես (ղղաղղայան սկզբումբով) որուում արժանավորների՝ օրենսղիր մարմնում ներկայացված լինելը, ընտրություններին տղոսներ «նկարում»՝ կանխավ որուված վղոսաներին համաղասասխան, հավանություն Տալիս առաջաղրմանը և, ավելին, մեծամասնականների վկեարկղթանը: Քաղաքական Տեխնղղգների ծառայություններից այստեղ գործնականում չեն օգսվում:

Բնակչղթյունը, ոչ մեկ և ոչ առավել աս երկու անգամ, համղղվելով, որ իր կամի արսահայտումից բացարձակաղես ոչինչ կախված չէ, գերակւււղ մեծամասնղթամբ Տեղի ունեղղղ իրղարձություններին վերաբերում է միանգամայն գործնական. նրա համար ընտրությունները նղթական բարիների հարաբերական վերաբաւխման ավանղական ձև է, ինչ-որ սղղիաղական մեխանիզմ, որը նախատեսում է ղարգլասրում ասղաղացիական ղարսֆի կասարման համար:

Ավելորդ է ասել, որ ընտրությունների ընթացքում ծախսվող ո՛չ փչ միջոցների մեծ մասն ուղղվում է ընտրողների հասցեական կառառմանը: Հեռուստատեսային, լրագրային և տղիզրաֆիական աճխասողներին բաժին է ընկնում անհամեմատ փչ: Եվ ընտրագործարքի կողմերը, հարկ է նկատել, որոշե կանոն, ազնվորեն հեկում են նրա տայամաններին...

Բայց չէ՞ որ ինչ-որ ժամանակ կարոտաբաղծ էին բարյացական իմ խորհրդատուները. Հայասանը ամբողջ հարավային եսխորհրդային տարածում կոչում էին ժողովրդավարության օազիս, լջորեն տասրասում էին նրա ինեգրումը Եվրոտային, ուրիներին օրինակ էին բերում նրա ղեկավարության բարենորոգչական ձգտումները, մարդկային և տնեսական զարգացման չափանիներն ու արագությունները:

Եվ այտոն՝ առաջին անգամ վերադառնալիս գծագրվեց հեկայալ տասկերը: Միանգամայն կայուն և ժողովրդավարական, տնեսական և հումանիտար բավականին բարծր ցուցանիներով բնութագրվող Հայաստանի զարգացումն ընդհատվեց մոտ 2004-2005 թվականներին: Նրան համակած համակարգային ճգնաժամը, մի կողմից, արդյունք էր իճխանությունների ո՛չ հեռատես ներքին և արտաքին բաղաբականության, մյուս կողմից՝ անբարենտաս համաճարհային աճխարհաբաղաբական կոնյունկտուրայի: Ճգնաժամի անմիջական առիթ ծառայեց արտաքին ֆինանսական օգնության դաղարեցումը կառավարող վարչակազմին՝ ժողովրդավարական չափանիներից հեռանալու համար: Այնուհետև աճխարհի առաջավոր համաճխարհային տերությունները Հայաստանը ենթարկեցին բաղաբական օբսուրկցիայի. այս անգամ արդեն՝ Ղարաբաղյան խնդրի կարգավորման գործում կամակորության համար: Սա ընդհանրաբոշե և ամբողջովին: Իսկ մամոմասները ինծ ծանոթացրեց հայ բաղաբագե, իմ անվանակից Վալերի Սուրենյանցը՝ իր խոսքով մոլի ընդդիմադիր, որ, դրանից բացի, չնայած տասկառելի տարիքին, ակներևաբար տառադում է արմատականությանը:

Հարցագրույց բաղաբական մեկնաբանի հե՛ս՝ հեղինակային մեկնաբանություններով

- Դեռևս դարասկզբին ռուս-հայկական հարաբերությունները լիիրավ բնութագրվում էին որոշե դաճնակցային, բարեկամական, դինամիկ ու նման այլ ձևերով, և հանկարծ՝ կտրուկ սառեցում, եթե ոչ դրանից վատ: Ի՞նչ կատարվեց:

- Այն ամենն, ինչ կատարվեց, սկսվեց Իրանում 2004 թվականի աճնամը կղերական վարչակարգի անկումից անմիջաբոշե հետև և տեղալորում էր մերծավորաբեղյան տարածաճրջանի աճխարհաբաղաբական վերաբաժանման գծա-տասկերում: Այտոն կոչված, Մոսկվա-Թեհրան «ռազմավարական առանցքը»՝ հիմնականում, ի դեմ, հռչակագրային, որին խոտացել էին միացնել Երևանը, այլևս գոյություն չումեր: Իրանական նոր իճխանությունները, հայտնվելով երկրի մասնատման իրական տղառնալիքի դեմ հանդիման, գերադասեցին չիակաճառել ամերիկացիներին և հրաժարվել աճխարհառազմավարական տասրամներից: Հայերը նույն կերով վարվել ամենևին չէին կարող. դա կնճանակեր տանամյա տայաբարից հետև Լեռնային Ղարաբաղը հանձնել Ադրբեյջանին, թուր որ նույնիսկ, ինչոշե հավաստիացնում էին այդ նույն ամերիկացիները, միայն դե-յուրե: Ավելորդ է ասել, որ կառավարող ճրջանները, համառելով, հույսը դնում էին Մոսկվայի աջակցության վրա, որի տարածաճրջանային ճախերը լիովին համընկնում

էին մերի հետ, և սկզբնապես՝ ընդհուպ մինչև 2005 թվականը, դա այդպես էր: Եվ այդքան սկսվեց Տխրահոջակ «Ժողովրդավարական մղձավանջը»: ԱՄՆ-ը Հայաստանում իշխող վարչակարգը հռչակեցին ոչ լեգիտիմ, թեղետ դա միանգամայն կարող էին անել թե՛ երկու, թե՛ յոթ տարի առաջ, և իրենց յուրահասուկ ոճով սկսեցին մամուլով՝ փաղափականադես ջանադրաբար աղակալունացնելով և ճնշեստադես խեղդելով երկիրը: Իսկ հետո ընդհանրադես դասեցին մեթոյալ երկրների շարքը:

- Իսկ Ռուսաստանը...

- Ենթադրում է, զիջեց ի վնաս տարածաշրջանային իր շահերի, բայց դրա փոխարեն խուսափելով ԱՄՆ-ի հետ առճակատումից: Գործնական տեսանկյունից, հարկ է խոստովանել, դա արդարացված որոշում էր, իսկ հայերի հիասթափությունը ֆշերին էր հետաքրքրում: Համառոտադեսին փաղափականության օրակարգում որված էին խոտորոտագույն էներգետիկ և տրանսպորտային նախագծեր, որոնց կարող էր գործակցել Ռուսաստանը, իհարկե, սակայն, միայն Նահանգների, այսինքն՝ այդ ժամանակվա համընդհանուր առաջնորդի օրհնությամբ: Դա գերակշռություն չէր կարող չունենալ: Իսկ հայերը, ընդհանուր առմամբ, ընդամենը զրկվեցին Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի ինչ-որ «առանձնահատուկ դերին» վերաբերող վերջին տասնամյակներից...

- Բայց չէ՞ որ նրա ռազմական հեռակետերը դեռևս տասնյակ տարիներ առաջ գտնվում էին Հայաստանում:

- Չուտ անվանական՝ իբրև թե բարոյական երաժիշի արտաքին հարձակումից: Թեղետ դա գործնականորեն բացառված էր. ռազմավարական տեսակետից Հայաստանի տարածքը թե՛ համառոտադեսին, թե՛ անգամ տարածաշրջանային տեղությունների համար հետաքրքրություն չէր ներկայացնում. բնական տաշարները բացակայում են, տարանցիկ հնարավորությունները սակավ հեռանկարային են: Տեսե՛ք, փոխադրական-տեսնական միջանցները, Կասպից ծովից մինչև Միջերկրական, նրան օրջանցում են հյուսիսից և հարավից՝ անցնելով Վրաստանով և Իրանով: Հայաստանը յուրատեսակ մի ափցանում է, տարգ ասած՝ ռազմավարական փակուղում, ֆանի որ Հյուսիս-Հարավ միջանց գոյություն չունի: Ահա և ձեզ ամբողջ առաքադադադական իրականությունը:

- Հետևաբար, հանգի՞ստ են թողել Հայաստանին, ինչն ինքնին վաս չէ:

- Առաքադադադական առումով՝ այո՛, շուրջըլուրը կարծես թե նիզակներ չեն կոտրվում: Սակայն մեր ներքին իրավիճակը, ինչդես ենթադրում են այս առաքադադադադները, չափազանց վաս օրհմակ է մեզ օրջատաշող երկրների համար: Դա համառոտեն փորձում են «առողջացնել»: Այնդես որ հանգստություն չի եղել և չկա: Դուք շատ լավ գիտեք, թե ինչի մեջ են մեզ մեղադրում՝ երկրում ժողովրդավարության բացակայության, ավտորիտարիզմի, տեսնության գերմոնոտոլազգվածության, կադիտալների փեական ծագման և այլն:

- Այդդես չէ՞:

- Ավա՛դ, ամեն բան այդդես է և անգամ՝ ավելի վաս: Բայց չէ՞ որ դա, ամեն ինչից գաս, նաև արդյունք է արտաքին ճնշման, մեր ներքին գործերին, բարի մտադրությունների փողի տակ, կոտաշագույն միջամտության: Ի՞նչ է, վարչակարգերի վախեցնող հաճախակի փոփոխությունից (լավ է գոնե անարյուն. դա արդեն ազգային բարի ավանդույթ է դարձել) ավելի շատ՝ կլինի մեզ մոտ ժողովրդավարությունը, տակա՞ս կատաղի և ազա՛հ՝ օլիգարխները, տակա՞ս ծախտ և գրեհիկ՝ խորհրդարանականները, որոնց համատարած նշանակում են իշխանությունները:

Իսկ չէ՞ որ բոլոր այդ հեղափոխումները ձեռնարկվում, ֆինանսավորվում և բացահայտորեն կազմակերպվում են դրսից. բոլոր կուսակցությունները, տղազիր ղարբերականները, հեռուստաալիքները գոյասկում են արսասահմանյան փաղափական օրջանակների միջոցով և, բնականաբար, նրանց էլ սղասարկում... Մի խոսքով՝ չեն թողնում՝ ողորո ջուրը ղարզվի:

- Ամեն ինչի մեղավորը արսափն ուժե՞րն են...

- Ոչ մի դեղմում. նրամ լոկ օգսվում են մեզ մոս սսեղծված չափազանց անառողջ փաղափական և աղեսալի սոցիալ-սնեսեսական իրավիճակից: Նույնիսկ կարելի է ասել՝ փորձարկում, մողելավորում են սարբերակներ, ըստ որում՝ տղավորությունն այնղիսին է, որ դրանով զբաղվում են հաճախ զուս հեսափրասի-րությունից. չափազանց «ղյուրազգաց» է հեսազոսման առարկան...

Իսկ երկրին համակած՝ անկման համընղիանուր ճգնաժամի բուն մեղավորները եղել և մնում են կառավարող օրջանները:

- Կարելի է կարծել, որ ինը ժողովուրդը նրանց չի ընսում...

- Հենց այղղես. ընսություն՝ որղես այղղիսին, վերջին անգամ սեղի է ունեցել ոչ ողակաս, փան երեսուն սարի առաջ, անկախղյան արաղույսին և, ցավոփ, բնիկ ամբղխավարական եղանակով: Դրան համաղասասղանում էր նաև կառավարող վարչակարգը, որը, բնականաբար, ամենակարճ ժամկեսում վերափղսվեց օղղարղիականի՝ նրա սարբեր սարասեսակներով. սկզբում՝ որղես բյուրոկրասական, աղա՝ որղես ֆինանսական, իսկ այժմ՝ որղես ռազմական... Վարչակարգն ըստ էղղյան չէր փղխվում, նա վերասաղում էր ինմ իրեն՝ սոսկ համակերղվելով, եթե ողես է, որակափղսվելով ներին և, հասկաղես, արսափն համգամամների աղղեցղյամբ:

- Ո՞րն է որոակիորեն նրա մեղը:

- Ամենից առաջ՝ գործողությունների բացարձակ ինմաբավղությունը, այսինմ՝ ողեսղյան և հասարակղյան զարգացման փաղափականղյուն մակելելու անկարողղյունը, հմարավոր է նաև ցանկղյան բացակայղյունը փորի-օասե սևական հեռանկարի համար: Երկրորդ՝ համասարած և համընղբղուն կոռուղղիան արմասաղիլ անելու փաղափական կամի բացակայղյունը: Երրորդ՝ սնեսությունն մոնողղացման, սոցիալական բևեռացման և կլանային սեզմեն-սացման, արղյունաբերղյան ողասակաղղղված ոչնչացման, գիսղյան, մակղյթի, կրթղյան փղղզման խրաղսուումը... Վերջաղես՝ հասարակղյան գործնականորեն բղղր օերերի հանցավոր բարղաղումը, երկում անղասաղխանասղղյան, ողասեղաղազական հողբբանղյան, միջնաղարյան յուրասեսակ իղջղղրականղյան մթնղղրի արմասավորումը. հեծավ իեղխանղյան, ավար առավ, թռավ արսասահման...

- Անկախղյան սարիներին Հայասանում փղխվեց հինգ նաղազահ, ճասնղթ վարչաղես, հարյուրավոր, եթե ոչ հազարավոր մարղիկ իեղխանավոր եղան. մի՞թե նրանցից ոչ ոփ, ներեցեփ, կարգին, ողասաղխանասու և ողարգաղես հայրենասեր չէր:

- Եթե վարչակարգին օսար հողբբանղյամբ մեկը հրաօրվ անգամ հայսնվում էր ողմակում, կամ միաղխառնվում էր նրան, կամ անհես կորչում՝ կարևոր չէ՞ ուր:

- Ժողովղղավարական մեղխանիզմների միջոցով չէ՞ր կարելի ճեղել այղ արասավոր օրջանը:

- Բացառվում է. փողն է որոել և որոում ամեն բան. բայց չկան նաև այղ

մեխանիզմները, դրանք ներծծվել են: Ցանկացած ընտրություն կեղծիք է, ըստ էության գործում է նշանակման ինստիտուցիոն, այդ թվում՝ ինքնամեծանակման, մինչև անգամ մեկը մյուսին հաջորդող լուրջագրական հեղափոխումների միջոցով միմյանց փոխարինում են զանազան կլաններ և խմբավորումներ...

- Իսկ ընդդիմությունը...

- Նայում է իշխանավորի ձեռքին, և դրանով ամեն ինչ ասված է:

- Մռայլ լուրջներ է ուրվագծվում. և ո՞րն է դրա սկզբնաղաճառը՝ բաժանում, ճակատագիրը կամ զուցե գեներիկա՞ն: Ես դա էլ եմ լսել...

- Ներեցեք, այս ամենը հիմարություն է: Եթե ղեկավար է ասել, ապա՝

ա) հասարակության մեջ ղեկավարի մասնաճյուղի և սեփական իրավունքների լուրջաբանության ավանդույթի բացակայությունն է.

բ) մտավորական շրջանների առավել ճշգրիտ համարվողականությունն է, որ հաշվում է ցանկացած անկարգության հետ.

գ) բնակչության առավել գործունե մասի հավերժ հակվածությունն է արագադրի նկատմամբ, որ սրբում է երկրից թե՛ նրա խիղճը, թե՛ մտավոր ուժը, թե՛ աշխատուժը, միաժամանակ նաև կտրուկ նվազեցնում սոցիալական լարվածությունը: Ահա՝ թե ինչու է վերջինս նաև խրախուսվում իշխանությունների կողմից:

Իմիջիայլոց... Խորհուրդ եմ տալիս շփվել էթնոհոգեբանների հետ: Նրանք, որքան ինձ հայցնի է, այլ տեսակետ ունեն կատարվածի վերաբերյալ...

Վերը նշված դասողությունների առիթով կարող եմ միայն ասել հետևյալը. դրանք ամենաաշխույժական են ժամանակակից հայ իսթեբլիշմենթի համար: Քննադատական վերաբերմունքը և ծայրաստիճան դժգոհությունը ինչդեպ գոյություն ունեցող իրավիճակից, այնուհետ էլ, հասկալի, սեփական վիճակից գերակշռում են հասարակության մեջ:

Եվ դրա հետ մեկտեղ զարմացնում էր, եթե չասեմք ավելին, երկրում բողոքի բացակայությունը՝ ինչ-որ կազմակերպված ձևերով: Պայմանականորեն ասած՝ բոլորը, անգամ սոցիալական բուրգի ամենավերին մասում եղողները, գիտակցում էին, որ այդպես աղերս չի կարելի, սակայն ոչ ոք որոշակի ոչինչ չէր առաջարկում երկիրը փակուղուց հանելու համար:

Դա արժանապատիվ էր թվում, առավել ևս, որ վարչակարգի դեմ նույնիսկ առավել արմատականորեն սրամաղրված ընդդիմախոսները, սղախելով զրույցների մեջ ֆնդադատական ավյունը, վերջ ի վերջո, թափ էին տալիս ձեռքերը և վկայակոչում Հայոց ճակատագիրը:

Որով, ենթադրվում է, հաճախ շարժում էին հետաքրքրասիրությունս...

ԳԼՈՒԽ 2 ՀԱՅՈՑ ԳԱԿԱՏԱԳԻՐԸ

Պոլ Վալերին, իրեն հասուկ ոճով, մի առիթով նկատել է. «Պատմությունը մտքի (ինստելեկտի) փմիայի կողմից մշակված ամենավաճաճվոր արգասիքն է»։ Հայ ազգը, կարծես, առավել թունավորված է դրանով։ Հազվադեպ, եթե չասենք բացառիկ երևույթ է, որ հայն անկեղծորեն համոզված չլինի, թե իմեն ի վիճակի է, առանց դժվարության մեկնաբանելու ազգային դաստիարակության ցանկացած ժամանակաշրջանը և անցկացնելու զուգահեռներ արդի ժամանակաշրջանի հետ։ Սակայն նա նույնպես համոզված է և հաճույքով կատարագի այն աղաղակող ճամառության տակ, ըստ որի, հայերը չեն կարողանում դասեր քաղել դաստիարակության, և որ դա ազգային բնորոշ դիմագիծ է, որը մշակույթն նրանց վնասել է, հասկալու են այսօր։

Առավել խելամիտ բացատրությունը սկսյալ (և՛ մի) դարադոսի այսուհետև է. հայերի բազմաթիվ սերունդների դասնական մտածողությունը դաստիարակվել է միջնադարյան ավանդական դաստիարակության և XIX-XX դարերի դասավանդողների հիման վրա. և՛ դաստիարակություն, և՛ ուժ Երջանի վիճակագրությունը հենվում էին ավելի Եառ առատելների և բարոյախոսության վրա, Բան փաստերի։ Այստեղից էլ կեղծ-դասնական կադադարների առատությունը մարդկանց մեծ մասի գիտակցության մեջ, որոնք ընդհանուր ոչինչ չունեն իսկական անցյալի հետ, որը նաև թույլ չի տալիս համարժեքներն գնահատել դա և առավել ևս դրանից դասեր քաղել։ Առատելականացված են ինչդեպ հին ժամանակների (ֆիլոսոֆիայի ընդունումը, Ավարայրի ճակատամարտը), այնուհետ էլ նորագույն Երջանի առանցքային իրադարձությունները (Հայոց ցեղասպանությունը Օսմանյան թուրքիայում, Առաջին Հանրապետության ծագումն ու անկումը), ընդ որում՝ եթե առաջինները եկեղեցու ակնհայտ ազդեցությամբ, ադա վերջինները, ակնհայտորեն, Բաղադական նկատառումներով։ Միանգամայն վստահաբար կարելի է եզրակացնել, որ ազգային ճակատագրին ադալիները փորձերը անցյալին ուղղված Բնադասական հայացքից գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար հրաժարվելու հետևանք են։ Միով Բանիվ՝ Հայոց դաստիարակության կանոնական դասագիրքը կարիք ունի լրացումների՝ յուրատեսակ «լուսանցքային նշումների»...

Ասվածի ամբողջովին հակառակ դասերն է ներկայացնում դեռևս մանրամասնորեն չգրված երրորդ Հանրապետության (ժամանակակից) դաստիարակությունը, որն ստեղծվում է ակնառատների աչքերի առջև և այդ դասառատով գրված է առատելականացման հնարավորությունից։ Բացառված չէ, իհարկե, որ նման Բախի հետագայում կարժամանա նաև դա։ Սակայն առայժմ գերակշռում է Բնադասական մոտեցումը, թեդես անցյալն առաջվա դեպ մեծ չափով ընկալվում է ճակատագրադատության (Ֆասալիզմի) միջոցով։

Անկախ դեսականության կայացման առաջին, առավել դժվարին և միևնույն ժամանակ Եառ խոստումնալից ժամանակաշրջանում (1990-1996 թվականներ), ազգային ճակատագիրը մարմնավորվեց թավալա հեղափոխության ընթացքում ջատագովների մեջ՝ առանց բացառության դասահական, ոչ Բանիմաց, հաճախ կիսագրագետ մարդկանց, ովքեր բոլորովին զուրկ էին դեսական և անգամ Բաղադական մտածողությունից։ Բարոյական որևէ հիմքից (միահամուռ ողորմամբ) գրված այդ կոհոսան անմտորեն և անողոր, ինչ-որ սադիսական հաճույքով ավերեց և թալանեց երկրի ամբողջ արդյունաբերական և գյու-

դասնեստական ներուժը՝ հասցնելով նրան ահավոր ծանր սնեստական և էներգետիկ ճգնաժամի և առաջ բերելով հումանիտար աղետ. նրա կառավարման արհմերին Հայաստանը լքեց մոտ մեկ միլիոն ֆաղափացի: Արժանանալով ժողովրդի համընդհանուր ասելությանը և մինչ օրս հնչող անեծքներին՝ նա ստիպված էր անփառունակ հեռանալ ֆաղափական բեմահարթակից:

Փաստրեն իշխանությունը, թեկուզև ընտրությունների միջոցով, 1998 թվականի սկզբին անցավ ուժայիններին, այն ժամանակվա Պաշտպանության նախարար, հեճազայում վարչապետ Վազգեն Սարգսյանի գլխավորությամբ, սակայն ոչ երկար ժամանակով. մեկուկես տարի անց նա վայրենաբար սղանվեց խորհրդարանական լուսնների ժամանակ, և ինչդեռ դարձվեց ռուս ավելի ուշ, նրա կառավարման մեթոդներից դժգոհ մի խումբ օլիգարխների ղաթվերով: Ըստ էության, 1999 թվականի առնան իրադարձությունները ղեկավարող հեղափոխական միջոցով իշխանության բերեցին կլանային-օլիգարխական մի վարչակարգի, որը ձևականորեն գոյատևեց մինչև 2005 թվականը, իսկ փաստացի՝ մինչև 2008 թվականը: Կասարվեց նաև հեճազը. երկուս կտրուկ վաթարացած սնեստական իրավիճակի հեճառնով և (գլխավորապես) ԱՄՆ-ի ճնշմամբ Հանրապետության երկրորդ Նախագահը 2005 թվականի առնանը գերադասեց, ըստ դատարանական վարկածի, երկիրը ֆաղափական և սնեստական ղաթժամիջոցների չնեթարկելու նղաճակով, հրաժարական ճալ:

Դրան հաջորդած արճաիեր ընտրություններին կառավարող վարչակարգը, ղաիղանելով վարչական բոլոր դիրքերը, առաջադրեց և համաճարած կեղծարարության միջոցով նախագահ կարգեց մի դիմագուրկ, մինչ այդ հասարակական օրջաններում բացարձակաղես անհայճ անձնավորության, ինչը ծայրասիճան ուժեղացրեց հասարակության դժգոհությունը:

Իրադրությունը կտրուկ օիկացրին անվերջանալի դաճավարության ընթացում հրաղարակված՝ կառավարող վարչակարգի մի ֆանի ակնառու գործիչների (որ այդ ժամանակ հասցրել էին ծլկել անհայճ ուղղությամբ) 1999 թվականին խորհրդարանի նախագահի և վարչաղեսի չարանեմգ սղանությանն ուղղակի մեղաճկցության փաստերը: Դա հանգեցրեց հակաիշխանական ճամաղությունների աճի, այդ թվում՝ բանակային սղայակույճի օրջանում, որը, «Ազգային փրկության միություն» սեղծելով, 2008 թվականի սկզբին հանդես եկավ իշխանություններին ուղղված՝ աղաճ խորհրդարանական և նախագահական ընտրություններ անցկացնելու նղաճակով «ֆաղափական դաճը մափրելու» խիստ ղաիհանջով: Զինվորականներին չինագանդվել չհամաճանկեցին՝ հերթական ղայթյունալճանգ իրավիճակի ղաճճառով. դաճը մափրվեց, ընտրությունները կայացան, սակայն երկուս դեղի լալը ռաճ փիչ բան փոխվեց: Զափից ռաճ էր նախընթաց ճասնամյակում բարոյալվել ֆաղափական համակարգը, խեղաթյուրվել վարչականը, կոռուղիայով ախճահարվել դաճականը, մոնողղացվել և փրեկանացվել սնեստությունը: Հասարակությունը, երկյուղելով բռնաղեսության հասաճումից, իր հերթին ամբողջովին չէր վաճահում նաև զինվորականներին, և գրավեց սղասողական դիրք: Այդ ճամաղությունները ղաիղանվում էին արճափին ֆարոջության միջոցով, որը ռարունակում էր խաչակրաց արճավանքը Հայաստանի դեմ: Մի խոսով՝ «չիլիական» սցենարի չվերածվեց, և չէր էլ կարող վերածվել. չափաղանց ուժեղ էին արճափին աղեցությունները և ճնշումները, այդ իմաստով նրանց առջև չափաղանց անղաճությունները էր Հայաստանը:

Բայց նաև ղոճենցիալ «բռնաղեսին», որը կարող էր կամային մեթոդներով դուրս բերել երկիրը իր ոճփերի ճակ բացված անդունդից, այդ նույն արճափին

ուժերը, տեղական օլիգարխների և ֆաղափական գործիչների օժանդակությամբ, իր ֆաղափական գործունեության հենց սկզբից, դուրս մղեցին աստարեզից:

Ի տասիվ զինվորականների, լեւսք է ասել, որ նրանք իրականում բռնադե-
տության մասին չէին մտածում. սակայն համոզվելով, որ անդադու են լեւսական
կառավարման ամբողջովին ժանգոտած համակարգը բարեփոխելու և օղսիմա-
լացնելու փորձերը, սկսեցին ասիծանաբար վարչական առանցքային լուստոն-
ներում նսանակել իրենց մարդկանց, ենթադրվում է, ֆաղափացիական հանդեր-
ձանով: Իմիջիայլոց, առանց նկասելի հաջողության. նրանք, ինչոլես այն ժա-
մանակ գրում էր լուստոնական մամուլը, հաճախակի «վերասերվում» էին: Ձին-
վորականների վարկի բարձրացմանը չնոլաստեցին նաև նրանց կողմից նախա-
ձեռնած օլիգարխների և զանձագողերի նկասմամբ մի ֆանի ցուցադրական դա-
սավարությունները. ի լուսասախան ծավալվեց ակնհայտորեն լուսավիրված և լավ
վարձատրված բողոքի առավ ընդդեմ «իրավական կամայականության», «խուն-
սայի իեխանության» և այլն: Ձինվորականները բավարար չափով հմուտ չեղան
ֆաղափական խարդավաններում և ժամանակավորալեւս ընկրկեցին՝ զգալով
միասնական «ֆաղափացիական» ճակաքի ստեղծման սղառնալիք իրենց դեմ:
Արդյունում 2013 թվականի հերթական նախագահական ընտրություններում
դարձյալ հաղթեց օլիգարխների դրածոն, սակայն այժմ արդեն նա դարձավ
հիմնականում նախկին բանակային սղաներից կազմված բյուրուրասական
աղարաքի լուսանդը, և ընդամենը երկու տարի անց սքիղված եղավ հեռանալ:
Ձինվորական օրջանները հասան ռևանեի, և այս անգամ արդեն չազատակա-
նացրին իրենց հարաբերությունները ֆաղափական ընդդիմախոսների հետ, միան-
գամից հայտարարելով նրանց հինգերորդ շարալյուն, որ սղառնում է հայկական
լեւսականությանը: Կաղիսալների արտահոսից արդեն չէին երկյուղում. նախըն-
թաց երկու տարիների ընթացքում իեխանությունների օժանդակությամբ երկրից
դուրս էին բերվել ո՛չ միայն դրամազլուխները, ինչոլես դա արդեն եղել էր, այլև
այս անգամ, նույնիսկ, շարժական գույք:

Չակիրճ՝ այսղիսին է ներֆաղափական իրադարձությունների հենքը, որը,
իհարկե, զարգանում էր արտաքին ֆաղափական իրադարձություններից ամեննին
ոչ մեկուսի: Չամենայն դեղու, հայ զինվորականության աեխուեացումը 2005
թվականին, նրանց փաստացի իեխանության գալը 2008 թվականին և, վերջնա-
կանաղես, 2015 թվականին, ո՛չ լուկաս չափով լույնամանավորված էր տարա-
ձաօրջանի ռազմաֆաղափական իրադության հետևողական վասթարացմամբ և
ներքին լարվածության աճով:

Չենց զինվորականությունը կարողացավ 2005 թվականին համոզել հասա-
րակայնությանը, որ ֆաղափական օբստրուկցիային հաջորդած, այսղես կոչված՝
«խաղաղարարական վերջնագիրը» հիմնականում բլեք էր, և, համաղատասախա-
նաբար, միջազգային հանրությունը կամակոր-անհնազանդ Չայաստանին սան-
ձահարելու ծրագրեր չուներ և չէր կարող ունենալ:

Այդ ժամանակ էլ արևմտյան ներդրողները, նրա կասկածելի անվտանգության
և փոքր արդյունավետության լուստձառով, գրեթե կառուցված Բաբու-Ձեյիան նավ-
թատարի հանդեղ վերջնականաղես կորցրին իրենց հետաքրքրությունը. բարեբախ-
տաբար, կասղայան նավթն արդեն Արևմուտք էր հոսում Իրանի տարածով: «Դարի
նախագծի» փաստացի տաղալունը հայ զինվորականները, իհարկե, անցյալ դա-
րի, համարձակ կարող են իրենց վերագրել:

Ոչ լուկաս լարված էր իրադությունը 2008 թվականի սկզբին, երբ լուարգ
դարձավ, որ Ադրբեյջանում կառավարող վարչակարգը հաստատաղես մտադրվել է,

հանուն իշխանության դաշտում, դաշտում հայտնաբերել Հայաստանին և այդ դաշտակալով անորոշ ժամանակով հետաձգել նախագահական ընտրությունները: Սակայն մտադրությունը չիրականացավ. առաջին իսկ արյունահեղ սահմանային մարտերը բաժնում հանգեցրին ֆաղափական ճգնաժամի և երկրից Ալիևների կլանի վերջնական փախուստին:

2014 թվականին, երբ Սիսյակ Նահանգներում սկսվեցին հայտնի իրադարձությունները և երեք իրենց իսկ կերտած աշխարհակարգը, հայ զինվորականության վարկը կրկին կտրուկ բարձրացավ. այդ ժամանակ Թուրքիայի վերածնված սարածաղաթական նկրտումները սարածաքաղաքում հույժ իրական դարձրին սահմանների վերանայման սղառնալիքը: Գաղտնիք չէ, որ համաաշխարհային հանրության կողմից դաշտում չհամաձայնեցված Քրդսանը և Աջարիան կարողացան դաշտում իրենց սահմանները մեծ չափով հայ ռազմական մասնագետների շնորհիվ: Դրանից մեկ տարի առաջ նման ծառայությունը Հայաստանը ցուցաբերել էր Վրաստանին՝ նրա արևմտյան մարզերից դուրս մղելով Կովկասյան դաշտի զինված ջոկատները և դրանով իսկ կանխարգելելով նոր նշանակալի սարածների անջատումը նրանից:

Այդուհանդերձ, այդ «սխառնությունը» ոչ ֆաղափական, ոչ ճշմարտական ռազմական շարժումները Հայաստանին չդարձնեցին. և՛ եվրոպական տնտեսությունները, և՛ Ռուսաստանը շարունակում էին, երկի թե ինքնիշխան, նրանից դաշտում սարած-ֆային զիջումներ անել Ադրբեյջանին, իսկ Իրանից՝ Նախիջևանը անվերապահ ճանաչել իր անբաժանելի մասը. տնտեսությանը հաղորդակցությունը բոլոր ուղղություններով շարունակում էր ցրտափակված մնալ: Քաղաքացիների ողորմամբ՝ այդ ժամանակ հայ ֆաղափական գործիչները և դիվանագետները, ինչպես միշտ, ընդ որում՝ ոչ միայն նորագույն դաշտում մեջ, չկարողացան օգտվել բարենյալ արտաքին ֆաղափական իրավիճակից և աղաքական երկրի համար թեկուզև անխոչընդոտ ելք դեպի Սև ծով:

Իմիջիայլոց, հնարավոր է, որ բանը թերևս եղել և մնում է ամենևին ոչ թե անկարողությունը, այլ կառավարող քաղաքացիական կտրուկ բացակայությունը՝ հանելու տնտեսությանը ցրտափակված թեկուզև մասնակի ճեղքման. դա առևտրի մեջ միանշանակ հանգեցնելու էր մի ֆանի ազդեցիկ օլիգարխիական կլանների մեծաշնորհային վիճակի խաբխրման, հետևաբար՝ նրանց գերազանցության զգալի կրճատման:

Չմայած չվալ վարկածի թվացյալ անհեթեթությանը՝ որևիցե այլ բանով, ֆան իշխանակալների հանցավոր սպռնածն է՝ ազգային և ղեկավար ռազմական ղեկ, ի զոհացումն առևտրական մաֆիայի ազատության, ամենար է բացատրել Հայաստանի զսկվելը ահա՝ արդեն երեսնամյա ճշմարտական դաշտակալության դաշտում: Համեմայն դեպք, հայ հասարակության մեջ դրա վերաբերյալ որևէ կասկած չի մնացել:

Սակայն մի՞թե այս այլանդակության մեջ ևս կարելի է տեսնել ճակատագրի նախախնամությունը,՝ հարցնում էի ինքս ինձ: Պարզվեց՝ միանգամայն, և որևի՜ն էլ տարրիմակ է, հասկալի ջանադիր է այսօր նման մոտեցման մեջ Սփյուռնի հասարակական կարծիքը, այդ թվում՝ նաև ռուսախայության:

Այնտեղի մտքի սրակալները և հարսության տերերը ահա՝ արդեն մի ֆանի տարի այլևս չեն դասադարձում այն, ինչ տեղի է ունենում դաշտական հայրենիքում, չեն փորձում ֆաղափակել իրենց մայր հայրենիքում աղբուր հայրենակիցներին, անգամ դադարել են ֆինանսավորել մեկուկուսիս և կրթական ծրագրերը:

Սփյուռքը հիասթափված է Հայաստանից, կորցրել է հավասքը նրա փառափառ կիրթ աղաքայի համդեղ և այժմ փարգուն է հաճախում ու ճակատագրին հնազանդություն: Հանուն արդարության, հարկ է խոստովանել, որ Հայաստանի հեճ Սփյուռքի հարաբերություններում, իրոք, նաև կարելի է ցանկության դեղմում նճարել խորհրդավորության սարեր, թեև ավելի հեճ է ու ճիճ դրան գնահաելը նյութական և այլ ճոճափելի ճահերի ճեանկյունից:

Սկեմ թվարկել փոխադարձ վիրավորանները, որոմ ճամանակների սահմանագծին ճափագանց մոայլել էին հարաբերությունները Սփյուռքի և հայրենիի միջև:

Սփյուռք.

 Հայաստանի իճխանությունները գործում էին ի վնաս համազգային ճահերի՝ մերժելով (երկար ճասանումներից հեճ) երկաղաղացիություն ճամադրել օսարերկրյա իրենց հայրենակիցներին: Հասկանալի է, որ նրան արդդեմ վարվեցին ճահադիսական ճարժադիթներով՝ երկյուղելով Հայաստանի փաղաղական կյանում Սփյուռքի դերի աճից, սակայն դրանով իսկ արմասախիլ արվեց «Միացյալ բաժանված ազգ» ճազմավարական համընդհանուր ճրագիրը, որ նախաճեանում էր ամբողջ հայության ճնճեսական և անզամ մասնակի փաղաղական ինճեգրումը:

 Հայաստանի իճխանությունները դավաճանեցին ամբողջ աճխարհի հայության ճահերը և անմեղ սղանված նախնիների հիճասակը՝ հրաժարվելով միջազգային մակարդակով սարաճային և ֆինանսական դահանջներ ներկայացնել թուրքիային՝ իրև վնասի հաճուցում, որը կրել էր հայ ճողովուրդը Մեծ եղեռնի սարիներին:

 Հասարակական կարծիքը Հայաստանում սկզբնաղթե հակված էր դիսարկել սփյուռքահայությանը որդե կթու կով, որը դարսավոր է կերակրել մայր հայրենիի բնակչությանը՝ փոխարենը ոչինչ ճսանալով, այսինքն՝ գրկված լինելով երկրի փաղաղական և անզամ ճնճեսական կյանքին մասնակցելու հնարավորությունից:

Մայր հայրենիքը իր հերթին ճայրացած էր.

 Սփյուռքի առաջնորդները արսափին փաղաղականության մեջ Հայաստանին մղում էին արմասականության և հարևանների հեճ առճակասման, առաջին հերթին՝ թուրքիայի հեճ, մոռանալով, որ մեմ իմնիճխան դեճություն ենմ, որը դարսավոր է միջազգային էթիկայի համընդհանուր կանոններին հեճելու և հոզալու, առաջին հերթին, սեփական անվճանգության մասին.

 Ցեղասղանության միջազգային ճանաչումը, որին երկար սարիներ մեմ ճգսում էինմ հասնել և վերջաղթե հասան՝ բացառաղթե հանում դասմական արդարության հաղթանակի, Սփյուռքի որոճակի ճջաններում փորճում են օզսագործել ճևանճիզմի փարգչության նղասակով, ինչը ճայրասիճան բացասական է գնահասվում համաճխարհային հանրության կողմից, և այդ դասճառով անդառնալի բարղական վնաս հասցում Հայաստանի Հանրաղթեությանն ու ամբողջ հայությանը.

 Սփյուռքը Հայաստանում անկախության բղոր սարիներին ֆինանսավորեց սոսկ մի փանի ոչ խոճոր հումանիսար և ճինարարական ճրագրեր, և

դա նույնիսկ մեր առանձին հայրենակիցների միջոցներով, ո՛չ թե հայության միացյալ ջանքերի: Նման իրավիճակը միանգամայն համադասախանում է Հայաստանի հանդեպ Սփյուռքի առավել ազդեցիկ դեմքերի հիմնականում սղառողական մոտեցմանը, որտեղից կարելի է կանոնավորապես դուրս բաժել կադիստներ և մարդկային ռեսուրսներ, որի արդյունաբերությունը, սակայն, զարգացնելը ցանկալի չէ:

Հայության ճնշեսական և առավել և՛ս քաղաքական ինտեգրման ցանկացած ծրագիր անհրաժեշտական է, մինչև մենք չկարողանանք հաղթահարել գոնե Հայաստանի անկախացումից հետո անմիաստ դարձած Հայ առաքելական եկեղեցու լուսաբերականությունը: Ժամանակին դա, հնարավոր է, լուսաբերական էր քաղաքականապես, սակայն հիմա հոգևոր և հոգեբանական առումներով շատ վնասակար է: Այսուհանդերձ, մայր հայրենիքից ելող բոլոր առաջարկություններին Սփյուռքի հոգևոր և հասարակական գործիչները լուսաբանում են լավագույն դեպքում խուլ լուծությամբ:

Պահանջները, ինչպես ընտրում ենք, բավականին լուրջ էին, սակայն դժվար չէ նկատել, որ կոչվեց ու վեճը (զգվոնոցը) վերևների միջև էր: Իսկ հասարակ հայերը, չնայած նրանց բաժանող հազարավոր կիլոմետրերին, հոգեկից էին: Արագադրի վերջին ալիքի Ռուսաստանի հայերի ընթանիները առհասարակ ամառը անցկացնում էին և հիմա էլ անցկացնում են Հայաստանում: Իրենց ճնշերը և նույնիսկ ամառանոցները նրանք հիմնականում լուսաբանել են, իսկ սնունդն այստեղ անհամեմատ էժան է և անգամ ավելի բնական:

«Ամերիկացիները», «Եվրոպացիները» և մյուս հայերը երբեք էլ հաճախակի և կանոնավորապես չեն այցելել իրենց լուսանական հայրենիք, սակայն, դրա փոխարեն, նրանց այցելության ծրագրերը միշտ շատ ավելի հազեցած և անհամեմատ ծախսասար են եղել: Ուշադրության (և ոչ փչ նվիրաբերությունների) համար երախագեցեցեցի տեղի տոնակիցները նրանց ջանադրաբար կերակրում էին բնամթերներով (բնականաբար, նաև խմեցնում), և սրանք մեկնում էին ամբողջովին բեռնավորված՝ բազում նոր տղավորություններով ու ավելորդ, դժվար հալեցվող կիլոգրամներով, սակայն գոհ:

Օլիգարխիական վարչակարգի անկումից հետո, որից, ըստ երևույթին, չափազանց դժգոհ էին Սփյուռքի առաջնորդները, նրանց և մայր հայրենիքի միջև հակասությունները զգալիորեն հարթվեցին, և ներկայումս բոլորովին անգամ ակնհայտ չեն, թեև, իհարկե, չանհետացան: Պարզապես կողմերը հաճեցին այն մեկին, որ անհրաժեշտ է մեկը մյուսին ընդունել այնպիսին, ինչպիսին որ նրանք կան՝ հանուն ազգային համեմատության լուսաբանման: Իսկ նրանց միջև եղած տարբերությունները՝ հոգեբանական, լեզվական, մշակութային, անգամ կենցաղային, ո՛չ միայն լուսաբանվեցին, այլև վերջին տարիներին դարձան ավելի բացահայտ՝ իհարկե, մայր հայրենիքի ինքնադարձակվածության լուսաբանով:

Ի դեպ, մասնագետները, և ամենից առաջ էթնոհոգեբանները, այս երևույթ մեջ վստահավոր ոչինչ չեն ընտրում ազգի աղագայի համար: Նրանք տոնում են, որ 18-19-րդ դարերում արևմտահայերի և արևելահայերի միմյանցից մեկուսացվածությունը և, համադասախանաբար, տարբերությունները ավելի ուժեղ և խորն էին: Կրթությունը, գրականությունը, մշակույթը, հայտնվելով իրար թեմամի երկու կայսրություններում (Թուրքական և Ռուսական), զարգանում էին միանգամայն ինքնուրույն և, այդուամենայնիվ, միասնական և ազգային էին: Իսկ

այժմ, Սփյուռքի և մայր հայրենիքի միջև կանոնավոր մարդահոսքի, զարգացած կրթական և մշակութային շփումների առկայության դեպքում, արբերությունները նրանց միջև ո՛չ մի ձևով չեն կարող անօրջելի լինել:

Եվ, առհասարակ, էթնոհոգեբանները, ի արբերություն այլ գիտությունների ներկայացուցիչների, լավաճես էին: Համենայն դեպս, գիտական և ուսանողական օրջաններում բավականին հայտնի համեմատաբար երիտասարդ գիտնական Հենրիկ Սվալայանի հետ զրույցը անծանր ինձ սաստիկ հետաքրքրեց, եթե չասեմ որականորեն ցնցեց:

Հարցազրույց էթնոհոգեբանի հետ՝ առանց մեկնաբանությունների

- Սկսեմ մի հարցից, որը զայրույթով համակեց իմ մախորդ զրուցակցին, ձեզ ծանոթ ֆաղաֆագե՛ին: Հարցի բովանդակությունը, առանց լրացուցիչ տարաբանումների, ինչո՞ւես երևում է, հասկանալի է բոլորին և յուրաքանչյուրին Հայաստանում և հանգում է հասկացությունների, որոնք բոլորի շուրթերին են՝ Բա՞խս, Ճակատագի՞ր, Թե՞ ...

- Իսկապես, ամեն ինչ հասկանալի է, և այդ տասճառով, կարող եմ վստահաբար տաստախանել. ո՛չ մեկը, ո՛չ մյուսը, այլ... Ի՞նչԵՄՈՒԴՅՈՒՆՄԱՆ ԲՆԱԶԳՐԸ:

- ԸԸԸ՝...

- Ընդհանուր բնորոշմամբ՝ խոսքը տասնության ճգնաժամային տահերին ազգի տաճտանական մեխանիզմների ձեռքբերման մասին է՝ խորհային գեոոսիոյի և աշխարհամշակութային եզակիության տահոյանման նոտասակով:

- Եվ դրա համար անհրաժեշտ է հասարակության անկո՞ւճը, բնասնեսության և կիսավաճական հարաբերությունների վերադա՞րճը:

- Անկում չկա. ճեխնոյոգիաները կենսունակ են, իսկ այժմյան կրթական մեթոդներով դրանց իրապեսման համադաստախան մակարդակի կարելի է հասնել մի տար-տանհինգ տարվա, այսինքն՝ մեկ սերնդի կյանքի ընթացում: Տեղի է ունենում միակցում՝ ֆո մեջ և ֆո շուրջ, ֆաղաֆական, տնեսական, մասամբ նաև՝ մշակութային, և դա ազգային հեռանկարի տեսակետից բարիք է՝ չնայած ամբողջ համընթաց անխուսափելի բացասական երևույթներին: Դասեցեք իմներդ:

Մեզ օրջանցեցին վերջին տանհինգ տարիների բոլոր համընդհանուր և տարածաօրջանային արհավիրքները. Առջավոր Ասիայի, ամբողջ Մերձավոր Արևելքի աշխարհաֆաղաֆական վերաբաժանումը, որը հիմնովին ցնցեց հարևան երկրները. համաաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամը. մենք խուսափեցինք հասարակության՝ համատարած ֆեականացմամբ ուղեկցվող վեսերնիզացիայից, թմրամոլության աճից և ավանդական ընտանիքի ֆայալումից: Մինչդեռ իմենական և հաճույքով արևմտյան աշխարհի ցուցափեղկը դարձած Վրաստանում այսօր իսկական աղետ է՝ ազգային իմենության կորստով առաջացած: Ավելին՝ մեզ մոտ զգալիորեն բարելավվել է ժողովրդագրական, իսկ առաարդյունաբերականացման շնորհիվ՝ նաև էկոյոգիական իրավիճակը: Ի դեպ, ինչո՞ւես ձեզ հայտնի է, մի արք գիտատար ճեխնոյոգիաների ոլորտում մենք այս տարիներին մեր ներուժը ո՛չ բոլորի տահոյանցեցինք, այլև բազմադասկեցեցինք, իսկ դա աս բան է ասում:

- Բոլորին հայտնի է: Սակայն հետաքրքրական կլինե՞ր իմանալ, թե հասկապես ի՞նչով է արտահայտվում այդ ազգային նոու-հաուն:

- Եվ զանգվածների, և՛ վերնախավերի ո՛չ համաժեռ վարով, բացառակա-
րես չծրագրված և փառաբանություններին այդպես ընկճող փառափառ և հասարա-
կական կյանքի տարալուծությամբ:

Փորձեմ բացատրել տեսակետս: Կենսաաղայնացման վաթսրացման դեմ
բնակչությունը բողոքում է միայն կրավորականորեն՝ ոտքերով, արագադարձելով
ավելի բարեկեցիկ երկրներ: Դրանով իսկ, մի կողմից, ի չի՛ք է դառնում բուն
հայկական ժողովրդի հարցականի ճակ դնող ներքին ցնցումների
ստաբիլիզացիա, մյուս կողմից՝ աղափարվում է գեոֆոնդի մի մասի լուծար-
մանը: Բարեկեցիկության լուծարման, և վերջապես՝ ի հայտ է գալիս
մայր հայրենիքում միջոցներ ներդնելու նոր աղբյուր: Իրենց հեթին իշխա-
նությունները ամեն կերպ, ուղղակի և անուղղակի, կարծես թե խախտում են
ազգային շահերի տեսակետից վնասակար, այդ թվում՝ անվտանգության, սեփա-
կան ժողովրդի արագադարձ: Իրականում նրանք իրենց գործողություններով կամ
անգործությամբ աղափարվում են ազգային ռազմավարական խնդիրների
լուծումը, ըստ որում՝ համընդհանուր մակարդակով:

- Դուք դա լուրջաբանությամբ չե՞ք համարում:

- Համարում եմ, բայց նման լուրջաբանությունով լի է մեր ամբողջ լուսնու-
յունը: Այսպես՝ մեզ մոտ երկու անգամ տեղի է ունեցել հողագործական մշակույ-
թի համար այնպիսի անհավասարի իրադարձություն, ինչպիսին երկրի տարածքի
տեղափոխումն է: Կամ՝ 13-14-րդ դարերում՝ մոնղոլների հեռանալու ժամանակ
և ընդհուպ մինչև Լենկ-Թեմուրի արավանքը, այսինքն՝ գրեթե 140 տարի, ոսկի
ոտք չի կոխել լուսնական Հայաստանի տարածքը: Եվ ասե՛ք ո՛չ ազնվականու-
յունը, ո՛չ եկեղեցին ոչինչ չծնունդեցին երկրի վերամիավորման և կենսոնաց-
ված ժողովրդի ստեղծման համար, որպիսի գործընթաց արդեն տեղի էր ունեցել
Եվրոպայում և Ռուսաստանում: Հայերը նախընտրեցին Լենկ-Թեմուրի հորդանե-
րին, իսկ ավելի ուշ՝ օսմանյան թուրքերին (ինչպես որ մինչ այդ՝ սելջուկներին)
դիմավորել ո՛չ թե միացյալ ճակատով, այլ մասնատված, ավելի՛ն՝ երկաթա-
կություններից ծվածված-բզկված: Սակայն հենց դրա շնորհիվ նրանք խուսա-
փեցին համազգային աղետից և լուսնականներից մեր գեոֆոնդը, փնտրելով
տարածքի չափերը, ո՛չ մարդկային ռեսուրսները թույլ չէին տալիս նրանց դուրս-
նից արդյունավետ դիմադրություն ցուցաբերել միանգամայն նոր տիպի ագրե-
սորներին, որ կիրառում էին ո՛չ միայն նվաճված երկրի վերնախավի, այլև ամ-
բողջ խաղաղ բնակչության համատարած ոչնչացման մարտավարություն:

- Այսպիսով՝ ո՛չ համաժեռությունը և տարալուծությունը դարձա՞նք են բախ-
տոտ սխալների համար:

- Մոտավորապես այդպես, ըստ որում՝ բոլոր մակարդակներում: Դեռևս մեր
դարի սկզբին նկատվում էր ունենալով համընդհանուր և անգամ տարածաշրջանային
տարալուծական նախագծերի փոխներգործության կամ մրցակցության գո-
տուց երկրի դուրս գնվելը, օտարերկրյա փորձագետները տարալուսնակով նշում
էին, որ Հայաստանի նախագծային տարածությունը «գործնականում դատարկ» է:

Տվյալ երևույթը լուսնական հետաքրքրության բացակայությամբ, այնպես էլ այդ
հարցում երկրի ղեկավարության ակնհայտ կրավորականությամբ: Դա, ի դեպ,
դատարկ է մինչև օրս. կառավարիչները բնագոյաբար զգուշանում են որոշում-
ներից, թող որ նույնիսկ առաջին հայացքից չափազանց հրաշալի և շահեկան,
փնտրելով որ հասարակայնության հակազդեցությունը կարող է անտախտելու:

խիստ բացասական լինել: Եվ դա ևս կլինի լուսաբանական մեխանիզմի արահայտություններից մեկը. չի կարելի բացառել, որ մեկ կամ երկու սերնդի հաջողությունը հայության համար հեռագա դարձնում չի վերածվի աղետի:

- Իսկ օրինակներ:

- Վերջին ֆառորդ դարում այսօրե կոչված «դարաբաղյան խնդրի» կարգավորման շուրջ խաղաղարարների առաջարկած բոլոր սարքերակները որդես կանոն ուղեկցվում էին չափազանց զայթակղիչ խոստումներով, որոնք, թվում էր, թույլ են տալու իրադրությունը հաշվառելի հայկական ճանաչողական հրաժեշտ: Համազանգ խորհրդարանի, հզոր ուսիականական համակարգի և չեզոք բանակային սղա-յակույսի առկայության լայնամասշտաբում իշխանությունը կարող էր ֆանիցս աղա-հովել ցանկացած սարքերակի թե՛ անարգել և ձևական, թե՛ գործնական իրակա-նացումը, սակայն ո՛չ մի կերպ չցանկացավ հանձն առնել նման լուսաբանա-մասվություն: Պետության հերթական ղեկավարը, որ իշխանության էր եկել կար-գավորման այս կամ այն առաջարկված ծրագրի դեմ «համաժողովրդական ցասման» ալիքի վրա, հերթական համանման ցասման բախվելով, նախընտրում էր մեղադրել ընդդիմախոսներին «սոցիալականների» մեջ (որոնց մեջ նրան մեղադրում էր իր նախորդը) և... բարձրամոտիվ հրաժեշտ տալ: Դրանով իսկ, դժվար չէ հասկանալ, կործանվում էր ցանկացած խաղաղարարական նախաձեռնու-թյուն, ֆանի որ առարկայորեն ազգի ռազմավարական շահերը լուսաբանում էին լուսաբանել 90-ական թվականների կեսից հաստատված ստատուս-ֆոն:

- Եկեք վերադառնալ արագադրի խնդրին: Թեև շատերը նաև ժխտում են դրա հանդեպ հայերի զենեթիկ նախադրամարվածությունը, փաստերը, կարծես, հակառակն են վկայում:

- Եթե լուրջում եմ... Գոյություն ունի լուսաբան-եզոցներիս Արթուր Շահնա-գարյանի հայեցակարգը, որը հայտնի է միայն մասնագետների մեջ շրջանի: Ես դա ամենևին չեմ ընդունում, սակայն նկատում եմ լուսաբանի: Ըստ նրա, արագադրի փչ թե շատ խոռո ալիքները, որոնք լուսաբանությունը շատ-յակներով է հաշվում, հեռանք են ամենևին ո՛չ լուսաբանների, աստատույթ-յունների և ուրիշ արհավիրքների, այլ մեկ ազգի մեջ համաժողովրդություն ունե-ցող երկու զենեթիկ լուսաբան: Արիական, անհաստատուական-ստեղծագործ զենի կրողները, որոնք շուրհալի, աշխատատե և շարժումակ են, դարեղար արա-գադրել են լուսաբանական հայրենիքի՝ չորսմանալով ոչ արիական և նախաարիա-կան զենի հեռ ընդհարմանը, զեն, որն, ի սարքություն հնդկավորականի, օժ-ված է հզոր հոսային համերաշխությամբ և զխավորադրություն ավերման: Չեն ժխտում, որ սվալ շտակները մասնավորադրես ինչ-որ ձևով բացատրում է հայ-կական սփյուռքի ֆենոմենը, որը արևմտյան ֆաղափարության երկրներում աչի է ընկնում բացառիկ հարմարվողականությամբ:

Սակայն եթե հեռանքն այդ սրամաքանությամբ, աղա Հայաստանում այսօր լուսաբան է մնացած լինեին միայն, այսօրե կոչված՝ կործանարար զենի կրողները, որն, իհարկե, այդպես չէ: Հակառակ դեպքում Հայաստանը լուսաբան է վաղուց վե-րածված լինե ֆաղափարի աշխարհից մեկուսացած լուսաբանական ռեզերվացիա-լի:

- Հեղինակավոր Ձեր շատ հայրենակիցներ հենց դա էլ լուրջում են:

- Վաղաժամեք, հոխորում են: Համաձայն եմ՝ ֆաղափարականադրես, մասամբ ճանաչողական, լուսաբանականություն առկա է, բայց ո՛չ միայն առարկայական լուսաբանություն: Եվ ես արդեն մեծի, որ դա առավելադրես դրական երևույթ է: Սակայն ուշադրություն դարձեք, թե որքան արդյունավետ է «մարդկային նյութի»

փոխանակումը Հայաստանի և Սփյուռքի միջև. ըստ որում՝ այդ մարդահոսքը, ի հեծուկս լուրջ մշակութային կանխատեսումների, վերջին տարիներին դարձավ փակ. Հայաստան է ժամանում այնքան մարդ, որքան մեկնում է: Իր ամբողջ մեծամտությամբ հանդերձ՝ Սփյուռքը, հասկալիս «հիմք», չի կարող չհամաձայնել, որ առանց մայր Հայրենիքի իմր վաղուց էր ծյուրվել և ուժացել. էթնիկ միասնությունն ըստ էության կիմասագրկվեր օտար երկմի տակ: Դրանից բացի, տասնական Հայրենիքից եկած հայրենակիցներով նրա կանոնավոր համալրումը նոր արյան ներհոսք է, որը թույլ է տալիս նրան տալիսանել թե՛ գեմոֆոնը, թե՛ մտածելակերտի առանձնահատկությունները:

Իր հերթին՝ չլինել Սփյուռքը, Հայաստանը վաղուց լիակատար կոլլապսի ենթարկված կլինել, կվերածվել նոսրեմի, այսինքն՝ արտաքին աշխարհում անհայտ, այդ տատանումով՝ անտես, «ինքնին իրի»: Սակայն դա երբեք տեղի չի ունենա. Սփյուռքը, բարեբախտաբար, Հայոց եզակիությանն ուղեկից (ինչպես դուր իմեներդ նեցիկ, հաճախ տարադոսային) բավականին բաց օրգանիզմ է...

... Ինչպես որ խոստացել էի, թողնում եմ առանց մեկնաբանության:

ԳԼՈՒԽ 3 ՀԱՅՈՑ ԱՇԽԱՐՀԸ

Ենթադրվում է, որ նա գուցե է, բազմադեմ, հակասական, բազմազան և... մինչև վերջ անընթերցելի՝ ինչդեռ որ այնքան բնակվող մարդիկ:

Հայերը ժողովում են, որ վարժվել և հասարակ վերաբերմունքով (չխոսելով արդեն բարբառի մասին) դժվար չէ ըմբռնել, թե հայրենակիցներից յուրաքանչյուրը բնիկ որեղից է: Մոտավորապես այնդեռ, ինչդեռ մենք կարողանում ենք տարբերել սիբիրցուն ղեկավարացուց, հյուսիսաբնակին՝ սևահողաբնակից, մոսկվացուն՝ ռուսից և նմանապես: Սակայն այստեղ՝ շատ փոքր տարածքի վրա՝ ընդամենը մոտ 30 հազար բառակուսի կիրմեք, հայերի ամհավաստվորեն մեծ թվով «ենթաստակներ» են բնակվում և աղեցեղացիք տարբերվում, ասեմք, ոչ միայն լեռնցիները՝ հովաքանակներից, այլև ընդամենը մի քանի հարյուր հայրով իրարից անջատված գյուղերի բնակիչները:

Հայերը համոզված են, որ իրենք մոլի աշխատասեր են, որ յուրաքանչյուր հայ ընտանիք լավատես համար լավատես է գիշեր-ցերեկ աշխատել: Եվ տեսնելով ու լսելով, թե Ռուսաստանում ինչդիպի անմուրացությամբ են մշակվում աշխատում, են չի կասկածում, որ դա այդպես է:

Սակայն այն, ինչ տեսա Հայաստանում, ինձ սաստիկ հիասթափեցրեց: Եվ հաղափրելով, և՛ գյուղերում լավատեսություն էր տեսնում. երիտասարդ, միջին և տարեց՝ միանգամայն աշխատունակ տարիքի տղամարդիկ աշխատանքային օրվա եռուկեսին ժամանակ էին սղանում բակերում և հրապարակներում՝ հողերում գրուցելով, և խոսք տալիս իրար: Նրանք ունեւորի տես չունեին. ավելի շուտ՝ անհուսալիորեն հոգնած էին քրոնիկ անգործությունից: Նրանցից քեր են նեղություն տալիս իրենց աշխատանքի փնտրելու. համընդհանուր համոզմամբ՝ դա անհնար է՝ չնչին աշխատավարձերի տարածքով:

Կամայք բոլորովին ուրիշ են. մշակող գործունյա են, մտածող՝ ճշմարիտ խնդիրներով, փողոցներով որդես կանոն հայրում են սննդամթերքով ծանաթեռն: Գյուղական վայրերում մշակող ունեւոր են ավանդաբար ամբողջ ճանաչությունը՝ բանջարանոց, անասուններ, մթերքի փոխանակում և այլն. հաղափրելով և՛ մշակող են աղաքից ընտանիքի սննդի նվազագույնը՝ ձեռք մեկնելով ցանկացած ոչ որակյալ աշխատանքի: Ի դեպ, համեմատաբար երիտասարդ տարիքային խմբերում (մինչև 40-45 տարեկան) կանանց թիվը տղամարդկանց գերազանցում է մոտավորապես 25 տոկոսով, ինչը արդյունք է երիտասարդ տղամարդկանց աշխատանքի գտնելու հույսով կանոնավոր զանգվածային արտագաղթի՝ արտասահման: Քանի որ աշխատավարձն այնքան քիչ է, որքան էլ հայրենակցից (խոսքը Մեծավոր Արևելքի և Հարավային Եվրոպայի երկրներում սեզոնային գյուղատնտեսական աշխատանքների մասին է), աղա, ղեք է ենթադրել, երիտասարդությունը ձգտում է այնքան՝ գլխավորապես մոտ տղամարդկանց տեսնելու ծառայից: Սակայն դա, իհարկե, բոլորովին էլ երկիրը մշակող ուժից և բարձրակալ աշխատուժից զրկող արտագաղթը չէ (խոսակցությունը դա մասին առջևում է):

Հայերը չափազանց մանկասեր են, դա մշակող չեն խլի: Նրանք ինքնամոռացությամբ և մույնիսկ ինքնախոստանգամբ հոգում են իրենց սերնդի մասին մինչև խոր ծերություն, քանի դեռ ուժերը չեն սղանվել: Եվ անհամապատասխան են 40 տարեկան որդու աշխատանքից ուժանալու համար մույնիսկ սաստիկ, որքան երեք երեկոյից ուժանալ իրենց 14-ամյա թոռը: Մի կողմից՝ նման վերաբեր-

մուճը, իհարկե, երիտասարդների մեջ դաստիարակում է լուսաստիանասվության զգացում, մյուս կողմից՝ նրանց զրկում է նախածեռնությունից և անզամ որոշակի չափով շփացնում է, մղում խնամարկության: Դրա վառ աղացույցը երիտասարդության բարձրագույն կրթություն ստանալու համասարած ձգտումն է. դա լայնամակրված է ո՛չ այնքան լուսանշարկ վայելող մասնագիտություն ստանալու, որքան ուսանողական լուսավոր կյանքի մեջ սուզվելու ցանկությամբ: Նկատի առնելով կրթության (սեղական չափանիշներով) բարձր արժեքը, ինչդեռ նաև ուսումնական հաստատությունների առատությունը, ուր ուսուցանում են մասնագիտություններ, որոնք կանխավ աղափոված չեն աշխատանքներով, կարելի է լուսկերացնել, թե որքան մեծ միջոցներ է բնակչությունը բաժնում տալիս: Այստեղից էլ գործազրկության ծայրասիճան բարձր մակարդակը բուհերի օջանավարժների օջանում: Եվ միաժամանակ՝ բնակչության անչափ բարձր կրթամշակութային մակարդակը:

Հայերն իրենք մեծ մասամբ տալիս հոյակապ են, ամբիցիաներով լեցուն. հազիվ թե նրանցից մեկնումեկն ընդունի որևէ հայրենակցի գերազանցությունը իր հանդեմ՝ թե՛ մտալի, թե՛ գործնական, թե՛ առավել ևս վարչական ոլորտներում, միայն երբեմն այդպիսի բան լինում է գեղարվեստի ոլորտում:

Գրեթե յուրաքանչյուր հայ ավելի քան համոզված է, որ, ով էլ որ լինի նա, իմը կարող է երկիրը ավելի լավ կառավարել: Նրա համար այդ մեկը սոսկ մի դուրսդրուկ է, ճակատագրի սիրեցյալ և ո՛չ ավելին, որին իմը (**իմը**) հարկադրված է ենթարկվել նախախնամության տարօրինակ փափագությամբ՝ հանուն համադարձայն հացի:

Հոգեբանների կարծիքով՝ նման համատարած միտքի լիզմը հայերի մեծ մասի չափազանց բարձր հավակնությունների հետևանք է: Գերակշիռ մեծամասնության նկատմամբ գործնականորեն կիրառելի չէ հայտնի այն բանաձևը, որն անհատն ներկայացնում է ինչ-որ «կոտորակի» տեսքով, որի համարիչը այն է, ինչ մարդն իրենից ներկայացնում է, իսկ հայտարարը՝ ինչ նա մտածում է իր մասին: Թող փորձի որևէ մեկը նման հոգեմաթեմատիկական էֆեկտներն անցկացնել. կոտորակի, որ հայերը համատարած «հայտարարի» մարդիկ են. նրանց հավակնությունների մակարդակը ձգտում է անսահմանության, իսկ համարիչը, բնականաբար, մնում է միջին՝ մարդկային: Այնպես որ, որքան էլ ցավալի է, կտացվեն միայն գրոյական մեծություններ...

Իմիջիայլոց, ղեկ է խոստովանել, որ սվյալ երևույթը ունի ինչդեռ բացասական, այնպես և դրական ազդակներ. դա ծնում է ոչ միայն հավիտենական դժգոհություն սեփական կացությունից, այլև հաջողության նպատակաուղղվածություն ցանկացած միջավայրում և ցանկացած հասարակության մեջ, այսինքն՝ զարգացման և կարիերայի խթանիչ է:

Դրա համար էլ Հայաստանում գլխավոր դերերում այդքան դժվար են երևում այլ ազգերի ներկայացուցիչներ, ավելի ճիշտ՝ ընդհանրապես չեն երևում: Եվ ընդհակառակը՝ շատ հաճախ են հանդիպում հայեր ցանկացած երկրի մտավորական, գործարար, ղրոֆեսիոնալ վերնախավում, ուր և ծերանում են:

Վարչականորեն Հայաստանը բաժանված է 10 մարզերի, որոնք գլխավորում են մարզպետները: Վերջիններս ո՛չ այնքան ղեկավար ծառայողներ են, որքան իշխաններ, որոնք իրենց հոյակապ տարածքներում հարկեր են գցում, վերահսկում տեղական իշխանություններին, իրավադատ և դատական մարմիններին: Որդես կանոն այդ երկրամասերի ծնունդ լինելով՝ նրանք հաջողությամբ համատեղում են արժանական ծառայությունը խոշոր բիզնեսի հետ՝ միաժամանակ լինելով

խոշոր սեփականատերեր և ունենալով զգալի կառիքներ: Իմիջիայլոց, բոլորովին դարձ չէ, որն է դրանցից սկսած ղեկավարողները՝ ղառնո՞նք, թե՞ հարստությունը: Տարրինակ է, որ իր ամբողջ հզորությամբ և փաստացի ինքնիշխանությամբ որևէ մարզից երբևէ չի հանդգնել հակաճառել հանրապետական իշխանություններին:

Երևանը և՛ առանձին վարչական միավոր է, որի ղեկավարը (առաջատարը) նույնպես նշանակվում է գերագույն իշխանության կողմից:

Մայրաքաղաքում և արվարձաններում են կենտրոնացված գործնականում Հայաստանի բոլոր արտադրական հզորությունները՝ երկու ճասնակ ոչ մեծ արդյունաբերական ձեռնարկություններ և նույնքան մեծ լոգիստիկ և զինուժ գործարաններ: Կան մեծ ալյ՝ գուցե փոքր ղառնագործարաններ՝ գրեթե բոլոր մարզերում, որոնք աշխատում են եղանակով հունձել և իրենց արտադրանքը իրացնում դարձյալ այդ նույն մայրաքաղաքում: Երկրի հյուսիսի և հարավի լեռնահամայնի ու վերամշակող կոմբինատները, որոնք կենդանություն առան դարասկզբին ճնշմանակա՛ն աճի ոչ մեծ ալիքի վրա, այդպես էլ մնացին կտրված սղառման արտադրանքներից՝ բարձր տուրքերի եւ տրանսպորտային սակագների դաճմանով:

Պետական աջակցության բացակայության, ավելի ծիծե՛ կառավարության հրեշավոր հարկային ֆառափականության հետևանքով, մոտավորապես նույն ժամանակաշրջանում ճառալվեց մեծ փմիական արդյունաբերության վերածնունդը, որը լիովին կարող էր աշխատել Ռուսաստանից, ինչպես մեծ Իրանից ներմուծվող զառվ:

Իր տարածումը ամբողջ արտադրանքի Հայաստանը արտահանում է ոսկերչական իրեր, որոնք առաջատար են արտահանումից սառցվող բոլոր մոտերների գրեթե 70%-ը, տեղականական տեխնոլոգիաներ (12%), դոտուր-բանջարեղենի դառնածոներ (մոտ 10%), ոգելից խմիչքներ (մոտ 5%): Արտահանման նշանակալից բաժանությամբ ինքնուրույնական, վերահսկվում են խոշոր ֆինանսական խմբերի կողմից, որոնք մինչև վերջին ժամանակներս գործում էին հարկային և տուրքային հույժ արտոնյալ դայմաններում: Տեղեկատվական գործարարությունը, ուր զբաղված է մոտ 10 հազար մարդ, ըստ գնահատումների, ավելի ճառալվե է ոսկերչականից և կրկնակի գերազանցում է մեծ արտադրության ծավալով (գումարային արտահայտությամբ դա հասնում է 300 մլն. դոլարի, մինչդեռ ոսկերչության բնագավառում՝ 150 մլն դոլար է): Սակայն, մի ճառք հայտնի դաճմաներով, ճառնականում է չորս հինգերորդով մեծ սկզբնական հասվածում: Ընդհուպ մինչև 2008 թվականը մեծ զբաղմունքը խոչընդոտում էր կառիք ազգային տոբրատորի մեծանորհային դիրքը, սակայն հետո դա վերացվեց: Ներկայումս իշխանությունները անմիախաղեղ ջանքեր են գործադրում տեղեկատվական ոլորտը սկզբից դուրս բերելու համար, ինչը որոշ հաճախակներով զգալիորեն (մոտ 10%-ով) կնեծացնի դեռական բյուջեի եկամսային մասը:

Ես արդեն նեցի Հայաստանում կրթության բարձր հեղինակության, երիտասարդության՝ դրա մկասմաբ ունեցած զանգվածային ձգսման մասին, որն իր հերթին խախտւսվում է ծնողների կողմից:

Մինչդեռ թե՛ օտարերկրյա և թե՛ տեղական փորձագետների միահամուռ ողորմամբ՝ Հայաստանի կրթական համակարգը ճառք խոշոր էր գերկենտրոնացված, ֆորմալացված և այդ դաճմանով չէր առաջատարում կրթական այնոխի որակ, որն ընդունակ էին, մի կողմից, օժանդակել հասարակության առաջընթացին, մյուս կողմից՝ լուծել հասարակական հարաբերությունների առկա համակարգին անհաշի սոցիալական հարմարվողականության հիմնախնդիրները:

Ընթերցողի ներդրամությունն են հայցում հնարավոր ավելորդ ակադեմիզմի համար. դա, ինչդեպ արդեն ըմբռնեցիք, ոչ բառացի, այդ լուրջառնով չակետների մեջ չառնված, բայց միանգամայն փաստագրական փաղվածք է փորձագիտական եզրակացությունից: Իմիջիայլոց, առանց նման գնահատականների նաև միանգամայն ակներև է, որ դորոցը Հայաստանում, ինչդեպ միջնակարգը, այնդեպ էլ բարձրագույնը, զսնվում է հասարակական լեռնադասության կրակի սակ:

Ինստիտուցիոնալները արդարացիորեն վճացած են այն հանգամանքից, որ կրթության ժամանակակից տեխնոլոգիաները, որոնք ուղղված են սովորողների մեջ ձևավորելու գիտելիքների ինֆորմուցիոնալ մշակման և ստեղծագործաբար դրանց կիրառման ընդունակություն, այդդեպ էլ չթափանցեցին կրթության համակարգ: Վերջինս, նրանց կարծիքով, շարունակում է շահագործել սովորողների հիշողությունը և ընդունակությունները՝ գիտելիքների առաջադրված ծավալի ճշգրիտ վերահսկողության և նրա կիրառման հնարավորությունների տեսակետից: Համաժառանգալիմ կրթական չափորոշիչների մակարդակի վրա է թերևս կազմակերպված ինֆորմատիկայի դասավանդումը միջնակարգ դորոցներում և հիմնաբար գիտաշնորհներին բուհերում: Այլ բնագավառներում գերակշռում է դոգմատիկ ուսուցումը, որի լուրջառնով դորոցների, փուլերի և բուհերի շրջանավարձները մեծ մասամբ անմրցունակ են երկրի սահմաններից դուրս:

Մարդիկ միանգամայն հիմնավորված տեսնում են, որ կառավարությունը իրենց ուսերին է դրել միջնակարգ դորոցների լուրջառնության ծախսերի առյուծի բաժինը: Դա լուրջության կողմից ֆինանսավորվում է սոսկ ուսուցիչների աշխատավարձի մասով՝ մեկ երրորդով: Մնացածը՝ շենքերի լուրջառնությունը և նորոգումը, դորոցական գույքը, մշակութային-դասիարակչական աշխատանքը, ֆինանսավորվում է աշակերտների, ավելի սուրյո՝ նրանց ծնողների կողմից, որոնցից զանձվող կանոնավոր և բավականին մեծ տուրքերը լուրջառնությունների կողմից ըստ էության օրինականացված են:

Հասարակական կարծիքը հանգում է նրան, որ.

 դորոցական կրթությունը լուրջառնված է ինքն իր մեջ, աշխատում է իր համար և կրթություն ստանալու և շարունակելու սոսկ ձևական հնարավորություն է ընձեռնում.

 միջին մասնագիտական և հասկալու բարձրագույն կրթությունը մեծադեպ (և հիմնականում) ձևական է. հոգու համեմատաբար աղախովված խավերի հավակնությունների՝ անարդարացիորեն ուռձացված է և շրջանավարձների համար տեղ չի աղախովում կյանքում՝ գիտելիքների ձեռքբերման փոխարեն նրանց նուրբակալողելով դիլլում ստանալու:

Մի խոսքով՝ վճիռը կարծես թե վերջնական է և լավատեսություն չի ներշնչում:

Սակայն հենց այստեղ սկսվում է ամենազարմանալին:

Հայաստանի մասնագետները՝ էներգետիկները, բանկիրները, զազագործները, զինվորականները, շինարարները, ինչդեպ նաև արհեստավորները բարձր են գնահատվում Ռուսաստանում, Ուկրաինայում, Ղազախստանում, Արևելյան Եվրոպայում և Մերձավոր Արևելքում:

Հայ գիտնականներին՝ հիմնաբար գիտությունների ներկայացուցիչներին, փմիկոսներին, ծագրավորողներին և այլն, բացեիքաց հետադիմում են եվրոպական և ամերիկյան համալսարանները: Գերմանացիները վերջին 15 տարիներին հաջողությամբ իրականացնում են Հայաստանից, դեռևս ուսանող տարիքում,

ծագրավորողների, փմիկոսների և կենսաբանների իրենց մոտ ֆաեել-սանելու ղեհակամ ծրագիրը:

Ռուսական համալսարանները չափից դուրս ուրախ են իրենց հայաստանցի ուսանողներով, որոնց թիվն այսօր ավելի քան մեկուկես հազար է, և որոնցից առավել հեռանկարայիններին իշխանությունները սիրով, արդեն իսկ ուսուցման երկրորդ-երրորդ տարում, ֆաղաֆաղություն են տամադրում, իսկ դասընթացի ավարտից հետո՝ նաև տեղավորում աշխատանքի: Ուղեղների և բանվորական ձեռքերի արտադուրը ակնբախ է, ըստ որում՝ ղաակառելի մաստատներով, սակայն Հայաստանում դրա դեմ չեն ղայաարում. դեռ ավելին՝ ակներևաբար խրախուսում են՝ ոչ առանց հիմքի ենթադրելով, որ այդ մարդկային կաղիտալը, միևնույն է՝ վաղ թե ուշ, այսղես թե այնղես աշխատելու է Հայաստանի համար:

Դրա ղաահանջարկը հայերն իրենք ղաատառաբանում են ինչղես բնածին ընդունակություններով և հայրենակիցների ուշիմղյամբ, այնղես էլ՝ երեխաների կրթղյան մեջ սիրով միջոցներ ներդնելու, ընդ որում՝ ոչ ֆիչ, ավագ սերնդի հակվածղյամբ:

Թվում էր՝ գղյալյին ծայրահեղ անհամամասնղյան ղայամաններում կարիաավոր ընտանիքների երեխաների համար վերջնականաղես փակ են գնանււղ կրթղյան և առավել ևս գիտղյան ուղիները: ղարզվում է՝ բնավ ոչ. մեկենասությունը կրթղյան ողրտում (ինչղես նաև՝ թերևս սղորտի) հայ օղիգարխների և խուուր ղաատոնյաների տջանում ուղղակիորեն գերագանցում է բղլոր ղատկերացնումները: Որղես կանոն՝ նրանք բավական իրատետրեն են գնահատում սեփական ժառանգների մտավոր հնարավորությունները և չեն երկղլում նրանց համար աղազայում «մրցակիցներ» ստեղծել՝ վճարելով իսկաղես օժտածների և ընդունակների կրթղյան համար: Դեռ ավելին. այղ բնղյթի գործունեղյունը վաղուց արդեն ամեն մի մարգղետի, ֆինանսական մագմաշի, խոուր կառավաղի համար դարծել է ղատվի հարց: Գլխավորաղես նրանց առատածեռնղյան, այլ ոչ ամենևին օտարերղյա հղվանավորների միանվագ (ընդ որում՝ աննւան) բաժնեմասերի տնորիվ են գործնականում բղլոր ուտումնական հաստատությունները, նաև հատկաղես դորոցները, ամբողջղյին համակարգչայնացված, ըստ որում՝ գինված բավականին ժամանակակից տեխնիկայղլ...

Սակայն տարօրինակ է. բացարծակ ոչ մի ոււաղրղյուն և, համաղատասախանաբար, ֆինանսական օգնղյուն հարուսների կղղմից չի հատկացղում արվեստին, լայն առումով՝ մտակղյթին: Սի ղարաղոք ևս. այն դեղմում, երբ, անկասակած, նվագագղյն աշակղղյան դեղմում հայկական արվեստը կարող էր դառնաղ միանգամայն փղխարկելի և մրցումակ՝ տնորիվ հարուս ժառանգղյան, որը ներառում է ամենատարբեր՝ անտիկից մինչև ժամանակակից արևմտեվորղական ֆաղաֆաղրղյունների տարրեր:

Չնչին ղեհական դոտացիաները թղլ են տաղիս միայն «ցուցաղրական», այսինքն՝ ֆատաղային մակարղակի վրա ղաատել երկու-երեք թանգարաններ և նղյման ղեհական թատրոններ, այղ թվում՝ նաև օղերայի և բալետի, ինչղես նաև մի ֆանի ազգագրական խմբեր: Մնացած մտակղթային կազմակերղղյությունները և խմբերը, եթե անգամ գղյատում են, աղա բացառաղես աստիճանաբար մարող էնտղիագմի տնորիվ:

Հայատանի սեփական մտակղթային տուկայի չափազանց փոքր չափերը և մի ֆանի ժամանակներից հայտնի դարծած՝ իսկաղես ազգային մտակղթային արծեների նկատմամբ Սղլլուրֆի դրսողած անտարբերղյունը տատ բան են բացատրում, մասնավորաղես՝ կինոարվեստի բացակայղյունը, թատրոնի, դասա-

կան երաժեշտության, օղերայի եւ բալետի անկումը, այսինքն՝ իրականում թանկ ժամերի: Սակայն անհնար է բացատրել և առավել ևս արդարացնել բոլոր ոլորտներում դիսարկվող սերնդափոխության ճգնաժամը. հայկական ավանդույթները կերտարվեստում, երաժեշտության մեջ, դարարվեստում, ճարտարապետության, գրականության մեջ, կինոարվեստում, թատրոնում անհետացման ուղղակի եզրին են՝ դրանց կորստի և, այդուհանդերձ, հաջորդ սերնդին դրանց հաղորդակցելու անհնարինության դաժնառով: Անկում է ադրում անգամ շուտ-քիզները, համեմայն դեղս սարսեսակ հզոր ազդեցությունները (արևմտյան, ռուսական, արևելյան) գրեթե ազգային ոչինչ չեն թողել նրա մեջ:

Հայկական մշակույթի ոլորտում շեղի ունեցող երևույթները բացատրվում են մի ամբողջ շարք դաժնառններով, որոնցից հիմնականներն են՝

- Սփյուռնահայության գերակշիռ մասի երկմշակութայնությունը և նույնիսկ բազմամշակութայնությունը, որով դայմամավորվում է ազգային ակունքներից հեռանալու և ավելի շատ գլոբալացված դիմագուրկ՝ տառացիորեն ազգայինը ճզմող-ոչնչացնող մշակույթին հաղորդակցվելու նրանց ենթարկվածությունը.

- Հայկական եկեղեցու ինքնությունը և անգամ կրավորականությունը Հայաստանի բնակչությանը իսկական ազգային մշակութային արժեքներին հաղորդակցելու հարցում: Դարեր շարունակ լինելով այդ արժեքների դաժնառն՝ եկեղեցին դարձավոր էր այս ճգնաժամային ժամանակաշրջանում աշխարհականների շրջանում վարել հարձակվողական և միաժամանակ անձնուրաց մշակութային հաղափականություն, առավել ևս, որ իր ֆինանսական հնարավորություններով դա միանգամայն հնարավոր էր.

- Ազգի մշակութային վերնախավի ասֆիճանական հյուծումը, իսկ այժմ նաև նրա անհետացումը՝ սերունդների միջև ավանդույթների ժառանգորդություն ադաիովելու անհնարինության հետևանքով.

- Մշակույթի ընդհանուր առևտրայնացումը, որը մի կողմից առաջնորդում է դեղի հասարակության մեջ մասսայական մշակույթի սուրոգատների ճնշման, մյուս կողմից՝ հենց մշակութային վերնախավի ներսում սղառման շուկաների և մեկենասության աղբյուրների համար մրցակցության սասկացման:

Սակայն, ինչդեպ ողորում են մշակութաբանները, ներկայիս շեխնիկական հնարավորություններով ամեն բան կամ գրեթե ամեն բան ամբողջությամբ կարելի է վերականգնել և անգամ սկսել ամենակարճ ժամկետում, տառացիորեն 5-6 տարում զարգացնել՝ նվազագույն հասկացումների առկայության դեղում, լինեն դրանք ղետական թե մասնավոր: Որտեղ եմ, մեկենասներ:

Նրանք բոլորի աչի առաջ են, շատ չեն համեմատաբար, մոտ 100 հոգի, և նրանք, իրենց իսկ խոստովանությամբ, չափազանց հոգնած մարդիկ են: Բոլոր կողմերից նրանք լսում են միևնույն բանը՝ փող տու: Տնեցիները, կառավարությունը, հարևանները, համերկացիները, փողոցային մուրացկանները դաժնառնում ու դաժնառնում են՝ բոլորովին չհետաքրքրվելով՝ ինչ ուժից վեր աշխատանքով է, նաև՝ ադուն-ֆրիմով, ձեռք բերվում այդ փողը: Իսկ չէ՞ որ, բացի տարաբնույթ օժանդակություններից, գոյություն ունեն նաև ներկայացուցչական ծախսեր, որոնցից ոչ մի օգուտ չկա, սակայն դրանք դարձադիր են՝ ըստ կարգավիճակի. տասնյակ գերթանկարժեք ավտոմեքաններ, կահավորված վիթխարի առանձնասներ, բազմաբանակ դաժնակախումբ, գիշերային խախճաններ և խաղասենյակում տանում սկած դաժնակառգոլու գումարներ՝ այս ամենը դարձադիր բաղկացուցիչներն են այն ծիսակարգի, որը կոչվում է «օլիգարխի կյանք»: Սակայն դա դարձադրված իմիջ է, որն ընդհանուր ոչինչ չունի նրանց իսկական արժեքային

ուղեմիսների հետ, որոնց թվում գերակշռում են՝ ծառայությունը Հայրենիքին, ընտանիքի արժանապատիվ ապագան և իսկական տղամարդկային ընկերությունը:

Լսելով երիտասարդ (արդեն երկրորդ սերնդի) օլիգարխի նմանօրինակ գեղունները՝ ես, իհարկե, հասկանում էի, որ նա խորամանկում է, սակայն ոչ մի կերպ չէի կարողանում ազատել գրուցակցիս՝ ոչ համարավետ կացության և նույնիսկ վարքի որոշ անվստահության իմ աղոտ զգացողությունից: Եվ դարձվեց՝ հեռու չեն ճամարությունից:

Նույնիսկ խոսքը կարողություն ունեցողները եղել և մնում են կառավարող վարչակարգի դատանդները, ինչդիսի հարաբերությունների մեջ էլ լինեն նրա հետ: Ավելի ճիշտ՝ հարաբերությունները միշտ նույնն են եղել՝ ճարտիկ ստուկի և խորամանկամիտ սիրոջ, որը թույլ է տալիս ստուկին սկզբում կշռանալ խոսակցի նմանազանության մարգագետիններում, իսկ հետո՝ փորձում յոթ կաշի փերթել նրանից: Հասկանալի է, որ ամեն ինչի սկզբնաղաջածառը հենց այդ կարողությունների եթե ոչ միշտ փրեական, աղա՜ որդես կանոն՝ անօրինական ծագումն է, որոնք կուտակվել են իշխանավորների օրհնությամբ և ուղղակի հսկողությամբ: Վերջիններս սիրով և առանց ֆաշվելու օգտվում են օլիգարխների ծառայություններից՝ նրանց միջոցով շուտով սալով կասկածելի գործարքներ, վաճառվել և արտահանվելով կասաղած փողեր, բայց միաժամանակ դառնելով նրանց սանձը ձգած՝ ստառնալով հանձնել օրենքի ձեռքը՝ առաջադրված վարքի չափորոշիչներից հեռանալու դեղմուն:

Ահա՜ թե ինչու՝ ոչ միայն վարչակարգը փոխվելու դեղմուն, այլև դրանց միջակայքում խոսքը հայ գործարարները մոտադրեցին զսնվում են գրեթե ամեն ինչ կորցնելու վսանգի ներքո, առաջին հերթին՝ անմրցակից գործարարության սեփական ոլորտը, որ նվաճվել է վիթխարի լոբբիստական ջանքերի և ավելի քան խոսքը փրկանքի գնով: Ընդամենը մեկ սերնդի գիտակցական կյանքի ընթացքում, այսինքն՝ ինչ-որ 25-30 տարում, Հայաստանում առաջացավ և անկողնային գիրկն անցավ (զլխավորապես խորհրդանշական) խոսքը ձեռներեցների առնվազն երեք սերունդ: Հիրավի, ոմանք արդեն չկան, իսկ մյուսները հեռու են, հիմնականում Նահանգներում և (չգիտեմ՝ ինչու) Արաբական Եմիրություններում: Հարաբերական կայունություն ներհաղափական ցնցումների հանդեպ այդ տարիներին ցուցաբերեցին զուգե մի ֆանի առավել զգուշավոր բանկիրներ և մի տասնյակից ավելի առավել խորաթափանց արդյունաբերողներ ու առևտրականներ, որոնք կարողացան ժամանակին կանխազգալ կոնյունկտուրան և ճիշտ խաղաղրավ դնել: Սակայն նրանք և՛ս, ինչդեպ ցույց տվեցին վերջին հարցումները, ճնշված ու ներկված են «անորոշ, մռայլ և վսանգավոր միջավայրում» աղբյուրց ու աշխատելուց, կայունության և կանխատեսելիության, այսինքն՝ օրենքի գերակայության սուր դառանք են զգում:

Այն, որ նրանք իրականում հոգնել են իշխանություններից վախենալուց և, հասկալալես, ֆաղափական ցնցումներից, կարելի է չկասկածել. կյանքը ցույց տվեց, որ ոչ անձնական կաղերը, այդ թվում՝ խնամիական, աննալվերների և նրանց օրջաղափի հետ, ոչ խորհրդարանական անձեռնմխելիությունը, ոչ աղդեցիկ ֆաղափական և դեսական գործիչների ու նրանց կուտակցությունների ֆինանսական աջակցությունը օլիգարխներին չեն երաշխավորում ոչ շնորհաղրկումից, ոչ սնանկացումից, ոչ անգամ դատական հետաղորդումից: Սակայն մտածել, թե նրանք ուղղակիորեն երաղում են, որդեսի ֆինանսատեսական ոլորտը, որում նրանք շնչում-աղրում են, և իրենց իսկ գործունեությունը թափանցիկ դառնա, այսինքն՝ կանոնակարգվի օրենքով, հայտնաղես կեղծավո-

ությունն է: Նրանք դա չեն ցանկանում և չեն կարող ցանկանալ, քանի որ այդ դեպքում ակնթարթորեն կփլվի Հայաստանում ետխորհրդային տարիներին ստեղծված ո՛չ միայն ճնշեսական, այլև քաղաքական և անգամ հասարակական փոխհարաբերությունների համակարգը, առանց որոնց իրենք և իրենց գործարարությունը ի վիճակի չեն լինի գոյասել:

Անկախ ուսումնասիրությունները արդեն վաղուց արձակել են սլյալ համակարգի նկատմամբ իրենց վճիռը. «...Իշխանության և խոշոր գործարարության սերտաճումը Հայաստանում... այնքան օրգանական է, որ չի ենթարկվում ավանդական դասակարգման՝ «դեռության զավթում» կամ «գործարարության զավթում»: Փաստորեն, խոշոր գործարարությունը քաղաքական տոնախմբային համակարգերից դուրս չի կարող գոյություն ունենալ, իսկ քաղաքական գործիչները անբաժանելի են խոշոր գործարարության կլիենտելական համակարգերից»:

Արդյունքը հայցնի է՝ ճնշեսության կլանային-մոնոպոլիսական բնույթը, որ խոչընդոտում է արտադրողական ուժերի արդիականացմանը և դեռևս կառավարման համակարգի արդյունավետ բարեփոխմանը, հեռավար, ընդհանրադասարակության զարգացմանը. օլիգարխների մոտ, իմա՝ նախնական կուսակողների, կուսակազմի միջոցները իսկական կառավարիչ, որը կհաղթահարի և արժեքներ կստեղծի, վերածելու ազդակների և դրդապատճառների բացակայությունը: Այստեղից էլ, ինչպես նշվել է հայ օլիգարխների մոտ, նույնիսկ, ռազմավարական ծրագրավորման և սեփական գործարարության, թեկուզ 5-10 տարվա, այսինքն՝ միջնաժամկետ հեռանկարի բացակայությունը:

Հայաստանում կառավարիչ օրգանառություն՝ որդես այդդիսին, չկա. առկա է «կասաղած փողերի» մսխում, որը, սակայն, վերաբաժնավում է՝ օլիգարխիական և իշխանական կառույցներից դաժնոյաներին և ծառայությունների ոլորտի աշխատողներին:

Նա, ով չի ներառվում սլյալ մոդելում, բախտ է փնտրում օտար երկրներից, այլ կերպ ասած՝ արագադառնում է:

Արագադառնի չափերի մասին արդեն հիշատակեցի. վերջին երեք տասնամյակներին Հայաստանից մեկնել և արբեր երկրներում խաբիս է նետել մոտ 2 միլիոն քաղաքացի: Սակայն դա բոլորովին չի նշանակում, որ հայկական Սփյուռքը ճիշտ նույնքանով համալրվել է. նկատի առնելով հայկական ընթանիների (հասկանալի է, քաղաքային, քանի որ տարագրների թվում դրանք միշտ գերակշռել են) հավելանքի միջին արագությունը, ինչպես նաև՝ այն հանգամանքը, որ օտարության մեջ ծնված հայերն արդեն երկրորդ սերունդն է թևակոխում մանկածնության տարի, նրա թվաքանակը տարագրության վերջին («անկախության») ալիքի հաշվին մեծացել է համարյա 3 միլիոնով: Համադասարակաբար, նույնքան թվով քաղաքացուց զրկվել է Հայաստանը...

Հայերի նորագույն օրգանի արագադառնի աշխարհագրությունը չափազանց ընդարձակ է, սակայն առավել ձգողական եղել և մնում է Ռուսաստանը. այս տարիներին նա ընդունել է Հայաստանից բոլոր արագադառնների մոտ 70 տոկոսին: Այնուհետև, ըստ մեծական բնակչություն հաստատվածների թվի, հաջորդում են Արևմտյան Եվրոպան (12%) և ԱՄՆ-ը (10%): Արևելյան Եվրոպան և արաբական երկրները մեծական բնակչության տեսանկյունից փչ են հեռաբերում հայերին. այնտեղ ծանաթարհվում են սոսկ ժամանակավոր (բայց ո՛չ դարադար կարճաժամկետ) աշխատանքի համար՝ զլխավորապես ընթանի չունեցող երիտասարդ տղամարդիկ, որոնք որդես կանոն վերադառնում են Հայրենիք: Նրանց թվաքանակը տարեկան կազմում է միջինը 20-ից մինչև 30 հազար:

Արագադրողների համար Ռուսաստանի (իսկ վերջին տարիներին նաև Բելառուսի և Ուկրաինայի) ձգողականությունը բացասվում է երկհարյուրամյա դասնական և մշակութային կաղերով, չհեղուսավոր ազգի փրկսոնական դավանանքով, լեզվական արգելների բացակայությամբ, որը թույլ է տալիս հայերին հեշտությամբ մտնելու տեղեկատվական և կրթական տարածություն, լավ վասակելու հնարավորություն է ընծառում՝ հիշյալ երկրների բուռն զարգացող տնտեսության, ինչպես նաև (Ռուսաստանում) աշխարհի ամենախոշոր հայ համայնքի առկայության շնորհիվ, որը համակողմանի աջակցություն է ցուցաբերում հայրենակիցներին: Ի տարբերություն ամերիկյանի, որը, ի դեպ, չափազանց սառն ընդունեց վերաբնակիչների վերջին ալիքները:

Արդեն մեծ են նաև, որ Հայաստանի իշխանությունները սկզբնապես չէին հակազդում զանգվածային արագադրին՝ դրա մեջ տեսնելով, առաջին հերթին, սոցիալական լարվածության թուլացման միջոց և դեպի երկիր ֆինանսական միջոցների մուտքի անսղուծ աղբյուր: Իսկ ժամանակավոր, այսպես կոչված՝ սեզոնային արագադրը ֆաջալերում էին, և եռանդուն կերպով ֆաջալերվում է մինչև օրս: Արևմտյան փորձագետներից մեկի դիմում արտահայտությամբ, որի հետ ինձ վիճակվեց Հայաստանում բավականին մեծ շփոթություններ, այս երկրի իշխանությունները բավական հաջողությամբ և մեծ օգուտով (իրենց և երկրի համար) «արտադրում» և արտաքին շուկա են առաքում աշխարհում ամենաթանկ աղբյուրներ՝ մարդկանց:

Տե՛ր, թողություն տուր նրանց՝ մեղավորներին...

Գործնականում այդ յուրաքանչյուր և փոխառապել «գործարարությունը» Հայաստանի բնակչության համար նշանակում է՝ մասնավոր ուղիներով տնտեսական ոչ ավելի և ոչ դասական տարեկան գրեթե 500 միլիոն դոլարի օժանդակություն, որը կազմում է առավել հավաստի սվալներով ՀՆԱ-ի 10%-ից ավելին (ըստ դաստիարակության սվալների՝ ֆան տկուրը): Եվս մի դարադրում (արդեն դժվարանում են դրանց թիվը դադարել)։ Եթե մինչև անցած դարի ընդհուպ 90-ական թվականների վերջը արագադրի գլխավոր դաստիարակներից մեկը համարվում էր ծնողների՝ որդիներին հայկական բանակում ծառայելուց ազատելու ձգտումը, ապա ահա՛ արդեն երկար տարիներ իրավիճակը արմատապես փոխվել է. դառնում փորձից դասեր ֆաղած՝ նրանք նախընտրում են որդիների համար ծեղ բերել հայկական ֆաղաֆաղություն, որդեսգի նրանք, ծառայելով արդեն հայկական բանակում, որդես օտարերկրացիներ ռուսական բանակ գորակոչվելու ենթակա չլինեն: Ծառայությունը Հայաստանում շատ ավելի անվտանգ, հանգիստ և... կուտ է, քան Ռուսաստանում, իսկ գլխավորը՝ այստեղ բոլորովին բացակայում է տնտեսական «դեղովի մանա»:

Փոքր-ինչ առաջ անցնելով, ի հաստատումն դրա, դաստիարակ հետևյալը: Գեներալը, որի հետ բավական երկար զրուցելու դասիվ ունեցա, ըստ երևույթին, հոգնելով դեմքիս թրտրապատ արտահայտությունից, հանկարծակի առաջարկեց ուղևորություն կատարել այն գործատուներից մեկը, որն անձամբ իմեն է վերահսկում: Ընդգծում են՝ ոչ թե նրա հրամանատարության ներքին գեներալը, այլ նրա կողմից վերահսկվող: Ինձ ներկայացված ֆաղերի վրա մասնադրեցի համարյա թե ամենահեռավորին, և մեկնեցիմ: Երևանից 200 կիլոմետր հեռու: Հասանք արդեն իրիկնադեմին: Զորամասի հրամանատարը մեզ դիմավորեց չափազանց անհամարժեք վիճակում: Գեներալը եկել էր առանց նախազուգուցման, կարծես թե առանց առիթի: Մի խոսքով՝ հասկանում եմ: Մոլաներին հրամայվեց՝ անհատադր, բոլորին, հավաքվել շատում՝ ծանոթանալու ինչ-որ փաստաթղթի: Իսկ ինձ...

առանց որևէ ուղեկցության առաջարկվեց զբոսնել զորամասում՝ ցանկացած զինվորիկի հետ անարգել շփվելու իրավունքով: Այդոթիսիներից առաջինը եղավ հաղթանդամ մի երիտասարդ, որը փայլեցնում էր զորանոցի ցեմենտե սանդուղիք: «Նորակոչիկ է», - վստահորեն մտածեցի ես և, նույնիսկ առանց ներկայանալու, միայն բարևելով, ռուսերեն հարցրի. «Որքան ես ծառայում»: Նա ինձ դասասխանեց նույնպես ռուսերեն, սակայն դասասխանը շարունակեց. «Երեք ամսից զորացրվում եմ»: «Եվ ասի՞ճաննե՞րն ես փայլեցնում», - շարունակում էի համառորեն ես՝ կասկածելով, որ դա սարձած լինեն: «Իմ հերթն է», - հետևեց լուրջությամբ: Իսկ ես, խոստովանեմ, ամաչեցի:

Զորանոցի ճակատը զարդարված էր անողանջ զեղարվեստական դասառնով. գլխաշորն ուներին ընկած՝ տարբեր կերպերով աղեսամբով ձեռքերը դարձել է կրիճ սոլային: Հետաքրքիր էր: Նկարի ամբողջ իմաստը մակագրության մեջ է. «Պահպանիր իմ որդուն փորձամիջ, որ Ասված իմին դաժնությամբ»: Ինձ, համեմայն դեղատաշակ, այդ խառնակաճակով ասացվածը հուզեց:

Արագադրի դրդադասճանաչողները գլխավորապես սնեսական են, ինչպես, օրինակ, աշխատանքների բացակայությունը կամ աշխատանքի ցածր վարձատրությունը: Հին, դեռևս խորհրդային ժամանակներից մնացած, բարի ավանդույթ: 70-ական թվականների երկրորդ կեսին, երբ «բաժանված ընթացիկների վերամիավորման» դասակարգված հայերի զգալի հոսք հորդաց դեղին արտասահման, հիմնականում Ամերիկա, Մոսկվա հողատիրությանը հայտարարեց ամբողջ աշխարհին, որ նրանք, ի տարբերություն հրեաների, արագադրում են ոչ թե ֆալսական, այլ հենց սնեսական դրդադասճանաչողներով:

Այնուհանդերձ, երկրից բնակչության արագադրի խախտումն համար դակաս դեռ չխառնաց և շարունակում է խաղալ մարդկանց անբավարարվածությունը սոցիալական և իրավական դաստիարակության մակարդակից, ինչպես նաև՝ երկրի զարգացման հեռանկարների անորոշությունը: Որևէ այլ բանով չես բացատրի այն, որ Հայաստանից արագադրի միջին արագությունը գրեթե չէր կրճատվում անգամ սնեսադրես համեմատաբար բարենպաստ ժամանակաշրջաններում (1995-1998, 2002-2005, 2012-2015 թվականներին), երբ վիճակագրությունը նշում էր բնակչության իրական եկամուտների աճ:

Եվս մեկ լրացում. առավել բարձր արագություն արձանագրվեց ինքնուրույն թվականների սկզբին, նաև... 2015-2018 թվականներին: Այն ժամանակ դա որոշվում էր սոցիալ-սնեսական աղետով, այսինքն՝ ներքին զործնով, իսկ այժմ՝ մասնագետների ու որակյալ աշխատողի Եվրոպայում և Ռուսաստանում մեծ մասնաշաղկապով, այսինքն՝ արտաքին զործնով: Վերջիններս առնաճառակ չափազանց հրատապ են Հայաստանի համար իրենց՝ այսպես կոչված «թույլ սուբյեկտայնության», այլ կերպ ասած՝ Հայաստանի սահմաններից դուրս ընդունվող որոշումներից ուժգին կախվածության դասճանաչող...

Հարցադրույց Գեներալի հետ՝ առանց մեկնաբանությունների

- Հայկական բանակի և անգամ բարձրասիճան զինվորականների մասին հասարակության մեջ արտահայտվում են հարգանքով և հիմնականում դրականորեն, ինչն ամենից ու որակյալ աշխատողի դժգոհության ու խիստ ֆինանդասական տրամադրվածության դայմաններում առնվազն տարրի-նակ է: Դուք այդպես չե՞ք կարծում:

- Տարօրինակ ոչ մի բան չեմ տեսնում, դա միայն գովասանքի է արժանի: Դրանով իսկ ճանաչվում են ազգային բանակի՝ ոչ միայն իբրև երկրի անվտանգության, այլև նրա ներքին կայունության երախտավորի ծառայությունները:

- Այսինքն՝ դուր չե՞մ ժխտում, որ զինվորականները մեծ դերակատարություն ունեն Յայասանի փաղափական կյանքում:

- Ի՞նչու ժխտել ակնհայտը. նույնիսկ հաստատում փաղափացիական ինստիտուտներ ունեցող խոշոր տերությունները փարսեցիություն են անում՝ հայտարարելով, թե իրենց մոտ զինվորականները դուրս են փաղափականությունից: Առավել ևս այդպես չի կարող լինել մեր երկրում, որը մաքառում է գոյատևման համար:

- Օսարերկրյա փորձագետները նշում են, որ, չնայած երկրի չափազանց սուղ հնարավորություններին, հայկական բանակը ոչ միայն չափից ավելի մեծաթիվ, այլև բավական լավ՝ նույնիսկ ամենաժամանակակից չափանիշներով, սղառագիծված է:

- Ինչ վերաբերում է զինված ուժերի թվաքանակին, ասեմ, որ նա հազիվագ աղախվում է մեր դաժադանունակությունը, և օսարերկրյա փորձագետները չէ, որ լիքի դաժեն այդ մասին: Մենք լավ ենք հիշում, թե ինչ դաժադեն Իսրայելի հետ, որը, միջազգային ճնշման ներքո, համաձայնեց կրճատել իր բանակը:

Իսկ մեր բանակի սղառագիծությունը... համաձայն եմ՝ բարձր մակարդակի վրա է, և դա մեր ժողովրդի վասակն է, որն անհրաժեշտ իր ազգային ունեցվածքի առյուծի բաժինն ուղղում է դաժադանությանը:

- Սակայն, այդ նույն փորձագետների գնահատումներով, դաժադանության համար կատարվող իրական ծախսերը համարյա թե մեկուկես անգամ գերազանցում են ամբողջ ղեկավար թյուքն: Համաձայնեմ, որ այդպիսի բան հնարավոր է միայն արժանի ուժերի օգնությամբ, կամ՝ սովերային աղբյուրների միջոցով:

- Դուրս ինձ դրոշմ եմ անկեղծության: Դե՛ ինչ, խնդրեմ: Կա ճառը միլիոնանոց հայություն, որը խորադեն ռադադրված է Յայասանի գոյությամբ՝ որդես ազգի ձգողականության կենտրոնի: Կան ամեննին էլ ոչ աղբաժ հայրենակիցներ, ինչպես մեր համափաղափացիներից, այնպես էլ օսարերկրացիներից, ովքեր Յայասանում ունեն անարժ գոյք, խոշոր գործարարություն, այլ լուրջ ռադես, և այդ դաժադադով հաժույով ֆինանսավորում են ազգային բանակը: Վերջապես՝ աղբարհում կան ուժեր և երկրներ, որոնք կարեկցում են Յայասանին, և այդ դաժադադով՝ թող որ ոչ հայտնադես և ոչ միայն աղբուհսական դրդադաժադներով, բայց կանոնավորադես դաժադ աղակցություն են ցուղադերում մեզ: Կարծում եմ՝ աղբյուրների մասին ասվածը բավարար է: Իմիջիպղոց, սովերայինը նույնպես ժողովրդական է:

- Այսօր Յայասանը կոչում են ռազմականադված երկիր: Զափազանցում եմ:

- Զևակերդումները մեղմելու հարկ չկա. մեզ հաժախ, ոչ առանց հիմանվորվածության, անվանում են «միլիտարիզադված»: Սակայն դա մեր ընտրությունը չէ. հայերը իրենց չորսհազարամյա դաժության ընթադում երբեք ազրեսոր չեն եղել: Մեզ ստիդել են գենը վերցնել, մի տեսակ գազանի փոխակերդել, որին վսանգավոր է ձեռք ճալ: Այլադես Յայասանը վաղուց ջնջված կլիներ փաղափական փառեզից, ինչպես որ արդեն փանիցս դաժադել է: Կամ կվերածվեր վասալական վառական կազմավորման: Դա հասկանում են թղոր հայերը, ուստի մեր ներկայիս «ռազմականադված» իմիջը ոչ միայն ղեկական փաղափանություն, այլև ժողովրդի ձգտումների արգասիք է: Երհասարդությունը գանգվածադար մղվում է զինվորական ծառայության, և դրանում նրան կողմնորոշում և փաղափ-

րում են ավագները: Եթե դեռևս երկու ժամանակ առաջ չսարք տրամաբանաց ինը իրավաբան և ճնշեսագետ, ապա այժմ ծագավորող և սղա է ձգտում դառնալ: Ցանկության դեմքում մենք վաղուց կարող էինք ամբողջ բանակը փոխադրել որոճեսիոնալ հիմքի վրա, սակայն դա ոչ մի դեմքում չենք անի: Ամբողջ արական բնակչությունը ղեկ է տարադիր ծառայի բանակում. դա է տահան- ջում անվանգությունը:

- Միայն արողչությանը չես հասնի այդ արդյունքին:

- Միանգամայն ճիշտ է. մի շարք այլ ծանրակշիռ գործոններ՝ ճնշեսական, սոցիալական, գաղափարախոսական, ինչդես նաև՝ հոգեբանական, ևս դերա- կասարություն ունեն: Իսկ ո՞վքեր դրեցին ազգային բանակի հիմքը: Քրոն, սո- ված, վաս զինված կամավորականները, որ հաճախ իրենց կոչում էին մահա- տարներ, քանզի շատ հաճախ էին նայում մահվան աչքերին: Նրանք բոլորը ճողորված էին բարձր բարոյական ոգով, որը, բարեխախաբար, հետագայում հա- մակեց նաև կանոնավոր բանակին և այդ տարածառով թույլ թվեց նրան մնալու ուղես առողջ մարմին:

Դրանից բացի, այսօր նա գուցե թե միակ մինչև վերջ կայացած, լավ կառուցված համակարգն է, որը երաճավորում է կայուն և բավականին բարձր աճխասավարձ, ինչդես նաև՝ ծառայողական առաջխաղացում, այսինքն՝ կյան- րում հաջողության հասնելու հեռանկար:

Վերջապես՝ հայ սղաները, լավ զինվորական կրթություն (ամենաբարձր չա- փորոճիչներով) ստացած և տարածաճանի ամենամարտունակ բանակում ծա- ռայած լինելով, չափազանց մեծ տահանջարկ ունեն մեզ բարեկամ ղեկու- յուններում:

Յենց սրանք են զինվորական մասնագիտության բարձր հեղինակության գումարելիները:

- Վերադառնամք հասարակության կյանքում բանակի և զինվորականների դերակասարության հարցին: Յանընդհանուր կարծիքով՝ նա ոչ թե տարգաղես վերջին տարիներին աճել է, այլև գերիճխող է դարձել:

- Այլ կերպ չէր էլ կարող լինել, քանի որ դա էին տահանջում ինչդես ազգա- յին շահերը, այնդես էլ հասարակական տրամադրությունները: Յասկացեք, մար- դիկ հոգնել են ղղլիտիկանությունից, անտասասխանասվությունից և մեքենա- յություններից, կեղծիքից և ամբոխավարությունից, երկրի համատարած և գեռիկ թալանից, տալասական հեղաճրուններից, ժողովրդավարական զավեճից: Ժո- ղովորողը երազում է կայունության մասին, ցանկանում է վստահ լինել վաղվա օրվա համար, ուզում է իճխանության դեկին տեսնել ոչ թե ամբարո և ստախոս բանասրկուների ու կիսագրագետ «բիրդան աղաների», այլ տասասխանասու մարդկանց, ովքեր, իրադես, հոգում են երկրի և ազգի աղագայի մասին: Եվ նա այդդիտիներին զսնում է, բնականաբար, ամենից հաճախ զինվորականների ճղանում:

- Նկատի՝ առեք՝ բարձրասիճան:

- Նախան բարձրասիճան դառնալը, նրանք, ի տարբերություն չգիտես ու- տեղից հայտնված ղղլոտկասների՝ քակի իճխանավորների, եղել են միջին և կրտսեր ասիճաններում, այսինքն՝ դորոց են անցել:

- Սակայն նաև նրանց շատ քան փոփոխել չհաջողվեց. նույն ճնշեսական անհուսալիությունն էր, իճխանական կառույցներում նույն կաճառակերությունը, բնակչության զանգվածային արագաղթի նույն ծավալները...

- Արագաղթն արգելակել վարչական-ուճային մեթողներով՝ նճանակում է

սովի մասնել բնակչության մեկ երրորդին և միաժամանակ անուղղակիորեն դրդել նրան թմրաբույսերի՝ կակաչի և կամեփի զանգվածային աճեցման, նմանվել Աֆղանստանին, Կոլումբիային և նա մի շարք երկրների: Դա մենք թույլ չալ չենք կարող, թեկուզ և՛ ազգի առողջության ռաիերից, դեռ չթվարկած մյուս բաները:

Կառառակերության մասով՝ դուք ճի՛շ եք: Այդ չարիքի դեմ դայարի առաջին փուլում մենք դարսվեցինք: Ամեն ինչ, ցավոք, կախված էր ո՛չ թե բարձրասիճան դաճոնյաների քաղաքական կամփից, այլ այն բարոյական մթնոլորտից, որն իժխում էր հասարակության մեջ: Դա հիմնովին փոխել, առավել նա՝ ռաս կարճ ժամկետներում, հնարավոր էր միայն համադասասխան «ո՛չ ժողովրդավարական» մեթոդներով, այդ թվում՝ հեռուստալիիների և թերթերի նկատմամբ խիստ հսկողություն սահմանելու միջոցով: Դա անմիջադեմ, իհարկե, կզնահասվեր որդես «բռնադեության հաստատում» և առիթ կլիներ արտափն քաղաքական ճնշումների ուժեղացման համար: Նույնը վերաբերում է նաև ճնշեսական վիճակի առողջացմանը: Մի խոսքով՝ հինգերորդ ռարայունը, որը բաղկացած է դոլոսոկրասներից՝ քակի իժխանավորներից ու օլիգարխներից և մեծ օժանդակություն է ստանում դրսից, առայժմ մեզանից ավելի ուժեղ է: Սակայն դա երկար չի ռարունակվի...

ԳԼՈՒԽ 4 ՆՐԱ ՇՈՒՐՁ...

Հայերը srsնշում են, թե հարևանների հարցում իրենց բախսը երբեք չի բերել: Գուցե միայն հնում Պարթևստանի հեռ են հարաբերությունները եղել, իսկադես, բարիդրացիական և անամո, երբ Հայաստանում իշխում էր այն ժամանակվա կառավարող արաբյասոհմի մի ճյուղը, մեկ էլ Ներոնի ժամանակների Հռոմի: Հետագա բոլոր դարաշրջաններում հեռու և մոտիկ Երջադաշի համար նա սոսկ համեղ դասառ էր, որը ձգտում էին կտրել-զավթել կամ ցանկանում տիրել: Նաև զավթում ու տիրում էին՝ դարսիկները, քյուզանդացիները, արաբները, քյուրերը, ռուսները: Վերջինների հանդեմ, իմիջիպալոց, առանձնահասուկ վերաբերմունք կա. համարվում է, որ այս սարածաԵրջանի հենց Ռուսաստանի մոտս գործելուց հետո հայերը ազատվեցին ֆիզիկական ոչնչացման և սփռման մեծական սղառնալիքից, ամրացան ներկայիս սարածներում (դասական Հայաստանի առավել աղբառ և դաժան հյուսիս-արևելյան ծայրամասում) և որոշ ժամանակ անց վերածնեցին իրենց ղեկականությունը: Դրանից բացի, Մոսկվան, համընդհանուր գնահատմամբ, Երրորդ համաղեկությունը՝ նրա կայացման ամենաղծվարին տարիներին (1992-1995 թվականներ), հասկաղես ժամանակակից գեներոլ հանդերձավորված մարտունակ բանակի սեղծմանը, մեծ օգնություն ցույց տվեց: Դա, իհարկե, հասարակական կարծիքի մեջ ավելին է, քան նախկին և ներկայիս վիրավորամները, նեղությունները, ինչղես նաև՝ քաղաքական և տնտեսական, ներեցեք, «ցոցիները»: Ի դեղ, վերջիններս, ինչղես հայտնի է, փոխաղարծ էին. 2007 թվականին երկրի գեթե ամբողջ էներգետիկ համակարգն ազգայնացրած Հայաստանի կառավարության դեմառը դասծեց ռուսաստանյան ներդրողներին ոչ դակաս, քան 100 միլիոն դոլարով: Իսկ քանի որ փոքր-ինչ ավելի վաղ ռուսական նաղթային բուերը վերջնականաղես մեկուսացվեցին կասղյան ծանծաղուտի հանածոների աղյունամեակմանը մասնակցելուց, Ռուսաստանի տնտեսական ներկայությունը այս տարածաԵրջանում փաստորեն հավասարվեց գերղի: Հայրենական մեկնաբանները հակված էին դասահածի մեջ տնտեղ «Վաչիճոցոնի ձեռնը», որը հեռնողականորեն դուրս էր մղում և, ի վերջո, դուրս մղեց Մոսկվային Հարավային Կովկասից: Իսկ իրականում ոչ դակաս, եթե ոչ մեծ, մեղքի բաժին էր ընկած մեր քաղաքական գործիչների և դիվանագետների վրա, որոնք այղղես էլ չմեակեցին (չխոսելով աղղեն անցկացման մասին) Կովկասում ռուսական ռաիերին համաղասաղյան ռազմավարական ուղեգիծ: Աղղյունմուն՝ նախ՝ Վրաստանը, իսկ հետո՝ նաև Աղղրեջանը, հեռացան մեր աղղեցություն ողղրից, որեղ ավանղաբար զոնվում էին ավելի քան երկու հարղուր տարի, իսկ ռուս-հայկական հարաբերությունները խորը ձգնածամ աղղրեցին: Աղղ ժամանակաԵրջանը հայ քաղաքագետները հիշում են այսղես. «Ռուսաստանը, իհարկե, Աղղրկովկասում զրկվում էր իր վերջին հեմարանից, սակայն մեմք ևս զրկվում էինք նրա միջուկային հովանոցի ներքո տեղ ունենալուց, ինչը հույծ վսանզավոր էր: Աղղ ժամանակ հայ լայն հասարակությունը ամբողջղվին գնահատեց սղառնացող վսանզը, և հենց նրա բուռն բացասական հակաղղեցությունը իշխանությունների հակառուսական քաղաքականոլյանը դրղեց (և քաղերեց) զինվորական Երջաններին, նեմք, բավականին կոչե և երկարածվակեռ, ինչղես դարզվեց հեռագղյուն, միջամեղու իրավիճակին: Ըստ էուղյան, հենց ռուս-հայկական միջղեսական հարաբերությունների ձգնածամը դայնա-

նավորեց հայ հասարակության մեջ բողոքի սրամադրությունների աճը և, վերջին հաշվով, օլիգարխիական վարչակարգի շեշտակի թուլացումը, իսկ հենո՝ նաև անկումը Հայաստանում:

Զինվորականների իշխանության գալով՝ էներգետիկ ձեռնարկությունները սկսեցին գործել ժամանակավոր, փոխադարձ համաձայնությամբ ընդունված կարգի հիման վրա, Հայաստանից ռուսական ռազմական հենակետերը դուրս բերելու վերաբերյալ լուսինները անվերապահորեն համակցեցին: Սակայն, հասկանալի է, նախկին այսօրվա կոչված «ռազմավարական գործընկերության», վստահելի, եթե չասենք ավելին, հարաբերությունների վերադարձի մասին խոսք չի եղել չէր կարող: Մարդիկ փոխվում էին. կյանքից հեռանում էր այն սերունդը, որն հասակ էր առել խորհրդային ռուսալեզու կրթամշակութային, ճեղքակալական և փառաբանական սարածության մեջ. հայ (ինչպես նաև ռուս) հասարակության մեջ, ամցյալ դարի 90-ական թվականների համեմատությամբ, գերիշխում էին արդեն բոլորովին այլ մտածողության և վարքի չափորոշիչներ, որոնք սանձհենցներ չեն նախատեսում ինչպես փառաբանության, այնպես էլ գործարարության մեջ: Չղաճառաբանված, այսօրվա կոչված, փառաբանական խնամակալության և, համադասախանաբար, կլիենտելականության դարափոխումը միջազգային հարաբերություններում, որն հունցված էր կարոսափաթի բավականին մեծ մասնաբաժնով, անվերադարձ հեռանում էր:

Իմիջիայլոց, այս նորածն փառաբանության օրենսդիրներից էր նաև, իհարկե, ԱՄՆ-ը. ճառացիորեն փառաբանելով Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից մի փանի Տարի առաջ հաստատված մեծավորարելյան օլիգոմենան, նա առանց այլապալության կառուցում էր, հասկանալի է, իր համար, սկզբունքորեն նոր: Առաջադրված աշխարհափառական խնդիրը լուսիններում էր վերանայել իրենց իսկ սեփական հիմնարար սկզբունքները, և ամերիկացիները, առանց դույզն-ինչ կասկածի, զնացին դրան՝ հռչակելով իրենց բոլոր դժբախտությունների, ինչպես նաև, միաժամանակ, սարածափոխում անկախության գլխավոր լուսիններին մեկը՝ «Իսրայելի կառավարող օրենքների անհավասարակշիռ, ծայրահեղական փառաբանությունը»: Կարելի էր կարծել, թե իրենցին էին նրանց հրահեղ օկուպացնելու Աֆղանստանը և Իրաքը, ինչը վերածվեց անվերջանալի լուսին-զանական լուսիններում, ստիպել ավերելու Իրանի արդյունաբերական ամբողջ ենթակառուցվածքը և, դրանով իսկ, հակադրելու իրեն իսլամական աշխարհին, ստորելու արմատականության կտրուկ աճ Մերձավոր և Միջին Արևելքում:

Ճիշտ է, դեռ 2005 թվականին, մինչ դա արդեն երկրորդ ժամկետը նախագահող կրսեք Բուրը սկզբում նույն հնարքը փորձեց Հայաստանի վրա, և ստացվեց. ո՛չ հայկական իշխանությունները, ո՛չ անգամ հայկական Սփյուռքը չկարողացան չէ՛ թե խանգարել, այլ որևէ բան հակադրել փառաբանական օբսեսիոցային, որին միջազգային աստիճանում ենթարկվեց լուսինական Երևանը: Այդ ժամանակ հավանաբար հայտնվեց նաև մարգարեական մի անեկոթ: Ծեր իրենան մահվան մահճում ժառանգներին լուսինում է. «Լուսինները հայերին: Նրանց հեն վերջացրին, նորից կանգնեն մեզ»:

Հայերի հեն, բարեբախտաբար, չվերջացրին, այո՛, ըստ երևույթին, նաև չէին լուսինում. դա ցուցադրական ակցիա էր, մի ճեսակ ամերիկյան կոմունական աննախադասարկածության ցուցադրում, որ նուստակ ուներ մուսուլմանական զանգվածներին որոշ չափով խաղաղեցնել:

Բայց Իսրայելին «անցան» և, ըստ որում՝ դաժանաբար, արդեն ո՛չ միայն ցուցադրական, այլ նաև հույժ ակնհայտ փառաբանական և ճեսական նուստակ-

ներով: Դրա համար էլ մերձավորաբնական աշխարհի վերաբաժանման հեռանկները Իսրայելի համար լավ էին ծանր եղան, քան Հայաստանի: Ի դեպ, ըստ մի վարկածի, Իսրայելի թուլացմամբ և դրանով իսկ համաշխարհային հրեության համար նրա գրավչության նվազմամբ ռազմագրաված էին ԱՄՆ-ի ամենակարող հրեական լոբբիի առաջնորդները. իսրայելցիներն իրենք, ճիշտ է, համարում են դա սադրիչ, բայց նաև իրենց անդրովկիանոսյան ցեղակիցների ավելի՛ քան առեղծվածային վարագիծը մինչև օրս նախընտրում են չմեկնաբանել:

Սակայն վերադառնամք հայկական գործերին:

Մեր հարյուրամյակի առաջին տասնամյակի վերջին Միացյալ Նահանգներին հաջողվեց, ի վերջո, լուծել իր համար ծայրաստիճան կարևոր ռազմավարական խնդիրը՝ իր վերահսկողության ներքո վերցնել ամբողջ մերձավորաբնական, միաժամանակ նաև կասոյան նավթը: Դրա համար նրան հարկ եղավ ոչ միայն կրկին վերածնել տարածաշրջանի ֆաղափական ֆառերը, այլև դուրս մղել այնտեղից, մասնավորապես՝ Հարավային Կովկասից, բոլոր հավանական մրցակիցներին, և առաջին հերթին՝ Ռուսաստանին, ինչից որ, ըստ էության, տարիներ շարունակ երկյուղում էր հայկական հասարակական կարծիքը: Եվ ոչ առանց հիմքի. ըստ համընդհանուր կարծիքի, ռուսների հեռանալուց Անդրկովկասը հազիվ թե ոչ մեխանիկորեն հայտնվում էր թուրքերի ազդեցության գոտում (իսկ ըստ որոշ կանխատեսումների, համարյա թե «օկուպացման գոտում»):

Ի տարբերակ ամերիկացիների, նրանք այլևայլ բաների հետ միաժամանակ փորձեցին նաև անցյալի այդ աշխարհափառական կաղաթյալը՝ առարկայաբար աղացուցելով, որ չեն Պաղատեսում կիսել ոչինչ՝ ունենալով հետ, առավել ևս՝ ազդեցությունը, առավել ևս՝ թուրքերի՝ հետ: Պարզվեցին, իմիջիպես, նաև այլ հետաքրքրական բաներ: Նախ՝ ամերիկացիները ոչ միայն չէին սամծախարում, այլև ամեն կերպ խախտում էին ինքնահռչակ Քրդստանի առաջնորդների ծավալադաժնական նկրտումները Թուրքիայի դեմ: Երկրորդ՝ Իրանում աշխարհիկ վարչակարգի հաստատմամբ ԱՄՆ-ը կորցրեց ամբողջ հետաքրքրությունը՝ «թյուրփական» նկրտած Բախ-Ջեյհան (Վրաստանի տարածքով) նավթատարի հանդեպ և սկսեց հաղթահարել կարգով կառուցել նոր էներգատար Փեհլի (Կասպիական ավազանի իրանական ափ) - Քրուզ (Քրդստան) - Մաք (Հորդանան, Կարմիր ծով) երթուղով: Դրանով իսկ հաստատելով ինքնա իշխանային երթուղու տեսական անմոտափառարությունը, որն սկզբնապես մասնաճյուղ էին փորձագետները, այնպես էլ հավասարապես իր՝ Թուրքիան կասոյան նավթատարահանողի վերածելու ցանկությունը չունենալը: Բախ-Ջեյհանը, այնուամենայնիվ, 2009 թվականին՝ երեք տարի ուժացումով, կառուցվեց և անգամ դա բացառապես Թուրքիայի աշխարհափառական ամբիգիաների հաշվին, և սկսեց գործել կիսատարած՝ չբերելով սղատվող ռազմաքաղաքական հարյուրերորդ մասն անգամ: Կասոյան նավթի, ներառյալ՝ դադախտատան, հիմնական զանգվածը Արևմուտք էր հասնում հարավային՝ իրանական նավթամուղով:

Սակայն ամենաապագեցուցիչն այն էր, որ ԱՄՆ-ը, տարածաշրջանում դառնալով դրության տերը, անմեծան ձգտում անգամ չորսուրեց խախտելու տեսադասվում, որն ստեղծվել էր դարաբաղյան խնդրի շուրջ 1994 թվականից: Այլ կերպ ասած՝ ժառանգեց Ռուսաստանի և Իրանի ռազմավարությունը՝ թույլ չձալ Բոսֆորից մինչև Կասպիական ավազան համատարած թյուրփական գոտու ստեղծումը:

Հայ ֆաղափական գործիչները, հարկ է խոստովանել, այս հաշվով առանձնակի տարանջատներ չունենին: Նրանք գիտակցում էին, որ աշխարհափառական տե-

սակեցից սխալվել են. մասնա ընտրած Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի տարածաշրջանային ռազմա-միջակայքի միջև խուսանալու մարտավարությունը, որը վերամբարձրեց անվանվում էր «կոմպլեմենտարիզմի ֆաղափարություն», ամբողջովին տառապել է: Դրանով իսկ թաղվեց նաև Հայաստանի՝ հենց այդ ռազմա-միջակայքի հասման կետում արժանի և ռազմա-միջակայքի խոր ձեռք բերելու, այսինքն՝ նշանակալի աշխարհառաջնավարական տարածաշրջանային հանգույցի վերածվելու հույսը: Ինչպես տարվեց, բոլոր այդ հաշվարկները անհուսալիորեն հնացած աշխարհափառական հայացքների վրա էին կառուցվում: Այժմ հարկ էր շատ մեղադրվել նորի մեջ, ուր, ցավով, առանցքային դիրքերն արդեն զբաղեցված էին ռուս ավելի հեռախոս հաճախորդների կողմից: Մի խոսքով՝ արդեն տարածաշրջանային ավելի ձգվող Հայաստանի աշխարհափառական յուրօրինակ փակուղայնությունը արդյունք էր ոչ այնքան աշխարհափառական անբարենպաստ կոնյունկտուրայի, հաճախորդների անբարյացակամության և համաշխարհային տնտեսությունների դիսֆունկցիան, որքան նրա ղեկավարության լուրջ ֆաղափարական վրիթունների:

Դրանց թվին առաջին հերթին ղեկ էր դասվել 2005-2008 թվականներին վրա հասած Ռուսաստանի, որի մասին արդեն նշել են, և Իրանի հետ հարաբերությունների վատթարացումը, ինչը չափազանց ծանր անդադարեցրեց Հայաստանի տնտեսության վրա: Երկրի իշխանությունները, ինչպես երևում է, տարաբան հոգեբանորեն տարածած չէին հարաբերություններ հաստատել նշված տնտեսությունների հետ՝ առանց դրանք աշխարհափառական առաջնությունների հետ կապելու: Մի ծայրահեղությունից մյուսը՝ հավասարակշռված թուրքերի խոստացած՝ Եվրոպա տանող տրանսպորտային հաղորդակցությունների աղաքացիականացումը, և, ենթադրվում է, դաժանորեն խաբվեցին:

Ոչ ամերիկացիներին, ոչ Եվրոպացիներին չհաջողվեց ֆաղափարել թուրքերին: Հնայած որ նրա մուսուլմանական անհրաժեշտությունն ընդհանրապես վրա հասած Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորման և Ցեղասպանության ճանաչման հետ՝ թուրքերը հրաժարվեցին կատարել անգամ առաջինը, թվում էր, թե առավել անմեղ տայնանը, որը մասնա համար չէր կարող ոչ մի բացասական հետևանք ունենալ: Առաջին հերթին՝ ի վնաս իրենց, իհարկե, սակայն ոչ տակաս նաև հայերի համար: Անկարայի հետ երևանի տարիներ ձգված բացահայտ սիլի-բիլիները անուղղելի վնաս հասցրին իրանահայկական ինչպես ֆաղափարական, այնպես էլ, հասկապես, տնտեսական հարաբերություններին: Բավական է ասել, որ տարածություններ տեղ տարած Իրանի և Հայաստանի միջև առևտրի ծավալը երկու երրորդով կրճատվեց:

Այդ ժամանակաշրջանում համայնական տնտեսական հարաբերություններ էին ձևավորվում նաև Ռուսաստանի հետ՝ մոտավորապես «մայրիկին հակառակ» կառուցված ականջներս» հայտնի տրամաբանությամբ: Ռուսաստանը, սակայն, ոչ միայն անկարելից մայր, այլև դաժան եղավ, և այդ նույն չարաբասիկ 2007 թվականին դադարեցրեց (ի տասնամյակային հայկական իշխանությունների գործողությունների) գազի մատակարարումը, ինչպես նաև՝ միաժամանակ հայտարարեց իր սեփականությունը հանդիսացող ասոմային էլեկտրակայանի կոնստրուկցիան մասին: Մի խոսքով, Հայաստանում կառավարող վարչակարգը չփոխվելու դեպքում, ամեն բան էներգետիկ աղբ էր գուժում: Ի դեպ, ինչպես ինձ բացատրեցին, Հայաստանի հետ Մոսկվան ամենայն հավանականությամբ այդքան դաժանաբար չէր վարվի, եթե չլիներ, միաժամանակ, և Կրասնոյարսկի սանձը ձգելու ծագումը: Նրա ֆաղափարական վերնախավի ծայրասիժման հավակնոց, եթե չասենք հանդուգն վարձագիծն արդեն վաղուց նյարդայնացնում էր Ռուսաստանը:

նին, և ահա՛ հարմար առիթ էր հայերի հեծ միասին լուսաբերելու նաև (իսկ գուցե նաև զլիսավորապես) վրացիներին. նրանց տարածվել էր ռուսական զազը տարանցիկ ճանապարհով մոտ 400-ից 300-ի շրջանում, որտեղից էլ Վրաստանն ստանում էր իրեն անհրաժեշտ էլեկտրաէներգիայի մինչև 70 տոկոսը:

Խելքը զլիսին ոչ մի բան ահաբեկման այդ ակցիայից, իհարկե, չստացվեց. վրացիներն ավելի լավ կասեցին Ռուսաստանի դեմ և ավելի մեծ համառությամբ սկսեցին կոչ անել Եվրոպական համայնքին՝ զալու և փրկելու իրենց «նոր կայսերական նկրտումներից»: Վրաստանի և Վրաստանի համերաժխությանը չծառայեց անգամ հավերժապաշտության էներգետիկ շրջափակումը. վերջինս արդեն իրեն երևակայում էր Եվրամիությունում՝ որդես արևմտյան աշխարհի մի ցուցափեղկ, իբր, հայերի հեծ իրենց ճանապարհները տարբեր են:

Եվրոպան իսկապես նաև լավագույն Վրաստանին. անկախություն ձեռքբերելու լավագույն գրեթե բան տարի երկիրն աշխարհում էր բացառապես դրամաշունչների և մարդասիրական մասնավորապես ներքինի հաշվին: Սակայն բարգավաճում չէր նկատվում. սոցիալական հակառակ՝ վրացական ճնշվածությունը շարունակվում էր ահավոր լճանալ, բնակչությունն աղքատանում էր: Ինքնակառավարող ժողովուրդների համայնքում վրաց հասարակությունը ավելի ու ավելի էր հակվում անկառավարելիության և անարդարության, և մոտ 2015 թվականին, վերջ ի վերջո, երկրի առջև ծառացավ մանր իշխանությունների տիրություն իրական սոցիալական: Կենտրոնախույս այդ գործընթացը հաջողվեց ինչ-որ ձևով կասեցնել այն ժամանակ կոչ ուժային միջոցների օգնությամբ, սակայն դա անհնար էր չհաղթահարվեց: Դե՛ իսկ Արևելքի, Վրաստանի Օսիան և անգամ Աբխազիան, լուրջ է ենթադրել, վերջնականապես դուրս եկան թիփախի ձեռքի տակից:

Այդուհանդերձ, այդ ժամանակներում լուսաբերական թիփախին նախկինի դեմ հրաժարվում է գործարկել Անդրկովկասը Ռուսաստանին կապող երկաթուղին, փորձագետների եզրակացությամբ՝ դրանով իսկ արգելակելով ամբողջ տարածաշրջանի, հասկապես նաև Վրաստանի զարգացումը: Վրաստանի անդրկովկասյան ճանապարհները վրացիները լուսաբերում էին, թե հայերն, իբր, իրենց հերթին շրջափակում են Գյումրի-Կարս երկաթուղին, որն առավել կարճ ճանապարհով Անդրկովկասը թուրքիայի տարածվել կապում է Եվրոպային: Թեև հասկանում էին, որ այդ հարցում Վրաստանից լավ է փախված, և փախված նախադրյալներն առաջ փառքը հենց թուրքերն են:

Ինչևէ, հարուստ մեծ տարածաշրջանը գործնականում շարունակվում էր զրկված մնալ արտաքին աշխարհի հեծ երկաթուղային հաղորդակցությունից, փախն ու Ադրբեյջանից Ռուսաստան ճանապարհը, որն անցնում էր Չեչենիայով, հայտնի լուսաբերված կապված էր մեծ ռիսկի հեծ: Ի դեպ, Վրաստանի համար նա աշխարհ էր լուսաբերում միտ էլ ամուր փակ է եղել: Այդ հաշվով, ինչպես ինձ լուսաբերում էին, մի ժամանակ անգամ բնակչություններ էին վարվում Բաքու և Երևանի միջև, հասկանալի է, Եվրոպական կազմակերպությունների հովանավորներ. Վրաստանը լուսաբերում էր աղաքականապես խախտված սանոց երկաթուղին, փոխարենը Ադրբեյջանը լուսաբերվում էր թողնել բեռների տեղափոխումը իր տարածված Ռուսաստանից Վրաստան և հակառակը: Սակայն դրանք ոչինչ չհանգեցրին:

Ես գիտակցաբար խուսափում եմ այստեղ Վրաստանի հաղորդակցային շրջափակման լուսաբերման ներառական լուսաբերման հիշատակումից. այնուամենայնիվ, դրանք գոյություն ունեն և փչն դեռ չեն խաղում: Սակայն

գլխավորը, այնուհանդերձ, մնում է ֆաղափական հարաբերությունների չկարգավորված լինելը ինչդեպ հենց իրենց՝ Անդրկովկասի ղեկավարությունների, այնպես էլ նրանց և օրջադասող աշխարհի միջև:

Այսուհանդերձ, և՛ Վրաստանը, և՛ Ադրբեջանը հաղորդակցությունների առումով վերջին երեք տասնամյակներին Հայաստանի համեմատ, որն իսրայել գրկված էր ելից դեղի ծով, մեծ առավելություններ ունեին, և այդ դասճառով աշխարհադափական տեսակետից համարվում էին շատ ավելի հեռանկարային: Համեմայն դեպ, և՛ ԱՄՆ-ը, և՛ Եվրոդան նրանցից շատ ավելի ուռ «հիասթափվեցին», քան Հայաստանից, և դա ամենևին դայմանավորված չէր «ծողովդավարական չափորոշներին» այդ անդրկովկասյան հանադեությունների ֆաղափական կյանքի համադասախանությանը, այլ հենց աշխարհադափական գործոններով: Վրաստանի և Ադրբեջանի միջոցով Միացյալ Նահանգներն ստեղծում էր յուրատեսակ դասնեռ՝ սկզբում Ռուսաստանի, իսկ ավելի ուռ նաև Գերմանիայի՝ դեղի Մերծավոր Արևելք ճանադարհին: Իրենց հերթին եվրոդական տերությունները, մասնավորադես Ֆրանսիան և Գերմանիան, հույս ունեին Վրաստանը դարձնել Անդրկովկասում արևմտյան ազդեցության ինչ-որ հենակետ: Այդ ծրագրերին, ինչդես արդեն նեել են, քախս չէր վիճակված իրականանալու, սակայն, ընդհուդ մինչև մոտավորադես 2013 թվականը, և՛ Վրաստանը, և՛ Ադրբեջանը սանում էին չափազանց շայլ օժանդակություններ «քարեփոխման» և «ծողովդավարացման» համար, մինչդեռ Հայաստանը դրանցից լիվ գրկվեց արդեն 2008 թվականին: Ծիոս է, այդ նույն սարում Արևմուտքը դադարեցրեց համանման նախագծերի ֆինանսավորումը Բալքյան երկրներում և Ուկրաինայում, քայց միանգամայն այլ դասճառներով. սրանք ճանաչվեցին շուկայական տեսությունը կայացած ծողովդավարական ղեկություններ, ուսի նաև ենթակա չէին այլևս քարեփոխման:

Իմիջիայոց, այդ սարիներին տեղ գսած արսափին ֆինանսական օգնության ետեսակի կրճատումը, իսկ հետո նաև դադարեցումը Հայաստանի համար ոչ միայն քացասական հեռանմներ ունեցավ սոցիալական և հումանիտար ծրագրերի փակման տեսով, այլև դրական. Երևանը ձեռք քերեց գործողությունների և ֆաղափական խուսանավման զգալիորեն ավելի մեծ ազատություն, մասնավորադես՝ դարաքաղյան կարգավորման խնդրում: Բացի դա, Եվրամիությունը երեք առանձնակի առասաձեռնություն նաև չէր դրսևորում. Հայաստանը անկախության հռչակումից հետո՝ 17 սարվա ընթացքում նրանից սացավ ընդամենը մոտ 350 միլիոն եվրո՝ որդես անհատույց օգնություն, հիմնականում առաջին ծանր սարիներին, գլխավորադես՝ սնողամթերով:

Շատ ավելի ծանր անդարադածավ Հայաստանի վրա ամերիկյան օգնության դադարեցումը, որի ամենախուռուր սացողն էր նա (քնակչության մեկ շնչի հաեվով) եսխորհրդային սարածվում, և երրորդը՝ աշխարհում՝ ընդհուդ մինչև 2005 թվականի հիոասակված իրադարձությունները: Հայկական լոքին, հասկանալի է, դա համարում էր իր ծառայությունը, սակայն ավելի իրական կլինեք ենթադրել, որ ինչդես մինչ Մերծավոր Արևելք իր ներխուռումը և այնեղ ամրանալը, այնդես էլ հետո, Միացյալ Նահանգները Հայաստանի հեռ կադված ինչ-որ աշխարհադափական հաեվարկներ էին անում: Համեմայն դեպ, դաոնական խողովակներով զգալիորեն կրճատելով անհատույց ֆինանսավորումը՝ Վաեինգտոնը բողորովին չէր խոչընդոտում դրա ակներև ընդլայնմանը մասնավոր ուղիներով, իսկ որոս բնագավառներում (հասեադես տեղեկասեվական տեխնողիաների և անաարժ գույքի) ուղղակի խրախուսում էր ամերիկյան

գործարար օրջանների ներդրումները:

Սակայն ֆաղաֆագեսները համձն չեն առնում միանգամակ դաժեղ՝ թե արդյո՞ք այդ հաշվարկները կադրված էին և ներկայումս շարունակում են կադրված մնալ Տարածաօրջանում Թուրքիայի, թե ռուսական գործոնի կամ հեռանկարում իրանականի ազդեցությունը սահմանափակելու ձգտման հետ: Բացառված չէր նաև, որ ամերիկացիները Հայաստանը դիտում էին արաբական մի ֆանի երկրների, մասնավորապես՝ Սիրիայի և Լիբանանի, որտեղ հայկական համայնքները շարունակում էին մնալ ազդեցիկ, հասարակական կարծիքի վրա ազդելու կամջակ:

Այդդիսով՝ հայ հասարակությանը այդքան անհանգստացնող աշխարհաֆաղաֆական փակուղին այնքան էլ անելանելի չէ:

Այո՛, Հայաստանը զրկվեց Գովկասյան լեռնաշղթայից հարավ Ռուսաստանի ռազմավարական հենակետի երբեմնի կարգավիճակից, ըստ որում՝ ո՛չ իր կամեֆով, սակայն շարունակում է մնալ նրա շահերի ուղեցույցը Տարածաօրջանում՝ շնորհիվ իր սեփական շահերի հետ դրանց առարկայական համադասափաֆությունը: Այդ նույնը կարելի է ասել նաև Իրանի հետ հարաբերությունների մասին, բայց Անդրկովկասում թյուրֆական գործոնի ուժեղացման հակազդելու մասով միայն. մնացյալում Իրանը, իր ֆաղաֆական հաստատությունների և կառավարչական ենթակառուցվածքի արմատական վերակառուցմամբ զբաղված, նախընտրում է աշխարհաֆաղաֆական ավելի լավ ժամանակներին սղասելու մարսավարությունը: Ի լրումն ռուս-հայկական հարաբերությունների թեմայի, նշեմ հետևյալը. Վրաստանի՝ ինքնամոռաց արևմտյան և Ադրբեյջանի՝ համատարած «արևելյան» կողմնորոշման դայմաններում Հայաստանը շարունակում է բավակային հաստատում կողմնորոշվել դեղի ռուսական տեղեկասվական և մշակութային տարածք, հավասարադես՝ նրա կրթական չափորոշիչները: Եվ նոր մի միտում. վերջին տարիներին նա, ո՛չ առանց հաջողության, հանդես է գալիս որդես դրովայդեր Իրանի և արաբական երկրների ուսանողների, որոնք ձգտում են բարձրագույն կրթություն ստանալ Ռուսաստանում:

Հայ-վրացական հարաբերությունները սկզբից ևեթ ու մինչ օրս եղել են և են անհարթ, երբեմն նաև՝ նյարդային, իսկ վերջին տասնամյակներում զարգանում էին կասկածամտության և փոխադարձ կշամբանքների մթնոլորտում: Այդուամենայնիվ, Հայաստանը անկեղծորեն շահագրգռված չլինելով Վրաստանի վերջնական մասնատմամբ, կամա թե ակամա հանդես է գալիս նրա անհանգիստ հարավային մարզերում կայունարարի դերում՝ կասեցնելով ինչդես հայաբնակ և մշակալիք, այնդես էլ իր սահմաններին հարող արդեջամարքնակ օրջանների կենտրոնախույս ձգտումները (իսկ, ըստ էության, անջատողականությունը): Վերջինս, հասկանալի է, ամեն անգամ կատարվում է դաշտոնական Թբիլիսիի խնդրանքով և Եվրախորհրդարանի օրհնությամբ: Հենց աշխարհաֆաղաֆական շահերի նման (և կովկասյան գործերին անժամոթների համար որոշ չափով անողասելի) համադասափաֆության հիման վրա եվրողական առաջնորդները վերջին ժամանակներս սկսեցին շատ ավելի հանդուրժողականությամբ արտահայտվել Հայաստանի մասին:

Թուրքիայի հետ հարաբերությունները ամբողջությամբ դայմանավորված են արդեն չորրորդ տասնամյակը թևակոխող հայ-արդեջամական դիմակայությամբ, և դրանով ամեն ինչ արդեն ասված է: Հրաժարվելով Հայաստանի հետ երկկողմ ուղից հարաբերությունից՝ թուրքերը գործում են, ինչդես արդեն նշել եմ, ակնհայտորեն ի վնաս իրենց՝ ենթարկվելով համաշխարհային հանության

մշական փառափառ հանդիմանություններին: Սակայն շարունակում են լինել իրենց եղև և, ինչո՞ք են երևում է, Աղբրեջանի հետ ոչ զուտ համեմատությունից դրված: Քանը, ակնհայտորեն, սարածաւրջանային սնեսական կառույցներում Հայաստանի ներգրավումը թույլ չսալու սկզբունքային ցանկությունն է, ինչը շուտափելի ազդակ կարող է հաղորդել նրա զարգացմանը:

Այդ սկզբունքայնության դարձերեսը և՛ լավ հայտնի է. Հայաստանը շարունակում է մնալ լուսակառելի մի «զլափար», որը չափազանց դժվարացնում է կանոնավոր աղբրափարջանառությունը Թուրքիայի և Աղբրեջանի միջև: Իմիջիայլոց, այդուհանդերձ կարգավիճակը չափազանց ձեռնառու է իրանցիներին, ռուսներին, ֆրեդին և անգամ արաբներին: Վերջիններիս հետ հայերը վաղուց հաստատել են, լուսական կաղերի և արաբական աշխարհի հետ անդաճան համեմատության վրա, որ Հայաստանի առաջնորդները ցուցադրում են միջազգային առաջնություն, հիմնված ամուր համակրական հարաբերություններ: Ի վերջո, Հայաստանի և Սիրիայի միջև (Իրանի և Քուսանի սարածով) հաստատված ցամաքային հաղորդակցությունը թույլ է սալիս մոտ ժամանակներս կանխատեսել Մերձավոր Արևելի արաբական լուսությունների հետ Հայաստանի սնեսական կաղերի զգալի ընդլայնում ու փառափառ հարաբերությունների ամրադնում:

Եվրամիությունը Հայաստանին, ինչո՞ք են նաև ամբողջությամբ Անդրկովկասին, վերաբերում է իբրև անհանգիստ և անհարմար մի որմնախորհ, որը, այդուհանդերձ, ափսոս է թողնել աշխարհափառափառ մրցակցին, իմա՝ Միացյալ Նահանգներին: Ճիշտ է, ամերիկացիները և՛ իրենց հերթին հասկացան, որ կովկասյան բազմաթիվ հիմնախնդիրները ենթակա չեն լուծման համընդհանուր մեթոդներով, և չեն վառվում իրենց ուսերին նման բեռ վերցնելու ցանկությամբ: Ուստի և ներկայիս աշխարհափառափառ մրցակցությունը սարածաւրջանում մեծ մասամբ լուսամանական է և հիշեցնում է դիրքային լուսափար, որի զլխավոր նախաձեռնողը սարածաւրջանում հաստատված ուժերի հավասարակշռությունը չխախտելն է: Այստեղից էլ մոտեցումների առաջնայնությունը ամենաարաբեր իրավիճակների նկատմամբ, որը երբեմն անհեթեթությամբ աղբեցնում է, սակայն իրականում իրենից ներկայացնում է, ֆուտբոլային շերտնափառությամբ ասած՝ ժամանակի սարական ձգձգում: Արևմտյան փառափառ գործիչները հույսեր են փայլալու, որ անդրկովկասյան առաջնորդների հաջորդ սերունդը կզիսակցի սարածաւրջանային սնեսական ինտեգրման անհրաժեշտությունը՝ առանց դա ուղղակիորեն շաղկառելու փառափառ սարածայնությունների և անգամ դիմալայնությունների հետ: Թեև այդօրինակ հույսերը, ինչո՞ք են վկայում է Թուրքիայի օրինակը, կարող են չիրականանալ:

Իսկ առայժմ և՛ եվրոպացիները, և՛ ամերիկացիները ջանում են, միևնույն առաջնայնության սկզբունքից ելնելով, և՛ Վրաստանին, և՛ Հայաստանին, և՛ Աղբրեջանին մեկուսացած լուսակառ լուսա աշխարհափառափառ նախագծերից և, առավել և՛, եվրոպական համայնից: Չճանաչված անդրկովկասյան վարչափառափառ կազմավորումները, որոնք չորսն են, հասկանալի է, ոչ մի փառափառ գործընթացի իմնուրույնափար չեն մասնակցում, սակայն անխուսափելիորեն ներկայացված են լինում սնեսական բոլոր նախաձեռնություններում և նախագծերում: Դա արաբոկաղերի լեզվով կոչվում է «հաճվի առնելով առկա իրողություններ»: Եվ ընդհանուր առմամբ որոշ լավատեսություն է ներշնչում...

Դարձյալ աշխարհափառականության մասին (վերջաբանի փոխարեն)

Հայ հասարակական միսֆը առանձնահատուկ հաշիվներ ունի աշխարհափառականության նկատմամբ: Ըստ տարածված կարծիքի, տարբեր դարաօրջաններում տեղի ունեցած դույզն-ինչ նշանակալի բոլոր աշխարհափառական ցնցումները Հայաստանի և նրա բնակչության համար որոշես կանոն վերածվում էին եթե ոչ ողբերգության, առաջ, համեմայն դեղս, ժամանակակից հիմքի իսկական դրամայի: Դրա աղագույցները բազում են՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացու ժամանակներից սկսած մինչև մեր օրերը, որոնք նշանավորվեցին փառափառությունների հերթական բախումով և դարերով հաստատված աշխարհափառական սխեմաների նոր վերաբաժանմամբ:

Արդյո՞ք այս երևույթի հետ կապված չէ՞ հայերի կողմից Բախտի և ճակատագրի հաճախակի հիշատակումը: Թերևս այդպես է: Սակայն նման բացատրությունները հովվերգության ժանրին են դասակարգվում: Պետք է գոյություն ունենա խելամիտ, եթե կուզեմ, գիտականորեն հիմնավորված սկզբնաղաղաճառ,- ես իմեմ ինձ հաստատում էի: Եվ կարծես թե՝ համոզվեցի: Քաղաքացիական իմունությունականացման բացակայությունը՝ ահա՛ ժամանակակից հայ աշխարհի գլխավոր հասկանիչը, որ չի նույնանում ոչ արևմտյան, ոչ ուղղափառ, ոչ արևելյան, առավել ևս՝ ոչ ուրիշ աշխարհների հետ: Եվ, ակնհայտ է, այդպես եղել է նաև անցյալում, եղել է միշտ, որը նաև հայ ազգային վերնախավին ամեն անգամ խռովի ու օփոթության է մասնել, երբ նա հայտնվել է աշխարհափառական ընտրության անհրաժեշտության դեմ-համդիման:

Ամենատարվորիչը Հայաստանում կենցաղավարության և մտածողության մեկը մյուսին փոխարացնող և, միաժամանակ, միմյանց ժխտող ամենատարբեր եղանակների արտառոց, ինչ-որ տեղ անգամ հակաբնական համագոյակցությունն է, միախառնումը:

Արևմուտքի և Արևելքի մասին հայտնի արտահայտությունը, որոնք երբեք չեն հասվի, կիրառելի չէ Հայաստանի նկատմամբ. այստեղ դրանք օրգանադրես միաձուլվել են, ինչպես, ի դեպ, նաև Հյուսիսը և Հարավը: Այստեղ ամեն ինչ խիստ կոնսրասային է՝ և՛ ռեփեֆը, և՛ մարդիկ, և՛ կլիման: Ամառային միջին ջերմաստիճանը՝ +30-35, ձմեռայինը՝ -10-15 ըստ Ցելսիուսի: Բնակչության արտաքին տեսքը, հավասարության ինչպես նաև վարքը, միանգամայն եվրոպական է, իսկ մտածողության կաղապարները՝ ակներև արևելյան: Վերնախավը, այսինքն՝ ունևոր խավերը, եղել և մնում են թե՛ տեխնիկական, թե՛ գաղափարական նորամուծությունների հանդեպ չափազանց ընկալունակ. իսկ քանի որ վերջին երկուսուկես հազարամյակներին նորամուծությունների օրենսդիրը այդ ոլորտներում Արևմուտքն էր, նրանք այնտեղ էլ մղվել ու մղվում են: Ժամանակին անգամ հաճույքով ընդունում էին կրոնը, ինչպես, օրինակ, հելլենիստական տաճարները: Կամ՝ քրիստոնեությունը. նա Հայաստան եկավ ոչ թե հարավից, ոչ թե սկզբնաղբյուրից, ինչպես հարկ էր տղասել, այլ հենց Արևմուտքից՝ Բյուզանդիայից: Սակայն այստեղ ենթարկվեց ինչպես ծիսական, այնպես էլ բովանդակային այնքան շեղումների փոփոխությունների, որ հակադրվեց հունականին, այլ կերպ ասած՝ ուղղափառին: Հայերը համոզված են, որ դա արտաքին մշակութային, հետևաբար՝ հոգևոր, «արտավանդից» ազգային իմունապաշտպանության ձև էր:

Նման մի բան կատարվեց մեր օրերում. հայկական հողում ժողովրդավարական հաստատությունները վերաճեցին կեղծիքի, սակայն, ըստ տարածված կարծիքի, հենց դա երկիրը փրկեց ամբոխառեությունից՝ փակելով լյուծոթենի ճանադարից դեղի իշխանություն:

Մեծնջենադես գտնվելով տարբեր ֆաղափարությունների խաչմերուկում՝ տառաջիորեն այսօր կոչված՝ խզվածքների՝ եզրին, Հայաստանը այդպես երբեք էլ չկարողացավ կողմնորոշվել սեփական ընտրության մեջ, քանի որ միանշանակ ընտրությունը հակասում էր իր բնությանը: Ներկայիս փորձությունը, անկասկած, լուրջ է, բայց, հավանաբար, ոչ ամենաժանրը. Հայաստանն առաջին անգամը չէ, որ, ձեռք արդեն հայտնի ֆաղափարների տրամադրությամբ, գրավում է «ուղղահայաց դիրք հորիզոնական առիտի համար»: Եվ սղասում է, թե երբ առիտը կճկվի իր ոտների տակ: Այդ ուղղությամբ իր կողմից ոչ մի ջանք, ցավով, չձեռնարկելով:

2020 թվական
Հայաստան

Նկարներն ընտրվել են
**Խնկո-Ադոր անվան ազգային մանկական գրադարանի նկարչական խմբակի
/ղեկավար՝ Արա Դովսեփյան/**

Բաբայան Ասդիկ
Բաբայան Սոֆյա
Նիզոյան Ռազմիկ
Խաչատրյան Շողեր
Ծառույան Կարեն
Աղաջանյան Արմեն
Գույումջյան Լուսինե,
Դանիելյան Գրիգոր

**Գեղագիտության ազգային կենտրոնի գործելնի և նկարչության խմբակի
/ղեկավար՝ Սոնա Բանոյան/**

Վալեսյան Սաթենիկ
Ղազարյան Լիլիթ
Էմմա Տեր-Ավեսիսյան
Հասիկո
Հակոբյան Լիլիթ
Ղազանչյան Տաթևիկ
Սիմոնյան Տաթևիկ
Մելիքյան Լիլիթ

**Գեղագիտության ազգային կենտրոնի կերտարվեստի և դեկորատիվ կիրառական
արվեստի ստուդիա-ֆոլեջի
/ղեկավար՝ Սամվել Բաղդասարյան/**

Կաննոյան Հակոբ
Հայկ Դովսեփյան
Դանիել Գրիգորյան
Այվազյան Անուշ
Մարիամ Սվասյան
Սարգսյան Նելլի
Խաչատրյան Գոհար
Արամազդ Խաբայան
Հովհաննիսյան Անահիտ
Սարգսյան Անուշ

Նկարների ընտրությանը մասնակցել են Երևանի «Առաջին հարկ» արվեստի սրահի
Տնօրեն Անահիտ Մարտիրոսյանը և նկարիչ Թենի Վարդանյանը

**Դիզայներական և կազմակերպական օժանդակությունը՝ Սաթիկ Սեյրանյանի
«Անկախ Տեղեկատվական միջոցների աջակցության հիմնադրամ»**

